

Presented to the
LIBRARY *of the*
UNIVERSITY OF TORONTO
by

THE FAMILY OF H. FORMAN
WINDSOR

694.

I
100

אינהאלט:

פאַרשמועסען.

זייט	
7	פארשמועסען
7	I ליטעראטור — און קריג
37	II אין יאר 1917
47	III דער הויכער פונקט
61	IV פריער און איצט
69	V פאלק און פאלקלאר
74	VI „אידישע קונסט“
98	VII די נייע מיסיע פון דעם אידישען בוך
105	VIII ראמאן און ראמאנטיזם

ראמאנען.

137	דוד בערנעלסאן : נאך אלעמען
162	שלום אש : מערי
183	שלום אש : אַנקעל מאזעס
192	שלום אש : קדוש השם
207	שלום אש : די כשופ'מאכערין פון קאסטיליען
215	לעאן קאברין : ארע די בארד
223	לעאן קאברין : די ערוואַכונג
230	י. אפאטאשו : היברו
238	י. אפאטאשו : אין פוילישע וועלדער
254	א. ראבאי : דריי ראמאנען
262	יואל מאסטבוים : דריי דורות
274	צבי הירשקאן : צוויי וועלטען
286	דוד אינגאטאוו : אין קעסעלגרוב
295	דוד קאסעל : אונטער א ווייסען פאַרהאַנג
304	יהושע פערלע : מירל
309	עוזר ווארשאַווסקי : שמוגלערס

אזוי איז מען עם איינגעוועבט געווארען אין דעם פרעכען.
 שמוציגען געוועב פון קריג. אזוי זיינען עם פארטיליגט געווארען
 די נשמות אין די געראטעוועטע קערפערס!
 אבער דער פארפאסער מאראליזירט ניט, ווען ער צייגט עם
 אונז: דערפאר געלינגט עם אים אונז צו צייגען אזוי קלאר. די
 פארשוניגען, וואס גייען דורך פארביי אונז, פילען אויף זיך ניט
 דעם אויטאר'ס שטראפענדיגען אדער גלעטענדיגען בליק, זיי פילען
 נאר זיין טיה-אויפריכטיגע אויפמערקזאמקייט צו זיי: דערפאר בא-
 וועגען זיי זיך, האנדלען און רעדען אזוי פריי און אזוי פריש.
 זיי רעדען אין בוד, ווי אין לעבען, אויף זייער אייגענעם די-
 לעקט — און דאס איז ניט נאר רעאליסטיש, דאס איז סימבאליש:
 — דער ד י א ל ע ק ט — דאס רויע, עלעמענטארע און אור-
 שפרינגליכע — האט גובר געווען די באארבעטע, קולטוירטע און
 פארוויקעלטע ליטעראטור-ש פ ר א ד ! דאס איז דער סך הכל
 פון קריג, ווער עם פילט עם, קאז שרייבען וועגען דעם. עוור
 ווארשאווסקי האט עם — אויף זיין שמאלען געביט — דערפילט.
 איז אים געלונגען צו ווערען ביי אונז דער פארפאסער פון דעם
 ערשטען מלחמה-ראמאז. איז דעם ראמאז איז דער הויפט-העלד
 ניט אז איינציגע פערזאן, נאר עפעס א קאלעקטיווער עלעמענט,
 א דבוק פון גאנצען כלל, און דאס איז: דאס נאקעט געווארענע
 ברוטאלע ל ע ב ע ז...
 דאס רויע לעבען רוי געמאלט — דאס זיינען „די שמוג-
 לארס“ — אן אויסשפראצונג פון א נאך ניט צייטיגען, אבער פרי-
 שען און פולען קונסט-קערענדעל.

1921.

צו אט דער איידעלער בלום אין מדבר : „... דאמאלט ציען אים זיך אליין אויס די הענט און ער נעמט זי ארום מיט דער אייגענער ליכטיגקייט, וואס ער האט איצט אזויפיל אין זיין קאפ און אפדריי-קענדיג א הייסען קוש אויף איר פנים, בלייבען זיי ליגען שטיל-שטיל. — מענדעל'ס ווייכקייט איז געווען די, וואס דער גרעבס-טער יונג, ווען ער דערשפירט זי אין זיך, קאז ער דאמאלט נעמען די צארטסטע זאך אין דער האנט אריין, די ווייסטע ליליע, אז שום שאדען, און זי וועט ארויס פון זיין האנט אומבאפֿלעקט... און אפשר — אפשר נאך ווייסער, ווי פריער, ווייל זי איז געלייטערט דורך נאך א צווייטער צארטקייט...”

אבער אי אט דער סטיל, אי אט דער אינהאלט אין און בוד אז אויסנאם. דער כלל איז — ר ו י ק י ט. רויעס געזען — און רויערהייט עס אונז געוויזען.

אין דעם ליגט די אייגענארטיגקייט, די דרייסטקייט, די פריש-קייט — און די סימפטאמאטישע באדייטונג פון דעם ראמאן: דאס איז דער ערשטער מלחמה-ראמאן אויף אידיש, דער ערשטער א י-דישער מלחמה-ראמאן!

א מלחמה-ראמאן אן מיליטערישע אקציעס! אן בלוט! דער-פאר אבער פול מיט האנדעל און מיט שמוגעל! דאס איז א ו-נ-ז ע ר איינטייל איז דער שמוציגער קריגס-ארגיע...

מיר האבען געבראכט נאך קרבנות, ריינע און הייליגע, יענע, וואס זיינען צו כשר דערמאנט צו ווערען דא, — אבער דעם מזבח פאר זיי — דעם פאגראם-מזבח — האבען דאך ניט מיר געבויט, נאר אנדערע. דעם מזבח פאר די קרבנות פון שמוגעלען האבען מיר געבויט. אפשר ניט מיר אליין, אבער מיר א ו י ד. און ווען די פינסטערע סעודה פון טויט האט געהאלטען ביי אויפהע-רען, האבען עס ביי אנדערע פעלקער באדויערט די קריגס-העלדען. ביי אונז — די שמוכל-העלדען : „...אפילו יצחק יונה, אונזער יצחק יונה, דער שטילער, דער טאנדעט-שניידער, וואס איז ניט געווען ווי אלע טאנדעטניקעס; ער, וואס רירט זיך ניט אן א ברכה'לע, אן א שקעטאלע טאבאקס — איז ער אויך ניט צופרידען געווען, וואס ס'נייט זיך מאכען שלום...”

ביים ערשטען מאל אריינגעפירט זיין „כלה“ צו זיך אין שטוב. דאס
 ווייב האט ער געהייסען זיך אויפהויבען פון בעט. „גענוג געכאָד
 לייעט!“ האט ער געזאגט, און די שיקסע זיינע האט זיך דערין
 אריינגעלייגט שלאפען. אזוי — און נאך א סך, א סך „איינער
 לער“ — באגייט מען זיך מיט די ווייבער, און מען שעמט זיך
 ניט „אוועקצולייגען אן א זייט“ אויך די ערע פון די טעכטער.
 דאס טוען ניט נאך די בלינדע גרונט'ס און די יאנקעל טשאפס.
 דאס טוען אויך אזוינע בכבוד'גע בעלי בתים, ווי דער זאלץ-סוחר
 ר' וואווע: — „...און איצט, אז ער זעט די כוואינארסקים ארויפ-
 גיין צום קאמענדאנט מיט בלומען — מקבל פנים זיין, פאלט אים
 איין דער געדאנק, ער זאל זיין טאכטער אויך ארויפשיקען צו אים.
 ס'פארשטייט זיך, ער דארף איר אנוואגען, ווי זי זאל רעדען מיט
 אים און ווי זי זאל קוקען, ווי זי זאל גיין, ווי זי זאל שטיין און
 ווי זי זאל זיצען: ניש'קא' קלייניגקייט... ווארען אין ער דען ניש'
 א טאטע... אזוי טרייסט זיך רב וואווע, און ער שטעלט זיך פאר,
 ווי זיין טאכטער שטייט אזוי פאר'ן קאמענדאנט און בעט אים, ער
 זאל איר פאטער ארויסגעבען אן ערלויבניש צו ברענגען א וואגען
 זאלץ און ווי ער, דער קאמענדאנט, קוקט איר אין ד'אויגען אריין —
 זיי קריגען דאך די כפרה פאר איר — און ער קאן איר נישט
 אפזאגען...“

עס איז אנגעשטאנען א וועלט, וואו עס זיינען אפגעריסען גע-
 ווארען אלע פייגעז-בלעטער, א וועלט, וואו מען שעמט זיך ניט, א
 וועלט פון אפענער, נאקעטער, רויער, רויטער ברוטאליטעט, און
 אט די ברוטאליטעט פילט אן דעם גאנצען כור.

די איינציגע זייטלאך, וואו עס איז דא עפעס א סימן פון
 מענשליכקייט, פון איידעלקייט, — זיינען די, וואו עס דערציילט
 זיך וועגען דער ליבע צווישען... א שמוגלער א אינגעל און א שמוג-
 לערקע א פראסטיטוטקע. די ריינע, צארטע, האלבקינדישע ליבע
 צווישען דעם יונגען שמוגלער און דעם גאסען-מיידעל אין דער
 איינציגער טראפען ליכט, וואס גנב'עט זיך אריין אין דער דאזיגער
 אונטערוועלט. דעם פארפאסערס שפראך הערט אויף צו זיין
 שמוגלעריש און ווערט גאר פלוצלונג דיכטעריש, ווען ער הירט זיך

שמוגלען. ד. ה., מאכען געשעפט מיט פארבאטענע זאכען. פריער נעמען זיך פאר די געפערליכע פרנסות די דרייטערע און די שטארקערע, דערנאך — א ל ע : „דאס שטעטעל האט דער שמוגלער ארומגענומען, ווי א פייער, וואס כאפט אלץ ארום און וואס קריכט, שמעקט און לעקט אויס אלע באהאלטענסטע ערטער, אלע פארהוילענסטע ווינקעלאך... עם פארען מיט'ן שמוגלער שוין נישט נאך אזעלכע, ווי דוד'ל און שייקע, נאך אויך א סטודענט, אז ער דארף טוישען אדער קויפען אין ווארשע די לערביכלאך, פאקט ער זיך איין א פעקעל און פארדעקענדיג עם מיט די ביכלאך, פארט ער און שלאגט זיך אויס די הוצאות... — — פארט אויך דער איינציגער לערער פון שטעטעל, וואס איז אנגעדרונגען ביי קהל און האט נאך פאר דער מלחמה געפירט די חשבונות פון דער לייקאסע, וועלכע איז היינט שוין נישטא — — — עם פארט אפילו אויך דעם דינ'ס טאכטער — א כלה-מידעל — — —“

עם פארען אלע : בעל עגלות און סוחרים, בעלי מלאכות און זיידענע יונגעלייט, בראפעסיאנעלע גנבים און חשוב'ע בעליבתים, מאנסביל און ווייבער, אלטע און יונגע און אפילו קליינע קינדער, — יע, דאס שוידערליכסטע : אפילו קליינע קינדער האנדלען און שמוגלערען ! עם זיינען געפאלען די צאמען פון קלאס און קלאס, גע-שלעכט און געשלעכט, עלטער און עלטער. דער ריינסטער ברור נען — די קינדהייט — איז פאראומרייניגט געווארען ! עם זיינען בטל געווארען אלע דינים, אלע געזעצען, אלע געוואוינהייטען : מען מעג אלץ טאן, אבי נאך עם זאל זיין פרנסה. פון די געזעהיטער (די דייטשע אקופאנטען) קויפט מען זיך אפ פאר געלט, אבער נאך בעסער ווי געלט איז — פרויען. יעדער אמת'ער שמוגלער האט א שותפ'טע — אן אויסגעלאסענע פרוי. זי פירט מיט אים אינאיי-נעם די פארבאטענע סחורה, און אז מען קומט צוריק אהיים פון וועג, וואוינט זי ביי אים אין הויז. די פרטים דערפון איז שווער צו ברענגען, נאך איין שטעלע — „א צניעות'דיגע“ איז פארגלייך מיט אנדערע שטעלען — וועל איד ציטירען : „...אויף די פורען (וואס פירען דעם שמוגלער) האט שוין יעדער איינציגער זיין „בלה“.

וען — ראמאנטיש פארפוזט — ביי אש'ן און — פריש רעאליסטיש — טיש — ביי ווייסענבערג'ן (אין רוסלאנד), ביי לעא קאברין'ען. י. אפאטאש'וץ (אין אמעריקע). אבער עס האט ניט פארנומען קיין ארט אויבער'אן. עס איז געשטאנען הינטער דער בימה. א דעה האט געזאגט דער „מורח". דאס קוילער-געסעל איז געווען א קראפט. אבער ניט די קראפט פון לעבען. איז געקומען די מלחמה — די געזעץ-געווארענע ברוטאליטעט — די געקרוינטע בעסטיע — און דאס קוילער-געסעל האט, אין איר רויסטער געשטאלט — זיך אויסגעשפרייט איבער'ן גאנצען שטעטעל. דאס בית-מדרש-געסעל איז חרוך געווארען און צעטראטען געווארען מיט די פיס פון דער מארשירענדער פרעכהייט. עס איז געבליבען נאר דאס — איצט נאך מער הפקר-געווארענע און צערייצטע — קוילער-געסעל... אזוי איז עס ביי אנדערע פעלקער, אזוי איז עס אויך ביי אונז, אידען. מער ניט אויף אן אנדער אופן. ביי זיי האבען די הענט אנט-געהויבען ארבעטען ברוטאלער, ווי פריער, ביי אונז — דער קאפ, דער דרייקאפ. ביי זיי האט זיך אָנגעהויבען אַ סדרה ב' ו ט, ביי אונז — אַ סדרה ש מ ו ג ע ל (אדער שמוכל, ווי דאס האט געהייסען אין זיילען).

אמאל איז שמועל געווען איינע פון די אידישע פרנסות, איצט איז עס געווארען די אידישע פרנסה. אנדערע קוואלען פון חיונה זיינען אויסגעטריקענט געווארען: „...ווער ארבעט דאס היינט? ווער מאכט זיך עפעס? טויט, אפגעשטארבען. אלע האנד-לען: סוחרים פארקויפען די סחורות בחצי חנם, כדי צו האבען פארוואס צו קויפען ברויט. און בעלי מלאכות! בעלי מלאכות גייען ארום מיט ליכט אין די הענט און מען זוכט און מען „זאכט" דעם פויער... איז טאקע געווארען שלעכט, וואס שלעכט הייסט. מען דרייט זיך פוסט און פאס, דער לעצטער רובעל איז שוין לאנג אויפגעגעסען. וואס'זשע טוט מען ווייטער?"*

(* דאס אויסלויגעכץ איז אין טעקסט פאָנעמיש, ד. ה., געשריבען ווי גערעדט, און ערגעץ פאסט זיך עס טאקע ניט אזוי, ווי אין אַם דעם דיאלעקט-בוך.

א באזונדער פייאיקייט צו ווערען דער ארגאן דוקא פון אזא מין סארט לעבען.

און ער נארט זיך ניט אפ: ער האט די פייאיקייט. ער ניט אונז די שמוגלערס אזוי רוי און ברוטאל, און אפשר נאך רויער און ברוטאלער, ווי זיי זיינען. און ניט נאך זיי אליין. אויך זיין שילדערען זיי איז פריש און פייכט, ווי א נאך וואס אויפגעצוקערט שטיק פער. ער מאכט ניט קיין „טעמע“ פון די שמוגלערס. ער שטעלט זיי ניט אויס אין מאלערישע גרופעס. ער פארגינט זיך אפילו ניט צו האבען קיין „צענטראלע פיגור“. ער זארגט ניט פאר דער „קאמפאזיציע“. דער ספור-המעשה איז אן אן אנהויב, אן א מיטען און אן אן אויסלאז. מען קאן דורכלאזען אין בוך קאפיטלאך און צושרייבען נייע. עס איז ניטא בכלל קיין פאבעל, וואס זאל זיך האלטען אויף די אדער יענע דערציילונגס-כללים. עס איז א פנקס — דער פנקס פון א פויליש-אידישען שטעטעל בעת דער דייטשער אקופאציע. גייט, פאדערט פון כרא-ניקעס איינהייטליכקייט פון פאבעל, גאנצקייט פון קאמפאזיציע, א. ד. ג.

איז א כראניק איז דא די אויסערליכע „אומארדענונג“ איז איינעם מיט דער טיפער געזעמעסיגקייט פון לעבען. און דאס איז דא אויך אין דעם „ראמאן“ פון עוזר ווארשאוסקי. הינטער זיינע צופעליגע טאג-געליכקייטען באהאלט זיך אן אלגעמיינע קראפט און א געזעץ: די קראפט און דאס געזעץ פון רוי ען לעבען. דאס לעבען איז, איז תוד, שטענדיג רוי. נאך פאר דער מלחמה איז די רויקייט געווען פארבארגען, פארשטעלט, פאר-האנגען. עס זיינען געווען כללים, טראדיציעס, פירונגען, מנהגים, צוימען. עס זיינען געווען זאכען, וואס מען האט געמעגט, און זא-כען, וואס מען האט ניט געטארט טאן. עס זיינען געווען ווענט-לאך, מחיצות, וואס האבען אפגעטיילט איידעלע פון פראסטע, לומדים פון עס-הארצים, רייכע פון ארימע... עס איז געווען אויך געוויס פריער א „קוילער-געסעל“, וואו אלץ איז פרייער, ווילדער, נאקעטער, ווי איז „בית מדרש געסעל“. און דאס קוילער-געסעל האט געקראגען א פלאץ איז דער ליטעראטור: מיר האבען עס גע-

עוזר ווארשאווסקי : שמונגלערס*

אינגאנצען און לחלוטין פריי פון מליצות און „ליטעראטור“ איז דער ראמאן „שמונגלערס“ פון עוזר ווארשאווסקי (אפנים חרשות אין אונזער ליטעראטור). דאס איז א שטיק נאקעט לעבען. ניט אפגעדעקט, נאָר לכתחילה נאקעט. אַריינגעפירט אונז אין אַ ווייניקעל, אין אַ וועלטעל, וואו עס לעבען אַ געוויסער סאַרט מענשען. ביי געוויסע אומשטענדען, אוועקגעשטעלט אונז אין רעכטען מיטען און געהייסען עפענען ברייט די אויגען — און קוקען, אַנשטעלען די אויערן — און הערען. אַז קיים שום פאַרמיטלונג, אַז קיין שום מחיצה. אפילו דער פערפאַסער שטייט ניט צווישען אונז און דעם לעבען, וואס מיר זאפען אין זיך איין. ער האָט געלאָזען זיין איד הינטער דער טיר, וועלכע ער האָט געעפענט פאַר אונז, אָדער אפשר איז ער אליין אַ ד א ר ט י ג ע ר, דערפאַר זעט מען אים ניט אַן. ער גיסט זיך אויף מיט די ארומיגע. אפילו קיין שפראך, וואס זאל זיין אַנדערש פון זייערער, האָט ער ניט. זייערע רייד און זיינע איז כמעט איין זאך. דאָס הייסט ניט, אַז זיי ריידען, ווי ער, דער שרייבער: דאָס וואָלט געווען שלעכט. נאָר ער רעדט, ווי זיי. אזוי, אַז אויך די שפראך פון בוד איז ניט קיין בוד־שפראך, נאָר אַ טייל איז אַז עכאָ פון רויען לעבען. דאָס איז כמעט ווי אַ ג ע ר ע ד ט בוד, ניט קיין געשריבענס. עס שטייט אויפ'ן גרענעץ פון פאַלקלאָר.

אַבער עס איז דאָר אַז א י נ ד י ו ו י ד ו ע ל ע שאַפונג: א י י ג ע ר איז געוואָרען דעם לעבענס מויל. און מסתמא איז עס ניט קיין צופאַל, וואס ער רעדט צו אונז דורך אים דוקא אַט דער און ניט קיין אַנדער סאַרט לעבען. מסתמא פילט ער אין זיך

(* ווייסענבערג־סאראלאג, ווארשע, 1920.)

ווייל איד נאך דערמאנען אייניגע פון די אלגעמיינע סיטואציעס, וועלכע זיינען קינסטלעריש געלונגען. דאס זיינען, פריער ווי אלץ, די שילדערונגען פון דעם כאָל און פון מירל'ס בודואר, ווען זי איז דארט אליין און אויך ווען זי נעמט דאָרט אויף ראפאל'. די דאָר זיגע און אייניגע קאנצענטרירטע און מיט אַ זיכערער האַנט גע- מאַלטע בילדער צייגען, אז אין יהושע פערלע וואַקסט אַ דיכטער (דערצו נאָך אַ דיכטער, וואָס קוקט אַרײַן אין אַ בײַ אונז ניט נאָר געוויינליכער ספּערע פון לעבען — אין „סאַלאַן“), אָבער עס איז נאָך ניטאָ אין אים די פייאַיגקײט צו זען קלאַר און שילדערען בולט גאַנצע, אינדױוידועלע טיפּען, ער קאָז נאָך אויך ניט זיפּען די אײַנ- דריקען און לײטערען דעם מאַטעריאַל פון לעבען, אַזױ, אַז עס זאָל בלײבען נאָר אַ געדיכטע און קלאַרע עסענץ, און, אַחוץ דעם, פלאַנ- טערט ער זיך נאָך אַמאָל אויך אין דעם טױטען נעץ פון „לײטעראַ- טור“, מען מוז אָבער צוגעבען, אַז אים געלײנגט אַ סך אָפּטער, ווי קאַסעל'ן, אַרױסצוגײן אויף דער פּרײ און אַ נ ט פ ל ע ק ע ז פאַר אונז דעם אינעווייניגסטען לעבען, אַנשטאַט אים אײנצואוויק- לען — און דערשטיקען — אין ווייכער וואַטע פון מלִיצות.

(1921)

געקרימט פנים". דאס איז א מליצה (א „ליטערארישע“, א דור-קאסעל'ישע מליצה), עס שטעקט דאך איז איר אן אמת: די קאד מעדיע פון דער ליבע צווישען מירלען און ראפאל'ן. זיי ריבע, די אייגענארטיגע, זיך קיינמאל-ניט איבער'חזר'נדיגע ליבע פון אייגענארטיגע און קיינמאל זיך ניט איבער'חזר'נדיגע פערזאנען — איז אין בוך ניטא. די מדרגה פון קונסט, וואו אן אייביג און אלגעמיין לעבענסדעזען ווערט אנטפלעקט אויף א נייעם און אינדיווידועלען אופן — האט דער ראמאן ניט דערגרייכט. אין אים ווערט דאס אלגעמיינע געצייגט בלויז אויף אן אלגעמיינעם אופן. אמת, עס טרעפט, אן אונזער מאלער לעגט אויפ'ן ליינווענט פרישע, לעבעדיגע שטיקער פארב, און אייך דוכט זיך, אן אט-אט וועט איר אים, ראפאל ליפסקי'ן, אדער איר, מירלען, דערזען אינ-גאנצען, ווי זיי זיינען, און איר וועט קאנען זאגען: יע, דאס איז ער, ראפאל ליפסקי, ניט קיין אנדערער, ניט סתם א דיכטער, ניט סתם א קלוגער, איידעלער מאנסכיל, אדער: דאס איז זי, מירל, ניט סתם א שיינע, קאפרינע, פארבענקטע און געלאנגווייליגע פרוי. אבער איז א מינוט ארום דערזעט איר אויפ'ן ליינווענט נייע פלעקען פון פארב, נייע שטריכען, און זיי קלעפען זיך ניט צו די פריערדיגע, זיי זיינען אדער איבעריגע, אדער פאלשע, — און דאס בילד, וואס האט זיך געוועסט אנגעהויבען צו אנטפלעקען פאר איר, ווערט צערונגען, אזוי, אן קיין פולע אינדיווידועלע קינסטלערישע געשטאלטען (אחוץ אפשר א פאר אומבאדייטיגע עפיוארישע פער-זאנען, ווי דער הער און די פרוי שטיינבערג אין קאפיטעל זעקס) — זיינען אין ראמאן ניטא. עס זיינען דא נאר עטליכע אלגעמיינע פסיכאלאגישע שטריכען און פארשידענע איינציגע סיטואציעס און מאמענטען, אין וועלכע עס פילט זיך די פיאינקייט פון א קינסטלער.

אייניגע פון די דאזיגע שטריכען האב איר דערמאנט אויבען, וואו איר האב (אויף מיין אייגענע פאראנטווארטליכקייט) געד-פרואווט אויסטייטשען דעם אלגעמינעם כאראקטער פון מירל'ס און ראפאל'ס ליבע: אין מירלען האב איר געפונען די קינסטל-לערין פון ליבע, אין ראפאל'ן — די ליבע פון א קינסטלער. דא

פארלאנג, וואס האט ניט קיין אנדערע ציטערנישען אין איר נשמה, אהויז די, וואס קומען פון ליבע, און קיין אנדער ליבע, אחויז דער, וואס איז א פינליך-זיס שפיל פאר א י ר און א טיפער געפער-ליכער ערנסט פאר א י מ... איר ווייסט ניט, צי ליבט מירל אדער זי האט האלט נאך געליבט צו ווערען. עס איז איר אליין ניט קלאר, וואס ליבט זי איז איר געליבטען, אים אליין אדער — זיין ליבע צו איר. עס דאכט זיך, אז איז יעדען מאן רייצט איר די געהיימע מעגליכקייט פון ליבע, נאך כל-זמן זי איז א געהיימע און א ניט-זיכערע, (מיט דעם סטודענט אזשעק, מיט לעווענ-שטיינ'ען און מיט איר מאן איז זי זיכער: ד א ר פ ז י י נ י ט.) איר געפעלט דער שטארקערע מאן נאך דערפאר, ווייל עס איז א גרעסערער שטאלץ אים בייצוקומען. און ער געפעלט איר נאך ביז וואנען זי קומט אים ביי, זי שלעפערט אים איין, ווי דליכה שמשונ'ען. אויף אירע קני, נאך כדי אים צו מאכען אויס גבור. דערפאר פילט זיך ראפאל „צעבראכען“ דוקא נאכדעם, ווי זי האט געמאכט צו אים דעם לעצטען שריט. דאס איז געווען א י ר נצחון. ניט זיינער. אבער אויך זי פילט זיך אומגליקליך: ביי איר איז די ליבע נאך א קונסט — די קונסט פון דעם יעגער: די יאגד איז געענדיגט — קומט די מידקייט, די פוסטקייט, די לאנגווייליגקייט... דאס ציל איז דערגרייכט; אבער זי דארף עס ניט. זי דארף דעם וועג צום ציל — און דער וועג איז צו ענד: ער איז אירער.

אנדערש איז מיט א י מ: ז י י ז אנטוישונג נעמט זיך פון דעם, וואס זיין ציל איז נ י ט דערגרייכט. ער איז געקומען צום לעצטען פונקט פון זיין וועג. אבער דער וועג איז, ווי עס ווייזט זיך ארויס, געווען ניט דער ריכטיגער: ניט צו ד ע ר מירלען האט אים געצויגען, ניט ד א ס איז געווען דאס בילד, וואס האט אים גע'כשוף'ט... „וואו איז זיין מירל?“ פרעגט ער: „זיין אויסגעבענקטע? זיין אויסגע'חלומ'טע? ווער האט זי צוגע-נומען?“

און דער שלום-זאץ פון ראמאן איז: „דורכ'ן פענסטער קוקט אריין א בלינדע נאכט און לאכט, רוכט זיך, מיט א ברייט אויס-

איר לאננווייליגען פארליבטען מאן, און אט דרעמעלט אין איר „א שטיק פאנטערע, נאר מיט ריין בלוט און א קיניגליכער פעל“ : אט איז זי באנאל, וואס באנאל הייסט, און אט ווערט זי מיט אמאל „דעמאניש“. און דאס זיינען ניט קיין סתירות פון איר נשמה. דאס איז דעם שרייבערס אנמעכטיגקייט זי קלאר צו מאכען פאר אונז. א לעבען קאן זייער איינהייטליך און בולט געשילדערט ווערן רען אויך, ווען עס איז געווענט פון ווידערשפרוכען. די פארשיידענע פארבען פון דער געשילדערטער געשטאלט דארפען ניט מטושטש מאכען דעם קינסטלערס בילד. זיי דארפען עס נאר מאַכען רייכער, פארוויקעלער. דאס בילד פון מירלען איז אַבער מטושטש — ניט פארוויקעלט, נאר פארפלאַנטערט. דער לעזער דאַרף זיך אַנטאן א כח און מיט זיין אייגענער פאַנטאַזיע אַרויסציען מירלען פון דעם נעפעל, וואס דער פאַרפאַסער האט אויף איר, ניט ווילענדיג, אַנגעשיקט.

און אז מען באפרייט זי פון דעם נעפעל, זעט מען, אז זי איז ניט קיין א י נ ד י ו ו י ד ו ע ל ע פרויען-געשטאַלט, ניט קיין יוצא מן הכלל, נאר א פרוי בכלל — „א פרוי מיט יעדען ריר“, ווי עס טראַכט וועגען איר איינמאַל ראַפּאַל ליפּסקי. דאָס, מיט וואָס זי צייכענט זיך אויס, איז, אין תּוֹד, כאַראַקטעריסטיש פאַר אַ געוויסען מין שיינע פרויען איבערהויפּט. און אויב דעם פאַרפאַסער איז געלונגען אונז צו געבען אין מירלען עפעס אַזוינס, וואָס ל ע ב ט, איז עס טאַקע נאַר אַט דאָס אַלגעמיינפרויענהאַפטיגע. דאָס דאָזיגע אַלגעמיינע האָט אין מירלען אַ געוויסע אייגענע אַרטיגע פאַרב (די פאַרב פון אַ געזערטעלעכער, געפעסטשעטער פרוי? פון אַ גרויס־שטעטיש־נערוועזער, ראַפינירטער פרוי? פון אַ פּוֹ י ל י ש - אַידישער פרוי?), אַבער די דאָזיגע בלאַס און אַנ־מעכטיגגעצייכענטע גרופענהאַפטיגע שאַטירונג ווערט בטל אויפ'ן פאַן פון די געדיכטע און קענטיגע אַלגעמיינע - וויבליכע שטריכען. און דעם לעזערס אויפּמערקזאַמקייט ווערט צוגעצויגען ניט צו דער פרוי מירלע, נאר צו דער פרוי אין מירלען. צו דער פרוי, וואָס האָט ניט קיין אַנדערע חלומות, אַחוץ די, וואָס ווילקען זיך אין דעם סוד פון איר אייביג ניט געשטילטען

יהושע פערלע : מירל*)

איז יהושע פערלע'ס ראמאן „מירל“ איז אויך פאראן „לי-טעראטור“, אבער זי פארפלייצט ניט אזוי דעם בוך, ווי ביי קא-סעל'ן, מיט אירע, אויף דראט-אנעצויגענע, פאפירענע בלומען. זי דערשטיקט ניט דעם לעבעדיגען אטעם פון בוך. זי צווינגט אים אמאל זיך אפהאקען, אבער באלד דערהערען מיר אים ווידער. און מיר לאזען ארויס פון האנט דעם בוך מיט דעם איינדרוק, אז עס איז דאך פאראן אין אים עפעס, אחוץ „ליטעראטור“.

דאס דאזיגע „עפעס“ איז ליידער אבער ניט יענעס, וואס דער פארפאסער האט געוואלט שאפען. ער האט געוואלט שילדערען אן אייגענארטיגע אינדיווידועלע פרױען געשטאלט. דאס זעט מען פון דעם נאמען, וואס זיין בוך האט: מירל. אבער מער ווי דעם נאמען פון אן אינדיווידועלער פערזאן איז אין בוך ניטא. איר אינעווייניגסטער אייגענארטיגער יש איז אונז ניט געגעבען געווארען... „עס איז אזוי שווער צו וויסען, וואס מירל וויל“, זאגט טראכט אמאל) דער דיכטער ליפסקי, דער הויפט-העלד פון ראמאן. נאך ריכטיגער וואלט געווען צו זאגען: „עס איז אזוי שווער צו וויסען, וואס מירל איז“. ניט בלויז דער דיכטער ליפסקי ווייס עס ניט (און דערפאר כשופ'ט זי אים אזוי), אויך דער אויטאר, ה' פערלע, ווייס עס ניט אויף קלאר. אמאל איז זי ביי אים איינע, וואס „געהערט צו יענע דערוואקסענע קינדער, וואס קאנען ניט קלערען און וואס האבען ליב געזאנג און גע-לעכטער“: אמאל האט זי „עפעס אין זיך שד'ישעס“; אט איז זי א גאנץ געוויינליך קאפרינע וויבעל, וואס איר איז לאנגווייליג מיט

(* פארלאג „די צייט“, ווארשע, 1920.)

ער מאטערט זיך צו שאפען. וואָלט דאָס געווען אן אויסוועג. אויך
 דאָס איז אַ קינסטלערישער גאַנג. אבער ער געלינגט אים ניט.
 ניט משה'לעס טאטע, ניט זיין פעטער, ניט זיין באַבע (כאַטש זי
 האָט שוין יע עפעס איז זיך אַ שטיקעל רוח חיים) און ניט אלע
 איבעריגע פאַרשווינען. וועלכע ער פּרואוּט מאַלען אויף אַזאַ מין
 פּאַרקיירצט ער אופּן. האַבען ניט גענוג פּלייש און בלוט.
 צו בלייבען לעבען איז אונזער זכרון. זיי שטייען ניט פאַר אונז
 קיין לעבעדיגע, און ממילא זיינען טויט אויך זייערע בלאַסע האַנדל
 לונגען און צוגעפאַרבטע רייד. זיי זיינען מאַריאַנעטע־פיגורען.
 וואָס באַוועגען זיך נאָר דאָן. ווען דער פאַרפאַסער ציט פאַר'ן שניר
 רעל (דעם „בולט'ן שמריד“, דעם סימן מובהק), וואָס ער האָט צו
 זיי צוגעכונדען...

„אַרום משה'לען“, שרייבט אין איין אָרט דער פאַרפאַסער,
 „דרייט זיך די באַבע, ווי אַ מעכאַנישער מענש“ — און אזוי דרייען
 זיך ארום אין בוך כמעט אלע איבעריגע פאַרשווינען: זיי זעען אויס
 אלע כמעט, אַחוץ אַ פאַר אומבאַדרייטענדיגע אויסנאַמען. — ווי
 מ ע כ אַ נ י ש ע מ ע נ ש ע ז.

איז דאָס גאַנץ בוך, אַחוץ עטליכע איינציגע שטעלען (ווי, אַ
 שטייגער, די באַשרייבונג פון דעם דייטשם קונצען אויפ'ן מאַרק
 אדער פון דעם פאַנטעזשפּיל אין די קאַפיטלאַד עלף און צוועלף) —
 איז אַ מעכאַניש בוך — ל י ט ע ר א ט ו ר (ווי עס רופען דאָס
 אן די פּראַנצויזען).

(1921)

דער פופצען־יעריגער טעמעלע, די „שניי־מידעלע“, משה'לעס יצר
הרע, אבער אז קאסעל קומט צו אינטערעסאנטע און אייגענארטיג
גע געשטאלטען, ניט ער אונז נאָר איינציגע שטריכען פון זייער
געזיכט, ניט דעם געזיכט אינגאנצען. יעדער שטריך באַזונדער איז
ריכטיג און אַמאָל אפילו לעבעדיג, אבער אין איינעם זיינען זיי ניט
צונויפגעוועבט אויף א נאַטירליכען אַרגאַנישען אופן, נאָר צו
נױפֿגעשטעלטע מעכאניש. דערפאר לאָזען די פאַר־
שוינען ניט איבער קיין רושם פון לעבעדיגע געשטאַלטען, כאָטש זיי
האַבען אין זיך א סך קינסטלעריש־געזעענע און ריכטיג געשילדער־
טע פרטים. דאָס פאַלגענדיג ביישפּיל וועט צייגען, ווי אזוי קאסעל
מאַטערט זיך — און קאָז ניט — מאַכען פון איינצעלנע שטריכען
אַ גאַנצע קינסטלערישע געשטאַלט: „אַ ליידיג ווייבעריש פנים אַז
ברעמען מיט א גרוי שיטער בערדעל, וואָס וואַקסט בלוז אויפֿן
האַלז; ברייטע שיטעהויטיגע באַקען, וואָס טרייסלען זיך אין
גאַנג; קליינע שטאַרע אויגלאַך, ווי צוויי גרויע פאַרוויכערטע גלעז־
לאַך, טיף אַריינגעשטעלט אונטער'ן שמערן; אַ נאַקעטער קאַפּ אַז
האַר מיט א הויכען שמערען, צעאַקערט אין קנייטשען, מיט שוואַר־
צע שנירלאַך בלאַמע אין די דאָזיגע קנייטשען; אַ נאַז, וואָס זיצט
אויפֿן פנים, ווי אַ קליין ווענטעל אַדער ווי אַן אַפען טירעל אין אַ
שאַפע, און איז אומעטום איין ברייט און איין לענג; אַן אַלטער
אַפגעלאַקירטער מאַנטעל, וואָס טויג זיך סיי ווינטער, סיי זומער;
גרויסע קלעצערדיגע שטיוועל, וואָס זעען אויס, ווי געמאַכט פון
בלעך; אַ גרויסער סוקעוואַטער שמעקען אין אַרבייטער־שוואַרצער
האַנט — דאָס אַלץ איז זלמן'ן. איז עס זלמן? זעט
דער לעזער זלמן'ען? זעט ער בכלל אַ לעבעדיגען מענשען? ניין,
עס ליגט פאַר אים אַ קופּע צעשניטענע אַכרים — עפעס אַ שוין
דערליך וויוויסעקציאָניסטיש כילד — אַ בערדעל, באַקען, אַ נאַז,
אַ שטערען, אויגען — אבער ניט קיין געזיכט.

דער פאַרפאַסער פילט, אפּשר, זיין אומפּיאַיגקייט צו געבען
אונז א געשטאַלט אין איר גאַנצער פּולקייט, פּראַווט ער איז אַנ־
דערע פאַלען בולט צו מאַכען א י י ז שטריך, כדי צו געבען
אונז דורך א י ם צו פילען דעם לעבען פון די מענשען, וואָס

דעם קאמף, וואס קומט פאר אין זיינע געדאנקען צווישען שיינדע-
לע'ס געשטאלט, פון איין זייט, און טעמעלע'ס, דעם פעטערס
טאכטער — פון דער אנדער זייט; וועגען זיין שווערען באפרייען
זיך פון די ביידע געשטאלטען און זיין זעגענען זיך מיט די קינדער-
שע יארען; וועגען זיינע רעליגיעזע איבערלעבענישען... דאס זיינען
אלץ זאכען, וואס גיבען שטאף גענוג פאר א ראמאן. עפעס א
קלייניגקייט — א קינדס נשמה! און דערצו נאך א באגאכטען
קינדס! זיינע רעליגיעזע און האלב-עראטישע איבערלעבונגען זיי-
נען דאך אליין גאנצע וועלטען. זיי האבען דער ליטעראטור פון
אנדערע פעלקער געשענקט אוצרות. עס איז גענוג צו דערמאנען
„די קינדערשע, אינגעלשע און בחור'שע יארען“ פון טאלסטאיי,
גארקיס „קינדהייט“, אדער דעם „גרוינעם היינריך“ פון גאטפריד
קעלער (וואס עס איז שוין, אגב, לאנג צייט צו איבערזעצען אויף
אידיש). אבער קעלער, גארקיס, טאלסטאיי און אנדערע אמת'ע
דיכטער האבען ניט דורך רייד און מליצות געצויגט אונז די גרויסע
וועלט פון דעם קינדס נשמה, נאר דורך האנדלונגען און פאסירונג-
גען. דאס קינדישע עלטער איז (אויפ'ן קינדישען אופן) דאס
ז א כ ל י כ ס ט ע פון אלע עלטערס. ביי א קינד זיינען די
רייד אפילו — א האנדלונג (א שפיל אדער אן אויסדרוק פון א
וואסער עס איז נשמהבאוועגונג). א קינד, אז עס ליינט א בוך,
האט עס פיינט, אז מען לאזט זיך דארט אריין אין הקירות
אדער הוילע באשרייבונגען; עס וויל גלייך האבען דעם עיקר הדבר.
און אז מען שרייבט ו ו ע ג ע ו א קינד, דארף מען, מער ווי
אלעמאל, אויסמיינען די מליצה/דיגע באפוונגען. אז מען שרייבט
וועגען א קינד, דארף מען, מער ווי אלעמאל, פילען איבער זיך
דעם בליק פון זיינע ריינע און קלארע אויגען. און דוד קאסעל האט
דוקא אט דעם אומליטערארישסטען פון אלע מענשליכע עלטערס —
פארליטערארישט!

דאס איינציג קינד, וואס קאסעל האט ניט אנגעטשעפעט אויף
אים זיין ליטערארישע פליישענע קורטקע — איז ש י י ג ד ע ל ע ;
אבער שיינדעלע איז א געבענפיגור און זי האט אז ארעם, בלאס
נשמה'לע, אינטערעסאנט וואלט געקאנט זיין די געשטאלט פון

פונקט ווי די אלע זאכען וואלטען באשאפען געוואָר־
 רען, נאָר כרי דוד קאסעל זאל קאָנען צוטראַכטען צו זיי עפעס אַ
 שיינעם פאַרגלייך. אליין פאַר זיך זיינען זיי קאסעל'ן ניט נויטיג.
 אליין פאַר זיך עקזיסטירען זיי ניט. און דערפאַר עקזיסטירען פאַר
 אונז ניט, ד. ה. האַבען קיין ממשות ניט — אויך זיינע כלומר'שטע
 מעטאָפּערן. מיר פילען, אז זיי האַבען ניט קיין ממשות אויך אין
 זיינען. ער אליין גלויבט ניט אין זיי. דאָס איז לייכט
 צו זען, ווען מען לייענט אזא מין שטעלע: „צו נעילה דאָס
 איז די לייכט ברענען מיט אַ מידען פייער, אז אויף די ווענט
 ליגט אַן אַפּגע'חלש'קייט, אז דעם חזן פאַרפּעלט אַטעם און אַז לע־
 בען יעדען אידען שטייט גאָט און גלעט אים — ער זאל קומען צו
 די כחות. גאָט איז אַזוי ווייטליך אין שול א. אַז. וו. — — —
 — — — גאָט זיך אַ פּנימ אַראַפּגעלאָזט פון זיינע הויכע
 הימעל־פּאלאָצען א. אַז. וו. — — — גאָט אליין,
 דאָס איז די האַט זיך אַוועקגעזעצט אַפרוען לעבען טיר אויף
 אַ באַנק" א. אַז. וו. איד האַב מיט אַ כיון אונטערגעשטרייכט די
 ווערטער „דאָכט זיך" און „אפּנים", ווייל זיי זיינען ניט ווייניגער
 פאַררעטעריש, ווי די פּריער־דערמאָנטע „ווי" און „פונקט ווי".
 זיי זיינען פונקט ווי דאָס „ווי" און „פונקט ווי", אַ באַווייז, אַז דער
 פאַרפּאָסער זעט ניט דעם „מידען פייער" פון די לייכט צו
 נעילה (הנס ער ווייס פון דעם), זעט ניט ווי גאָט האַט זיך
 „אַראַפּגעלאָזט פון זיינע הויכע הימעל־פּאלאָצען" אַדער „אַוועק־
 געזעצט זיך אַפרוען לעבען טיר אויף אַ באַנק". ווען ער וואַלט דאָס
 געזען, וואַלט זיך ניט אַרויסגע'גנב'עט ביי אים פון אונטער דער
 פּען אַט דאָס „דאָכט זיך" און אַט דאָס „אפּנים", וועלכע זיינען
 פאַראַן ביי אים, אַנב, ניט בלויז אין דער ציטירטער שטעלע: —
 דאָס גאַנצע בוך איז פול מיט דעם, דאָס גאַנצע בוך איז אַ „דאָכט
 זיך"־בוך... ווען ער זאל האַבען געזען — אַלץ איינס ווי: מיט די
 לייבליכע אויגען, צו וויזאַנעריש געזען — די זאָכען, וואָס וועגען
 זיי דערציילט ער אונז, וואַלט ער אונז, לויט טאַלסטאָ'ס אַן אויס־
 דרוק, אַ נעשטעקט מיט זיין זען. איצט עקזיסטירט
 פאַר אונז קיין זאך ניט. איצט הערען מיר נאָר רייד — אַמאַל

ווייס, ווי זיי זיינען אין דער אמת'ען? איד קען נאר דעם
 בילד זייערען, וואס ווערט באשאפען דורך מיון אויפנעמען זיי און
 דורך דעם איינדרוק (דער אימפרעסיע) וואס איד באקום פון
 זיי. דאס איז א ריכטיגער געדאנק. אבער ער ווערט דורך דוד
 קאסעל ניט ריכטיג, ד. ה. ניט שעפעריש אָנגעווענדט. ווען דוד
 קאסעל וואלט געווען באמת א קינסטלערישער אימפרעסיאניסט,
 וואלטען פאר אונז געשטאען אין וואלד הויכע פויגלישע
 גלחים, ניט קיין יעל-בוימער. פאר אונז עקזיסטירען אבער
 ניט קיין הויכע פויגלישע גלחים און אפילו קיין
 פשוט'ע יעל-בוימער זעען מיר אויך ניט. מיר זעען
 נאר א פאר גלייך צווישען די ביידע זאכען, ד. ה. „ליטע-
 ראטור“...

„ווי הויכע פויגלישע גלחים“... „ווי בלויע שפיגע-
 לאך“... „ווי גרינע טעפיכער“ — דאס ווי איז באמת
 פארדעטעריש! עם צייגט, אז דער פארפאסער אינטערעסירט זיך
 ניט אזוי מיט די זאכען אליין, ווי מיט זייער ליטערארי-
 שער גלגול, ד. ה. מיט די מליצות, אין וועלכע מען קען זיי אָנ-
 קליידען.

און אַט דאָס „ווי“ פילט אָן — און מאַכט טויט — דעם
 נאַנצען בוך. ווי נאָר דער אויטאָר הויבט אָן אונז עפעס צו צייגען
 אָדער צו דערציילען, אזוי קומט גלייך דאָס נודנע „ווי“ אָדער
 „פונקט ווי“.

...דרויסען גנב'עט זיך אַרויס דער טאַג פון אונטער די טונ-
 קעלע סאַמעטענע אָווענטהענט, פונקט ווי אַ גאַלדנע-
 לאַקטער אינגעל אנטלויפט פון אַ זיידען...
 ...און איבער אים פאַרט די זומער-נאַכט מיט בלויע פליגלען,
 פונקט ווי מיליאָנען זונען, פאַרהילט אין בלויע שליערס,
 וואַלטען אומגעשוואומען אין דער לופט“.

„אין משה'לען צעוואַקסט זיך דאָס האַרץ, פונקט ווי
 עם וואַלט געקומען אין באַרירונג מיט גאַט, מיט'ן הימעל און מיט
 אלע עקען פון דער וועלט“.

ביי מענשען פארשידען, און קיינער קאן ניט זאגען וועגען א זאך.
 אז זי איז אן א טעם און אן א ריח, כל'ומן אים דאכט זיך, אז זי
 קאן נאך אימיצען געפעלען, אהויז איר אויטאָר. אבער וועמען
 קאן געפעלען, אזא מין בילד: „ווי הויכע פוילישע גלחים, נויגען זיך
 פון ווייטען איינזאמע טונקעל-גרינע יעל-בוימער, ווי בלויע שפיגע-
 לאך, ליגט צעשניטען דער הימעל צווישען די שטאמען. ווי גרינע
 טעפיכער, שוילען זיך אויס שטילע, זיס-איינגעשלאפענע וואלד-
 לאנסעס און ווי שלאנגען, פלעכטען זיך די ווארצלען איבער'ן וועג
 און שטערען דעם ראָד אין זיין גאנג?“ „ווי הויכע פוילישע גלחים“,
 „ווי בלויע שפיגעלאך“, „ווי גרינע טעפיכער“, „ווי שלאנגען“ —
 וואָס פאר א בילד ווערט פון דעם אלעמען איינזאָם
 נעם? קיין שום בילד! די גלחים זיינען באזונדער,
 די שפיגעלאך באזונדער און די טעפיכער מיט
 די שלאנגען ווידער באזונדער. זיי ניסען זיך ניט צונויף
 אינאיינעם, ווייל זיי זיינען ניט געזען געווארען אינ-
 איינעם. איין מאל האט דער פארבאסער געזען יעל-בוימער, וואָס
 האבען אים דערמאָנט אן „הויכע פוילישע גלחים“, אן אנדערש
 מאל האט זיך אָפגעדוכט, אז דער הימעל ליגט צעשניטען צווישען
 די שטאמען (אין וואלד), „ווי בלויע שפיגעלאך“, א דריטעס מאל
 האבען אים די ווארצלען פון די בוימער אין וואלד אויסגעזען „ווי
 שלאנגען“, אהויז דעם, געדענקט ער זייער גוט די שוין לאנג אָפגע-
 ניצטע „גרינע טעפיכער“ — האט ער דאָס אלץ גענומען און
 אריינגעשטעלט, פון שיינקייט וועגען, אין איין זאך.
 האט זיך באקומען א „שיינער“ און כלומרשט א בילדליכער, אבער
 א טויטער זאך. פארוואָס איז ער טויט? ווייל ער איז צו
 נויפגעשטעלט, צונויפגעשטוקעוועט, פארפאסט, ניט
 ארויסגעאטעמט פון א לעבעדיגער וויזיע.

עס איז אין אים, זוי איז דעם גאנצען כוּד, אַנגעווענדט דער
 פרינציפ פון דעם אזוי אַנגערופענעם אימפרעסיאָניזם. דער אימ-
 פרעסיאָניסט זאָגט, אז ער ווייס נאָר — און וויל אונז נאָר צייגען
 — די זאכען ווי זיי זעען איהם אויס ביי די געגעבענע אומ-
 שטענדען. אבער ניט ווי זיי זיינען אין דער אמת'ען: ווער

און אן קונצען. ביי אים איז אלץ געצאצקעט, פארדרייט, פאר-
 מליצה'וועט. עס איז דא אין זיין שרייבערישען כתב עפעס פון
 יענער קונציגער נעגרייזעלטקייט, מיט וועלכער עס צייכענט זיך
 אויס די אונטערשריפט פון א פארצייטיגען קאליגראף. עס זיינען
 ניטא דארטען קיין באזונדערע אותיות, זיי זיינען בטל געווארען, עס
 איז דא נאָר עפעס א געצוקט דריידעל, וואָס דרייט זיך און דרייט
 זיך און וויל זיך גאָר ניט אויפהערען צו דרייען. דער מענש מיט
 דעם שיינעם כתב קאָן אמאָל אריינדרייען און אריינקוועטשען זיין
 חתימה אין אַן עק פון אַ קליין שורה'לע און אמאָל קאָן ער זי צע-
 שפרייטען, ווי א פאווע — אירע פארביגע פעדערען... אַט וויל דוד
 קאסעל זאָגען, אז דער טאָג גייטאויס און עס הויבט זיך אָן דער
 אווענט. וויל ער עס ניט זאָגען פראַזאָאיש, נאָר... פאוועדיג, פאר-
 ביג. איז עס ניט קיין עולה; פארקערט, ס'איז א יושר צו שרייבען
 בילדליך; און אַז מען האָט נאָר דערצו נייע און אַריינעלע קאָליר
 רען, איז אודאי גוט. איז אָבער די בילדליכקייט פון דוד קאסעל
 אַן עכט... „קאליגראַפישע“, ד. ה. סתם אזוי זיך, פון בריה'שקייט
 ווענען, געדרייט מיט דער פּען, אַז אַ זין און אַ זען מיט'ן אויג,
 אָדער געציקעלט זיך, ווי א חזן אין אַ קליין שטעטעל, אַז אַ הערען
 מיט'ן אויער: „...אויפ'ן שטויביגען שליאָך לייגט זיך שוין אומבא-
 מערקט א שאַטען, און עס שפירט זיך, אַז פון טאָג פאלט אפּ דאָס
 ליכט, ווי פערעל פון אַ ווייסען האַלז. עס איז נאָר ווייט צו נאָכט,
 אָבער נאָכט-פּעדעמלאַך וועבען זיך שוין אין די האַריוואַנטען און אין
 די שאַטענס, וואָס גנב'ענען זיך אין די קאָרד-פּעלדער. דער שטילער
 קרענקליכער טאָג, וואָס איז מיד געוואָרען פון זיין אייגען ליכט,
 וויל זיך ניט ראַנגלען מיט די שאַטענס. געהאַרכזאם ניט ער זיך
 אונטער, ווי אַ קראַנק קינד אַ פּרעמדער שטאַרקער האַנט. פרי וויל
 ער צומאָכען די אויגען און אוועק אַהיו, וואו עס שלאַפען זיינע
 אויסגעלעבטע ברידער — מילי-מיליאָנען טעג. און דערפאַר, וואָס
 ער איז אַזאַ קרענקליכער און שטילער, איז ער באַזונדערס ליב, באַ-
 זונדערס טייער און נאָנט צום האַרצען און פאַרשטענדליך, ווי אַ
 לעבעדיגער... וועלען זיך געפינען אפשר לעזער. וואָס וועלען פילען
 אין דער דאָזיגער רעטאַריק, עפעס אַ לירישען טעם. דער נוסט איז

דוד קאסעל: אונטער א ווייסען פארהאנג*

„ליטעראטור“ — דאס איז דאס ווארט, וואס בעט זיך אויפ'ן צונג, ווען מען ליענט דורך דעם ראָמאַן (אָדער די דערציילונג, אָדער די קינדהייט־עראַינערונגען, אָדער סתם די לירע כ"ץ — פון לשון ליריק — אין פראַזע) פון דוד קאסעל.

שוין דער נאָמען אליין — אונטער א ווייסען פארהאנג — איז א שטיק מליצה. וואָרים דאָס איז ניט קיין טאָט און ניט קיין טאַטזאָד און אויך ניט קיין בילד, נאָר סתם אַזוי זיך א שיינער אויסדרוק. ער האָט ניט קיין אַנדער טעם, אַחוץ דעם, וואָס דער פאַרפאַסער גיט אין סוף פון דעם ראָמאַן, וואו ער זאָגט, אַז „אים (דעם אַויס קינד געוואָרענעם משה'לען, דער צענטראַלער פיגור פון ראָמאַן), דאַכט זיך, אַז אַ ווייסער פאַרהאַנג האָט זיך לאַנגזאַם אַראָפּגעלאָזט איבער דעם פריערדיגען משה'לען און זיין קינדהייט“. אונטער א ווייסען פארהאנג האָט זיך אַזוי, פשוט, דער טייטש משה'לעס קינדהייט. און דאָס איז אייגענטליך די טעמע פון ראָמאַן. אָבער פאַר דוד קאסעל וואָלט עס געווען, צו איינפאַד אַנרופען דעם ראָמאַן „משה'לעס קינדהייט“, האָט ער עס סטיליזירט און א נאָמען געגעבען: „אונטער א ווייסען פאַרהאַנג“.

און אַט דאָס אַנרופען זאָכען ניט מיט זייערע אייגענע, אמת'ע, נאָר מיט אויסגעטראַכטע „שיינע“, רעטאָרישע נעמען — איז קעגן טיג איז דעם גאַנצען בוך און אין דעם גאַנצען שרייבערישען שניט פון דוד קאסעל. ער וועט אייד קיין איין וואָרט ניט זאָגען פראַסס

(* פּאַרלאַג „אידיש“, וואַרשע, 1920.)

און ער האט פון טויטע ווערטער געוואלט שאפען א גאנצען
ראמאן!

איז גאר קיין וואונדער ניט, וואס דער ראמאן איז אים ניט
געלונגען. עס איז אבער א שאד, א גרויסער שאד: אינגאטאון
האט זיין אייגענעם סטיל און א מוזיקאלישע שפראך... נאך מער:
אפילו איז דעם ראמאן נופא זיינען דא, ווי געזאגט, פיינע שטע-
לען, מער ניט די צרה איז, וואס דער פארפאסער האט געגלויבט,
אז ווען ער וועט זיין העלד אונטערליינען א שם המפורש פון שיינע
ווערטער, וועט ער פארשפארען אין אים אריינצוהויכען א נשמה.
אבער ווערטער אליין זיינען גארניט, זיי מענען זיין ווי „שיין“...

(1920)

געבויט אויף געוויסע, זאל זיין, פארוויקעלטע און פארבארגענע,
 ל ע כ ע נ ס ג ע ז ע צ ע ג, און אזוי מוז יעדער סטיל, מעג ער
 זיין ווי פריי, ווי אייגענארטיג און ווי אינדיווידועל, זיין פ ס י
 כ א ל א ג י ש ב א ג ר י נ ד ע ט. ער מוז זיין פיאיג אויפצו-
 וועקען אין אונזער נשמה די אדער יענע אסאציאטיווע טעטיגקייט.
 די אדער יענע פיאיגקייט פון אונזער פאנטאזיע און אונזער זכרון
 צו פארבינדען מיט די אויסדרוקען, וואס דער פארפאסער געברויכט,
 יענע אדער בערך יענע בילדער און באגריפען, וואס ער וויל מיט
 זיי פארבינדען. אבער וואס קען ארויסרופען אין אונזער פאנטאזיע
 אזא מין „בילדליכער“ אויסדרוק ווי — „און אזוי טראגט זיך איר
 שמייכל, פליט און טראגט זיך א גאלדענער מיט א פ א ר
 ק ר י מ ט ע ו ש נ א ב ע ל א ו ז מ י ט ש א ר פ ע נ ע ר
 ג ע ל צו ברוכ'ן און ער פארטשעפעט מיט זיי נע פ ל י ג
 ל ע ז אויך בינומען א. אז. וו.“ מילא, א ג א ל ד ע נ ע מ
 שמייכל קענען מיר זיך פארשטעלען; א שמייכל, וואס פ ל י ט
 א ו ז ט ר א ג נ ט ז י ד ק ע נ ע נ מיר זיך אויך, אפשר, איינרעד-
 דען, אז מיר זעען אים; אבער א שמייכל מיט א פארקרימטען
 שנאבעל און מיט שארפע נענעל און מיט פליגעלען, קען ארויסרופען אין
 אונז נאר — א שמייכל. און א „הימעל, וואס איז אויף מילען און
 מילען פארזיט מיט פינקעלדיגע קנאספען (פ א ר ז י י ט מיט
 ק נ א ס פ ע ז ?) פון גאלדענע טרוימען“ — קען ארויסרופען
 עפעס נאר אין גאנאל'ס „פעטרושקא“, וועלכער האט הנאה פון
 לייענען אליין, כאטש ער פארשטייט קיין ווארט ניט אין דעם, וואס
 ער לייענט. און פון אזוינע „זונען“, וועלכע ברוד האט אמאל „צע-
 נויפגענומען אין זיינע הענט און זיי געפרעסט צו זיין הארצען“, —
 פון אזוינע, קאלטע, פאפירענע, זונען, וואלט, דוכט זיך מיר, פער-
 טרושקא אפילו קיין הנאה ניט געהאט... פרעגט זיך, צו וואס דארף
 מען עס? אין אינגאטאו'ס שאפען (דארט, וואו ער שאפט, ניט
 ער גיסט מליצה) שפילט די שפראך (זי איז ביי אים אפט זייער
 מעלאדיש!) א גרויסע ראליע: דארף ער דאך מער נאך אכטונג
 געבען אויף איר און זען, אז זי זאל באשטיין פון לעבעדיגע, ניט
 פון טויטע ווערטער.

אויך אייניגע גאנצע ווערק אינגאטאוו'ס), וועלכע צייגען, אז דער
 פארפאסער קאזאנז פיל מער געבען, ווען
 ער וויל אונז ניט געבען מער, ווי פיל ער קאזא,
 ד. ה. ווען ער לאזט זיך ניט פארפירען פון דער ניט־מעגליכער און
 ניט־קינסטלערישער תאוה צו פוצען זיך און צו געברויכען, און
 שטאט לעבעדיגע באגריפען — „ווערטער, ווערטער, ווערטער“...
 ווענען די שיינע מעגליכקייטען, וואס זיינען געלענען אין דער
 אידעע פון ראמאן, האב איד גערעדט. איד וויל דערמאנען אייניגע
 פון די שיינע שטעלען (די שטעלען און שיינע רייד), וואס זיינען
 פאראן אין ראמאן. דאס זיינען אייניגע סצענעס, דערהויפט גרו-
 פענסצענעס, אויפ'ן באל, אויפ'ן גליטש אדער הינטער'ן שטאט,
 וואוהין ברוד מיט זיינע פריינד פארען ארויס פארברענגען. די
 דאזיגע סצענעס ווייזען, אז אינגאטאוו קען אונז געבען לעבע-
 דיגע בילדער (דערהויפט באוועגונגס־בילדער און גרופענביל-
 דער) און קען שרייבען אויף א לעבעדיגער, נאטירליכער און דער-
 ביי אייגענארטיגער, אינגאטאוו'שער, שפראך.
 און אט טאקע דערפאר איז אזוי גרויס דער פארדראם, וואס
 אין דעם ראמאן „אין קעסעלגרוב“, וואו דער פארפאסער האט זיך
 געשטעלט אזוינע ערנסטע אויפגאבען און וואו עס ווערען אנגע-
 רירט אזוינע וויכטיגע, עטישע און שיער ניט רעליגיעזע, פראגען —
 וואס דוקא דא פילט זיך א טיפע אינעווייניגסטע אומאויפריכטיג-
 קייט און א מליצה'דיגקייט, וואס טויט אפ דעם גאנצען בוך.

געוויס האט אינגאטאוו גוט געטאן, וואס ער האט פארלאזען
 דעם וועג פון דעם אלטען, באנאלען, וואכעדיגען און נישטערען, רעד-
 אליזם און געזוכט זיך צו שאפען נייע אויסדרוקס־מיטלען, מער רא-
 פינירטע און מער צוגעפאסטע צו דער, האלב־היסטערישער, גרויס-
 שטעטישער פסיכיק. אבער אויב ניט יעדער „רעאליזם“ איז
 קונסט, איז יעדע קונסט, אין תוד גענומען, רעאליסטיש. ד. ה. יעדע
 קונסט — מעג זי זיין „ראמאנטיש“ און „פאנטאסטיש“ — איז

עס מאכט זיך : צו אנדערע, צו זיך, צו הינט, צו קען, צו דער וואנט — אבי גערעדט. און וואלט ער כאטש ניט גערעדט אזוי שוין ! און וואלט ער כאטש אליין ניט געזאגט איינמאל צו זיינער א „פארעריוו“ (אבי זאגען עפעס א שוין ווארט) : „וואס מיט מיר איז, לאה ? וואס מיט מיר איז ? — פארלאנגען פון אן אדלער, נאר קיין פליגען זיינען ניטא. מאך איר זיך אפט גרייט צו פליען — און פלי ניט. און דאס ערגסטע — איר מאך, ווייזט אויס, אלץ אן אנשטעל פון איינעם, וואס פליט !“

ניין, דאס איז ניט „דאס ערגסטע“, ווילט זיך דעם לעזער אריינמישען זיך אים אין זיינע רייד. דאס ערגסטע איז, וואס ניט ער אליין מאכט „אן אנשטעל פון איינעם, וואס פליט“, נאר דאס טוט דער, וואס שטייט די גאנצע צייט הינטער'ן פארהאנג און ציט אים „פאר'ן שטריקעל“ — און פאר'ן צונג : דוד אינגאטאוו.

ליינענדיג דעם ראמאן, דוכט זיך אייך זייער אפט, אז דוד אינגאטאוו האט פשוט געוואלט „אויסברענגען“ עטליכע שיינע (אמאל מליצה'דיגע און אמאל טאקע באמת פאעטישע) מעשה'לאך, וואס ער האט אנגעשריבען, האט ער זיי אריינגערעדט אין ברויב'ן, און יענער מוז זיי נעבאר, ביי יעדער געלעגענהייט, דעקלאמירען. דער פארפאסער האט זיכער געגלויבט, אז ער האט דערמיט זיין העלד געטאן א גרויסע טובה : ער האט אים געמאכט „אינ'טערעסאנט“ און „פאעטיש“. אין דער אמת'ן האט ער ביי אים אפגענומען דעם לעצטען לעבענסטראפען און געמאכט, אז ער זאל מיט די ווילדע אויסוואקסען פון זיין מליצה דערשטיקען אלע שפור רען און אלע שפראצונגען פון לעבעדיגען לעבען אין ראמאן. אזוי, א שטייגער, וואלט ח נ ה געווען א גאנץ לעבעדיגע קינסטלעך רישע געשטאלט, אבער אויך איר דופק הערען מיר אפט ניט צוליב ברויב'ס ניון-און-ניינציג מאס מליצה. מיט זיינע שיינע רייד האט ברוד פארטרונקען — און וויסט און נודנע געמאכט — דעם גאנץ צען ראמאן.

און עס וואלט וועגען אים גאר ניט געלוינט צו רעדען, ווען ניט די שיינע מעגליכקייטען, וואס זיינען אין אים געווען.

פערזענליכען סאציאלען און פאליטישען כאראקטער (ווי פריער דער סאציאליזם און דער ציוניזם), נאָר אַ מער אינעווייניגסטען און מער אינדיווידועלען מאַראַלישען כאַראַקטער. דאָס איז געווען עפעס אַ מיז אינדיווידועלער ראַמאַנטיזם, וואָס האָט זיך געזאַלט אויסשיילען פון דעם פריערדיגען נאַציאָנאַלען ראַמאַנטיזם. דאָס איז געווען דער האַלב־אומבאַוואוסטזיניגער וואונש גובר צו זיין די אַבסטרקטקייט פון דער נאַציאָנאַלער ראַמאַנטיק און צו שאַפען אַ העלד, וואָס זאָל מיט דער באַנייִ אונג פון זיין פּערזענליכען לעבען זיין אַ מוסטער און אַן אויסגאַנגספּונקט פאַר דער אַפּפּרישונג פון דעם נאַציאָנאַל־לעבען. דער דאָזיגער וואונש האָט זיך אין דער אַדער יעדער מאַס געפילט אין די דאַמאַלס געשאַפענע דראַמעס, פון אַ ווייטער („אין פייער“, „דער שטומער“), און אויך אין בערגעל־סאַנאַס „נאָר אלעמען“ און אַשׁׁם „מערי“... אָבער ערגעץ איז ער ניט געווען אַזוי בולט, ווי ביי איגנאַטאַוו'ן. און ווען אים וואָלט געלונגען צו געבען דעם דאָזיגען וואונש לייב און בלוט, קינסטלער־רישען לייב און קינסטלערישען בלוט, וואָלט עס זיכער געווען אַ גרויסער און זייער אַ צייטמעסיגער אויפּטון.

אָבער דאָס איז אים ניט געלונגען.

ברוך, דער הויפט העלד פון ראַמאַן, האָט אויף זיך, מיט דעם פאַרפאַסערס הילף, אַרויפגעצויגען אַ מאַנטעל פון שבת'דיג קייט (אָדער פון „נאַרישקייט“, ווי דאָס רופט זיך אין דער צווייטער רעדאַקציע פון ראַמאַן, וואו דער פאַרפאַסער האָט, ווי עס ווייזט, געוואָלט אַריינקאַפען אין ברוד'ס אונערטרעגליכער פאַטער־טישקייט אַ טראַפען איראַניע) — אָבער ביי אונז, לעזער, איז דער פון ניט געוואָרען שבת'דיג אויפ'ן האַרצען. ברוד, וואַרפט אויף אונז אַן אַימה — און קיין אַימה פאַלט אויף אונז ניט, ווי עס האָט געזאַגט טאַלסטאַי וועגען אַנדריעוויץ. ברוד איז אַ הויכער, אָבער דאָס איז די הויכקייט פון די שטאַלצען, אויף וועלכע ער גייט. מיר גלויבען אין דער אויפריכטיגקייט פון זיינע רייד, אָבער מיר גלויבען ניט אין אים אליין. מיר זעען אים ניט, מיר הערען נאָר, ווי ער רעדט. ער רעדט אַן אַ שיעור; ער רעדט צו וועמען נאָר

פער"ש. — (נ. און... איד ווייס וואס נאך — — — די קינדער
 רעדן דא נישט קיין אידיש? איז וואס? אדרבה! איד מיין — —
 — וועמעס באבעס דאגה? הערסט, ברוד! ווען דו פאלנסט מיר
 און האסט חתונה! הערסט? אויף מיין ווארט!" א. א. וו. און
 ב ר ו ד טראכט: "...א פאלק, פון וועמען גאט האט ארויסגע-
 קוקט שענער און לויטערער, ווי פון אלע אנדערע פעלקער — און
 וואס גייט דא פון אונז ווערען? חנה (ער רעדט מיט חנה'ן אין
 זיינע געדאנקען). חנה, מיר דארפען גיין אהין אין דער ווייטער
 וועסט. די רעגירונג גיט דארט אוועק די ערד כמעט אומזיסט.
 דארטען וועלען מיר קאנען לעבען אונזער אייגען לעבען. דארטען
 שטארקט זיך ווידער אונזער בלוט, אונזערע מוסקולען" א. א. וו.,
 א. א. וו. עס איז נישט וויכטיג, ו א א ס פאר א נייעם לעבען
 ברוד פרעדיגט. עס איז נישט וויכטיג, צי זיינען מיר מסכים מיט
 זיינע מיינונגען צי נישט. דער עיקר איז, וואס אין ברוד'ן האט
 אונז דער פארפאסער געוואלט געבען אן א י ד ע א ל ע גע-
 שטאלט, א מין העראאישע פערזאן, א ה ע ל ד אין דעם אור-
 שפרינגליכען זינען פון דעם דאזיגען ווארט, א מענשען, וואס וויל
 א י ב ע ר מ א כ ען די וועלט און פירען א מלחמה ק ע ג ע ז
 דעם פוילען, פיליסטערישען, „אזוי איז באשערט — פארפאלען!
 מען דארף לעבען, ווי עס לעבט זיך!"

אט דער וואונש אינגאטאוו'ס איז ווערט געווען, מען זאל אים
 באגריסען. עס איז געווען אזא גוטער, אזא שיינער, אזא רייכער
 וואונש. און דאס איז געווען נישט נאר אינגאטאוו'ס וואונש אליין.
 ער האט דאן, מיט א יאָר צען צוריק, אזוי ווי געטראָגען זיך אין
 דער לופטען. ער האט דאן געוועקט און געמינטערט און גע-
 כשופ'ט פילע אידישע אינטעליגענטען — אין רוסלאַנד אזוי גוט,
 ווי אין אמעריקע. עס איז דאן אין דער אידישער ליטעראטור גע-
 וואָרען אריינגעקאפעט א טראָפען פון דעם עקעל און דעם האַס,
 וואָס פילע פון אונז האָבען צום היינטיגען, גרויסשטעטישען, איד-
 דישען לעבען, און אינאיינעם מיט דעם באַגער צו פאַרשילטען און
 פאַרניכטען אַט דעם „היינט", איז וואָך געווען די שטרעבונג צו אַ
 נייעם לעבען, די שטרעבונג, וואָס האָט געטראָגען נישט קיין אומד-

פ ס י כ א ל א ג נ י ע פון טאגטעגליכען לעבען, וואָס ער איז אליין
 איז איר געווען אין אנהויב אזוי פארטאָן. גענומען אונז צייגען די
 ע ט י ק פון „שבת-יומ-טוב'דיגע“ נשמות. און זיין איינאונאייני-
 ציגער תלמיד איז דער א מ ע ר י ק א ג נ ע ר א י ד י ש ע ר
 פראזע האָט (אין דעם פרט) א ו י ס ג ע ז ע ז צו זיין דוד איג-
 נאטאָוו, אויב מען זאָל ניט רעכענען דעם ניט אין ערד טיפערען.
 קאנצענטרירטערען און אייגענארטיגערען ל. שאפירא, וועלכער איז
 דאָר ניט קיין אמת'ער „אמעריקאנער“.

אז מען האָט אָנגעהויבען לייענען איגנאטאָוו'ס ראמאן, האָט
 מען גלייך, שוין אין די ערשטע קאפיטלען גענומען פילען, און זיין
 מיין איז אנטקעגענשטעלען דעם היינטיגען אידישען לעבען אין
 אמעריקע עפעס א ז א נ ד ע ר לעבען, א ריינערען און א
 בעסערען.

שוין אין די ערשטע קאפיטלאך זעען מיר די צוויי העלדען פון
 ראמאן, ברוד און מאקס, איינער אנטקעגען דעם אנדערען, ווי שבת
 קעגען וואכעדיגקייט, ווי אירעאליזם קעגען פראקטישקייט, ווי די
 פרייע שטרעבונג צו דער צוקונפט קעגען דעם פארשקלאפט זיין דורד
 דעם היינטיגען טאָג, ווי עפעס א מיין גלויביגער און ענטזויאסטי-
 שער דאָן קיכאָט קעגען עפעס א מיין ניכטערען סאנטשאַ פאנטשאַ,
 שוין אויף די ערשטע זייטלאך הערען מיר, ווי מ א ק ס, וועל-
 כען ח נ ה, ב ר ו ד ' ס געליבטע, האָט גענומען פאר א מאָן
 נאָר דערפאר, ווייל ב ר ו ד, איר אמת'ער געליבטער, האָט ניט
 געוואָלט מיט איר חתונה האָכען, ווארום אין דער גרויסער שטאָט,
 וואו ער זעט פארויס אונזער אונטערנאנג, ווייל ער ניט האָבען קיין
 קינדער, — שוין אויף די ערשטע זייטלאך הערען מיר, ווי אָט
 דער „פשוט'ער בחור“, מאקס, זאָגט צום „הימעל-מענשען“, ברוד'ן:
 „דו פארשטייסט? — איד מיין, וואָס האָסטו פון דעם, וואָס אָט
 ביסטו דא און אָט ביסטו ניטאָ — וואָס איז דאָס פאר א לעבען?
 פלוצלונג הויכסטו זיך אויף און בלייבסט ניט ערנעץ... און איד
 ווייס — — — חנה לאַכט דאָד פון דיר... און צו וואָס דארפסטו
 טאָקע אזעלכע געדאנקען, אז די אירען שטארבען דא אױס, און די
 „דערפער“ דיינע (ברוד רופט אירען באַזעצען זיך אין „פרייע דער-“

וואס ס'איז נאך וויכטיגער, איינער פון די ערשטע מאדערנע ראמאנען אין דער אידישער ליטעראטור איבערהויפט.

„אין קעסעלגרוב“ איז ארויס כמעט אין דער אייגענער צייט, ווען איז רוסלאנד האבען זיך געדרוקט אש'ס „מערי“ און בערנעל-סאנ'ס „נאך אלעמען“ — דאז, ווען דער ראמאן פון מאדערנע נעם אידישען לעבען, אין אמאדערנעם סטיל, האט זיך ערשט אנגעהויבען וויזען ביי אונז.

און דערצו איז נאך אין אינגאטאו'ס ראמאן געווען ניי נישט נאך אליין דער שטאף און דער סטיל. עס איז אין אים ניי — און סימפאטיש — געווען דאס שטרעבען אויפצוהויבען זיך העכער פון דער אלטענליכקייט. העכער — אין עטישען, ניט נאך אין דעם קינסטלערישען זינען.

קינסטלעריש איז יעדעס ווערק, אויב נאך ס'איז א קונסט-ווערק, העכער, ד. ה., געלייטערטער, עיקר'דיגער און אלגעמיינער, ווי די פאקטען פון לעבען, וואס דינען אים פאר שטאף; און ביז צו א געוויסען גראד איז יעדעס קונסטווערק, ממילא, אויך אן עטישער אויפטו, ווייל עס לייטערט און קאנצענטרירט אונזער בליק אויפ'ן לעבען, באפרייענדיג אונז פון זיינע טונקעלע און כאאטישע צו-פעליגקייטען און אנטפלעקענדיג אין אים פאר אונז עפעס א פאר-בארגענעם מוז, עפעס א ווילען און זינען; איד רעד שוין ניט וועגען דער אלגעמיינ-גייסטיגער דעהויבונג צום נשמה-לעבען און ממילא אויך צום לעבען פון גאר דער וועלט, וואס ער ברענגט מיט זיך דער אמת'ער עסטעטישער גענוס... אבער געוויינליך איז אין קונסטווערק דאס עטישע נאך א בייזאד. און אפט בלייבט עס פארבארגען און קומט נאך ניט צום באוואוסטזיין. און אויך איז דער ניער אידישער סקיצען און נאָוועלען-ליטעראטור האָט גע-פעלט יענער שאַרפער און הייסער עטישער פאַטאַס, וועלכער איז אין דער אַלטער אידישער ליטעראטור געווען אזוי קענטיג און אזוי בולט און וועלכער האָט אויף איר ארויפגעלייגט אַזאַ אייגענאַרטיגען שטעמפעל. דער איינציגער, וועלכער איז אין דער אידישער לי-טעראטור פון דעם נאָרד-מענדעל'ישען פּעריאָד אַרויס ווידער מיט אַן עטישען ברען, איז געווען פּרין, ער האָט, אַנשטאַט דער

דרד איגנאטאוו: אין קעסעלגרוב

איר האב געלייענט דעם ראמאן צום ערשטען מאל מיט א יאר זיבען צוריק, ווען ער איז געדרוקט געווארען אין די „שריפטען“. פאר דער צייט זיינען אזוי פיל וואסערען פאראיבערגעלאפען, ניט איינער פון אונז איז אנדערש געווארען, האט א נייעם, א נאקעטער רען, קוק געקראגען אויפ'ן לעבען און אויף זיך אליין, און אויך איגנאטאוו'ס ווערק האט זיך אביסעלע געענדערט, ארויסגייענדיג אין בוד-פארם: עס זיינען צוגעקומען היבשע עטליכע נייע שורות מיט א מין פירוש אויפ'ן הויפטתעלד פון ראמאן — און דאך איז דער איינדרוק פון בוך דער אייגענער, וואס פריער, דער איינדרוק פון א שיינעם ניגון, וואס ווערט פאלש גע-שפילט.

עס איז א צווייענדיגער פארדראם: וואס דאס שפילען איז שלעכט — און עס ליידט דאס אויער — און וואס עס ווערט קאליע א זאך, וואס וואלט געקענט פארשאפען פארגעניגען. באמת: איגנאטאוו'ס ראמאן וואלט געקאנט זיין א וויכטיגע געשעעניש אין דער אידיש-אמעריקאנישער ליטערא-טור. ווען ער איז ארויס, אין יאר 1913, האבען מיר אין דער אידישער ליטעראטור נאך ניט געהאט קיין ראמאנען פון אמעריקא-נער אידישען לעבען. עס זיינען געווען 5 קאברין'ס „אימיגראנט טען“. זיי האבען ניט פארמאגט אבער די מעלות פון קאברין'ס שפעטערדיגע ראמאנען. און איגנאטאוו'ס „אין קעסעלגרוב“ איז שיער ניט געווען דער ערשטער אמעריקאניש-אידישער ראמאן און.

(* פארלאג „אמעריקא“, ניו יארק, 1920.)

אויף אים פריינדליך, ווי אויף א פרעמדען, נאר ער איז פארכאפט פון דעם וואונדערליכען גראנדיעזען בילד און שפעטער אביסעל, אז ער קומט צו זיך, קומט אים אין זינען גאר „א נייע אומגעווארטע מחשבה“: — „ווי קאז דאס זיין, אז זיי ער גאט איז מער ניט א שטיקעל האלץ, וויבאלד, אז מיליאסען מענשען בוקען זיך צו אים, גלויבען אין אים? שוין זשע זיינען אלע נאראנים ווילדע ברואים?“...

דאס מענשליך געפיל, וואס איז פריי געווארען אין אים, האט אויך זיין געדאנק געמאכט פרייער. דער פארבארגענער אינעווייניגסטער לעבענסשטויב, וואס האט ארויסגעשפארט, האט אומגעווארפען אלע אויסענווייניגסטע מחיצות.

צוויי וועלטען זיינען ניט נאר מענדעל'ס אידישע און אנאפיע'ס נויישע וועלט. צוויי וועלטען לעבען אין מענדלען — און אין יעדען אידען — גופא: איינע, אז איינע ווייניגסטע, אז „אלגעמיין מענשליכע“, און די אנדערע, אז אויסגענווייניגסטע, אז אפגעזונדערטע... דער חסרון פון הירשקאנ'ס ראמאן איז, וואס ער גיט אונז צו פיל פרטים פון דער אויסענווייניגסטער, אידישליכער, וועלט, אין וועלכער עס לעבט מענדעל, פון דער וועלט, וואס איז אין דער אידישער ליטעראטור שוין ניט איינמאל געשילדערט אין דער געווארען. די גרויסע מעלה פון ראמאן איז די קורצקייט און קאנצענטרירקייט, מיט וועלכער עס ווערט אונז געצייגט די איינע ווייניגסטע וועלט פון דעם העלד, די וועלט פון זיינע פארבארגענע, פארבאטענע און דערפאר נאר הייסערע מענשליכע געפילען, וועלכע מאכען, אז עס זאל צעגייין דער אייז פון דער הונדערטיארגענדיגער אפגעזונדערטקייט און עס זאל אנטבלויזט ווערען פון אונטער דעם צודעק פון אידישקייט דאס פנים פון א מענשען.

(1919)

„זינדיגע“... אַט איז א מעשה מיט נחמיה דעם שמיד: „ארויסגע-
 גאַנגען מחדש לבנה זיין, ווי אלע אידען, און — פלוצים האָט זיך
 צוגעקלעפט א שוואַרצע צויג... „אָוועק“! האָט דער שמיד אויס-
 געשריען מיט כעס — און איז אַט דער רגע איז פון דער צויג גע-
 וואָרען א מלכה אין גאַלד און פערל, און נאָכדעם — האַנקע די
 בייגעל־בעקערין... אַרויפגעפאלען אים אויפ'ן האַלז און אינמיטען
 נאָכט אָנגעהויבען וואַרקען, ווי א טייבעלע: „נחמיה, קום צו מיר,
 מיין בעט איז באַשאַטען מיט בשמים און וויירויד, אַ קאַלדע —
 פון מצרים“ א. א. ו. אונטער דער קאַלטער מיטעלאַטערליכער
 פאַרגליווערטקייט האָט געשטרומט א הייסער מענשליכער לעבענס-
 שטרומ; און ווי נאָר ער פלעגט, ווי א טיפער אונטערערדישער
 קוואַל, אַרויסשלאַגען פון אונטער דער טויטער שאַלאַכץ, פלעגט
 ער אומוואַרפען אלע צאַמען און אַראַפשוויינקען אלע נאַציאָנאַלע
 און רעליגיעזע מחיצות. נחמיה דעם שמיד וואַלט קיינמאָל ניט
 איינגעפאלען עובר צו זיין אויף די דינים פון אידישען דת, אָבער
 ווי נאָר ער איז פאַר'כישופ'ט געוואָרען פון האַנקע דער בייגעל-
 בעקערין, וואָס האָט זיך אים געוויזען, ווי מען האָט דערציילט אין
 שטעמעל, אין דער געשטאַלט פון א מלכה, „האַט ער פאַרלאָזען אַ
 ווייב מיט זעקס קינדער און באַזעצט זיך אין שכנות ביי האַנקע
 דער בייגעל־בעקערין... אפילו פסח איז ער אויך געווען ביי איר,
 ביי דער גויע... געגעסען חמץ בפרהסיא“.

דאָס אייגענע קומט פאַר
 מיט מענדלען. כל־זמן עס האָט ניט אויפגעוואַכט אין אים דאָס
 געפיל צו אַנאַפיען, ליגט ער איינגעוויקעלט אין זיין אידישקייט
 שאַלאַכץ און אַפגעטיילט פון דער גאַנצער אַרומיגער וועלט; אַנאַפיע
 וועקט אויף אין אים ניט בלויז אַ געפיל צו זיך, נאָר אויך אַ טיפער
 אינטערעס צו דער וועלט, צו דער — ביז אַהער פאַר אים פרעמדער
 וועלט, — אין וועלכער זי לעבט. אַט דערזעט ער בעת דער גרוי-
 סער רעליגיעזער פראַצעסיע צווישען די זינגערקעס אַנאַפיען, און
 די (אנב, זייער שטאַרק און שיינ געשילדערטע) פראַצעסיע, וואָס
 האָט פריער געוועקט אין אים נאָר שרעק און מורא, זועדט פלוצלונג
 אים זייער נאָנט, ער שטופט זיך אַרײַן אין דעם עולם פויערים
 און פויערטעס, מען שטויסט אים פון אלע זייטען און מען קוקט

ראטור איז עס ניט קיין נייעס... ביאליק'ס „מארינקא“! ביאליק באנוגענט זיך שוין ניט מיט א ראמאנטישער געשיכטע, ווי פריץ אין זיין באלאדע „מאניש“; ער גיט אונז אלע פרטים, אלע פסיו-כאלאגישע פרטים פון דער קינדער-ליבע און דער קינדער-שפיל צווישען נח'ן און מארינקא; ער גיט אונז שוין אפשר צופיל פרטים; אויב פריץ איז צו ראמאנטיש, איז ער — צו נאטוראליסטיש; נאָר אין „מארינקא“ איז פאראן שוין כמעט דער גאנצער אויסענוויי-ניגסטער ספור המעשה, וואָס אין הירשקאנ'ס „צוויי וועלטען“: אין „מארינקא“ ווערען אויך געשילדערט צוויי שכנישע הייזער, א גוי'ס און א אידענס; און אויך דארטען איז צווישען די טאטעס א פארפרעמדקייט, א קרויג, צווישען די קינדער — פריינדשאפט און ליבע...

און פונדעסטוועגען איז הירשקאנ'ס „צוויי וועלטען“ א נייע און א פרישע זאך! און דאָס איז ניט דערפאר, וואָס דאָ זיינען צוגע-קומען פיל נייע פרטים און וואָס דאָ ווערט דער עיקר, די ליבע, ניט דערטרונקען, ווי ביי ביאליק'ן, אין א ים איינצעלהייטען, און אויך ניט דערפאר, וואָס דאָ ווערט, אינאיינעם מיט די צוויי שכנישע הייזער, געשילדערט גאנץ שטעטעל, די גאנצע שטעטעלשע אטמאָספערע, נאָר דערפאר, וואָס די פרישע פּרילינגס-בלום, די קינדער-ליבע, איז דאָ אויסגעוואקסען אינמיטען דער אַרומיגער פאַרגליי-ווערטקייט און האָט אונז געוויזען, אז די דאָזיגע פאַרגליווערטקייט איז נאָר אַן אויבענאויפיגע, אַן אויסענווייניגסטע. אינעווייניג אין דעם אידישען פאַלקס-קיבוץ — זאָגט צו אונז הירשקאנ'ס ראָמאַן — האָבען, ווי אין יעדען מענשליכען קיבוץ, ניט אויפגעהערט צו שלאָגן צו די לעבענס-קוואַלען, ניט אויפגעהערט צו בליען די אייביגע, אייביג מענשליכע געפילען פון ליבע. אונטער דער שטריינגער מאַסקע פון מיטעלאַטערליכער נזירות און רבנישער פרומקייט איז אין יעדען אידען געזעסען א שטיק „גוי“, א שטיק געצענדיגער, — און דאָס, וואָס איז געשען מיט יעקב פסח דעם מלמד'ס אינגעל, האָט ביי פאַסיגע באדינגונגען, געקאָנט, געמוזט טרעפען מיט יעדען איד-דישען אינגעל, — און ניט נאָר מיט אַ אינגעל: די לופט פון בעראַ-זאווע איז ניט אומזיסט פול מיט מעשיות און לעגענדעס וועגען

וועלט, איז ביי הירשקאנ'ען, ווי ביי פרצ'ן, א קאמף צווישען צוויי געפירט סוועלטען, ניט (ווי אין דער אמאליגער השכלה-ליטע-ראטור) צווישען צוויי געדאנקען וועלטען. געדאנקען זיינען ניט קיין שטאף פאר קונסט (דערפאר האָט די השכלה-ליטעראטור ניט געקאָנט זיין קינסטלעריש, ווען אפילו זי וואָלט עם וועלען). שטאף פאר קונסט איז דאָס געפירטס-לעבען. און אויב די „צוויי וועלטען“ איז א קונסט-ווערק, איז עם ניט דער-פאר, וואָס איז אים ווערען איבערגעגעבען די רעיונות, די חקירות און די אויסענווייניגסטע מנהגים און פירונגען פון שטעטעל (דאָס האָט נאָר א קולטור-היסטאָרישע און עטנאָגראַפישע באדיי-טונג), נאָר דערפאר, וואָס איז אים שפיגעלט זיך אָפּ די גע-פירט סוועלט פון אמאליגען שטעטעל.

די דאָזיגע וועלט, דוכט זיך פון אויבענאויף, איז פאַרשלאָסען און פאַרגליווערט; קומט צו דער קינסטלער מיט זיין טיפּערען קוק און זאָגט: ניין, פאַרגליווערט איז נאָר אויבען די שאַלעכץ; אונטען אַבער, איז דער שטילער טיפּעניש, איז דאָ אַ לעבען, זיינען דאָ גער-פילען! די געפילען זיינען פאַרווערט, פאַרשטיקט? זיינען זיי נאָר הייסער, פולער. די בלעטלאך איז די „צוויי וועלטען“, וואו עם ווערט דערציילט וועגען מענדעל'ס פאַרבאָרגענער, פאַרבאָטענער ליבע צו אַגאָפּיע'ן, זיינען די פולסטע און די ווירקענדיגסטע אין גאַנצען ראַמאָן. אַגאָפּיע האָט ליב מענדלען פונקט אזוי ווי ער זי, נאָר איר שטערט קיינער ניט, זי שרעקט זיך פאַר קיין זאך ניט, איז איר קומט קיין מלחמה ניט פאַר, איז איר געפיל ניט אזוי מסירת-נפש'דיג, ניט אזוי אימפעטיג — און ניט אזוי הירענדיג, ווי ביי מענדלען. מענדעל האָט זיך בפועל ממש ניט וואו אַהין צו טאן פון זיין שטילער, שעמענדיגער, פאַרשטיקטער ליבע צום גוישען מיידעל... אין דער נאטור און אומעטום, ארום און ארום, איז נאָר-פסח, פּרילינג — און אויך אינעווייניג אין אים האָבען אויפגע-וואַכט די פּרילינגס כחות!

איז עם א נייע טעמע, אָט די „פּרילינגס-אויפּוואַכונג“, אָט די קינדער-ליבע? אָדער אפשר איז ניי די ליבע פון אַ אירדישען אינגעל צו אַ מיידעל אַ קריסטין? ניין, אפילו אין דער אירדישער ליטע-

נאך דאס האט נאך שטארקער, נאך כּשׁוֹפ'דיגער געמאכט דעם
כּשׁוֹפ פון מארי, דעם דייטש'עם טעכטערעל, אַט דער פּאַרשטעל-
טער לילית — „און ער שווערט איר ביים פּרכת, ביי דעם כּתּר,
בא דער תּורה“... דאָס איינענע קומט פאַר מיט מענדלען; נאָר
איצט איז עס שוין ניט קיין פּאַנטאַסטישע געשיכטע מיט דעם
אַשטדאי און לילית, וואָס ווילען אַרײַנכאַפּען דעם יונגען עלוי אין
זייערע נעצען. נאָר א פּיל איינפאַכערע זאך: פון דער ראַמאַנטי-
שער באלאַדע איז געוואָרען א רעאַליסטישער ראַמאַן! אין אַט דעם
לינגט דער חילוק צווישען פרצ'ס „מאַניש“ און הירשקאַנ'ס „צוויי
וועלטען“... הירשקאַן ווייזט אונז אויף א גאַנץ איינפאַכען פּוסי-
ט אַ ל אַ נ י ש ע ן אױפן, ווי אַזוי אין אין שיינעם נאָרדפּסח
ו ו א כ ט א ו י ף אין דעם מלמד'ס אינגעל, ווי אין דער גאַנ-
צער נאַטור, ד ע ר פ ר י ל י נ ג, און ווי אַזוי אַט דאָס עלע-
מענטאַר מענשליך געפיל איז גובר די גזירות און שרעק פון דעם
אידען פאַר דער נוישער וועלט און ווארפט אום די וואנט, וואָס
שטייט ווי א מחיצה, צווישען אים און איר... דאָס קומט, פאַר
שטייט זיך, ניט פאַר מיט אַמאַל, נאָר נאָך א לאנגען און פּינלי-
כען קאַמף צווישען צוויי כחות, צוויי וועלטען, אינעווייניג אין מענד-
לען. דעם ערשטען מאָל, און ער האָט דערזען פּרילינגס-צייט אַנאָד
פּיע'ן שטיפּענדיג ביים ברעג טייד מיט וואַסקע דעם טעפּערס, און
זיין גאַנצער גוף „האַט זיך אַנגעצונדען“, „איז ער געוואָרען רויט
פון הרפה פאַר זיך גופא... ער האָט זיך אַרומגעקוקט אין אַלע זיי-
טען, צי שפּירט מען אים נאָר, צי זעט מען ניט, וואָס מיט אים
טוט זיך דאָ, און דאָך האָט אים, ווי מיט צוואנגען, געצויגען אַהין,
וואו אַנאַפּיע איז געשטאַנען“. און אז ער קערט זיך אום, א פאַר-
שעמטער און א צעשראַקענער, אַהיים, ווארפט ער זיך אַרויף אויפ'ן
פרומען ספּר'ל, „כדי צו צעשלאָגען די רעיונות, וואָס האָבען אים ניט
געלאָזט צו רו“... אבער דאָס ספּר'ל איז א קנאַפּע סגולה. דאָס
ספּר'ל וואַלט אים געקאַנט אפּשר אויסהיילען פון „טרפה“ אפיקור-
סישע געדאַנקען; קענען געפילען איז דאָס
ספּר'ל אוממעכטיג און דער קאַמף, וואָס קומט פאַר אין פאַרצייטיגען
אידישען קליינשטעמעל צווישען דער „אַלטער“ און דער „יונגער“

וועט ארויסשפרינגען עפעס א שד מיט נעגעל, וואס יעקב פסח
לאזט איבער לעבען טייכעל, אוועקנייענדיג אין שטאָט צו כל-
נדרו, — אַט דער שד וועט זיך אַרויפּוואַרפען אויף אים און זיין
געזינדעל, צעמאַלען, צעדערעשען, אויף פּיצברעקלאַך... און ער גייט
אָוועק צו אנדריי דעם באַדני אונטער'ן קעסעל; שמועסט, רוי-
כערט א ליולקע און ציטערט; פאַרקערט, אַז עס קומט די ערשטע
נאַכט קאַליאדעס, איז מען ביי יעקב פסח אין שטוב אומרויג;
„מען פאַרדינעלט און פאַרשליסט טיר און טויער, מען הערט פון
קיינעם אפילו קיין וואַרט, ווי אין שטוב וואַלט געלעגען, חס ושלום,
עפעס א חולה“... און נאָר עפעס א באַזונדער כח האָט געקאָנט
אומוואַרפען אַט די דיקע וואנט פון הונדערטיאָריגע שרעק און
פרעמדקייט. און אַט דער כח האָט זיך באַוויזען... ווי איז זיין
נאַמען? „בילדונג“? ניין, פון „בילדונג“ איז אין יעקב פסח דעם
מלמד'ס שטוב נאָך קיין סימן ניט געווען, און אין דעם פרט איז
צווישען יעקב פסח'ן און זיין זון מענדעל קיין שום חילוק ניט גע-
ווען; זיי האָבען איינער דעם אנדערען זייער גוט פאַרשטאַנען
און — „יעקב פסח מיט מענדלען פלעגען ערנסט שמועסען צווישען
זיך עפעס אויפ'ן וואונק וועגען פאַרשידענע ענינים. די גאַנצע
געשיכטע פון כורש מלך פרס ביז משה מאנטעפיאַרע און באַראַן
הירש פלעגט אויפלאַבען פאַר זייערע אויגען, און, באַראַויגטע, מיט
א שטאַרקען בטחון, אַז גאַט וועט ווייטער פירען די וועלט אַזוי
שיין און גוט, ווי ביז איצט, פלעגט מען זיך צוליגען שלאָפען“...
וואַס-זשע איז געשען מיט מענדלען? דאָס אייגענע, וואָס מיט
פ ר צ'ס מאַניש'ען.

מאניש געהערט נאָר צו אַז עלטערען און פאַרגליווערטערען
דור, ווי מענדעל: —

געלעבט האָבען דעמאַלט
נאָך די אלטע בעלי-בתים
מיט מעשענע ברילען
און זילבערנע בתים...

ווי א שטיף היים יאדערל, שוילט זיך עפעס ארויס פון דער
שטעטעלשער שאַלעכץ — און בליט אויף : דאָס איז די ליבע, וואָס
מענדעל, יעקב פסח דעם מלמד'ס אינגעל, קריגט ליב אנאפיען.
דעם שכן זייערען מיסיטעס מעכטערל.
די טאטעס, יעקב פסח דער מלמד און מיסיטע דער שוסטער,
זיינען פרעמד איינער מיט דעם אנדערען, כאַטש זיי וואוינען יאָר
רענלאנג בשכנות, א שטוב לעבען א שטוב. „יעקב פסח האָט מיט
מיסיטע'ן זינד זיי לעבען אויף דער וועלט קיין איין מחלוקת ניט
געהאט“ ; נאָר פרעמדקייט איז ערגער פון שנאה, און „הגם אין
אַט די הייזלאך, אין וואָסערע זיי וואוינען, האָבען אויך געלעבט
זייערע טאטעס און זיידעס פון פוילען אָן, פונדעסטוועגען שמועסען
זיי צווישען זיך קינמאל ניט, כלומרשט ווי זיי וואָלטען געווען
נאָר אומבאָקאנט אָדער פונקט ווי מיסיטע אשטיינער וואָלט נאָר
ניט געקאנט אידיש רעדען“... מיט יונה דעם נאָרבער און אנדערע
אידען פון א נאָנץ יאָר, אידען בעלי מלאכות און אידען קרעמער,
איז מיסיטע דוקא אויפגעטראָגען ; א פאַרפרעמדקייט איז פאַראַן
נאָר צווישען מיסיטע'ן און דעם פאַרשטייער פון די אידישע כלי
קודש, דער אידישער נייסטליכקייט — יעקב פסח דעם מ ל מ ד.
דאָס איז זייער א וויכטיגער קולטור־היסטאָרישער פאַקט : אפילו
אין געטאָ איז דער פראַסטער איד, דער פאַלקסמענש, ניט געווען
אינגאַנצען אַפגעשיידט פון די שכנ'ישע פעלקער ; נאָנט צום וואָס
כעדיגען וועלטליכען לעבען, איז ער כמילא ניט געווען אויך אזוי
דערווייטערט פון דעם לעבען פון די אַרומיגע פעלקער ; נאָר די
כלי קודש, די רבנים, דיינים, מלמדים, סתם לומדים און זיידענע
אידען, וואָס זיינען געווען אַפגעשיידט פון וועלטליכע, עולם־הזה'—
דיגע זאכען, זיינען געווען אויך אַפגעזונדערט און אַפגעטיילט, ווי
מיט א מחיצה, פון „נוי“. און עס איז ניט קיין וואונדער, וואָס
די פאַרפרעמדקייט צווישען די צוויי שכנים — יעקב פסח דעם
מלמד און מיסיטע'ן דעם שוסטער — האָט זיך באַזונדערס שטאַרק
געלאָזט פילען אין אזעלכע טעג ווי יום כפור אָדער „קאַליאָדעס“,
ווען די רעליגיעזע אַפגעזונדערטקייט איז בולט'ער ווי אלע מאָל :
יום כפור צו נאכט פלעגט מיסיטע'ן זיך דוכטען, אַז „אַט באלד

לערנען מיט אים תנ"ך, אויסלערנען לשון קודש, וועל איך זיך מיט
 זיין... אין דעם, וואס איטשעלע דעם נגיד'ס בחורים, שפאצירען
 שוין ארום מיט'ן גוישען רופא'ס שקצים און רעדען „דוקא אויף
 צו להכעים גויש און גויש“ „און די גאטספארכטיגע מאמע זיך
 ערע מיט'ן אנגעפרעסענעם גיידער קלייבט נחת פון די געבענשטע
 קדישימ'לאך...“ דאס זיינען געווען נאך אויסנאמען, פרטים; דאס
 איז געווען נאך אז אנצוהערעניש, א וואונק אויף דער אַנקומעדיג
 גער „מאדערנער“ אידישער בורשוואזיע; נאך די דאזיגע אלע וואונד-
 קען און אנצוהערענישען האבען געצייגט, אז טיף אונטער דער שא-
 לעכץ פון דעם אַפגעוונדערטען און אין זיך אליין איינגעשלאָסענ-
 נעם פארציטייגען אידישען לעבען האט זיך אַנגעהויבען שוין עפעס
 א יערונג, עפעס א צערודערונג, וואס האט אַנגעזאָגט, אז אַטראַט
 וועט דאס הייטעל, וואס איז אין משך פון דורות געווען אַרויפגע-
 צויגען אויפ'ן אידישען לעבען, פלאצען, עס קאן נאך אַנדערש ניט
 זיין, ווארום אויב איטשעלע דער נגיד האט זיך נאך מ א ט ע
 ר י ע ל אַפגעשיידט פון קלמן דעם קבצן, פראווען זיך שוין
 איטשעלע דעם נגיד'ס קינדער שאפען פאר זיך אויך א באזונדערע
 נ י י ס י ג ע אַטמאָספערע: זיי חכר'ן זיך שוין מיט דעם
 גוישען רופא'ס שקצים און ריידען „דוקא, אויף צו להכעים, גויש
 און גויש“... די דאזיגע גייסטיגע קולטורעלע דיפערענצירונג פון
 דעם אידישען קבוץ איז נאך ניט געווען קיין מאסענזאך, נאך עס
 איז שוין געווען א געפאר, אז זי וועט עס ווערען, און אַט די גע-
 פאר האט געצוואונגען דעם שטעטעלשען אידישען קבוץ צו טוליען
 זיך מער נאך ווי פריער צו די אלטע, גע'ירשנ'טע לעבענספאָרמען
 און לעבענסווערטען. און אַט דאס ציטערדיג טוליען זיך צום אל-
 טען לעבען, אַט די פאַרבאַרגענע מורא, טאַמער ווערט עפעס נייעס
 און קערט איבער אלץ קאַפּויר, איז דאָס, וואָס ניט צו ה י ר ש
 ק א נ ' ס פאַרגליווערטען שטעטעל עפעס אַ מאַדנע אומגעזענע
 רירעוודיגקייט.

אַבער ניט דאָס איז נאָך דער עיקר אין דעם ראַמאן „צוויי
 וועלטען“. ניט דאָס מאַכט פּריש זיין אַלטען שטאַף. פּריש מאַכט
 אים נאָך אז אַנדער זאך:

פרנסה, אין לעבען מוז זיין עפעס א חזקה, צו וואס קיין פרעמדע האנט זאל זיך ניט קאנען צורירען... די אלטע עכט מיטעלאַל־טערליכע צעכענ־פילאָזאָפיע! און די דאָזיגע אַלטע, בירושה איר בערגענומענע, געהאנקענוועלט אין ווייניג נאָך פאר דעם ליטווישען חקרו: ער מוז נאָך אליין אויך אַביסעלע פילאָזאָפירען, און ער אין מוסיה; „דרות דארפען זיך ציען איינע נאָך די אנדערע, ווי פֿערל אויף א קראַנץ, יעדערער מוז וויסען זיין אָרט, פון וואַנען ער קומט, און וואוהין ער גייט“.

קורץ: עס אין נאָך ווייניג צו ל ע ב ע ז אויפ'ן אַלטען שטייגער (דאָס האָט געקאָנט הער א י ד פון פו י ל י ש ע ז קליינשטעטעל אויך!) ; מען דאַרף מאַכען א פו י ד ו ש אויף דעם אַלטען לעבענסשטייגער, — און אַט דער פירוש, אַט די איר דעאַלאָגיע, אַט די אַטמאָספֿערע פון חסידישע מעשיות און מלמד־שע חקירות אין דאָס, וואָס שפּרייט אויס אן אייגענאַרטיגען ל י ט ז ו י ש ע ז שייַן אויף דעם שטעטעל, וואָס ווערט געמלאָט אין הירשקאָנ'ס „צוויי וועלטען“.

אַבער ניט דאָס אליין. דאָס שטעטעל פון צבי הירשקאָן אין אייגענאַרטיג נאָך אויך אין דעם פרט, וואָס עס ווערט אונז גע־צייגט אין דעם וויכטיגען מאַמענט, ווען אינעווייניג אין אים הויבען אַז שוין צו וואַקסען נייע לעבענספאַרמען, הגם פון דרויסען אין עס נאָך אַלץ איינגעוויקעלט אין דער שאַלעכץ פון מיטעלאַטערל־כער פאַרנגליווערטקייט.

די דאָזיגע, אין דער שטיל זיך שאַפענדיגע, נייע לעבענס־עלע־מענטען האַבען זיך געגעבען צו פילען נאָך אין פרטים: אין דעם, וואָס מיט יעקב פסח דעם מלמד קאַנקורירען שוין עפעס לערערס „מיט דקרוק“; אין דעם, וואָס זרח דער רימענקרעמער וויל שוין ניט אַפּגעבען זיין אינגעל צו יעקב פסח דעם גמרא־מלמד, וואָרום „היינטיגע צייטען — זאָגט ער — דאַרף מען א קינד מאַכען פאר אַ מענשען... לערנען אים רוס, זאַל ער, לכל הפחות, קאַנען רעדען מיט'ן גוי, אויב אים אין באַשערט צו זיין א סוחר, האַנדלען אין וואַרשע... כ'ווייס — זאָגט ער — אויב איר ווילט אויף א שעה

שמאל; און דער דלות — ברייט" ... יעקב פסח'ס מלמדות אין א יחוס'דיגע, א ירושה'דיגע, אן איינגעפונדעוועטע... אויך אש'ס „שטעטעל" הויבט זיך אן מיט דער שילדערונג פון דער שטעטעל-שער איינגעזעסענקייט און פעסטקייט; נאך אין פוילישען שטעטעל איז די פעסטקייט און די איינגעפונדעוועטקייט פון אלטען לעבען געווען פריער ווי אלץ אן ערדישע, א מאטעריעלע: „אין הויז ביים ווייכעל זיצט א משפחה פון יארלאנג. דארט לעבט מען מיט זיך און מיט'ן טייד, דעם שכן. „חיים איבערפירערס" הייסט דאס הייזעל היינט; אמאל, מיט דרייסיג יאר צוריק, האט עס געד הייסען „משה איבערפירערס" און אפשר אין צוואנציג יאר ארום וועט עס גאר הייסען „דוד איבערפירערס". נאך עס איז ניט קיין חילוק; כלוין דער נאמען טוישט זיך מיט די יארען, אבער דאס הייזעל, דאס וואסער און דער נאמען „איבערפירערס" בלייבען ביז איצט" ... אזוי איז עס אין אש'ס פוילישען שטעטעל. אין ליטווישען שטעטעל איז אויך פאראן אן איינגעזע-סענקייט און א ריין מאטעריעלע ירושה'דיגקייט: „יעקב פסח קוקט קרום אפילו אויף יענע, וואס פארקויפען אדער בייטען אויס זייערע ירושה'הייזלאך... מען דארף ניט שפרינגען, חכמ'ענען זיך, אלץ דארף גיין, ווי עס גייט" הערט איר שוין א פירוש, א דער-קלערונג, א מאטיווירונג, — א פארגייסיגונג פון דעם קאנסערוואטיווען לעבענסשטייגער. דאס ליטווישע שטעטעל קאן זיך ניט כאנגוגענען דערמיט, וואס עס איז פאק-טויש „איינגעפונדעוועט" און פארגליווערט; עס מוז מאכען א פירוש אויף דעם, עס מוז האבען א אידעאלאגיע! און ניט קיין צופאל איז דאס, וואס דער פארשטייער פון דעם שטעטעלשען קאנסערוואטיוזם ביי הירשקאנ'ען איז שוין ניט קיין פראסטער „איבערפירער", ווי ביי אש'ן, נאך א... מלמד, א גריבלער און א פירוש'מאכער: „אלץ, וואס דער אויבערשטער האט בא-שאפען. — ניט איבער הירשקאן יעקב-פסח דעם מלמד'ס געדאנק קען — דארף זיך גיין מיט'ן אייגענעם וועג און ניט ווארפען זיך אויף אלע זייטען. ביי די עלטערען מיט די קינדער דארף זיין איין

רייזען, קאברין און אנדערע; אזוי טוט אויך הירשקאן אין די „צוויי וועלטען“.

ער נעמט א קליין ליטוויש שמעטעל **ב ע ר א ז א ו ו ע** — און ווייזט עס אונז, „ווי עס שטייט און גייט“. אז מיר ליענען דורך זיין „ראמאן“ (וואס איז אייגענטליך ניט מער ווי א לענגערע דערציילונג), ווייסען מיר ניט נאָר פון דעם, וואָס עס טוט זיך אין די „צוויי וועלטען“ — די „צוויי הייזלאך, איינס געדעקט מיט שטרוי, נויש, דאָס אנדערע מיט ברעטלאך, אידיש“, וואו עס שפילט זיך אַפּ דער ראַמאן; — מיר דערוויסען זיך אויך פרטים פון אנדערע שמעטעלשע הייזער, פרטים פון שמעטעלשע פרנסות און לעגענדעס, שולען און ירדן, קבצנים און נגידים, שבת-גויים און אזוי גויים: מיר באקומען א בילד פון דעם נאנצען ליטווישען קליינשמעטעל, ווי עס האט אויסגעזען מיט א פאָר צענדליג יאָר פריער, איידער עס האָט זיך אָנגעהויבען דער גרויסער וועלטקריג און די גרויסע וועלט-איבערקערעניש.

עס איז שוין דאָן ניט געווען אין **ב ע ר א ז א ו ו ע** יענע פאַרצייטיגע וועלטפרעמדקייט און אָפגעזונדערטקייט, וואָס מחמת איר פלענען אפילו חתונות „פאַרקומען אמאָל מערסטענטיילס צוויי-שען זיך, קרובים איינע מיט די אנדערע, צופרידען פון זיך אליין“; **ב ע ר א ז א ו ו ע** איז שוין דאָן ניט געווען אזוי פאַרוואָרפען און אָפגעריסען פון גאַטס גרויסער וועלט; **ב ע ר א ז א ו ו ע** האָט שוין גענומען דאָן זוכען בלינדערהייט א וועג צו דער וועלט, צו די גרויסע שמעט, אפשר נאָר צו אַמעריקע... נאָר דער שניט און שטיי-גער פון איר לעבען איז נאָר געווען אלץ דער אלטער, פון אמאָל, און די בעל-הבתים און דעה-זאָגערס זיינען אויך געווען נאָר די אלטע אמאָליגע אידען, וואָס צו זיי געהערט אויך דער טאַטע פון דעם יונגען „העלד“ פון דער דערציילונג, יעקב פסח דער מלמד... „יעקב פסח'ס טאַטע און זיידע זיינען אויך געווען מלמדים...“

און מיט נאָה פלעגט ער זאָגען, אז זיין גאנצער יחוס-בריה איז א מלמד'ישער, ניט ווי די היינטיגע יונגע לייטלאך, וואָס נעמען זיך צו אַט דער פרנסה, בשעת עס איז לית-ברירה; די געשעפטען—

צבי הירשקאן : צוויי וועלטען*

דער ראמאן „צוויי וועלטען“ איז צום ערשטען מאל געדרוקט געווען אין פרצ'ס זאמעלביכער „אידיש“ (11—1910). דאס איז געווען הירשקאנ'ס ערשטער ליטערארישער ארויסטריט. און ער האט געווויען, אז א טאלאנט קאן אויך פון אלטען שטאף — און מיט אלטע געצייג — מאכען א רעכטע זאך. זוארום סיי דער שטאף, סיי דער סטיל פון ראמאן איז אין דער אידישער ליטעראַ-טור ניט ניי.

דאס אידיש לעבען אין פארצייטיגען אלט־פרענקישען שמע־טעל — און אַט דאס איז דאס לעבען, וואָס ווערט געשילדערט אין די „צוויי וועלטען“ — דארף מען האַבען נאָך אַן אַפגעבאקענערע טעמע? ווער האט וועגען דעם ניט געשריבען? וואָסער אידישער פראַזאאיסט און וואסער ליריקער האט ניט געמאַלט די אידישע אַדער דעם חורבן פון דער אידיש־קליינשטעטעלדיגער פאטריאַרכא־לישקייט? כמעט די גאַנצע נייע אידישע ליטעראַטור איז פול מיט דער לופט פון קליינשטעטעל, מיט זיינע שאַטענס און געשטאַל־טען; נאָך פיל אידישע שרייבערס — און דער הויפט די, וואָס זיינען אליין פון שטעטעל אוועק אין שטאָט אַרײַן — האַבען זיך ניט באַנוגענט מיט דער אלגעמיינער לופט פון שטעטעל, וואו זיי האַבען פאַרבראַכט זייערע קינדערשע יאַרען: זיי האַבען געפרוּאוּט אונז נעבען אַ גאַנץ און קאַנצענטרירט בילד פון שטעטעל, ווי פון גאָר אַ באַזונדער סײַזשעט. אזוי האַבען געטאָן אַש, ווייסענבערג.

(* „קיעווער פארלאג“, קיעוו, 1918.

זיינען דא פסיכאלאגישע מיליעראמאנען. „דריי דורות“ איז א
פסיכאלאגישער מיליעראמאנען.
מיט דעם דאזיגען וואָרט וויל איד ניט פאַרשטעלען די ווילד־
קייטען און אומגעלומפערטקייטען פון ראַמאן: זיי וואַרפען זיך אין
די אויגען, און מען מוז זיי זען, צי מען וויל צי ניט. איד וויל נאָר
זאגען, אז דאָס ווילדנראָז פון בוד וויקעלט זיך אַרום אַ לעבעדיגער
בלום, און אז דאָס זיינען משוגע/נע העויות פון אַן אַריגינעלען
מענשען.

(1921)

ליסטישע אויסמאלונג פון פאסירונגען און האנדלונגען עקזיסטירט
 ניט פאר אונזער פארפאסער. אויך וויל ער ניט וויסען דערפון,
 וואס הייסט דיאלאג. אז צוויי מענשען רעדען ביי אים, רעדען זיי
 פארשידענע זאכען, אבער דער לשון איז ביי זיי איינער — דער
 לשון איז אין אלע פאלען א מאסטבומישער. און דאס נעמט זיך
 ביי אים ניט ווי ביי א. דאבאָי, פון דער לירישקייט פון זיין שאַפּען.
 נאָר פשוט דערפון, וואָס קיין זאך ווערט ביי אים ניט
 אינדיווידוואַליזירט, און ווען דאָס וואָלט געווען מיט אַן אַנד
 דערען אזוי, ניט מיט מאַסטבוים'ען, וואָלט... נ א ר נ י ש ט
 ג ע ו ו ע ז, ד. ה., די פּערזאָנען, די געשפּרעכען, די געשעענישען
 און די האַנדלונגען וואָלטען געווען מױט און עס וואָלט ניט געווען
 וועגען וואָס צו רעדען! אַ קופּע ווערטער — און מער נאָרנישט.
 ביי מאַסטבוים'ען זיינען אויך דאָ אַ סך ווערטער — דערהויפּט אין
 צווייטען און דריטען טײל — וואָס זיינען ניט מער ווי ווערטער,
 און דערצו נאָך ווילדע, פאַרקויפּעלטע ווערטער. אָבער בכלל איז
 דאָ לעבען אין ראַמאָן. אויב ניט עפּיש, איז ליריש לעבען, און
 אויב ניט אין די איינציגע שטריכען, איז אין דעם אלגעמיינעם פּאָן
 פון בילד.

מאסטבוים האָט די פיאיגקייט צו מאַכען לעבען א געוויסע
 מיליע ניט דורך דער באַלעבונג פון אירע איינציגע טײלען, נאָר דורך
 דעם, וואָס ער מאַכט זי וויברירען אויף אַ געוויסען אופן און לאַזט
 זי באַהערשט ווערען פון א געוויסען אלגעמיינעם טאָן. אזוי אַ
 שטייגער שפירען מיר די ריינע און ליכטיגע אידיאלישקייט פון ר'
 מאַטיע'ס הויז אדער די געמיינהייט און עקעלאַפּטיגקייט פון צאָר
 לוש'עס און וואַלאַאו'ס חברה ניט דורך די פּרטים, וואָס מאַסט-
 בוים שילדערט און וואָס זיינען זעלטען ווען איבערצייגענדיג, נאָר
 דורך דעם אלגעמיינעם קאָליר, קלאַנג און ריח, וואָס זיי האַבען.
 מאַסטבוים קאָן ניט מאַלען דאָס געזיכט פון אַן איינציגען מענשען
 אדער די נשמה פון איינציגע זאכען, אָבער ער צייגט אונז דאָס גע-
 זיכט און די נשמה פון דער מיליע, ער גיט אונז די מוויק פון דער
 סביבה...

עס זיינען דאָ אינדיווידועלע פּסיכאָלאָגישע ראַמאָנען און עס

פריי וועט זי די ליכט צינדען, בענשען, קוקען צום הימעל, פרייען זיך מיט'ן קינד און טאטען, ווי א שטילע בת מלכה. א דור, א נייער, א דור א גוטער, א דור א פרייליכער."

אבער אזא דור איז נישט באשאפען געווארען: מאריטא'ס גליק האט זיך צוריק נישט אומגעקערט. זי האט זיך אָפּגערייניגט פון די זינד און דעם שמוץ, גע'גט זיך מיט צאלוש'ען, געווען גרייט זיך איבערצובעמען מיט די עלטערן, אָבער — מיט איבראהים'ען האט זי זיך נישט באהעפט. אויך דאָס בילד, וואָס ער האָט געמאַכט פון איר, האט נישט אויסגענומען ביי דער וועלט, אויסגענומען האָט דאָס בילד, וואָס עס האָט געמאַכט פון מאריטא'ן איבראהאמ'ס חבר, לעווי. לעווי האָט אויפ'ן האַרצען ביי דער פרוי אויסגעמאַלט אַנדערשט אַ בריליאַנט — א טויטע שלאַנג. לעווי איז געווען דער היפּוד פון איבראהים. איבראהים האָט געגלויבט אין לעבען, לעווי האָט געזען אומעטום טויט. און אויך ביי מאריטא'ן אויפ'ן און אין האַרצען האָט ער געזען טויט. און זיין זעאונג איז געווען די ריכטיגע טינגע. מאריטא איז אין א קורצער צייט אַרום געפונען געווארען א דערטרונקענע...

איד האָב איבערגעגעבען און פאַרטייטשט נאָר דעם עיקר שבעיקר פון ראַמאָ. איד האָב דערמאָנט נאָר די הויפט־פאַרשוינען און אַרויסגענומען בלוויז דעם תּמציית פון דער פּאַבולע. אָפשטעלען זיך אויף די נעבענ־פאַרשוינען און פאַרטיפּען זיך אין די איינציגע עפּיזאָדען וואָלט געהייסען זיך פאַרפּלאַנטערען אין דעם פּלאַנטער, פון וועלכען דער פאַרפּאַסער אַליין איז קוים אַרויסגעקראַכען. איד האָב מורא געהאַט צו ריזיקירען.

דערצו האָב איד געוואָלט אַרויסקריגען דאָס פּאַזיטיווע, וואָס איז דאָ איז דעם זוילדען זויערס: די שילדערונג פון די איינציגע עפּיזאָדען און די איינציגע פאַרשוינען, אַלס אינדיווידועלע געשטאַל־טען, געהערט נישט צו דאָס פּאַזיטיווע. עס איז נישטאָ כּמעט איין פּערזאָן און איין עפּיזאָד אין בוד, וואָס זאָל לעבען מיט אַ פּולען לעבען און וואָס זאָל אונז צופּרידענשטעלען — פון דעם שטאַנד־פּונקט פון געוויינליכער, רעאַליסטישער, כאַראַקטעריזירונג און שילדערונגס־קונסט. די פּסיכאָלאָגישע מאַטיווירונג און די רעאַ-

וואָלט ניט געצויגען צו טביה'ן, צום אידישען קונסטגייסט, און זי וואָלט טריי געבליבען צו איר פּאָטערס וואָרט און חתונה געהאט פאר'ן רבי'ס זון, דעם פּאַרשטייער פון דער אלטער רעליגיעזער טראַדיציע, וואָלט אויך אפשר אלץ געגאנגען כשורה. אבער דאָס איז ניט באַשערט געווען. מאַריטא איז אָפּגעריסען געוואָרען פון די אלטע וואָרצלען — סיי פון די אידישדעליגיעזע און סיי פון די אידיש־קינסטלערישע וואָרצלען. זי האָט זיך געלאָזט פאַרפירען פון די פיינט פון דער אלטער ירושה — פון צאלוש'ען און אפּאלאַנ'ען. און דאָס האָט איר עלענד און אומגליקליך געמאַכט. אין צאלוש'עס „פרייהייט“ איז קיין פרייהייט ניט געווען, און אפּאלאַנ'ס קונסט און קולטור איז קיין קונסט און קיין קולטור ניט. צאלוש'עס פריי־הייט איז אויסגעלאסענקייט און געשעפט, אפּאלאַנ'ס קונסט און קולטור איז אויך ניט מער, ווי אויסגעלאסענקייט און גראַבער, ברור טאַלער ענאַאיזם.

עס האָט געמוזט קומען אַ נייער כח, אַ נייער דור — און דאָס איז שוין דער דריטער דור — וועלכער זאָל פּרוּוואַוען אויס־לייזען מאַריטא'ן און אויפהויבען זי פון איר געפּאַלענקייט. דער דאָזיגער דור קומט אין דער געשטאַלט פון איבראַהים אָדער „דער וואַנזיניגער“, ווי מענשען רופען אים — און ער איז ווידער אַ קינסטלער. ער איז שוין אָבער ניט פון טביה'ס נאַאיווען, פּאַלקס־טימליכען און ניט פון וואַצלאַוו־אפּאלאַנ'ס געפּוצטען, פאַלשען און פּרעמדען שניט. ער איז אַ קינסטלער, וואָס האָט זיך פון דער נייער וועלט אומגעקערט צוריק צום אלטען, אידישען, מקור. ער וויל מיט נייע מיטלען דערגרייכען די צילען, וואָס עס האָט זיך אמאָל געשטעלט טביה. ער ווערט מאַריטא'ס באַשיצער. מאַריטא ווערט דער מאַדעל פאַר זיין נייעם בילד. מאַריטא מיט איר בריליאַנט אויפ'ן האַרצען. „ער וועט“, טראַכט ער, „אויסמאַלען דעם בריליאַנט ניט ווי קיין בריליאַנטִיגען שטיין, נאָר ווי עפעס אַ האַרץ מיט אַ סך נגונים. אין דעם האַרץ וועט זיין די יוגענטליכסטע פאַרבען פון זיין ראָזען הימעל, די שטים פון זיינע קליינע תּפּלות, דאָס געבעט פון זיינע קינדערשע נעכט“. אזוי טראַכט איבראַהים. און מאַריטא האָט געטראַכט: „דאָ אונטער שטאַט וועט זיי קיינער ניט שטערען.

אפאלאן פון בעלוועדער, ווי די פרויען רופען אים, האט זי אויסגע-
נוצט — און אוועקגעווארפען. גראד דאן, ווען זי האט געזאלט
ווערען ווידער א מוטער, א זינדיגע מוטער, איז זי געבליבען אן א
היים און אן א באשיצער.

דער נייער, כלומרשט קולטורעלער, דור, האט צעריסען איר
באנד מיט אירע עלטערן, מיט דער אלטער וועלט, און זי „בעפרייט“.
צוגלייך אבער האט ער אָנגעטאן אויף איר נייע קייטען, די קייטען
פון פאלשקייט, פוסטקייט, אויסגעלאסענקייט, עלענדקייט. דער
בריליאנט, וועלכער איז געווען פריער די עמבלעם פון אומשולד,
טריישאפט און גלויבען, איז געווארען דער צייכען פון זינד, פאר-
ראט און פעלשונג.

און אפטמאל, לייגענדיג דעם ראמאן, דוכט זיך, אן מאריטא
איז, לויט דעם פארפאסערס פלאן, ניט קיין איינציגע, אינדיווידועלע
פערוואן, נאר די פערסאניפירונג פון אן אלגעמיינער אידעע אָדער,
דיכטיגער, פון א היסטארישען פראצעס, וועלכען עס האט דורכגע-
מאכט אין דער לעצטער תקופה די קאלעקטיווע אידישע פערווענד
ליכקייט, דער אידישער שאפונגס-נייסט, די אידישע רעליגיע, די
אידישע קולטור. דערהויפּט קומט אויפ'ן זינען די אידישע קונסט,
זיען מען הערט וואָס דער שרייבער דערציילט אונז וועגען די
בלגולים פון מאריטא און איר בריליאנט. די קונסט איז — ניט
צופעליג געוויס — איינגעפלאַכטען אין דער געשיכטע פון יעדער
פון די דריי מדרגות, פון די דריי דורות, וואָס מאריטא האָט דורכ-
צומאכען. אין דער ערשטער סטאדיע, ווען מאריטא איז נאָך ביי
אירע עלטערן אין הויז, א ציטערדיגע בת יחידה, איז עס דער
פאַלקסטימליכער, אידישליכער קינסטלער טביה, דער משכב און
בעלאַל-טרוימער, צו וועלכען עס ציט מאריטא'ן. ווען איר פאַטער, —
די אלטע, פרומע, גוטע, אבער ניט קינסטלערישע וועלט, — וואָלט
זיך ניט איינגעשפארט דאן און ניט פאַרשטויסען טביה'ן, וואָלט
אפשר נאָר דאָס אומגליק ניט געקומען: מאריטא און טביה —
די אלטע אידישע רייניקייט און דער אלטער אידישער שאפונגס-
נייסט — זיינען א פאַר. זיי וואָלטען אַרויסגעבראַכט א דור, א
וועלט, וואָס וואָלט געהאט א קיום. און פאַרקערט: ווען מאריטא'ן

די הינט אוו די פויגלאך זיינען זיך צעלאָפּען אָדער אומגעקומען, ווען צאלוש איז געוואָרען דער בעל־הבית איבער'ן הויף אנשטאט ר' מאטיע'ן... אזוי איז דערנאָך ביסלאַכווייז פאַרגאַנגען די לעצטע, לעצטע קלאַנגען פון דער אלטער וועלט, און די הייזער פון אלטען ישוב זיינען געוואָרען שיטערער, זעלטענער, עפעס ווי דערדריקט פון עפעס א געהיימער האנט". א נייער ישוב איז אויסגעוואקסען. ער איז אויסערליך שענער; רייכער, באַקוועמער, אָבער אינעווייניג איז ער ווערעמדיג, צעפּוילט. ס'איז נאָר אַ פּוסטער, אויבענאָויר פיגער גלאַנץ אויף אים. עס איז, דאכט זיך, אלץ ניי, אָבער די נייקייט איז גאַרנישט ניט ווערט. די נייע, פאַרשענערטע און רעד פאַרמירטע שול, איז קיין שול ניט, דער רב איז ניט קיין רב, דער חזן — ניט קיין חזן: עס איז אויפגענומען געוואָרען אין דער נייער וועלט א חזן, אָבער שוין ניט דער, וואָס האָט זיך ביי זיינע תּפּלות פאַרטראַכט, געזונגען מיט א באַזונדער כּונת, מיט א באַד זונדער ניגון, נאָר א זינגער אויף גיד, ווי באַשטעלט אין ווין". עס איז אלץ געוואָרען טאַנדעט — די געשעפטען, די פאַמיליע, די רעד ליגיע, די בילדונג.

מאריטא האט אין צאלוש'עם הויז ניט געקענט בלייבען. דער הויפט איז איר צאלוש געוואָרען פאַרהאַסט און פאַר'מאוס'ט נאָכ דעם ווי זי האָט אים געבוירען א קינד, און דאָס קינד איז געווען נעך ראַטען אין אים. זי האָט אויך דאָס קינד געהאַסט. און זי האָט ווי עס איז אַרויסגעראטעוועט ביי צאלוש'ן דעם בריליאַנט — איר מזל — וואָס סאַסיע האָט איר צוריקגעגעבען צו איר חתונה, און האָט פאַרלאָזט זיין הויז.

זי איז אַוועק פון זיין הויז, אָבער ניט פון דעם דור, וואָס ער איז זיין פאַרשטייער. זי האָט נאָר פאַרביטען דעם ווילדען קלייב־שטעטעלדיגען צאלוש'ן אויף דעם כלומרשט קולטורעלען גרויסשטע־טישען וואַצלאָוו. אָבער וואַצלאָוו, דער אַנטיקוואַר און דער ליב־האַבער פון קונסט, האָט זי נאָך מער באַליידיגט און געפּייכנט, ווי צאלוש. איר בריליאַנט — איר יחוס, דעם רבי'ס מתנה — האָט ער געגעבען אַנטאָן אויסגעלאַסענע פּרויען. און אינאיינעם מיט איר בריליאַנט איז אויך זי אליין פאַרשמוצט געוואָרען. וואַצלאָוו, אָדער

און פון מאריטא'ן. טביה, וועלכען ר' מאטיע וויל ניט נעמען פאר
אז איידעם אנשטאט דעם רבי'ס זון, פארט אַוועק קיין ארץ ישראל.
מאריטא בלייבט אליין, א פארבענקטע, און פאר ר' מאטיע'ן און זיין
נע געשעפטען קומען אויך אַן שווערע צייטען. די רענירונג פירט
אין א מאַנאַפּאַל אויף בראַנפּען, און ר' מאַטיע'ס געשעפטען גייען
וואָס ווייטער אלץ ערנער.

העלפּען אים רופּט זיך אויס אַ איד פון אַ נאַנטען שמעטעל,
איינער צאליש — און דאָס איז שוין אַ פאַרשטייער פון דעם
צווייטען דור. צאליש, אַ ברוטאלער נפש, נארט אויס ביי
ר' מאטיע'ן די הייזער און ווערט אַ בעל הבית פריער אויף זיין
פאַרמעגען און דערנאָך אויך אויף זיין טאַכטער מאריטא. זי האָט
פאַר אים חתונה, גלויבענדיג, אז אויף אַזאַ אופן וועט זי פאַרבע-
סערען די לאַגע פון איר אומגליקליכער פאַמיליע. אָבער די לאַגע
ווערט ניט בעסער. מאריטא'ס עלטערן האָבען אָנגעוואוירען אַלץ,
וואָס זיי האָבען פאַרמאָגט, און מאריטא אליין פאַלט, וואָס ווייטער,
אַלץ נידעריגער אין דעם הויז פון צאליש'ען, וואו עס קלייבען זיך
כל־ערליי נידעריגע נפשות, אויסגעלאַסענע קאַמעדיאַנטען און
שכור'ע רוסישע טשינאוויקעס, מיט וועלכע צאליש פירט באַקאַנט-
שאַפט צוליב זיינע פינסטערע שמוציגע געשעפטען.

צאליש צעשטערט ר' מאטיע'ס אידיליען-וועלט, די וועלט פון
דעם אלטען פרומען פאַטריאַרכאַלישען אידישען לעבען, און בויט
אויס אויף אירע חורבות אַ נייעם לעבען, אַ לעבען פול מיט ברוטאַל-
לימעט, גראַבען ענאַאיזם, פאַלשקייט, אויסגעלאַסענקייט, הפקרות.
וועגען ר' מאטיע'ס אלטען, פרומען און גוטען, לעבען, דער-
ציילט אונז דער פאַרפאַסער אין העלע ליכטיגע טענער. פאר צאליש'ן
און זיין חבריה, ד. ה. פאר דעם דור, וואָס איז אויפגעשטאַנען נאָך
דעם חורבן פון דער פאַטריאַרכאַלישער פרומקייט און גאַטס־גלויביג-
קייט, האָט מאסטבוים ניט קיין אנדערע פאַרבען, אַחוץ פּעד־שוואַר-
צע. ר' מאטיע'ס לעבען איז אַ ריינע אידיליע, צאליש'עס — אַ
שמוציגע וואַקאַנאַליע. ר' מאטיע האָט געבראַכט פרידען, רואיג-
קייט און צופרידענהייט אויף דער וועלט. צאליש שפּרייט אַרום זיך
אומרו, ביטערקייט, פוסטקייט און פאַרוויסטונג. אפילו די פּערד,

הבת'ישע, נחת'דיגע, שטילע און גאטספארכטיגע. און אט די טריט
פירען אין א שטילער נעגענד, וואס הויבט זיך אן מיט א נעשניצ-
טען, פרישגעשמירטען, געפלאכטענעם פארקאן. אונטען, ביי די
טריט פון פארקאן, ביי דער טונקעלער ערד, פון וועלכער עס שמעקט
מיט געזונטע ווארצלען, זעען זיך שמאלע וואסערלאך, קאלטע און
אנגענעמע צום טרינקען, און איבער'ן פארקאן, דורך די דיקע פרוכט-
בוימער — א רייע רויטדעכיגע הייזער מיט גרויסע קלארע שויבען
און גארדינען ביי פענסטער. און אויף די ווענט דריי גאלדענע מע-
דאלען און צוויי מעשענע. דאס איז עס, דאס איז עס — ר' מאטיע
אפרימ'ס הייזער, וואס שטייען שוין דא יארען, יארען. קיין חובות
אויף זיי, קיין מאנער, קיין פאדערונג דורכצולייגען דא רעלסען
אדער פארנעמען עס אויף אקער-בוי. דען באהאנגען מיט מעדאלען
פאר ארענטליכקייט פון מסחר, באווארפען מיט נרו פון כלות און
חתנים, באישאנקען מיט יחוס און צוטרוי, לעבט דא די משפחה
אונטער אירע טיולענע פארהאנגען, זילבערנע לייכטער, גאלדענע
בעכער און רויטע ספר תורות". די משפחה איז טיף איינגעוואָר-
צעלט אין רואיגען לעבען, גוט צו לייטען און איבערגעגעבען צו
גאט. די קרוין פון דער משפחה און איר אויסגעבעטען גליק איז
די בת יחידה, מאריטא. אלע מענשען איז הויז לעבען נאָר פאר
איר, צוליב איר. צו דרייצען יאָר איז זי שוין פאר'קנסט צו א
חתן, א חסידישען רבי'ס א זון. פון רבי'ס הויז האָט מען איר צו-
געשיקט א מתנה — א בראַש מיט א בריליאַנט. דער בריליאַנט
ווערט דער באגלייטער פון איר לעבען, פון איר גליק און אומגליק.
ער וואַלט איר געבראכט אפשר נאָר גליק, ווען זי וואַלט געוואסט
צו שעצען דאָס הויז, פון וואנען ער איז געשיקט געוואָרען צו איר,
דאָס הויז פון דער אלטער יחוס'דיגער רבי'שער פאמיליע. אבער זי
האָט דאָס הויז ניט געהאלטען ערליך. זי האָט ניט געוואַלט בליי-
בען די כלה פון דעם רבי'ס זון. איר איז בעסער געפעלען געווען
איר טאַטענס שרייבערעל, טוביה, וועלכער האָט געקענט שניצען
און מאַלען מענשעלאַך. און דעם בריליאַנט האָט זי אוועקגעגעבען
כאַסיע'ן, זייער דינסט, פאר א דרשה-געשאַנק צו איר חתונה.
פון דאָן אָן האָט זיך אָפגעטאָן דער מזל פון ר' מאַטיע'ס שטוב

געמאכטקייט און סײן טרוקענקייט אין זיין סטיל, ווי דאס טרעפט אפט ביי שרייבער, וואס ווי לען (און ווי יסען, אז ווי ווילען) זיין אריינגעל. פארקערט, עס איז דא אין זיין אייגענאר-טיגען אופן שרייבען (כל זמן ער פארפלאנטערט זיך ניט) עפעס א געשמאקע אורקוואליגע נאטירליכקייט. אפילו זיינע אומבאהאל-פענקייטען שלינגען מיר לייבט אראפ, און אפט זינגט זיך דער זאץ ביי אים ארויס, ווי עפעס מוזיקאלישעס, אזוי ווי א קינד וואלט צו אונז גערעדט.

דאס אייגענע מוז מען זאגען וועגען דער קאמפאזיציע און דעם עצם אינהאלט פון ראמאן. עס איז, אזוי ווי די שפראך, א געמיש פון פרימיטיוויטעט און פיינער, עדעלער קאמפליצירטקייט, א צור נויפטעל פון קינדישער, בוכשטעבליך קינדישער פלאפלעריי און עפעס א מעלאדיע און א כישוף, וואס מאכט, אז די אומבאהאלפענע שטאמעניש זאל אויפלייכטען מיט עפעס א פארבארגענעם זין.

דער פאדים פון דער דערציילונג הויבט זיך אן צו שפיגען „אין דער אידיילענוועלט“ (אזוי הייסט דער ערשטער טייל) פון מ'צ' ריטאס קינדהייט. מאריטא (אדער מרים) איז דער מיטעל-פונקט פון ראמאן. זי איז עס די פערזאן, וועלכע קומט אין בארר רונג מיט די דריי דורות, וואס ווערען דא געשילדערט.

די דריי דורות לאזען איבער — יעדער אויף זיין שטייגער — שפורען, טיפע, ניטפארנייענדיגע שפורען אין מאריטא'ס גוף און נשמה.

דער ערשטער דור — דאס איז מאריטא'ס פאטער. ר' מאטיע אפרימ'ס, און די אלע מענשען, וואס לעבען ארום אים. ר' מאטיע איז אן איינגעפונדעוועטער, רייכער און פרומער, פוילישער איד. ער האט א בראנפן-פאבריק (א „גארזשעלניע“) מיט א גרויסען „הויף“ און אייגענעם און פירט א ברייטען לעבען פון א רייכען גוטס-באווער. דעם פלאץ, וואו זיין הויף געפינט זיך, באשרייבט מאסטבוים אזוי:

„...פון צייט צו צייט שלייבען זיך דא דורך טריט בעל-“

מיט עפעס בלומיגעס, קארנדיגעס און אנגענעמעס פון וואסער". דאס איז ניט קיין גלאטער זאץ, אבער די ניט־גלאטקייט איז דאס, וואס אונז אינטערעסירט, וואס ציט אונז אריין אין בוד, ווי א קרום כשופ'דיג וועגעל — אין די טיפענישען פון א טונקעלען וואלד.

דער געבראכטער זאץ פון דעם ערשטען בלעטעל איז ניט קיין אויסנאם. אזוינע מאדנע, פארדרייטע און אומגעריכטע ווענדונגען זיינען דא אויף יעדען זייטעל, — דערהויפט אין דעם ערשטען. אנב, בעסטען — טייל פון ראמאן. איך וועל ברענגען א פאָר ביי שפילען. (פון אזוינע אייגענארטיגע ווערק איז שווער, כמעט אוממעגליך צו געבען א באגריף דעם לעזער אָן אַפּטע ביישפילען):

...דאָס איז א סטעזשקעלע, וואָס גנב'עט אַוועק אייערע טריט פון דעם טומעל, רויך, בראַנפען און שטיינקוילען און פירט צו עפעס אַ פיינערער שמעקעדיגערער וועלט"...

....וואָרום „מאָריטקעלעס גליק" איז ניט דאָס געוויינליכע גליק פון אלע מיידלאַד אַרום. ניט די געשניצטקייט פון איר וויג איז (די געשניצטקייט פון) זייער וויג געוועזען, און ניט דאָס זייערע פון אירע וויקעלשנורען זיינען (איז!) אויך זייערע געוועזען. וואָרים פינף און דרייסיג יאָר זיינען די שטובמענשען אַרומגעגאַנגען עלענדע, פאַרטראַכטע, די מיילער האַבען געגעסען, די אויגען — געשלאָפען, נאָר די נשמות האַבען געקלאַפט אין אלע טויערען פון הימעל, געבעטען זיך, גע'חלש'ט נאָך אַ טאַכטער, פשוט, ווי אַ שניטער נאָך רענען: „קום! קום!" און זי איז אויסגעבעטען געוואָרען.

מאָסטבוים שרייבט אזוי, ווי ווען ער וואָלט דער ערשטער אַנגעווייבען שרייבען אויף אידיש: קיין שום מוסטערן עקזיסטירען ניט פאַר אים. ער שעפט זיין שפראַך, אירע ווערטער, אירע וועג־דונגען, איר ריטם, איר ניגון, פון נאָר עפעס אַ באַזונדער קוואַל. פון אַ קוואַל, וועלכער ליגט ערגעץ ווילד פאַרוואַקסען אין אַ טיפּעניש פון אַ ווייטען וואַלד. ער האָט זיין אייגענעם וואַרט־אָרצן און זיין אייגענעם סינטאַקסיס. דערביי, אַבער, פילט זיך ניט קיין

די גאר וואס געבראכטע. און אפילו דער קריטיקער, דער „פראפע-
סיאנעלער“ ליינער, וואלט געמוזט פארמאכען אזא בוך גלייך נאך
דעם ערשטען זייטעל און אים מער ניט עפענען. ווארום וואס פאר
א ווערדע קאן האבען א חיבור, וואו עס ווערען געברויכט אויסדרוי-
קען אזוינע, ווי „סאלאנירטע ערטער“, „קאפירטע שווערמעריי“,
און וואו דער סוף פון א זאץ קלעפט זיך ניט צום אנהויב ?

אלזא, ווען גאר אויף די ערשטע זייטלאך וואלטען זיך גע-
טראפען אזוינע אומגעלומפערטקייטען, ווי די אויבען-ציטירטע,
וואלט עס גלייך גע'פסל'ט דעם בוך אין אונזערע אויגען און מיר
וואלטען אים ארויסגעלאזען פון האנט ניט געלייענט. אבער... דאס
וואלט געווען א שאד, א גרויסער שאד, ווארום עס איז א לעב ע-
דיג בוך, כאטש עס איז משונה-וויילד, פארגרייזט, פארקריפעלט,
און שטעלענווייז, פשוט, עס-הארציש, אנאלפאבעטיש.

עס איז דא אריגינאליטעט און זיכערע באגאבטקייט ביים
פארפאסער, — און עס איז דאך בעסער א טאלאנט א קריפעל, איי-
דער א רויטבאקיגע מיטעלמעסיגקייט. א טאלאנט זאגט אונז עפעס
אפילו, ווען עס שטאמעלט. אין זיין עצם שטאמעלען איז דא עפעס א
רייז. עס איז פאראן א חז איז די קרימסטע שמיכלען און ווילדס-
טע ליניעס פון זיין געזיכט.

אזא רייז און חז איז דא אויך אין די ווילדע, קרומע, קראנקע
שמיכלען און אין דער שפראכליכער שטאמעלעניש פון יואל מאסט-
בוים.

ער שרייבט אזוי, אז איר ווייסט ניט, צי עס איז א נאאיווער
סטיל, אדער, פארקערט, א הויכראפינירטער; אבער איר ווייסט עס
ניט בלויז דערפאר, ווייל ער האט אין זיך ביידע עלעמענטען אינ-
איינעם: ער איז א געמיש פון נאאיווער קינדישקייט און רייפ-
קייט, פון אלטמאדרישקייט און מאדערניטעט — און דאס ניט אים
צו אזא מאדנע, געווירצטע אייגענארטיגקייט.

אט אויף וואס פאר אן אופן ער הויכט אן דעם ראמאן: „איי-
דער מיר צייכענען אן די ליניע און איבערהויפט דעם וועג, וואס
פירט צום לאנד פון אונזערע העלדען, מוזען מיר פריער פארבלאנ-
דזשען אין א וועג א וואלדיגען, וואס זיין לופט איז דער פרי שמעקט

וואל מאסטבוים: דריי דורות*

„די ווילדע „פייכטע כויענע“ האט פאר דעם פארהאָרעוועטען מענש פון דער גרויסער שטאָט, אלענפאלס, פאר דעם דילעטאַנט, וואָס לעבט אָפּ אַ נאַנצען ווינטער אין די סאַלאַנירטע ערטער, אונטער דעם שייַן פון עלעקטריע, אונטער דעם קלאַנג פון דער קאמע-ראַלער סאַלאַז-מוזיק, אונטער דער פראָזעאַלאַגיע פון גריכישע קונסט און סתם געקינסטעלטקייט פון דער נשמה, קאָפּירטער שווער-מעריי, — האָט גאָט געגעבען אַ שטיקעל צייט אין יאָר, וואָס אזא מענש האָט זיך ליב צוזאַמענצוטערעפּען מיט דער נאַטור.“ — אזוי הויבט זיך אָן דער דריטער טייל פון ראָמאַן.

„ווען עמיץ וואַלט פאַרבלאַנדזשעט אין אַ שטילע גאַס פון דער אונטערשטאָט, דאַרט, וואו עס שפּרייטען זיך אויס זומערצייט גרינע פלעצער, און מענער, פרויען און קינדער, ערשעפטע, לעגען זיך אויס געגענאַיבער דעם טייד מיט די פארטריקענטע ברוסטען געגען הי-מעל, אַריינצואטעמען די פרייע לופט, — וואַלט ער איצט דורך די פאַרשנייטע, ערטערווייז בלאַטיגע פלעצער זיך ארויפגעקריגען אין אַ קליין בידעם־שטיבעל פון אַ הויכשטאַקיגען הויז“ — דאָס איז דער אַנהויב פון פערטען טייל.

און עס פאַרשטייט זיך, אַז ווען עס וואַלט זיך אָנגעהויבען מיט אזא מיז פראָזע דער ערשטער טייל פון בוך, וואַלט אים שוין קיינער ווייטער ניט געלייענט. קיינער וואַלט זיך ניט געריכט צו געפינען עפעס רעכטס אין אַ בוך, וואָס האָט אין זיך אזוינע ווילדקייטען, ווי

(* פארלאג „אידיש“, ווארשע, 1920.)

נער, ווי די פאעמע פון ראבא'ס ליבע. פון זיין ליבע צו פערד,
צו פעלדער, צו וועלדער, צו מענשענקינדער, וואס לעבען צווישען
זיי, און צו אלע גאטס באשעפענישען, — אחוץ די גרויס־שטאָד
טישע. זיי האט ניט גאט באשאפען, נאר דער טיוועל...

(1920)

דעם אויג פון זייער פאנטאזיע). ז י י לאָזען אויך איבער אין זייערע ווערק שפורען פון זייער איד, עכאס פון זייערע אינעווייניגנסטע שטורעמס און שאטענס פון זייער שווייגען; אבער דאס זיינען פארדעקטע, פארשטעלטע שפורען, דאס זיינען עכאס ווייטער ווייטע און שאטענס בלאסע, קוים וואס מען זעט זיי; אזוי ווי א דיקע וואנט, א מחיצה, וואָלט געווען צווישען זייער איד־לעבען און דעם לעבען פון די וועלטען, וואס זיי שאפען. ראכאי געהערט צו די קינסטלער, וואס דער פארהאנג, וועלכער טיילט אָפּ זייער לעבען פון זייער שאפען, איז זייער אַ דינער און אַ דורכזיכ־טיגער און דערצו ווערט ער אינמיטען דערינען אָפּט צעריסען, און פרישע, נאָר ניט אָפּגעקילטע, איד־שטראָמען לויפען פון זיין לעבען אַרײַן אין זיין שאפען. ראכאי געהערט, מיט איין וואָרט, צום טיפ־לירישע קינסטלער.

די איינציגע „פארשוניגען“, וואס ווערען געשילדערט ביו צו א געוויסען גראד „עפיש“ אין ראכאי'ס ראמאנען, זיינען די, וואס רעדען ניט אויף קיין מענשליכען לשון: דאס זיינען די פערד, די אקסען, די וועלדער, די תבואות און די איבעריגע זאכען, וואס ראכאי מאכט, אז זיי זאלען לעבען און אָנפילען מיט זיך זיינע ווערק. אבער אויך די וועלדער און די גראָזען און די פערד און די בהמות, און די ערד, וואו זיי וואַקסען אָדער פיטערען זיך, זיינען ניט מער ווי טיילען פון ראכאי'ס געזאָנג, פון ראכאי'ס עראינערונגען, פון ראכאי'ס טרוימען אָדער תפלות. ווען ער צייגט אונז אָט די אלע גאטס באַשעפענישען, זעען מיר ניט בלויז זיי, נאָר אויך אים, ווי ער שטייט און קלייבט נחת פון זיי, זוי ער שטייט און פרייט זיך מיט זייער פרייד און האָט צער פון זייער צער. אויב ער דער־ציילט אונז וועגען פערד מער, ווי וועגען אנדערע באַשעפענישען, אויב פערד געהערען, קאָן מען זאָגען, צו די הויפט פארשוניגען פון זיינע ראמאנען, איז עס ניט ווייל ער קען זיי בעסער, נאָר ווייל ער ליבט זיי מער, ווי אנדערע באַשעפענישען... לירישע שרייבער שרייבען דערהויפט וועגען זאכען, וואס זיי ליבען. און די דריי ראמאנען ראכאי'ס זיינען טאקע ניט מער, אָבער אויך ניט ווייניג־

מעקט אויס פון א. ראבא'ס ראמאנען די עטליכע פארשוניגען, וואס ער האט ניט ליב און וואס ער האט זיי אריינגענומען נאך ווי א קאנטראסט צו די איבעריגע (אשטייגער, די ראזענבערגס אין „א פאס פון ים“, אט די שטאטישע מענשען, וואס האבען ניט האלט די ערד און וואס זי האט זיי ניט האלט דערפאר) — וועט איר זען, אז כמעט אלע איבעריגע געשטאלטען זיינען שטיקער פון ראבא'ס אייגענער — אינעווייניגסטער — וועלט.

איז וואס דער חידוש, וואס אין א סך פרטים זיינען פילע פון זיי ענליך איינע אויף די אנדערע? זיי זיינען אלע — ראבא. זיי אלע רעדען ווייניג, און זייערע געפילען און באשליסונגען דריקען זיי אלע אויס אין מעשים און באוועגונגען, אזוי ווי די פערד און די איבעריגע שטומע באשעפענישען, מיט וועלכע זיי קומען אין אזא נאנטער בארירונג, און אז זיי צורעדען זיך אמאל, איז עס ניט קיין געווענליכע רייד, נאך עפעס אן עקסטראקט פון אויסגעליטענער ער-פארונג אדער עפעס א טרוימעניש, אדער נאך עפעס א געזאנג פון דער נשמה, אזוי ווי ביי ראבא'ען אליין. זיי רעדען ניט מיט זייער אייגענעם, נאך מיט ראבא'ס לשון. (אין אן עפישען ווערק איז עס א חסרון, אין ליריק קאן אנדערש ניט זיין.) אין זייער שפראך מוז זיך פילען ראבא, ווארום זיי זיך געזאנג זיינען זיי; יעדערער — א טייל אדער א וואריאנט פון אים: גאלדענבארג און וויינבוים — די מענליכקייט און די פרייד פון ארבייט און דאס שטארקע לעבענס-געפיל, וואס אין אים; אייזיק, דוד וואלדען אדער בען — זיין שוויגענדיגע ציל-באוואוסטקייט און זיין אין טרוים אין טרויער פארוויקעלטע ווילענסקראפט, אברהם וואלדען — זיין רעליגיאז-טעט (דאס טיפסטע געפיל ראבא'ס) אסתר אדער דבורה — זיין פרישע און שטראמיגע יוגענדליכקייט א. א. ו. אלע זיינען זיי פארקערפטע געפילען, טרוימען און תהילות פון א. ראבא. אלע אטעמען זיי מיט זיין אטעם...

דאס פאסט ניט פאר קינסטלער עפיקער, פאר קינסטלער, וואס כשופען ארויס א לעבען, וואס זיי האבען אליין ניט געלעבט, נאך „געזען“ (מיט דעם אויג פון זייער לייב און — נאך מער — מיט

האט ער אריינגענומען אין שטוב צו זיך זיין שוועסטערס טאכטער, דבורה: האט דבורה'ן ליב געקראגען דעם קריסטליכען שכנ'ס זון יאהאן. און דבורה'ן איז געפעלען געווען גאלדענבארג'ס פערדיונג, אייזיק. נאר אייזיק האט ניט געוואלט בלייבען אויף דער פארם, ווארום ער האט געטרוימט וועגען א היים אין דעם לאַנד, וואו עס רינט מילך און האַניג. איז ער אַוועק. איז דבורה מיט אים מיט געגאַנגען. און הער גאלדענבארג מיט זיין פרוי רחל זיינען געבליבען אַליין...

די „מעשה“ פון די איבעריגע צוויי ראַמאַנען קען מען אפילו ניט איבערדערציילען, וואָרים עס איז אייגענטליך נאָר ניט קיין מעשה, נאָר איינציגע עפיואַדען, וואָס פלעכטען זיך און פלאַנטען דען זיך איינע מיט די אנדערע און רייסען זיך איבער אינמיטען דערינען און פאַרטשעפען זיך ווידער און רייסען זיך ווידער איבער... ניט מיט די מעשיות און ניט מיט דער „פסיכאלאָגיע“ און די „דראַמעס“ פון זיינע העלדען און אפילו ניט מיט דער נייקייט פון דער מיליע, וואָס ער שילדערט, פאַראינטערעסירט אונז ראַבאָאי, נאָר — מיט זיך אַליין, מיט זיין אייגענער, געזעענער און גע־טרוימטער, וועלט, מיט זיין ווילדען, פרישען סטיל, וואָס האָט אין זיך אַזאַ, גאָר ניט היינטיגע, תמימות, און אַזאַ, ניט שטאַטישע, נאַטירליכקייט און בילדליכע אַנגעזעטיגטקייט... ניט מיט זיינע עצם ווערק נעמט ער אונז, נאָר מיט דעם אייגענאַרטיגען (קנוט האַמט סונ'שען ? ניו, ראַבאָי'שען) נעפעלדיגען הייטעל, וואָס איז אויף זיי אַרויפגעצויגען, און מיט די איינציגע, ליכטיגע אָדער טונקעלע, לע־בעדיגע פלעקען, וואָס מיר זעען דורך דעם נעפעל... ראַבאָאי איז ניט קיין ראַמאַניסט און ניט קיין דערציילער אין דעם געווענליכען זינען. ער איז אַ — פאַרשטעלטער — ליריקער, און זיינע ראַמאַנען זיינען שטיקער פאַרגלייבטע ערטער... ק... ר... י... ק... .

דאָס איז ניט דער גאַנצער ראַבאָאי, פאַרשטייט זיך; אָבער דאָס איז אַ פונקט, פון וועלכען מען קען אים, דוכט מיר, זען בעסער, ווי פון אַלע אנדערע פונקטען (און וואָס זיינען דען אַלע באַמיאַונג־גען פון דער „קריטיק“, אויב ניט צו געפינען פאַר'ן בילד פון קינסט־לער דעם בעסטען קוק־פונקט ?)

לענס־קראפט שטאַמט ביי זיי ביידען פון איין נשמה־שוואַל. אין ביידען האָט דאָס אַריינגעלייגט עפעס עיקר־דינגס פון זיך אליין.

און וואָס איז ב ע ז פון דריטען דאַמאן („דאָס זיילדע לאַנד“)? דער אייגענער שווייגער און פאַר־עקשנאַטער טרוימער, וואָס אייזיק און דוד וואָלדען. דער אייגענער שטאַט־מענש, וואָס איז געוואָרען אַ פּעלד־און וואָלד־מענש און וואָס פילט זיך צווישען פּערד און בוימער און גראַז בעסער, ווי צווישען מענשען.

אַבער הייסט עס דען, אז ב ע ז איז באַשאַפּען אין דעם פּר־דעם און לויט דער געשטאַלט פון דוד וואָלדען און דוד וואָלדען — אין דעם פּורעם און לויט דער געשטאַלט פון אייזיק? ניין, זיי זיי־נען אלע באַשאַפּען אין דעם פּורעם און לויט דער געשטאַלט פון... א. דאָס איז. ער האָט זיי פון זיך אַרויסגעטרוימט דאָ אונטער אַזאַ, דאָ אונטער און אנדער נאַמען, דאָ ביי אַזוינע, דאָ ביי אנדערע אומ־שטענדען. און וואָלט זיין עובדה געווען אונז צו געבען מענשליכע כאַראַקטערען, צו צייגען אונז קינסטלערי־פּסיכאָלאָגישע עקספּער־רימענטען, אָדער צו דערציילען אונז נייע געשיכטעס, וואָלטען מיר געקאַנט האַבען טענות, פאַרוואָס ער גיט אונז וואַריאַנטען פון איינע און די זעלביגע כאַראַקטערען, פון איינע און די זעלביגע עקספּער־מענטען, פון איינע און די זעלביגע געשיכטעס. אַבער ניט דאָס איז זיין שליחות אין אונזער פּראָזע־קונסט. ער איז ניט קיין כאַראַקט־טאַרען־שילדערער. די געשטאַלטען פון זיינע ווערק ווערען אונז אָדער געצייגט נאָר פון איין זייט, אָדער עס ווערען געגעבען בלויז אַנצוהערענישען אויף זייער כאַראַקטער, און עס באַקומען זיך סײַ לועטענצייכע־נונגען, אַנשטאַט קענטיגע קאַלירען. ער איז ניט קיין בריה אויף פּסיכאָלאָגישע „פאַרטיפּונגען“ און זעעלישע „אויסגראַד־בונגען“. ער איז אויך ניט קיין דערציילונגס־מייסטער; ער האָט ניט קיין גוטס צו „פאַבולירען“ גלאַט אין דער וועלט אַריין און צו שפּיגען לאַנגע און פאַרדרייטע דערציילונגס־פּערדעס: דער ספור המעשה פון „הער גאַלדענבאַרג“ קען דערציילט ווערען אין עטליכע ווערטער: הער גאַלדענבאַרג האָט געהאַט אין דער ווייטער וועסט אַ פאַרם „אַנגעפילט מיט אַל דאָס גוטס, אַבער ניט קיין קינדער“.

אז „א מענש כאדארף זיך קלעפען צו איין ארט, אזוי ווי א שטיין קלעפט זיך צו דער ערד. מיט דער צייט הויבט דער שטיין אן צו ווערען באוואקסען מיט גראז“. און אט אזוי האט זיך צוגעקלעפט צו דער ערד אויך הער גאלדענבארג, וועלכער זאגט, אז ער האט זיין לעבענסצוועק „אָט אַ דאָ אויף דער פרעירי“ און וועגען וועלכען דער פארפאסער דערציילט, אז — „האָט ער אַ טשוואַק אין ערגעץ אַרײַנגעקלאַפּט, אײַז עס געוועזען אַ טשוואַק אַרײַנגעקלאַפּט פאַר זיך און פאַר הײַנס־הײַגער“.

און פונקט אזוי ווי מיר באגעגענען דעם באַיאַרטען גאַלד־דענבאָרנ'ן פון דעם ערשטען ראַמאָן ראַבאָיאַס אין דער נעשטאַל־פון דעם אַלמען וויינבוים'ען אין „אַ פּאַס פּון ים“, אזוי זעען מיר אַ י י ז י ק'ן, דעם י ו נ נ ע ז „העלד“ פון „הער גאַלדענ־באָרנ“, אין דעם יונגען וואַלד'ען, וואָס „אין פּאַס פּון ים“. אויך זיי זיינען אויסערליך ניט גלייך איינער צום אנדערען, צוויי גופ'ן, אַבער — איין נשמה. אמת, אייזיק וויל אויף דער פּאַרס נאָר אויסלערנען זיך די מלאכה פון א פויער און פּאַרען דערנאָך קיין אַרײַזראַל און דאַרט „זיך אַ הויז בויען און אַ ברונען גראָד בען“, בעת דוד וואַלדען וויל דאָ בלייבען. אַבער וואָס איז די נפּקא מינה, וואָס פאַר אַ געדאַנקען אַ מענש האָט? דער עיקר איז דאָס ליכט פון זיינע אויגען און דאָס בלוט, וואָס רינט אין זיינע אָדערען. און איז דוד וואַלדען רינט אייזיק'ס בלוט און אייזיק'ס שטיל און זיכער ליכט לייכט אין זיינע אויגען. אייזיק'ס ליבע צו דבורה'ן, גאַלדענבאָרנ'ס פלימעניצע, און דוד וואַלדענ'ס ליבע צו אַסתר'ן, וויינבוים'ס טאַכטער, איז איין ליבע: דאָס איז אַ שטומע ליבע; אַ פּעלד־און וואַלד־ליבע. עס זיינען דאָ באַוועגונגען, באַרירונגען, פאַר'כשוּפֿטקייט און בליקען און בענקעניש, אַבער ניט קיין רייד. עס איז דאָ די צניעות'דיגע אָפּענקייט פון דער נאַטור אינאַיינעם מיט דער פאַרשלייערטקייט פון מענשען, וואָס זיינען דאָך שוין ניט קיין נאַטור־מענשען... אַבער ניט נאָר די ליבע — און די גע־ליכטע — איז ביי זיי איינע און די זעלביגע. זייער נאַנצער ישׁ: די איינגעשפּאַרטע שוויינעניש און די שוויינענדיגע איינגעשפּאַרט־קייט און די פאַרטראַכטקייט און די מיט טרוים פאַרוועכטע ווי־

אך, איר קורצזיכטיגע מורמלער!
שאפט ניט גאט דען אויך אזוי?
יערען יאר א נייעם פרילינג
דאך — דער אלטער סאלאוויי.

(י. ראלינק.)

איד האב אין ראבאָ'ס ווערק, יעדענפאלס, געפילט ניט קיין
איבער'חור'ונג, נאָר אַ ה מ ש ד פון דעם, וואָס איד האָב
פריער געלייענט ביי אים. איד האָב געפילט, אַז אַרום מיר וועבט
זיך אַליץ דאָס אייגענע, ווילדע, פרישע, שטומע, אמאָל טונקעלע
און אמאָל ליכטיגע ראבאָ'ס אַי ש ע געוועב. און איד האָב
זיך געפלאַנטערט נאָר אַביסעל אין די נעמען. זיי זיינען אין יעדן
דען ראַמאָן נייע, און זיי האָבען געקאָנט זיין איינע און די זעלביגע.
אַ שטייגער, הער וויינבוים אין „פאָס פון ים“. פאַרוואָס
וואָלט ער זיך ניט געקאָנט אַנרופען הער גאַלדענבאַרג, ווי עס הייסט
דער העלד פון ראבאָ'ס ערשטען ראַמאָן? מיט וואָס איז ער אַנ-
דערש פון הער גאַלדענבאַרג? אמת, הער גאַלדענבאַרג האָט ניט
קיין קינדער און הער וויינבוים איז געבענשט פון גאָט מיט אַ טאַכ-
טער. (און נאָך אַנדערע אונטערשיידענע.) אָבער דאָס זיינען אַליץ
אויסערליכטייען. אין תּוֹרָה, אין וויינבוים אין „פאָס פון ים“ אַ
גלגול פון הער גאַלדענבאַרג אין ראבאָ'ס ערשטען ראַמאָן. הער
גאַלדענבאַרג האָט ליב די ערד, וואָס ער באַאַרבעט, ווי זיך אַליין,
וואָרים די ערד איז זיינע, ער האָט איר די בעסטע כחות אָפּגע-
געבען און אויך זי גיט אים אַליץ, וואָס זי פאַרמאָגט. און דאָס איי-
גענע איז מיט הער וויינבוים. אויך ער האָט די פּרוכטבאַרקייט פון
דער ערד מיט זיין ליבשאַפט צו איר און מיט זיינע שטאַרקע
אַרעמס אויפגעוועקט. אין הער גאַלדענבאַרג איז וואָך געוואָרען די
גלוסטונג צו דער ערד, וואָס האָט אין צענדליגער אידישע דורות
געדערעמעלט, און אויך הער וויינבוים האָט אזוי ווי געזאמעלט און
אויפגעהיט יענע פּויערישע געדולדיגקייט, איינגעשפאַרטקייט און
גלויביגקייט, וואָס אלע איבעריגע אידען האָבען זיי צעזויט און צע-
שפּרייט איבער די וועגען פון זייער נעדרדיזין. וויינבוים זאָגט,

א. ראבבאי: דריי ראמאנען*

די דריי ראמאנען פון א. ראבבאי („הער נאלדענבארג“, „א פאם פון ים“ און „דאס ווילדע לאנד“) זיינען אייגענטליך איין ווערק, איין פאעמע פֿון — פּערד, מענשען, אַקסען, פּרעריעס, וועלדער, ווע-גען, בערג, בענקענישען, טרויער, פּרייד, זון, רענען, גאַט. אפילו טעכניש וואָלט מען זיי געקאָנט צונויפניסען אינאיינעם, ווי מען גיסט צונויף איז איין פּלאַש געטראַנקען פון איין מין, ווען אפילו ניט פון איין שטאַרקייט. מען וואָלט געדאַרפּט מאַכען דער-ביי נאָר קליינע, טעכנישע, אָפּעראַציעס און אַרויסווייזען אַ געוויסע אויסערליכע בריה'שקייט און בוי'קענטשאַפּט. אינערליך זיינען די ווערק סייווי פון איין שטאַף. אַזוי, אז אנדערע לעזער האָבען אפילו דעם איינדרוק, אז ראבבאי חז'ט זיך איבער. דאָס איז אָבער נאָר ניט אזא זינד. אַלע קינסטלער, וואָס האָבען אַ „איד“, „חז'ן זיך איבער“, איז אַ געוויסען זינען; מער ניט, וואָס דאָס ווערט געווענליך פאַרשטעלט דורך דער פאַרשידענאַרטיגקייט פּונ'ם שטאַף. אפילו די נאַטור אליין „חז'ט זיך איבער“, און נאָך מער פון די קינסטלער, ווען זי שאַפּט יעדעס יאָר גרינס און בלעטער און בלומען און אַלע אנדערע באַשעפענישען, וואָס זייער מין איז שוין געווען. אָבער יעדעס בלאַט און יעדעס אַדערל און יעדער טראַפּען זאַפּט אין אים איז אַ ניי שטיק לעבען, אַ נייע שאַפּונג, כאַטש אַלטע כחות לעבען אין דעם...

— האפיו, האפיו ווידערהאלט זיך —
שרייען אלע איין געשריי:
— יעדען טאג א נייעם לידעל,
יעדעס ליד — דער אלטער וויי...

(* פארלאג „אמעריקא“, 1920.

און אויב אפאטאשו און אנדערע אונזערע פראזען און פערזען-
דיכטער, וואס האבען זיך געשטעלט שוין אויף דעם באדני-ארויפן-
גען וועג, וועלען האבען כח ווייטער צו גיין אויף אים און העכער.
אליץ העכער קלעטערען, וועט אונזער ליטעראטור ווערען, ענדליך,
דאס, וואס עס דארף ווערען די ליטעראטור פון א פאלק, וואס
שטייט אין צענטער פון דער וועלטגעשיכטע.

(1921)

טאג, גאטס טאג, וואס קומט אן אויף דער וועלט: ...א געביידע נאך א געביידע קראכט, און איבער די חורבות שטייט א איד, שטייט ער, רופט צו זיך די דערשלאגענע, די הונגעריגע, די גע- פייניגטע, רייסט די שליווען, ברעכט די דאמבען, פארפלייצט די ערד, מאכט אלץ חרוב, דער מענש, א נאקעטער, א נייגעבוירענער זאל ווייטער קאנען שפינען גאטס פאדעם, דעם אידישען פאדעם, וואס איז נאך ניט איבערגעריסען געווארען". און בעת דער מרידה פון די פויערים זענען מיר טאקע מרדכי'ן אין שפיץ פון די מורדים. ער גייט אום פארשטעלמער הייט פון דארף צו דארף און בונטעוועט דעם פאלק. כאפען אים קאן מען ניט, ווארים, וויפיל ערות מען האט ניט אויסגעפרעגט, האט יעדערער גענעבען אנדערע סמנים, איינער דעם היפוד פון צווייטען, ווי ס'וואלט זיך ניט געהאנדעלט וועגען אן אפגעריסענעם יונגעמאן, וואס איז געכטען געווען אין דארף, נאך וועגען א לעגענדע פון הונדערטע יארען, וואס לעבט אויף אין יעדער גענעמד אנדערש"...

אזוי הערט מרדכי אויף צו זיין א לעבעדיגע פערזאן און ווערט עפעס אזוי ווי א לעגענדארישע געשטאלט, א סימבאל. אבער ווי אזוי דאס ווערט, ווי אזוי מרדכי וואקסט אויס — זענען מיר ניט. מיר זענען נאך זיין הויכען וואקס, פונקט אזוי ווי עס איז אונז ניט געצייגט געווארען ר' מענעדעלע'ס פארפערטע רוערען צו די ארומיגע, נאך זיין פארפערטע מיר פילען אים אבער מרדכי איז דאך א גרויסער אויפטן. מיר פילען אים אליין ניט, אבער די פליגעלען זיינע און די קראפט, וואס הויבט אים, און די ריינע לופט, וואס טראגט אים — שפירען מיר. דאס אינדיוידועלע אין אים איז ניט גענוג לעבעדיג; דערפאר אבער לעבט אין אים עפעס קאלעקטיוועס, נאציאנאלעס. עס איז דא אין אים א וואונט ניט אויף איין תקופה, נאך אויף אלע תקופות, דאס הייסט, אויף דאס אייביגע אין דער אידישער געשיכטע. עס איז אין אים נאך ניט געגעבען דער גרויסער העלד, די נייע מיטאסטישע שטאלט, דער מאדערנער משה, וואס די היינטיגע אידישע ליטערא- טור דארף פון אונזער בלוט און פיין לאזען ארויסוואקסען; אבער עס איז אנגעצייגט אין אים דער וועג צו אט דעם הויכען און אומ- אויסמיידליכען ציל פון אונזער שאפען.

וועט פון דער ב ר י י ט ק י י ט נאך אלץ ניט האבען קיין ריכ-
טיגע פארשטעלונג, ווען איד וועל ניט צוגעבען, אז אין דעם ראמאן
שפיגעלט זיך אפ, אחוץ דער אידישער, אויך די פוילישע סביבה מיט
אירע אלע שיכטען (די פויערים, די פריצים, די אינטעליגענץ) און
אויך די באציאונגען, וואס זיינען געווען צווישען די פארשידענע
קלאסען פאליאקען און אידען. ערב דעם צווייטען אויפשטאנד.
אלזא, די וועלטליכע עלעמענטען פון ראמאן זיינען ניט ווייניג-
גען — אויב ניט מער נאך — רייד, ווי די חסידישע עלע-
מענטען. און פונקט אזוי זיינען זיי גלייך איינע צו די אנדערע
אויך אין דעם קינסטלערישען פרט: ווי אין דעם „חסידישען“, זיי-
נען אויך אין דעם „וועלטליכען“ טייל געלונגענער, ווי אלץ, די
מ א ס ע ז - ס צ ע נ ע ס און יענע איינציגע פערזאנען, וואס
ווערען אונז געצייגט, ווי זיי זיינען, ניט ווי זיי ווערען.
מ ר ד כ י, וואס דער שרייבער האט אונז געוואלט צייגען
זיין ווערען, זיין אנטוויקלען זיך, זיין איבערגיין פון איין
צושטאנד אין אן אנדערען — איז ארים אין קינסטלערישען פלייש-
אנדבלוט. אין יעדען מאמענט, אין יעדען צושטאנד באזונדער
ל ע ב ט ער, אבער אז מיר ווילען כאפען א קוק אויף זיין לעבען
אינגאנצען. ארום און ארום, ווערט עס צערונען, צעשוואומען, ווי
ליכט אין א נעפעל. מיר זעען די רינגען פון זיין לעבענס-קייט, מיר
זעען אבער ניט, ווי זיי קייטלען זיך און ווי זיי קייטלען זיך צונויף.
מיר פילען געוויס אין מרדכי'ן עפעס אזוינס, וואס איז ברייט
און גרויס, עפעס, וואס נעמט אלץ ארום און נעמט פילעס אריין אין
זיך; מיר פילען זיין מוט, זיין שטאלץ. מיר גלויבען אין די זעאונ-
גען און האלוצינאציעס פון זיין מיסטיק. מיר זעען די פליגלען פון
זיין טרוים און פאנטאזיע. אבער אים אליין זעען מיר ניט. ער
וואקסט אויס צום סוף אין עפעס א מין ריטער פון גערעכטיגקייט,
אין עפעס א מין לעגענדארישען דאָ-קייכאט, וואס נעמט זיך אָן פאר
אלע אונטערדריקטע און באליידיגטע. עס דוכט זיך אָן אנדערש
מאל, אז ער איז דער סימבאל פון דעם גאנצען אידישען פאלק, פון
דעם וועלט-פאלק, פון דעם וועלט-געוויסען, פון דעם וועלט-אומרו.
עס איז דא א רגע, וואו מרדכי זעט אזוי, ווי בנבואה, דעם רויטען

פארען קיין בערלין שטודירען; מיר זעען די שוין האלב-וועלט
ליכע טעכטער פון ר' דוד'ל, ר' מענדעלע'ס אייניקלאד...

דאן קומען די משכילים, וואס זיינען שוין צוגעשטאנען אין יעדער צייט צו דער פוילישער קולטור און זיינען געווארען א טייל פון דער פוילישער אינטעליגענץ און דער פוילישער נאציאנאלער ראמאנטיק: פויליש פאקאהאנע, א תלמיד פון משה העם, ביי וועלכען די פוילישע מעסיאניסטישע ראמאנטיק מישט זיך מאדנע צונויף מיט עפעס א אידישען שטאלץ און א אידישען מעסיאניזם; קראסנאפאלסקי, ר' לייבוש חריפ'ס און אייניקעל, וועלכער איז געווארען א „פארזינער פראנט“ און גרויסט זיך דערמיט, וואס ער רעדט פויליש און אידישען אקצענט; פעליציע, די יונגע שיינע פרוי פון דעם אלטען שטראל, די פויליש-אידישע סאלאָן-דאמע, די מוטער — און דער סימבאל — פון דער אסימילאציע אין פוילען...

דאן — מרדכי אליין, דער יונגער העלד (אבער טאקע שוין באמת העלד, ניט פארשויון) פון ראמאן, וועלכער מאכט-דורך אלע חסידישע און אלע משכיל'ישע מדרגות, וועלכער זאפט אין זיך איין די לופט פון אלע קרייזען — די אידישע און די פוילישע, און בלייבט דאך אזוי ווי אויסער זיי.

מרדכי איז געבוירען געווארען און האט פארבראכט זיינע קינדער-יאָרען אין די ווילדע פארווארפענע פוילישע וועלט-דער, ביי זיין הייסבלוטיגען פאטער אברהם און זיין שטילער מוטער דבורה'לע. פאר רביים האט ער געהאט אי חסידים (שלמה, ר' איטשע) אי מתנגדים (זיין זיידע, דער רב), אי משכילים (שמואל, יוסף שטראל, קאהאנע), און ער האט עפעס אין זיך אי פון זיין אימפולסיווען פאטער, אי פון זיין שטילער מוטער, און ער האט עפעס געלערנט, עפעס אריינגענומען אין זיך פון יעדען פון זיינע פארשידענע רביים...

מרדכי איז די פערסאניפיקצירונג פון דער פילויטיגקייט און דעם ברייטען פארנעם פון ראמאן. נאך דער לעזער

הויף, אדער ביי דניאל אייבישיץ אין הויז ביינאכט — צייגען די וואונדערליכע רעזולטאטען. וואס אפאטאָישו דערגרייכט מיט די איינפאכסטע מיטלען. ווען ער נעפינט זיך אין זיין אייגענער ספערע. — אין דער ספערע פון דעם, וואס איז דאָ, ניט פון דעם, וואס האלט אין ווערען.

5.

דאָס זעען מיר אויך אין די קאפיטלאך פון ראַמאָן, וואו עס טרעטען אַרויס פאר אונז די פאַרשטייער פון נייעם, וועלטליכען, משכיל'ישען, דור.

אויך די קאפיטלאך האָבען א ברייטען א אויב ניט נאָר אַ ברייטערען — פאַרנעם, ווי דער טייל, וואו עס ווערען אַרויסגע- פירט די חסידים. מיר זעען דאָ משכילים, ווי דאָרט חסידים, פון די פאַרשידענסטע טיפּען און מדרגות:

עס ערשיינט פאר אונז דער פאַרשטייער פון דעם ערשטען, נאָך „דייטשען“, דור משכילים — ר' יוסף שטראַל. ער האָט זוכה גע- ווען נאָך צו קענען אין זיין יוגענד דעם רבי'ן פון די פּוילישע און גאַליצישע משכילים — ר' נחמן קראַכמאַל; ער האָט ביי זיך בריף פון ש. ד. לוצאטי, פון גיינער'ן; זיין באַליבטע באַשעפטיגונג איז — איבערזעצען אויף העברעאיש „פאוסט“. ער לעבט אין דער וועלט פון ספרים און רעיונות. ער איז א רייכער סוחר און האָט באַ- קאַנטשאַפטען אי אין אידישע, אי אין פּוילישע קרייזען; אבער גייסט'יג האָט ער א קנאַפע שייכות סיי צו דער אידישער און סיי צו דער פּוילישער סביבה. ער איז סתם אַזוי אַן אויפגעקלערטער מענש — א „הומאַניסט“.

דאָן זעען מיר משכילים, וואס לעבען נאָך אינגאַנצען כמעט אין דער אַלטער אידישער סביבה: ש מ ו א ל, דער חסידישער יוגענד מאן, וואס איז געוואָרען אַן אפיקורס; ד ו ד, דער אַרימער ראַנדארקעס איידעם, וואס בייטאַג פאַרקויפט ער בראַנ- פען די פּויערים, ביינאכט שרייבט ער א ספּר'ל וועגען דעם ווילנעם גאַנ'נס געאַמעטריע און אי בייטאַג, אי ביינאכט חלומ'ט ער וועגען

אִים פֿאַר טִיגֶע; דאַרף ער זײ ערשט ש מ י ד ע ז און צו נױ פ ק י ט ל ע ז. ווערט ער אַז זײן זיכערקײט. ער אײן, מיט אנדערע ווערטער, מער בריה אויף פ א ק ט ע ז, ווי אויף פ א ק ט אָר ע ז, מער פּײאַינ צו שילדערען ר ע ז ו ל ט א ט ע ז, ווי פ ר א צ ע ס ע ז פון אינעווייניגסטען לעבען. דאָס האָט זיך אַרויסגעוויזען שאַרף און בולֶט אײן דער שילדֶר־רונג פון ר' מענדעלע קאַצקער.

ר' מענדעלע איז אין דעם טײל פון ראַמאַן, וואו עס רעדט זיך וועגען חסידים, די רייכסטע און דראַמאַטישסטע געשטאַלט. ר' מענ־דעלע איז פול מיט סתירות. עס קומט אין אים פאַר עפעס אַ טונקעלע און שווערע מלחמה. פון אײן זײט אײן אים פאַראַן עפעס אַ הויכער רצון און ער גרײט זיך צו זאָגען עפעס אַ „גרויס וואָרט“, און פון דער אַנדער זײט אײן א י ז אים דאָ עפעס אַזױנס, וואָס טױט אָפּ זײן קראַפט, פאַראַלזירט זײן ווײלען און האַקט אונטער זײנע פּליגלען. דער דאָזיגער אינעווייניגסטער קאַמף, דער דאָזיגער טראַגײם פון זײן לעבען האָט געקאַנט מאַכען. אַז ער זאַל ק י נ ס ט ל ע ר י ש, נײט גאַר מ ע נ ש ל י ד, זײן די אינטערעסאַנטסטע פיגור אין ראַמאַן. אָבער דוקא דעם קאַמף און דעם דראַמאַטיזם פון ר' מענדעלע'ן איז אַפּאַטאַשו'ן נײט געלונד־גען צו צײגען אונז קלאַר. עטליכע מאַל גײט ער צו צו דער אויפ־נאַכע און קײן אײן מאַל פירט ער זי נײט אױס, ווי געהעריג אײן. ער לאַזט ר' מענדעלע'ן רעדען, טענה'ן, פּילאָזאָפּירען. אָבער ער לאַזט אים נײט א ו י ס ל ע ב ע ז ז י ד פאַר אונזערע אויגען. ער מאַכט אויף אים פּירושים, אָבער א י ם אַ ל י י ז נײט ער אונז נײט.

דערפאַר, אַז עס קומט אונז צו צײגען צושטאַנדען, נײט אנט־וויקלונגען, סטאַטיק, נײט דינאַמיק פון מעגשליכע נשמות — דאָן איז די קינסטלערישע פּלינקײט פון אַפּאַטאַשו'ס פען צו באַוואונד־דערען. דאָן נײט ער אונז מיט אַ פאַר קורצע, אָבער שאַרפע שטריי־כען מענשען און מאַסען!

די מאַסען־סצענעס אויפ'ן וועג, וואָס פירט די חסידים קײן קאַצק, אײן די אַכסנייה'ס, וואו זײ שטעלען זיך אָפּ, לעבען רבי'נס

די גרויסע ספקות, וואס זי האט געוועקט; א היסטאריקער, וואס זאל האבען אן אויג סיי פאר די איידעלע, ליכטיגע ר' איטשעס, סיי פאר די ברוטאלע, בארוועסע ישראל'ס, און זאל זען אי די עפילעפטישע, היסטערישע פרויען, וואס האבען געזוכט אין קאזק א היילונג פאר זייער קערפער און די וואכעדיגע, פראזא-אישע הויפלייט, וואס האבען געצויגען פון חסידות חיונה, יחוס און מאכט, אי די האלבע שבת-צבי'ניקעס און פראנקסיסטען, וואס האבען געזוכט אין איר א באפרידיגונג און אן אויפרענונג פאר זייער מיסטיש-עראטישער פאנטאזיע, אי די, וואס האבען געדורשט נאך איר ליכט, אי די, וואס האבען, ווי ר' מענדעלע אליין, גע-בלאנדזשעט אין אירע טונקעלקייטען.

4.

אזא קינסטלערישער היסטאריקער האט אפאטאשו געוואלט ווערען אין די קאפיטלאד פון זיין ראמאן, וועגען וועלכע איר רעד דא, און דעם דאזיגען ווילען זיינעם האט ער ארויס-געוויזען אי אין א רייע מאסען און גרופען-סצענעס, אי אין דער שילדערונג פון איינציגע פערזאנען.

די מאסען און גרופען-סצענעס זיינען געמאלט מיט א מייס-טערהאפטער זיכערקייט און צונויפגענומענקייט. אין זיי איז דעם קינסטלערס ווילען פאקער פערט געווארען. אנדערש איז מיט די איינציגע פערזאנען. פון זיי זיינען געלונגען אינגאנ-צען נאר די, וועלכע זיינען ניט קאמפליצירט: ר' איטשע, ישראל, שלמה דער מלמד, ר' דוד, — שטייען פאר אונז אלע, ווי לעבע-דיגע. יעדע תנועה, יעדע באוועגונג, יעדעס ווארט זייערס, רופט ארויס אין אונזער פאנטאזיע זייער גאנצע געשטאלט. אבער די מער פארוויקעלטע פערזאנען — און דערהויפט ר' מענדעלע אליין — זיינען מוושטשט, און מיר זעען זיי ניט קלאר.

און דאס איז, דאכט זיך מיר, ניט קיין צופאל. אפאטאשו איז א מייסטער, ווען די היננען פון דער לעבענסקייט ליגען פאר

מיט אלע קולות אויסגעמישט; און צום רבי'נס גאניקעל איז צוגע-
 קומען א י י ז זמר, א י י ז ניגון... גלייך ווי אלע זינגען
 א י י ז זמר, און אלע זינגען — דער הימעל זינגט, די גלגלים
 זינגען און די ערד פון אונטען זינגט און די נשמה פון דער וועלט
 זינגט... אלץ זינגט". אזוי האט מיט פארגלאצטע אויגען דער
 ציילט דער חסיד, און ניט אזוי דער חסיד, ווי דער חסידיסט. האט
 אבער פלוצלונג דער קאלטער מתנגד, דער בריסקער רב, שארף
 ארויסגעזאגט: „מען דארף מנחה דאוונען!“ — און אלץ איז פאר-
 שוואנדען געווארען! „שטיל... דער פארהאנג איז מיר צוריק גע-
 פאלען פאר די אויגען: אויבען — א פשוט'ער הימעל; אונטען —
 פשוט'ע פאשע, פשוט'ע חסידים אין צעריסענע קאפאטעס... אלטע
 צעריסענע שטיקלאך ניגונים... אויסגעלאשען די פלעמלאך... איד
 קוק אויפ'ן רבי'ן — זיין פנים איז אויך חושך"... דער פארהאנג
 פון דער ראמאנטיק איז אראפגעפאלען, די פלעמלאך פון דער איר
 דעאלזירונג זיינען אויסגעלאשען געווארען: עס זיינען גע-
 בליבען „פשוט'ע חסידים אין צעריסענע קאפאטעס און ביי
 אנדערע איז בלויז געבליבען דער אונטערשלאק", ווי אפא-
 טאשו — דער ה י נ ט י ג ע ר „בריסקער רב" —
 דערציילט, און געזונגען האט מען שוין ניט אינאיינעם מיט די
 „גלגלים" און דער „נשמה פון דער וועלט", נאר אינאיינעם מיט די
 פשוט'ע חסידים, וואס זיינען געזעסען אויפ'ן גראז און פארטרונ-
 קען דעם קארטענשפיל מיט ריינעם אַקעוויט...

דאס הייסט ניט, אז אפאטאשו האט זיך אומגעקערט צוריק
 צו דעם משכיל'ישען קוק אויף חסידות. ניין, ער האט נאר אנגע-
 נומען זיך פאר'ן רעאלען לעבען. ער האט אזוי ווי געזאגט צו זיך
 אליין: ק ר י ט י ק ע ר פון חסידות האט די אידישע ליטע-
 ראטור שוין געהאט (דאס זיינען געווען די משכילים); ד א מ א נ
 ט י ק ע ר פון חסידות האט זי שוין אויך פארמאגט (דאס איז
 געווען פריץ מיט זיינע חברים), איצט מען זי זיך שוין פארגינגען צו
 האבען אויך א ה י ס ט א ר י ק ע ר פון חסידות; א
 היסטאריקער, וואס זאל אונז צייגען אי דעם הייסען גלוי-
 בען, וואס זי האט אין מענשליכע הערצער געצונדען, אי

דעם רבי'שען קאצק. חדשים-לאנג פלענען זיי זיך ארומוואַלגערען און וואַרטען — ניט וויסענדיג אליין, אויף וואָס. זיי פלענען אומ-גיין פאַרשמאַכטע, פאַראומערטע, פאַרבלאַנדזשעטע, ווי שעפעלאך און אַ פאַסטור. אייניגע (ווי דער באַרוועסער ישראל) פלענען שרייען, זיך זיך, מאַנען א רבי'ן, בעטען ביי ר' איטשע מקובל ער זאל ווערען דער רבי אַנשטאַט ר' מענדעלע'ן (און ער וואָלט עס, פון רחמנות ווענען, מסתמא אויך געוואָרען, ווען ניט זיין ליבע צו ר' מענדעלע'ן) און אַנדערע האַבען שוין אפילו אויפגעהערט צו סענה'ן... „פאַרלאַכווייז האַבען חסידים שפאַצירט איבער'ן הויף. די אַטלעסענע קאַפּאַטעס האַבען געבלישמעט אַנטקענען דער זון. די לאַנגע, ווייסע זאַקען האַבען אַפירגעשריען, כמעט געבליצט פון וויסקייט. די געלאַקטע פּאות זיינען געלענען איבער די אַקסלען. און אז מען האָט זיך גוט איינגעקוקט, האָט מען געזען, ווי דער אַטלעס האָט זיך ביי א טייל חסידים אויסגעדרילעוועט און ביי אַנדערע איז בלוז געבליבען דער אונטערשלאַק. אויפ'ן גראַז — אין שאַטען — זיינען געוועסען חסידים, געשפּילט אין קאָר טען לשם „היסח הדעת“. געטרונקען ריינעם אַקעוויט, שטיף און האַרציג געזונגען. אז יעדער איינער האָט זיך געמוזט איינהערען“.

עס איז ניטאָ דאָ, ווי מען זעט, קיין פאַרהערליכונג, קיין פאַר-שענערונג, ניט פון די חסידים און אפילו ניט פון רבי'ן. זיי שטייען פאַר אונז, ענדליך, אין זייער נאַטירליכער מ ע נ ש ל י כ ע ר געשטאַלט. עס האָט זיך איבערגע'חזר'ט אין דער אַר-דישער ליטעראַטור די געשיכטע, וואָס פּרץ האָט דערציילט ווענען דעם ביאלער רבי'ן און דעם בריסקער רב (אין „צווישען צוויי בערג“). כל זמן דער מתנגד, דער בריסקער רב (אין אונזער פּאַל — דער רעאליסטישער קוק אויף דער זאך) האָט ניט אַרײַנגעמישט זיך. איז אַלץ געווען אַזוי וואונדערליך און אַזוי ראַמאַנטיש: „...און די דורשטיגע אויגען האַבען אים געזען ממש בחוש, זויגען פון גאַנציקעל, פון רבי'נס פנים, די ליכט און וואָס מער ליכט זיי האַבען געזויען, העכער געזונגען האַבען זיי. אַלץ העכער און הער-כער... אַלץ לוסטיגער, אַלץ הייליגער... און יעדע כתף האָט זיך געזונגען איר נינו, נאָר איז דער לופט האַבען זיך די אַלע ניגונים

רען איז טונקעלען הימעל — א דיינער, א לויטערער ליכטיקוואל; אבער דערנאך, ווען זי הויכטאן זיך אויסצושפרייטען איבער דער ערד, ווערט פול מיט איר הויך און נידער, פעלד און זומפ... און איז אט דעם צושטאנד ווייזט אונז אפאטאשו דעם חסידישען רעיון. ער ווייזט אונז, ווי ער הויכט זיך ארויף, אבער אויך — ווי ער נידערט אראפ. מיר זעען זיין א ו י ס ש פ ר י י ט ו נ נ איז אלע זיינע מדרגות.

עס איז פאראן א מיטען, א צענטער אין דער אויסשפרייטונג, אבער דאס איז שוין ניט דער ר ב י, ווי פריער, נאך דעם ר ב י 'גם הויף. דער רבי, ר' מענדעלע קאצקער (דער לעצטער גרויסער חסידישער צדיק אין פוילען), איז שוין יארענלאנג פארשפארט ביי זיך אין צימער. ער איז אריינגעפאלען אין עצבות אויף די עלטערע יארען. פריער האט ער געהאט ספקות אין זיך; דערנאך האט ער אָנגעהויבען צווייפלען אין די חסידים, צי דארפען זיי אים נאך, צי פארשטייען זיי אים, צי זיינען זיי ווערט אים צו האבען פאר א רבי'ן — און עס איז אויסגעוואקסען א וואנט צווייטען אים און דעם פאלק. א וואנט, וואס האט אייניגע דערווייטערט און פילע, פארקערט, נאך מער צוגעצויגען צו אים, ווי צו א סוד. דער „הויף“ האט מורא געהאט, די וואנט זאל ניט איינפארלען און עס זאל ניט אנטפלעקט ווערען דער סוד פון דעם רבי'נס ספקות. האט ער געהאלטען א שטארקע וואך ארום דעם רבי'ן. דאס האט אים נאך מער געמאכט אומגליקליך, נאך מער צעמישט און נאך מער אים פארביטערט דעם לעבען. ער איז געווען א טאפעלער טער געפאנגענער: ביי זיינע רעליגיעזע ספקות און ביי די וואכערדיגע אינטערעסען פון זיין „הויף“. און ער האט געשאלטען די חסידים, אַנשטאט צו געבען זיי ברכות. אבער זיי האבען ניט אויפגעהערט פארען אין קאצק. דאס פאלק גייט נאכ'ן שאטען פון רבי'ן, ווען דער רבי איז אליין ניטא. דאס פאלק מוז האבען א טרייסט, אן עצה, א היילונג, א האפענונג — א פירער. די חסידים מווען האבען דעם רבי'ן מער ווי דער רבי — די חסידים. אים איז ליכטער אוועקגיין פון זיי, ווי זיי — פון אים. האבען זיי אויפגעהערט צו זען דעם קאצקער רבי'ן, זיינען זיי געפארען אין

אזוי טוט אפאטאשו אין זיין ראמאן, ווי ווייט ער ניט זיך אָפּ אין אים מיט'ן חסידים. ער צייגט אונז אים אזוי, ווי ער האָט אויסגעזען, ווען ס'האָט זיך איבער אים געשטאַרקט זיין שונא — די השכלה. ער האָט אזוי ווי מיט א כיון אויסגעקליבען דעם מאַמענט, ווען די חסידות האָט — אין פּוילען, ווייניגסטענס — אַנגעהויבען ניון באַרג-אַראַפּ, כדי מיר זאָלען זען ניט נאָר זיין שבת, נאָר אויך די וואַכעדיגע טעג זיינע, ניט נאָר זיין מלחמה פאר א העכערען גייסטיגען לעבן, נאָר אויך זיין פשוט'ען קאַמף פאר דער עקזיסטענץ.

3.

און אין דער אמת'ן זעען מיר אין דעם ראמאן אי הויכע, אי נידעריגע מדרגות פון פּוילישער חסידות אין מיטען פון פאַריגען יאַרהונדערט.

עס ליכטער-אויף פאר אונז, פון איין זייט — די הויכע מאַמאָרעל, די ברענענדיגע ליבע צו מענשען, דער מסירת נפש פון גרויסע יחידים (ר' איטשע מקובל) און פון דער אנדער זייט — די ברוטאַלע רויקייט פון די מאַסענ-מענשען (זייער פאַרשטייער אין ראמאן אין דער באַרוועסער ישראל). עס שפּילען זיך אָפּ פאר אונז סצענעס (אין הויז פון דניאל אייבישיץ, אין קאַפיטעל „תפארת“), וואו פון א גאַטעסדינסט ווערט אַן אַרניע, אָדער פון אַן אַרניע — אַ גאַטעסדינסט; סצענעס, וואָס איר ווייסט ניט צי איז עס ראַפּינירטע עראַטיק פון דענענעראַטען אָדער מיסטיק פון אַנגעצונדענע הער-צער, אָדער ביידע זאכען אינאיינעם. איר זעט די סתירות פון חסידים; די סתירות וואָס מען געפינט אין אלע גרויסע רעליגיעזע באַוועגונגען. אין אלע מאַסענבאַוועגונגען איבערהויפּט, ווען מען נעמט זיי, ווי זיי זיינען. די סתירות, וואָס זיינען אייגענטליך גאָר ניט קיין סתירות, נאָר מדרגות, וואָס מוזען זיין, ווען אַן אידעע ווערט אויפגענומען פון ברייטערע מאַסען. אין אַנגהויב אין זי א ליכטיגער פונקט אויף אַ שפּיץ באַרג אָדער א שטעט-

טינט די משכילים אין דער נייער אידישער ליטעראטור: האָבען מיר געהערט וועגען חסידות נאָר רייד פון שפּאַט און געלעכטער. דערנאָך זיינען געקומען די געגנער פון די משכילים, די נאַציאָנאַלע ראַמאַנטיקער: האָבען זיי געזונגען לויבעזאנגען דעם חסידזום. מען איז פון איין עק אוועק צום אנדערען. פריער איז דער חסיד געווען שוואַרץ און נאָר שוואַרץ; מיט אמאָל איז ער געוואָרען שניידווייס אדער הימעל־בלוי.

די ראַמאַנטישע אַפּאָלאָגיע (פון פּרע'ן, בערדיטשעווסקי'ן, שטיינבערג'ן און אנדערע) איז געווען אַן אומפאַרמיידליכער ענטי פער אויף די פאַראַדעס און פאַמפּלעטען פון די סמאָלענסקיס, בראַנדישטעטערס, לינעצקיס א. א. וו. עס איז געווען אומפאַרמייד ליד — און עס האָט אין אַנהויב געוועקט און באַפּרוכפּערט אונזער געדאַנק: עס האָט געעפּענט פאַר אונז אַ וועלט, וואָס איז געווען פון אונז פאַרשטעלט; מיר האָבען אָנגעהויבען זוכען אמת און שיינ־קייט, וואו אונזערע עלטערע ברידער, די משכילים, האָבען געזען נאָר נאַרישקייטען און פינסטערניש. דאַס איז געווען גוט. אָבער עס איז באַלד פון דער חסידישער ראַמאַנטיק געוואָרען עפּעס אַ מין סענטימענטאַליזם. אַ נעפעל איז אויפגעאַנגען, און עס איז גע'וואָרען אַלץ מטושטש און צעקראַכען. מיר האָבען אויפגעהערט זען דאַס חסידות, ווי עס איז. אונזערע אויגען זיינען פאַריבלענדט געוואָרען פון די זילבערנע עטרות און די גילדערנע גלעקע'לאַך, וואָס מען האָט אויף דעם אָנגעהאַנגען. פונקט אַזוי ווי די משכילים האָבען געזען נאָר די שאַטענזייט, אַזוי האָבען מיר זיך געקוויקט נאָר מיט'ן גלאַנץ פון חסידזום.

עס איז שוין אָבער צייט צו זען דאַס ליכט מיט די שאַטענס אינאַיינעם. עס איז צייט צו זען דאַס בילד פון חסידות אין אַ היסטאָרישער פּערספּעקטיוו. ניט ווייל עס איז טויט, נאָר, פאַר'סערט, ווייל עס איז אַ לעבעדיגער קוואַל, פון וועלכען מיר קאָנען נאָך טרינקען. אַ לעבעדיגען קוואַל לאַזט מען ניט פאַרשטאַפּט ווערען, אָבער מען רינגעלט אים אויך ניט ארום מיט אַ גילדענעם צאַם. מען גייט צו צו אים נאָנט און מען זעט, וואו זיין וואַסער איז טיף און ריין און וואו עס איז פאַרזאַמדיגט און פלאַך.

דערווייל נאר איין טייל פון דעם גרויסען ווערק, אויף וועלכען
עס ארבעט שוין עטליכע יאָר דער יונגער טאלאנטפולער ראַמאַניסט.
אַבער שוין דער טייל אליין האט אין זיך אַ גרויסען פאַרנעם און אַ
ברייטקייט, וואָס איז ווערט באַגריסט צו ווערען פריער פאַר אַלץ.
שוין דער טייל אליין איז אַ פּראַוו צו געבען אונז אַ נאַנצע עפאַכע
פון דעם אידישען לעבען אין פּוילען, אַ נאַנצע וועלט.

דאָס איז אַן עפאַכע פון דער געשיכטע, וואָס האָט מער ווי אַ
געשיכטליכע ווערדע, דאָס איז די תקופה, ווען עס האָט אָנגעהויבען
צו פאַרגיין די זון פון חסידות און עס איז אויפגעגאַנגען דאָס ליכט
פון דער השכלה. ביידע באַוועגונגען איז דעם אידישען לעבען, די
חסידות און די השכלה, האָבען איבערגעלאָזען שפורען, וואָס וועלען
קיינמאַל ניט אָפּנעמעסט ווערען. עס וועט צערונען ווערען די
פאַרם, וואָס זיי האָבען געהאַט, אָבער ניט דער תּוֹך. ער וועט
בלייבען, וואַרים ער האָט אין זיך עפעס פון דאָס אייביג־מענשליכע.
און זיין אַנטפּלעקונג, אַדער, ווייניגסטענס, אייניגע שטראַלען פון
זיין אַנטפּלעקונג, זעען מיר אין דעם ראַמאַן.

די נעשענדישע וויקלען זיך פאַנאַנדער אין דעם מאַמענט, ווען
די אידישע געשיכטע אין פּוילען האָט אָנגעהויבען אויסצוטאָן שוין
די חסידישע בגדים און אַנטאָן קליידער פון איראַפּע. עס איז גע־
ווען אַ טומעל, אַ מהומה, ווי דער שטייגער איז אין אַן איבערגאַנגס־
צייט. עס איז געווען אַ געמיש פון פאַרבען און קולות. עס האָבען
זיך געראַנגעלט אידעען מיט אידעען. פאַרמען — מיט פאַרמען. דאָס
ראַנגלעניש האָט זיך געצויגען צענדליגער יאַרען. פריער האָבען גע־
קעמפט די משכילים מיט די חסידים, שפּעטער (איז אונזער צייט) —
די חסידיםטען מיט די משכילים. און כל־זמן דאָס ראַנגלעניש האָט
זיך ניט אינגאַנצען איינגעשטילט, זיינען אויך די, וואָס האָבען גע־
שריבען וועגען דעם, געווען אַ צד. זיי האָבען אליין געהערט צו
איין מחנה אַדער צו אַן אנדערער און זיי זיינען געווען פאַראַינטע־
רעסירט אין דעם אויסגאַנג פון דעם קריג. עס איז ניט געווען קיין
אומפאַרטייאַשקייט, קיין אַביעקטיוויטעט אין זייער שרייבען. עס
זיינען געווען, פון איין זייט, משכילים, פון דער אנדער זייט —
חסידים אַדער (שפּעטער) חסידיםטען. אין אָנהויב האָבען געוועל־

טעגליכען לעבען און ניט זיך אפ מיט בלאסע קליינשטעטעלדיג-
 קייטען, בעת אפילו דער לייט-ארטיקעל פון טאגבלאט דערציילט
 פון וועלטען, וואס ווערען חרוב, פון פעלקער, וואס קומען-אום, און
 דער רעדנער אפילו אויפ'ן מיטינג רעדט וועגען קולטורען, וואס
 שטויסען זיך צונויף, וועגען קלאסען, וואס שטייען, ווי מחנות בא-
 וואפענטע, איינער אנטקעגען דעם אנדערען, וועגען צוקונפט-עסס-
 פערדימענטען, וועגען מרירות, וואס ווילען אומבייטען דאס געזיכט
 פון דער געשיכטע. עס איז אן אומזין צו לאזען אונז קוקען אויפ'ן
 גורל פון פעלקער און דורות דורך די ברילען פון דעם לייט-ארטיקעל-
 שרייבער און דעם פאליטיקער. וואו איז דער קינסטלער, דער דיכ-
 טער, דער העלזער? איז עס דען ניט קיין ליידיג-גייעריי צו „מא-
 לען מענשעלאך“, ווען עס שטייט פאר אונז, א גרויזאמער, דער
 פארבלומטער ספינקס פון דער געשיכטע? עס זיינען נויטיג אצינד
 רעמעניש-טרעפערס, צוקונפט-זעער, וועלט-סימבאליקער.

עס מוז זיך, יעדענפאלס, וויזען ע פ ע ס נ ר ו י ס ע ס
 אין דער ליטעראטור, עפעס, וואס זאל אונז לערנען קוקען אויפ'ן
 לעבען, ווי פון א הויכען טורעם אראפ, פון וועלכען מען זעט א ל י ז
 מ י ט א מ א ל. דאס קאז אונז נאך אפשר ניט געבען דאס מא-
 דערנע לעבען, ווייל עס איז צו פריש, צו הייס, צו קאכיג, צו נאך-
 ענט; אבער עס קאז דערצו דינען די געשיכטע: זי האט אי אפ-
 גרונטען טיפע, אי הויכע טורעמס...

און אויב די אידישע ליטעראטור קאז זיך ניט אויפהויבען גלייך
 אויף אט די הויכע און העכסטע פונקטען, איז גוט, וואס זי גייט
 צו זיי כאטש שטאפעלווייז.

2.

י. אפאטאש'ס ראמאן — „אין פוילישע וועלדער“ — איז אויך
 אזא שטאפעל, אזא שריט ארויף צו דאס ברייטע און מ א ג נ ר
 מ ע נ ט א ל ע, וואס דארף דערגרייכט ווערען אין דער אידישער
 ליטעראטור. (ווי ווייט עס איז אויך א שריט צו דאס שטארקע
 און ה ע ר א א י ש ע — דאס וועלען מיר אונטען זען.) דאס איז

ליכע, דאס עקסטאטישע. די אידישע געשיכטע — אָט דאָס שווינד
 דעלריגע באַרג־אָרויף און באַרג־אַראָפּ, אָט די שליוחות פון גאָט,
 וואָס ווערט פּלוצלונג א שפּיל פון שטן — לערנט אונז ניין אויף
 דעם הויכען און שווערען וועג: פרצ'ס פאַלקסטימליכע געשיכטען,
 ביאָליק'ס, יהוּאַש'ס, ליעסינ'ס „היסטאָרישע“ פּאַעמעס, אייניגע,
 געלונגענע און ניט געלונגענע, דראַמאַטישע פרובען; אין
 דער נייעסטר צייט: אַש'ס „קדושהשם“, ליוויק'ס „גולם“.
 — די אַלע דערמאָנטע (און ניט דערמאָנטע) ווערק, וואָס
 שטיצען זיך אויף מאַטיווען, געשטאַלטען, סימבאָלען פון
 אונזער פאַרגאַנגענהייט, האָבען אָנגעהויבען שאַפען אין
 דער אידישער ליטעראַטור אן אַטמאָספּערע פון דערהויבענ־
 קייט, יום־טובֿ־דיגקייט, הער אַ אַ י ש ק י ט. אָבער דאָס איז
 נאָר אַן אַנהויב. די כראַניקעס פון דער אידישער געשיכטע און
 די אידישע לעגענדעס וואַרטען נאָך אַלץ, אַז די אידישע קינסט
 זאָל קומען און שעפען פון זיי באַנייטערונג, שיינקייט און וואַנדער.
 און נאָך א גרויסע זאך קאָן געבען אונזער געשיכטע דער אַי־
 דישער ליטעראַטור. — דאָס איז: דאָס מ אַ נ ו מ ע נ ט אַ ל ע, —
 דאָס ווערק פון גרויסען סטיל, פון ברייטען פאַרנעם. עס דורשט
 און לעכצט נאָך דעם שוין לאַנג די אידישע ליטעראַטור. עס איז
 אָבער באַזונדערס נויטיג געוואָרען אין די היינטיגע צייטען. עס
 איז איצט באַזונדער שאַרף דער געגענזאַץ צווישען דעם קאַלאָסאַלען
 מאַסשטאַב פון די וועלט־היסטאָרישע פאַסירונגען און די נאָך אַלץ
 ענגע, היימישע, פאַרמעסטלינגען פון אונזער ליטעראַטור. עס איז אַ
 ווייטאָג צו זען די שטרעקע, די אומגעהיירע שטרעקע, וואָס ליגט
 צווישען די באַרגשפיצען, צו וועלכע עס ציט זיך דער וועג פון לע־
 בען, וועלכעס שמירט זיך, גליענדיג, אַרום אונז, און די שמאַלע
 טאַלען, וואו עס פּויען נאָך אַלץ פילע פון אונזערע נאַוועלען־סקי־
 צען־דראַמעס און לידער־שרייבער. עס איז אַן אַנטווישונג, וואָס
 קיין גרעסערע קאָן ניט געבען, ווען די ליטעראַטור איז בלאַסער
 פון דער צייטונגס־כראַניק, אַרימער פון דער זוירקליכקייט. עס איז
 אַ שאַנד — אַזאַ אַרימקייט. עס איז אַ שמערצליכע ירדה, ווען די
 ליטעראַטור גריבעלט זיך אַלץ נאָך אין איינצעלהייטען פון טאַג

י. אפאטאָשן: אין פוילישע וועלדער*)

1.

אויב מען זאל ניט רעכענען אש'ס „קדוש השם“, וועלכעס איז אייגענטליך א דערציילונג, איז עס דער ערשטער קינסטלערי-שער היסטאָרישער ראָמאן אויף אידיש. אָבער היסטאָריע — דאָס איז ניט די פּאַרגאַנגענהייט. היסטאָריע איז דאָס ניט-פאַר-גאַנגענע אין דער פּאַרגאַנגענהייט. היסטאָריע איז דאָס אייביג-מענשליכע, מער ניט — אָפּגערוקט פון אונז אַזוי, אז מיר זעען עס קלערער, פרייער, ברייטער, ווי דאָס, וואָס איז נאָנט, צו נאָנט. דערפאַר, און נאָר דערפאַר, האָבען קינסטלער ליב זיך ווענ-דען צום עבר. זיי שטעלען זיך ניט מיט'ן רוקען צו דער ווירק-ליכקייט, ווען זיי טוען דאָס. זיי באַפרייען זיך נאָר פון דער אומקלאַרקייט, אומרויאַנקייט, ניט-איינגעשטעלטקייט, צעברע-קעלטקייט, וואָס איז דאָ אין דער געגענוואָרט. זיי ווילען אונז צייגען דורך דער פּאַרגאַנגענהייט די געגענוואָרט, — נאָר איז א מער געלייטערטער געשטאַלט...

פאַר דער אידישער ליטעראַטור האָט דער שטיצפונקט, וואָס עס קאן איר געבען די געשיכטע, נאָר אַ באַזונדערע באַדייטונג. אין דער יונגער אידישער ליטעראַטור זיינען אַ לאַנגע צייט געווען נאָר פֿאַרשוינען, עס זיינען ניט געווען קיין העלדען; עס האָט געפּעלט אין איר דאָס אויסערגעוויינליכע, דאָס וואַונדער-

(* פּאַרלאַג מאַקס נ. מייזעל, ניו יאָרק, 1921.)

געבען בלויז די ארימע לערער-און שרייבער-בי.ה. און וועל-
כער קריגט א גרויסען ווערט. שילדערענדיג דעם העלדס דער-
הויבען זיי דא איבער דער סביבה און זיי באפרייען זיך
פון איר.

(1920)

ווייזען אדער ער טוט עס נאך פון לאנגווייל. איין זאך איז אייך נאך קלאר: דאס, וואס ער צייגט אייך, לעבט ניט מיט דעם שרייבערס, נאך מיט זיין אייגענעם לעבען. צום שרייבער אליין האט עס קיין שייכות ניט. „היברו“ האט א שייכות צום שרייבער אליין. צופיל שייכות. דאס איז די געפערליכסטע — און דאס איז אויך די אייגענארטיגסטע זייט אין דעם נייעם ראמאן פון אפאטאשו.

אייגענארטיג און ניי — פאר'ן קינסטלער — איז אויך דער סיוושעט פון זיין ראמאן. די סיוושעטען פון די פריערדיגע (אחוץ די האלב־היסטארישע) ווערק אפאטאשו'ס זיינען אלע כמעט שייך צו דער „אונטערוועלט“. ווי ווייסענבערג'ן און ווי אש'ן איז דעם ערשטען פעריאד, אזוי האט אויך אים געצויגען צו דער „קוי־לערגעסעל“. וואו עס וואוינען מענשען, וואס זיינען נאנט צו דער נאטור, מענשען, וואס לעבען מער מיט די פינף חושים, ווי מיט'ן פארשטאנד, מענשען, וואס לעבען — און טראכטען ניט ווענען לעבען. דאס האט געשטימט מיט אפאטאשו'ס שטייגער שרייבען — מיט זיין שטייגער אונז צו געבען צו שפירען דאס לעבען, אנשטאט עס אונז צו געבען צו פארשטיין. איצט האט אפאטאשו פארלאזען אזוי א וויילע דאס „קוי־לערגעסעל“. מיט זיין אוממיטעלבארען, האלב־אנימאלישען לעבען און איז אוועק אין — „בית־מדרש־געסעל“. דא איז אים שוין שווער צו לאזען רעדען דעם לעבען אליין פאר זיך, באהאלטען זיך הינטער זיינע ארגאנישע געזעצען. דא מוז מען שוין אליין ארויס אויף דער סצענע, און ער כאפט זיך שוין דא ארויס מיט א ווארט און אמאל אויך מיט צוויי און אמאל אויך מיט צופיל ווערטער...

אבער זיין טראפט ליגט נאך אלץ אין די פאקטען, אין די רייע און הוילע לעבענענס־פאקטען, אין וועלכע ער איז אזוי רייך. זיי זיינען ביי אים אזוי זעלבסטפארשטענדיג, און זיי גיסען זיך זעלטען צונויף ביי אים אזוי אינאיינעם, ווי זיי האבן בען זיך צונויפגעגאסען אין דעם ראמאן „היברו“, אין דעם ראמאן, וואס וואלט געווען ווייניג וואס ווערט, ווען ער זאל אונז

ליבע, וואס איז דא בכלל אין דעם מענשען, נאָר עפעס, וואָס איז פארבונדען מיט א געוויסען כאַראַקטער אָדער גאָר אַ געוויסער פראָפּעסיע ביי געוויסע אומשטענדען... און נאָר גרין, וועלכער איז נוכר די אומשטענדען און וועמען דאָס באַוואוסטזיין פון דער אַרר מיגער העסליכקייט גיט אן אימפּולס צו באַפרייען זיך פון איר און אַנצוהויבען א נייעם לעבען, אַ לעבען, וואָס איז באַפּרוכפּערט פון שאַפּונגסדראַנג און גערעכטען האָס, — נאָר גרין רוקט אָפּ פון אונז די אלע העסליכקייטען און קליינליכקייטען, וועקט אויף אין אונז דאָס נויטיגע דיסטאַנציעפיל, שאַפט די געהעריגע פּערעס פּעקטיוו און גיט אונז די מעגליכקייט צו קוקען אויף דער קלע פּיגער פּולקעפּיגער „פאַרזעניש“, וואָס אַפּאַטאַשו האָט מיט אַזאַ בייזער הנאה אונז אַ שלידער געטאַן פאַר די אויגען, ווי אויף אַ שטיקענדיגער משא, וואָס ער האָט אַראַפּגענומען אי פון זיינע, אי פון אונזערע פלייצעס — און אי זיך, אי אונז באַפרייט דערפון.

נאָר אויף אַזאַ אָפּן, ד. ה. קאַנצענטרירענדיג זיך אויף דער געשטאַלט פון דעם דיכטער גרין און גיט אַריינלייגענדיג זיך צו פיל אין די איבעריגע, זייטיגע שילדערונגען, מעגען זיי זיין ווי גוט, — נאָר אויף אַזאַ אָפּן געפינט דער לעזער דעם טיפּערען אַלגעמיינעם זינען פון אַפּאַטאַשו'ס ראַמאן, און עס קילט אים גיט אַפּ דער פּובליציסטישער און פּאַמפּלעטיסטישער שטראָם, וואָס דייסט זיך אלע וויילע אַרײַן, דערהויפּט אין דעם ערשטען טײל.

נאָר אויף אַזאַ אָפּן איז דער לעזער נוכר דאָס אַלטעגליכע און סוביעקטיווע, וואָס אין ראַמאן. אַבער אויך דאָן פילט ער דעם אַי נ ט י מ ע ז פּוּ ם „היברו“ — דאָס, וואָס האָט געפּעלט אין די פּריערדיגע ווערק אַפּאַטאַשו'ס.

אַפּאַטאַשו'ס פּען איז אַ ק א ל ט ע. זי ציט פון ערגעץ, ווי פון אַ פּילם, פּאַסען, שטיקער לעבען — און איר ווייסט גיט, צי געפּעלט דעם שרייבער, וואָס ער ווייזט אײך, צי גיט; איר ווייסט גיט אפילו, צי געפּעלט אים דער עצם ענין פון

קינ'ס, פרידקינדלאך, זיך צושטעלט אין רייען, פינסטער נעמאכט די גאס. ער האט באשלאסען אויסצורייסען דאָס פאַרזעניש מיט'ן וואַרצעל, מעג עס אפילו פאַרגיין אין בלוט, עס פאַנאַנדער־פלעכטען און אַ שלידער טאָן עס אַלעמען פאַר די אויגען. וועט דער עולם זיך דאָן צעלויפֿען, זיך האַלטען פאַר די נעז, האַ, האַ, האַ! ניט גלויבען, און דאָס פאַרזעניש האַט ער נאָר וואָס אַראַפֿ־גענומען פון זייערע פלייצעס!" — א ו ז פ ו ז ז י י נ ע א י י נ ע נ ע פ ל י י צ ע ס...

פון זיינע אייגענע פלייצעס האט גרין—אפאטאשו אראפגע־נומען דאס „פארזעניש“, אט די שווערע משא, אט דעם עקעל, וואס האט אים געשטיקט. פון זיך אליין האט ער עס ארויסגעריסען. ער האט עס א ו י ס ג ע ד ר י ק ט — און באַ־פרייט זיך דערפון. שוין ניט איינמאל האבען קינסטלער דורך זייערע ווערק, ד. ה. דורך זייער אויסדריקען עפעס א זאך, וואס איז געלעגען אויף זיי, ווי א לאסט, זיך באפרייט פון דער לאסט.

אבער אין דעם פאל איז עס ניט בלויז פאר'ן קינסטלער גער־ווען וויכטיג, נאר אויך פאר זיין ווערק. א דאנק גרינ'ען האט דער ראמאן געקראגען רוים, פרייע לופט. ווען ניט דאס באפריי־ענדיגע, וואס איז אריינגעבראכט געווארען אין ראמאן אין דער געשטאלט פון גרינ'ען, וואלטען מיר, לעזער, דערדריקט געווארען אין דער שווערער לופט פון די בליאשעס און די פרידקינגס, און מיר וואלטען ניט געקאנט האבען קיין קינסטלערישען גענוס. דער ראמאן וואלט געווירקט אויף אונז, ווי א שארפער, ביטערער פאמפֿ־לעט, ניט ווי א קונסטווערק. און דאס איז ניט, ווייל די פארשווי־נען פון ראמאן זיינען כמעט אלע מאוס'ע און קליינליכע נפשות: האט דאך סאלאגוב געשאפען א ראמאן (און נאך וואס פאר א ראמאן!) פון אזא ארצי־מנובל, ווי פערענאוו. דאס איז דער־פאר, וואס אפאטאשו'ס פערעדאנאוו'ל, פרידקין, איז איינגעקלעפט אין דעם זומף פון דאס ארטיגע און צייטליכע, און עס דערהויבט זיך ניט, ווי פערעדאנאוו ביי סאלאגוב'ן, צו דער מדרגה פון אן אלגעמיינ־מענשליכען טיפ. דאס איז ניט דאס געמיינע און העס־

דיק אנגעקומען פרידקין, עפעס א מיאוס'ער נפש, א „סקעב“, א מסור, א שפיו, א מנובל, וואס דערמאנט אז פערדאנאוו'ן (דעם העלד פון סאלאגוב'ס ראמאן „מעלקי ביעם“).

אבער צווישען די שרייבערס פילט זיך גרין ניט בעסער, זיי צווישען די לערערס. די שרייבערס זיינען אין אפאטאשו'ס שילד-דערונג אלע, אחוץ א פאך אויסנאמען, בארימערס, ליידינגיערס אדער סתם אזוי נארישע, נודנע און קאמישע פארשוניען. און ניט נאר די שרייבערס און די לערערס — אויך דער ארבעטער סאשא און אויך דער פאבריקאנט, דער אויפגעקומענער גביר, דער פרע-זידענט פון דער „היברו סקול“, שולץ, און אויך דאס רוב איבעריגע פערזאנען, וואס ווערען געשילדערט אין ראמאן, זיינען קליינליכע, טעמפע ענאאיסטען אדער האלבע איריאטען. טאמער איז ציור שען די לערערס פאראן עפעס אן אנשטענדיגער מענש, זיסקינד, שמד'ט ער זיך און ווערט א מיסיאנער: ער אנטלויפט פון דער פוסטקייט און הפקר'דיגקייט פון דעם ארומיגען לעבען — און פון דעם „ווייטען“, צו ווייטען אידישען גאט... איז א וואונדער, וואס גרין, א מענש מיט דיכטערשען טאלאנט און א ריינער נשמה — פילט זיך עלענד און פרעמד אין אט דער סביבה? איז א וואונדער, וואס אים דערעסט בליאש, די האלב-פארוועלקטע צבועצ'קע, וועלכע יאגט זיך נאך חוצפה'דיג נאך בחורים, זייענדיג אליין אן אנגעשטעלטע פון א געזעלשאפט פאר פרויען-שוין? בליאש איז פרידקין אין א קליידעל, און אפילו די יונגע, שיינע און סימפאד-טישע בעסי ניט גרין אליין, כמעט מיט'ן גוטען ווילען, אפ ליפ-שיצ'ן, דעם געמיינעם אוואנטיוריסט און כלומר'שטען דיכטער, ווארים ער פילט, אז אויך זי פארשטייט אים ניט און דארף אים ניט, זי דארף נאר א קלינגענדיגען נאמען און — אפשר נאר א רייכען חתן. און ווען ער ווערט פריי אויך פון איר, אט דעם לעצטען פאדים, וואס האט אים צוגעבונדען צו דער געמיינער כביבה — קומט ער אינגאנצען צו זיך, ווערט אינערליך דערלייזט און דערפילט, אז ער איז „בכח צו שאפען א ניי לעבען“... און — „אין איין רגע איז פאר אים דורך די „היברו“, ווי א פארזעעניש. און פון דעם פארזעעניש האבען זיך גענומען ארויסשילען פריד-

און עס קאן זיין, אז עס וואָלט גוט געווען, ווען דער ראָמאן
וואָלט געשריבען געוואָרען ניט אין דריטער, נאָר אין ערשטער
פּערזאָן. — ווי א דערציילונג, א ודוי פון דעם דיכטער גרין. דאָן
וואָלט אַ סך מער, ווי איצט, פאַרשטענדליך געווען דער סאַטיר־
שער און — ערטערזיין — פאַמפּלעטישער טאָן. דער עקעל און
די גאַליגע פאַראכטונג צו דער לערער־ און שרייבער־באַהעמע, וואָס
פילט אָן דעם ראָמאן, וואָלט לייכט צוגעשריבען געוואָרען גרינ'ען,
איר קרבן און באַקעמפּער, און ניט דעם קינסטלער, פון וועלכען
דער לעזער האָט אַ רעכט צו פאַדערען, אַז ער זאָל האַבען מער
הומאָר אין זיך און ווייניגער זיין אין כעס. אָבער אויך איצט
דאַרף דער לעזער, האָלט איד, אויפנעמען די אַלע פאַרשוינען, די
אַלע קלייניגקייטען און קליינליכקייטען, וואָס אַפּאַטאָשו שילדערט
מיט זיין קאַלטער און אַזרחמנות־דיגער פּען, ניט ווי דעם פאַר־
פאַסערס א סאַטירע אויף דעם לעבען פון דער ניו־יאָרקער איד־
שער לערער־ און שרייבער־באַהעמע, נאָר ווי דעם גרויען פּאָן, אויף
וועלכען עס טרעט אַרויס אַזוי בולט דאָס לעבען און דאָס ליידען
פון גרינ'ען, דעם הויפט־העלד פון ראָמאן. דער לעזער מוז זיך
קאַנצענטרירען אויף ג ר י נ' ען און קוקען אויף אַלץ, וואָס
איז אַ ר ו ם אים, אויף אַט די אַלע העסליכקייטען און אומ־
ווירדיגקייטען, ווי אויף דאָס, וואָס שטופּט אים, גרינ'ען, אַרויס
און צווינגט אים „נעמען זיך אין די הענט“ און אויפהויבען זיך,
אַנשטאַט צו פאַלען און ווערען פאַרזונקען אין זומפ גלייך מיט
אַלעמען...

גרין איז אין אָנהויב געווען אַ לערער גלייך מיט אַלע לערער פון
די „היברו סקולס“. ער האָט אָבער ניט געקאַנט פאַרטראַגען די
לופט פון טעמפּקייט, עס־האַרצות, בטלנות און פאַרדאַרבענקייט,
וואָס רינגעלט אַרום די „סקולס“ — לויט אַפּאַטאָשו'ס שילדערונג־
גען. און ער האָט די „סקול“ פאַרלאָזען. ער האָט זי פאַרלאָזען
דאָן, ווען אים איז פאַרנעלייגט געוואָרען צו פאַרנעמען אין איר
די שטעלע פון אַ „פּרינסיפּאַל“ — און אויף דער שטעלע איז צו־

רינגעלט ארום זיינע פארשוניגען, די לערערס, איז יענע נייע זאך, יענער אויפטו, וואס בארעכטיגט די שילדערונג פון דעם דאזיגען נרויען און לאנגווייליגען לעבען; עס קאן זיך אזוי דוכטען דעם לעזער, אבער עס דוכט זיך אים ניט, וואָרים וויבאלד אז אים אינ-כערעסירען ניט די לערערס מיט די „היברוס“ (זיי אינטערעסיר-רען אים אפשר אין לעבען, אבער ניט אין דער קונסט, וואו ער זוכט עפעס וויכטיגס און אלגעמיינס), אַרט אים ניט, צי אימער צער האָט זיי ליב אַדער פיינט. און עס לאנגווייליגען אים די גרויע מענשען און די גרויע פארבען פון די ערשטע קאפיטלאך.

אבער וואָס ווייטער, אלץ מער וועבט זיך דער לעזער אַרײַן אין דעם שיטערען, אבער שטייפען און איינהייטליכען געוועב פון ראַמאָן — און אלץ מער אינטערעס געפינט ער אין אים.

וואָס ווייטער, אלץ מער ווערען די „היברו טיטשערס“ און די איבעריגע גרויע און לאנגווייליגע פארשוניגען אוועקגערוקט אז אַ זייט, און דעם מיטען, דעם צענטער (אויב ניט אין דעם ספור המעשה, איז אין אונזער באַוואוסטזיין) פאַרנעמט ג ר י ז, דער דיכטער.

אויך ג ר י ז איז ניט קיין „העלד“ פאַר אַ ראַמאָן אין דעם געוויינליכען זינען פון דעם דאזיגען וואָרט. ער שטייט אויסער דער געזעלשאַפט, וועלכע רינגעלט אים ארום, און זיין לעבען איז אַרים אין געשעענישען, אין מעשים און אין אויסערליכער אַקטיוויטעט. דערפאַר אַבער האָט ער אַ רייכען אינעווייניגסטען לעבען. צווישען אים און דער גייסטיג-אַרימער סביבה קומט פאַר, אמת, ניט קיין „דראַמאַטישער“, אַבער אַ שטאַרקער מאַראַלישער קאמף. און אַט דער קאמף איז דער זין — און די באַרעכטיגונג — פון דעם ראַמאָן.

עס האָט געלוינט „אַרויסצופירען אויף דער בינע“ די נאַרישע און לאנגווייליגע געזעלשאַפט, כדי צו ווײַזען דעם עקעל און דעם האָס און דעם פּראַטעסט, וואָס זי וועקט אויף אין גרינ'ען. זיין עקעל, זיין האָס און זיין אינעווייניגסטער פּראַטעסט איז ד אַ ס ב א פ ר י י ע נ ד י נ ע, וואָס איז דאָ אין דער שווערער, דריי-קענדיגער לופט פון דעם ראַמאָן.

י. אַפּאַטאַשו: היברו*

דאָס איז א ראַמאז, וואָס מען דאַרף זיך אין אים גוט אייניג
לייענען — ערשט דאָן פילט מען אין אים אַ טעם. אין אָנהויב
איז ער לאַנגווייליג. אויף צענדליגער זייטלאך ציען זיך שמועסען.
בילדלאך און סצענעס פון דעם עלענרען און נורנעם לעבען פון די
אמעריקאניש-העברעאישע לערערס און פון די „היברו סקולס“. די
שמועסען, די בילדלעך און די סצענעס זיינען אלע „ריכטיג“ און
„לעבעדיג“, ווי עס וואָלט זאָגען א רעצענזענט, אבער — צו וואָס,
טראַכט דער לעזער, טויג די ריכטיגקייט מיט דער לעבעדיגקייט,
אַז איד ווייס ניט אויף וואָס איד דאַרף עס און וואָס קומט עס מיר
צו לאַזען הערען? צו וואָס טויג מיר א שטיק גרוי און גראַב לעך
בען, אויב עס עפענט ניט אויף עפעס א סוד און אַ טיפעניש פון
דער וועלטס אָדער דעם קינסטלערס נשמה?

אמת, פון די ערשטע זייטלאך אָן הויבט זיך אָן צו פילען דעם
קינסטלערס אייגענאַרטיגע באַציאונג צו די „העלדען“: מען זעט,
אַז ער האָט ניט איבעריגס ליב אָט די אומגליקליכע און (ווי ער
שילדערט זיי) מיאוס'ע און נאַרישע נפשות. עס פאַראַכטען זיי די
קינדער, מיט וועלכע זיי לערנען אויף ענגליש „לכה דודי“, און זיי,
ווידער, זיינען פרעמד און פיינדליך צו זייערע תלמידים און צו
די עלטערען פון זייערע תלמידים און צו זייער גאַנצער, פינסטער
רעד און ביטערער, מלמד'ישער פרנסה — און עס קאָן זיך
דו כּט עו, אַז אָט די אַטמאָספּערע פון פרעמדקייט, פיינדליכ-
קייט, קאלטקייט און נודנעקייט, מיט וועלכער דער פאַרפאַסער

* פּאַרלאַג מאַקס נ. מייזעל, ניו יאָרק, 1920.

פארט אוועק אין פאריז שטודירען מאלעריי, און ראַכינס בלייבט
דא און וועט אפשר חתונה האָבען מיט עני'ן... די ליבע האָט
געזיגט א י ז י ע ר ע י כ ש מ ו ת. און אָט דעם אינערליך
כען זיג, וואָס די ליבע האלט אָפּ אפילו דאן, ווען זי ווערט אויך
סערליך באַזיגט, שילדערט אונז לעאָן קאַברין אין דעם צווייטען
טייל פון „דער ערוואַכונג“, און ער שילדערט אים אונז אזוי קרעפֿ-
טיג, אַז מיר שפירען זיין לעבעדיגעז, פאר'שכור'ענדיגען אַטעם
אפילו דאן, ווי מיר הערען אויס די ניכטערע רייד פון דעם סימ-
פאטישען ראַבי בערנשטיין (אנב, א נייעם טיפּ אין דער אַמערי-
קאַניש-אידישער ליטעראַטור).

(1920)

איין איר טאָכטער. און רוטי האַלט־אײן, צױמט איר געפיל צו ראַבינעס'ן. אָבער אַ לעבעדיגער, שטאַרקער שטראָם, וואָס מער מען האַלט אים אײן, אַלץ שטאַרקער און אַלץ שטראָמדיגער ווערט ער. און אין רוטי'ן, ווי אין ראַבינעס'ן, ברענט זיך אַלץ העלער פאַנאַנ־דער דער אינעווייניגסטער קאמף — און אַט דער קאמף איז דער הויפט אינהאַלט פון צווייטען טײל. אויב דער ערשטער טײל איז אַ געוויינליכע כאַראַקטערעז־שילדערונג, איז דער צווייטער טײל — אַ דראַמע.

קיין נייע טעמע איז אין דער דראַמע ניטאָ. שוין ניט איין מאָל איז געשילדערט געוואָרען אַט דער שטרייט צווישען ליבע און פליכט, — אָבער ניט איינמאָל נאָר וועט מען זיך אומקערען צו אים אין דער ליטעראַטור. דערהויפּט איז דער דראַמאַטישער. דאָס איז אַ טעמע, וואָס ווערט קיינמאָל ניט אַלט. זי רירט אָן אַ יסוד פון דעם מענשליכען לעבען, אַן אייביגען יסוד.

וואָס פאַר אַן ענטפער גיט קאַברין'ס ראַמאַן אויף דעם פּראָב־לעם פון ליבע און פליכט? לאַגיש — קיין שום ענטפער. דאָס איז ניט דעם קינסטלערס זאַך. זײן זאַך איז שילדערען די פּראָב־לעם אַלײן, און ניט איר מאַראַלישע, — איר רײן־פּסיכאָלאָגישע זײט. ניט דאָס מאַראַלישע געפיל פון פליכט, נאָר דאָס מער עלע־מענטאַרע ליבע־געפיל איז בײ אים דער צענטער פון דעם קאַנ־פליקט. ליבע איז בײ ל. קאַברין די הויפּט־טעמע אומעטום און אויך דאָ, און, ווי אומעטום, אַזוי מאַלט ער אויך דאָ די ליבע דראַ־מאַטיש, ניט אידיאָליש, און זײן ציל איז צו ווײזען אונז, ווי זי וואַקסט און שטאַרקט זיך און שטורעמט זיך אויף, ווען זי באַנע־גענט אויף איר וועג שטערונגען, אַלץ אײנס, אויסערליכע צי אי־נערליכע. זײן ציל און זײן קינסטלערישער פאַרגעניגען — איז, צו לאַזען פאַר אונז שטורעמען אַט דעם שטאַרקסטען פון אַלע אונזערע לעבענס־שטורעמס... נאָר פון אויבען־אויף קאַן זיך אויס־דוכטען, אַז די „פליכט“ נעמט אײן דאָ דעם שטורעם פון דער ליבע; איז דער אמת'ן איז עס ניט אַזוי. אין דער אמת'ן זינט די ליבע אַי אין רוטי'ן, אַי אין ראַבינעס'ן, — ניט נעקוט אויף דעם, וואָס רוטי פאַלנט איר מוטער און ראַבי בערנשטיינען און

איר מוטער — די פעסטקייט פון כאראקטער; זי איז א רייכע און א שטארקע נאטור; אבער פריער ווי אלץ איז זי יונג. זי איז פול מיט כחות פון שאפען און לעבען. זיי ליגען נאך אבער באהאלטען אין איר, ווי בלומען-בלעטער אין דעם קנאספ. דער קנאספ עפענט זיך, ווען זי באפענט זיך נענטער מיט דעם קלוגען, שטארקען, מעגליכען ראבינס, איר שוועסטערס חתן. דאן וואכט אויף אין איר דער פריי לינג. און אויך איז אים וואכט אויף — די יונגענד.

דאס איז א דאפעלטע אויפואכוונג — פון דער ערשטער יוגענט אין רוטי'ן, פון דער צווייטער — אין ראבינס'ן. ביידע דערשרעקען זיך אזוי ווי פאר דער נייער, שטומער קראפט, וואס האט אנגעהויבען רעדען אין זיי פלוצלונג. זיי ווילען זיך אליין ניט מודה זיין אין זייער נייעם געפיל, און זיי שטיקען עס אין זיך — יעדער אויף זיין שטייגער. נאך וואס מער זיי שטיקען עס אין זיך, אלץ שטארקער ווערט עס און אלץ ברענענדיגער. און עס הויבט זיך אן א טיפער אינעווייניגסטער קאמף אין רוטי'ן, אי אין ראבינס'ן. די סכה פון קאמף איז, פארשטייט זיך, עני: ראבינס'ן איז זי א כלה, רוטי'ן — א שוועסער מער. רוטי וואלט זיך אפשר ניט אפגעגעבען אזוי קלאר קיין רעכענונג אין דער פארבאטענקייט און געפאר פון איר ליבע צו איר שוועסטערס חתן; קומט איר מוטער, וועלכע דערשפירט מיט'ן אינסטינקט, וואס דא האט פאסירט, און מאכט עס איר קלאר.

די מוטער איז אין אנהויב מיט איר צארט און פארויכטיג; דערנאך, ווען זי דערפילט, אז די לאגע איז ערנסט, ווערט זי באדפעלעריש און כמעט ברוטאל. פריער, אין ערשטען טייל, האבען מיר געזען די שטילקייט און איינגעהאלטענקייט, איצט זעען מיר די פעסטקייט פון איר כאראקטער. דער איבערנאנג פון צארט קייט צו שטריינגקייט איז ביי איר, אפשר, אביסעל צו שארף, אבער בכלל איז זי, ווי די איבעריגע פערזאנען, לעבעדיג (איד ווייס נאך ניט, צו וואס זי דארף זאגען נאכאנאנד: „ווי זאגט יענער“). און די קראפט פון איר פעסטען ווילען ניט די מוטער

וואס ער וויל, און וואו אייגענטליך עס ליגט דער תוך, די אידעע פון זיין ווערק, — און דערפאר איז פאר אים דאָרט די גענויע כאַראַקטעריזירונג פון יעדען פון די פאַרשוינען אַזוי ווי אַ ציל פאַר זיך אַליין. ווי נאָר אַבער מיר הויבען אָן זיך אַרײַנצולאָזען אין דעם צווייטען טײל, אַזוי דערפילען מיר גלייך, אַז דער קינסטלער קאַנצענטרירט זיך, וואָס ווייטער, אַלץ מער, אויף איין רעיון, אויף איין פּראָבלעם, קיין ניט נויטיגע, זייטיגע פּרטים זײַנען מער ניטאָ, אַדער כּמעט ניטאָ. אַלץ צײַט זיך צו איין פּונקט, וועלכער ווערט, וואָס ווייטער, אַלץ שאַרפּער, אַלץ בולט'ער — און דעם לעזערס שפּאַנננג וואַקסט פּון קאַפיטעל צו קאַפיטעל. אין דעם צווייטען טײל צײַגט אונז דער פאַרפּאַסער, וואָס מיט איין ניגע פּון די פּריער געשילדערטע פּערזאָנען ווערט, ווי זײ פּילען און וואָס זײ טוען, ווען אינעווייניג אין זײ ברעכט אויס אַ שטורעם, אַ שטרייט.

דער צווייטער טײל הויבט זיך אָן דערמיט, וואָס עס קומט אַהיים פּון „קאונטרי“ ר ו ט י, די אינגערע שוועסטער פּון ראָד בינ'ס כּלח. רוטי איז, אַחוץ איר מוטער אַסתר, די איינציגע צווישען די אַלע פּערזאָנען, וואָס ערשט אין דעם צווייטען טײל וויקעלט זיך פּאַנאַנדער פאַר אונז אינגאַנצען איר כאַראַקטער, און אַזוי ווי פאַר אונזערע אויגען צינדט זי זיך אָן און ברענט, ווי אַ שטיק ליכטיגע יונגער, ברענט מיט דעם פייער, דער קראַפט און נאַטירליכער פּרישקייט, וואָס דער קינסטלער האָט איר גע-שענקט, איז זי די גאַנצע צײַט דער צענטער פּון דעם לעזערס אויפּמערקזאַמקייט, און זי איז באַמת די דייכסטע, פּרישסטע און כּשופ'דיגסטע געשטאַלט (סיי קינסטלעריש און סיי רײן פּאַבלי-לאַריש) אין דעם גאַנצען דאָמאַן.

זי איז ניט קיין שטאַרק אינדיווידואַליזירטע געשטאַלט, דער-פאַר איז זי אַבער ט י פ י ש. (קאָברין געהערט בכלל צו די קינסטלער, וואָס אפילו די אינדיווידועלע געשטאַלטען זײערע זײַנען טיפּען). זי איז די פאַרקערפּערונג פּון דער יונגער (פּון דער יונגער, נאָך וועלכער ראַבינס בענקט אַזוי). זי האָט פּון איר פּאַטער גע'ירש'נט די ל י י ד ע נ ש א פ ט ל י כ ק י י ט, פּון

ערשטען טייל עפיוואדען און געגעבען שילדערונגען, וועלכע זיינען
 אליון פאר זיך אפשר אינטערעסאנט, אבער וועלכע האבען א קנאָ-
 פע אינעווייניגסטע שייכות צו דער עצם-זאך. אזוי,
 איז די, אויספירליך באַשריבענע, געשיכטע וועגען ראַבינ'סעס רעוואָ-
 לוציאנערישער פאַרגאַנגענהייט ניט פאַרבונדען פּסיכאלאָגיש מיט
 דער ליבעס-דראַמע, וואָס שפּילט זיך אָפּ אין אים און וואָס איז אזוי
 קינסטלעריש געשילדערט אין דעם צווייטען טייל. ראַבינס האָט
 געקאַנט האַבען נאָר אַן אנדער פאַרגאַנגענהייט און נאָר אנדערע
 עראַינערונגען פון די קינדערשע יארען, און דאָך אַרױפֿו אַ-
 כּע זױ צו פּערציג יאָר, ווען ער באַקענט זיך מיט זיין כּלה'ס אינ-
 גערער שוועסטער, און איבערלעבען דאָס, וואָס ער לעבט איבער,
 ווען נאָך זיין פאַרלאָבונג מיט עני'ן דערוויסט ער זיך, אַז
 זיין יוגענד קען אים אומקערען צוריק נאָר איר אינגערע שוועסטער,
 רוט י, און אַז זיין גליק מוז ווערען דאָס אומגליק פון זיין כּלה
 און איר גאַנצער פּאַמיליע. און אויב דער פאַרפּאַסער האָט, צו
 ליב דער אַדער יענער סיבה, אונז דאָך געוואָלט פאַרשטעלען ראַ-
 בינס'עס יוגענדגעשיכטע מיט אזוינע און ניט מיט קיין אנדערע
 פּרטים, איז ער, יעדענפּאַלס, ניט געווען מחויב זיך אַפּצושטעלען
 אויף זיי אזוי אויספירליך, און נאָך ווייניגער איז נויטיג געווען צו
 ברענגען אזוינע דעטאַליזירטע שילדערונגען פון דעם טאַגטעגליכען
 לעבען פון די נעבענפּאַרשוניען, מעגען די שילדערונגען זיין ווי
 ריכטיג פּסיכאלאָגיש.

קאַברין'ען געלינגט אָפט צו געבען אונז אַ גאַנצען כאַראַק-
 טער, אַ גאַנצען מענשען, דורך איין קליינער סצענע, און פאַר דעם
 פיינערען לעזער איז דאָס גענוג. ווען מען צייגט אים דאָס אייגענע
 נאָך אמאָל און נאָך אמאָל, פּילט ער זיך געלאַנגנוויליגט, — און
 אויך דערפאַר מוז אים דער ערשטער טייל פון ראַמאָז, וואו די
 שוין פון אַנהויב אַז גענוג קלאַרע כאַראַקטעריזירונג פון די העלדען
 ווערט אַרומגעוועבט מיט אזוי פיל אויסערליכע, אָפט איבעריגע,
 פּרטים — אויסזען לאַנג און צעצויגען.

מיר האַבען אין דעם ערשטען טייל דעם איינדרוק,
 אזוי ווי ווען דעם פאַרפּאַסער וואָלט נאָך ניט קלאַר געווען גענוג,

אין דעם ערשטען טייל ווערען, אלזא, געגעבען די פסיכאלאגישע טרעגער פון דעם קאנפליקט, פון דער דראמע, וואס וועט זיך אפשפילען ערשט אין צווייטען טייל. און פון דעם שטאנדפונקט אין דער ערשטער טייל צו לאנג. ער לאזט צו לאנג ווארטען דעם לעזער אויפ'ן ע י ק ר. דער לעזער (און דערהויפט דער היינטיגער, גרויסשטעטישער, נערוועזער לעזער) האט רעכט צו זיין אומגעדולדיג און פאדערען פון קינסטלער א שנעלערען טעמפוס. דער הויפט אין אונזער פאל וואלט דער שרייבער געקאנט לאזען דעם כאראקטער פון די הויפטפארשוינען ארויסווייזען זיך אין דעם קאנפליקט גופא, אנהויבענדיג גלייך פון אים, און ממילא וואלט ער פארשפארט אפצוגעבען א ג א נ צ ע ה ע ל פ ט פון ראמאן דער זעלבסטשטענדיגער און אויספירליכער שילדערונג פון די כאראקטערען.

אחוץ דעם, וואלט דאן אויך קענטיגער געווען דער אונטערשיד צווישען די הויפטפערזאנען און די נעבענפערזאנען. די ערשטע וואלטען באלייכטען געווארען העל, צוליב דעם קאנפליקט, וואס שפילט זיך אפ אין זיי; די צווייטע וואלטען געבליבען אין שאטען. זוי עס פאסט פאר זיי. איצט ווערען אזוינע נעבענפארשוינען. ווי ר ו ב י נ ט ש י ק און זיין שוועסטער ש א ס ק ע, געשילדערט פונקט אזוי בולט, אויב ניט בולט'ער נאך, ווי די הויפטפערזאן, ר א ב י נ ט. אין א דראמע ווערט די גראדאציע פון די העלדען באשטימט אויף א נאטירליכען אופן דורך דער האנדלונג. אבער אין א ראמאן אדער אין א דערציילונג איז, דוכט זיך מיר, גלייכער צו געברויכען מיט א כיון בלאסערע פארבען פאר די פערזאנען, וואס שפילען ניט קיין גרויסע ראליען.

אבער דאס איז נאך ניט אזוי וויכטיג, בפרט אז דער קינסטלער קאן האבען אין דער פראגע נאך אן אנדער מיינונג און וועלען דוקא באארבעטען די נעבענפארשוינען, ווי דאס טוט ל. קאבריו. כמעט מיט דער זעלביגער פולשטענדיגקייט, ווי דעם עיקר, — און ניט דערפון נעמט זיך, אין דער אמת'ן, די לאנגקייט פון דעם ערשטען טייל, זי נעמט זיך דערפון, וואס אי וועגען די וויכטיגע, אי וועגען די ניט וויכטיגע פארשוינען ווערען דערציילט אין דעם

לעזא קאברין: די ערוואכונג*

דער ראַמאַז באַשטייט פון צוויי גלייכע טיילען — גלייכע, לויט זייער גרויס, אבער ניט לויט זייערע קינסטלערישע אייגענשאַפטען.

אין דעם ערשטען טייל ווערען מיר באַקאַנט מיט די פאַרשוידענע און זייערע כאַראַקטערען. קיין קאַנפּליקטען קומען נאָך ניט פאַר צווישען זיי, און אויך אין זיי איז אַלץ שטיל, רואיג; בלויז קליינע, טונקעלע וואַלקענדלאַך צייגען זיך פון צייט צו צייט, און אַ שאַרף אויג קאָן זען, אַז פון זיי וועט שפּעטער ווערען אַ כּמאַרע און אַ שטורעם; דערווייל איז דער הימעל קלאַר און אויסגעלייטערט... און איד וואַלט דעם שרייבערס כּונה אין דעם ערשטען טייל אויסגעדריקט אַזוי: אַט האַט איד פאַר איד פאַרשידענע סאַרטען מענשען, מענער און פרויען; יעדער פון זיי האַט זיך זיין כאַראַקטער; איד וועל אים אַפּמאַלען פאַר איד מיט אלע פּרטים און איינצעלהייטען; איד וועל אים איד ווייזען, אַבער דערווייל נאָך אין זיין געוויינליכען גלייכגעוויכטיגען צושטאַנד, און די פּראַנע, וואָס אונז אינטערעסירט, איז — וואָס וועט מיט אים ווערען, ווען דאָס גלייכגעוויכט וועט פאַרשווינדען, און עס וועט אויסברעכען אין אים אַ שטורעם, אַ קאַמף צווישען געפירלעך, וואָס זיינען סותר איינס דאָס אנדערע? וואָס פאַר אַן אויסזען וועט ער דעמאַלט האַבען? צי וועלען זיך זיינע גרונטשטריקען בויגען, ברעכען? אַדער, פאַרקערט, זיי וועלען ווערען נאָך שטייפער, שאַרפער, ווירקענדיגער?

(* פּאַרלאַג „פּאַרווערטס“, ניו יאָרק, 1920.)

בענספולער דראמאטישער אַטעם, וואָס קאַברין האָט אַריינגעאַטעמט
אין יעדען פון זיינע טיילען, ווי אויך אין זייער צונויפשטויסונג און
צונויפלעכטונג.

קאַברין האָט גענומען כמעט מעלאַדראמאטישע, שונדראַמאַ-
נישע פאַרשוינען און געמאכט פון זיי לעבענספולע פערזאָנען.
איינציגע פונקטען זיינען דא אין ראַמאַן, וואָס אויף זיי אין
צופיל געאַרבעט געוואָרען, און זיי זיינען שוין צו אויסגעטייטשט,
איינציגע אויסדרוקען חזר'ן זיך צופיל איבער („ס'איז אַ חלום" —
טראַכט אַרע ווענען זיין ערשטען גרויסען פאַרדינסט ניט איינמאַל,
נאָר עטליכע מאַל; עטליכע מאַל חזר'ט זיך אויך איבער דער „קעל-
בערנער", אויסדרוק אויף אַדע'ס געזיכט, בעת ער קוקט אויף
רייטשלען), אַבער דער ראַמאַן אין גאַנצען איז ניט אַן ערך געלונג-
גענער, ווי דער ערשטער ראַמאַן קאַברין'ס „אימיגראַנטען". ער
איז, ווי יעדעס בעסער ווערק קאַברין'ס, אַ פאַראייניגונג פון הייסען
קינסטלערישען אַינסטיגקייט מיט קילער, קלאַרער, ערליי-
כער, ליטווישער, אויסגעכענטקייט.

(1920)

ביי ארע'ן אין שטוב, זיך שלעכט מיט איר באגיוו, און אויף ארע'ס טאכטער, איר געוועזענע חבר'טע, וועלכע איז מיט איר געוואָרען גראַב, זינט זי איז רייך געוואָרען. זי פילט זיך טיף באַליידיגט, און אזוי ווי זי איז סתם אין כעס אויף דער וועלט, וויל זי אויס-גיסען איר כעס אויף ארע'ס פאַמיליע און נוקם זיין זיך אָן זיי דורך דעם, וואָס זי וועט ווערען ארע'ס פרוי און די בעל-הבית'טע איז זיין שטוב. אחוץ דעם פילט זי מסתמא אינסטינקטיוו, אָן איר חתונה האַבען מיט אַרע'ן וועט איר דערנענטערען צו סעמקע'ן, דעם אויסדערוויילטען פון איר האַרצען, — און געשלעכטליכע אינסטינקטען שפילען אין קאַברין'ס ווערק, ווי עס איז באַוואוסט, זייער אַ גרויסע ראַלע, אזוי דאָס איר שידוך מיט דעם אַלטען אַרע'ן איז אייגענטליך שוין דער סוף פון איר ראַמע.

ביי אַרע'ן אליין איז עס אבער אָן עכטע ליבעס-דראַמע. ער האָט רייטשען ליב געהאַט נאָר נאָר אַמאַל, ווען ער איז געווען אָן אַרימאָן און זי איז געווען ביי אים אין הויז אַ „באַרדעריקע“. אבער ער האָט ניט געוואנט אפילו צו טראַכטען וועגען דעם. ער האָט די זינדיגע געדאַנקען ניט צוגעלאָזען צו זיך. נאָר זינט ער איז רייך געוואָרען און אלע אַרום האַבען אַנגעהויבען הנאה צו האַכען פון לעבען, און זיין טאכטער האָט ער אויסגעגעבען פאַר אַ דאָקטאָר, — איז ער געוואָרען דרייַסטער ביי זיך. אבער ער האָט ניט געוואַלט זיך קריגען מיט זיין פאַמיליע און אַ ביסעל האָט ער זיך געשעמט פאַר דער וועלט... און אַט די שעמעוודיגע ליבע פון דעם פופציג-יעריגען אידען, זיין פרומע ציטערדיגע בענקעניש, זיין פאַ-טערליכע זאָרג, זיין קאַמף מיט זיך אליין און מיט די, וואָס זיינען אים נאָנט, — דאָס איז אַ פייערעל, וואָס פון אלע זייטען האָט קאַברין פאַר אים אַנגעטראָגען אזוי פיל טרוקענע שפענדעלאַך, שטרויעלאַך און גרעזעלאַך, און עס איז אַ היות צו קוקען, ווי עס ברענט...

ניט די פראַבלעם, ניט די סאַציאלע און אפילו ניט די פּסי-כאַלאַגישע פראַבלעם איז דער עיקר אין דעם ראַמאַן, נאָר דער לע-

צייט ברענגט ער, פארקערט, ארויס די אלע פאקטען, וואס טרייבען ארע'ן און גיבען אים צו מוט צו מאכען דעם געשעפט. פון אלע זייטען טראגט ער שפענדעלאך און שטרודעלאך און וואס נאך ער געפינט, כדי אויפצוהאלטען דעם קאליזיע-פייערעל, וואס ברענגט ביי ארע'ן אין הארצען... ער האט ליב צו קוקען אויף אט דעם דראמא-טישען פייערעל. און ער האט ליב אים אונז צו צייגען... און מיר האבען הנאה אויף אים צו קוקען... מיר האבען הנאה ניט אזוי פון אים אליין (עס איז דאך סוף-כל-סוף א קליין ארים פייערעל); אונז געפעלט דער, וואס מאכט אים און האלט אים אויף מיט אזא פארמאגקייט און אזא ארטיסטישקייט. אונז געפעלט דעם פאר-פאסערס „סטראטעגיע“. ער זעט אונז אויס, ווי א שאכמאטיסט, וואס שפילט מיט זיך אליין. ער גייט מיט א כיון א קלוגען דראענ-דיגען גאנג מיט א ווייסער פיגור, כדי ער זאל דערנאך אליין קאנען ווייזען א קונץ און ארויסרוקען אנטקעגען דער ווייסער פונקט אזא ווירקענדיגע שווארצע פיגור.

דעם אייגענעם מיטעל געברויכט קאבריו, — מיר דוכט, אומ-כאוואוסטערהייט, — אויך איז די איבעריגע טיילען פון ראמאן. א שטייגער, ארע'ס חתונה מיט דער שיינער יונגער ריימשעל. דאכט זיך, דאס איז אויך א גאנץ איינפאכע און א געוויינליכע זאך. א איד, נאך ניט נאך קיין אלטער, איז רייך געווארען: זוכט ער אויף אן ארים, אבער א יונג און שיינ מיידעל, — און האט מיט איר חתונה. אין בעסטען פאל איז עס מאטעריאל פאר א קאמעדיע, אבער ניט פאר א דראמע. ביי קאבריו'ען איז עס א דראמע. פאר ביידע צדדים א דראמע, — אי פאר אים, אי פאר איר, פאר רייטשלען, דערהויפט אבער פאר אים. זיי ביידע זיינען גוטע, רייך נע, אבער פראסטע און שטארקע נאטורען. זי וואלט קיינמאל ניט חתונה געהאט פאר אן אלטען אלמן נאך דערפאר, וואס ער איז רייך. און ליב האבען ארע'ן קאן זי ניט. זי האט ליב סעמקע בלוס, דעם אדעסער פראנט. אבער זי איז אויף אים בייז: ער האט זי פארפירט. (די פארפירונגס-סצענע געהערט, אגב, צו די שענס-טע און שטארקסטע שטעלען אין בוך.) זי איז אבער אויך בייז אויף ארע'ס מוטער, וועלכע פלעגט אמאל, ווען זי האט געוואוינט

„פסיכאלאגיע“ און דראמאטיזם? איז דער תירוץ: ארע'ן האט קאברין דערפאר אויסגעקליבען פאר'ן הויפט-פארשויב, ווייל ער איז ניט קיין געוויינליכער איד, וואס איז געבוירען צו האנדלען היינט מיט פיש, מארגען — מיט זאקען און איבערמארגען — מיט הייזער; ארע'ן האט קאברין אויסגעקליבען, ווייל ארע איז א איד, וואס מוז פירען אן אינעווייניגסטע מלחמה און מוז פיל זאכען גוכר זיין, איידער ער ווערט דאס, וואס ער ווערט, און ער איז דעריבער ווי אנגעמאסטען פאר א שרייבער, וואס האט ליב זיך אליין צו שטעלען שטערונגען, כדי זיי דערנאך ביצוקומען.

ארע איז, לויט קאברין'ס שילדערונג, א פאלקס-מענש, א הארעפאשניק, וואס איז ניט געוואוינט צו לייכטע פארדינסטען און צו לופט-געשעפטען, און איז דערצו נאך א מיושב'דיגער און זייער א פאמעלעכדיגער מענש: „דער גאנצער פנים איז ביי אים משונה'דיג געווען פארוואקסען פון ביידע זייטען ביז אונטער די סאמע אויגען, וואס האבען געקוקט מיד און פארטראכט“, און עס דוכט זיך אייד, אז אויך זיינע געדאנקען זיינען פארוואקסען גע- ווארען און זיי קאנען זיך ניט א ריר טאן. און אט אזא מין איד דארף דאס אריינלייגען זיינע אזוי שווער פארהארעוועטע עטליכע דאלאר איז א „פארסעל“, אין עפעס אזא מין געשעפט, וואס ער האט קיינמאל דערפון גארניט געהערט און וואס זעט אים אויס צו זיין עפעס א מין שפילען זיך מיט'ן מזל, און ער מוז פירען מיט זיך אליין א לאנגען און א שווערען קאמף, ביז ער פועל'ט ביי זיך צו קויפען בשותפות מיט יאכענטשיק'ן און סעמקע בלוט דעם ערש- טען „פארסעל“. ער ציט קניפלאך און ווארפט גורל, ער טוט תפלה צו גאט, — וואס טוט ער ניט? אויף גאנצע זייטלאך ציט זיך ארע'ס לאנגער און שווערער ישוב'הדעת. און עס איז גאר קיין וואונדער ניט, די אלטע מוטער און דער איידעם האלטען אין איין לייגען ארע'ן שטיינער אויפ'ן הארצען: די שותפים, זאגען זיי, זיינען ניט קיין מענשען, וואס מען זאל זיך קאנען אויף זיי פארלאזען, א. ד. גל, הכלל, וואס נאך פאר אן אומשטענדרען עס קאנען שטערען ארע'ן ארויסצונעמען די עטליכע אפגעשפארטע הונדערט דאלאר, ברענגט קאברין ארויס. אבער אין דער אייגענער

ראמאן. — א ר ע ד י ב א ר ד . וואלט דער פארפאסער אוי-
 סען געווען צו געבען אונז דעם סאציאלען טיפ פון א אידישען
 פארווענין, וואלט ער פאר דעם הויפטהעלד געמאכט ניט ארע'ן,
 נאר איינעם פון די פיעלע אנדערע נייעגעבאקענע „ריעל-עסטייט-
 ניקעס“, וואס ווערען דערמאנט אין ראמאן... י א כ ע נ ט ש י ק,
 אט דער היימישער סטאליער, וועלכער האט פאר די פופצען יאר,
 וואס ער איז אין אמעריקע, שוין אויסגעפרוואוט אפשר א צענדליג
 פרנסות; ס ע מ ק ע ב ל ו מ, אט דער אדעסער פראנט, מיט'ן
 געשליפענעם צינגעל; דער סימפאטישער ס א מ ו ע ל ס א ז,
 אט דער „געמיש פון א פראקטישען מענשען און א טרוימער“, אט
 דער, וואס איז צוגלייך אי אן אויפריכטיגער סאציאליסט, אי א
 פארקאכטער „ריעל-עסטייטניק“; דער אומסימפאטישער דר. זיל-
 בערשטיין, דער „אנארכיסט“, וואס האלט פון דעם כלל, „אז מען
 לעבט צווישען וועלף, מוז מען וואיען ווי א וואלף“, — און ער
 וואיעט ווי צ ע ז וועלף, — יעדער איינער פון זיי איז א מער
 טיפישער „אָלרייטניק“, ווי ארע. און אויב דער פארפאסער האט
 פאר דעם הויפט־פארשוין געמאכט ארע'ן, איז עס געוויס דערפאר,
 וואס די סאציאלע סביבה, וועלכע ער שילדערט, איז פאר אים אין
 דער אמת'ן בלוז אן אויסרייד און א מיטעל צו צייגען אונז דעם
 א י נ ע ו ו י נ י ג ס ט ע ז נשמה־לעבען פון ארע'ן און פון
 די פערזאנען, וואס קומען מיט אים אין באַרירונג.

דאס דאזיגע אינעווייניגסטע נשמה־לעבען איז ניט זייער רייך;
 עס איז אבער פול מיט קאמף און דראמאטיזם.
 דער קאמף מיט דעם דראמאטיזם ליגען ניט אין די עצם גע-
 שעענישען; ביי אנדערע אומשטענדען וואלטען די אייגענע געשע-
 ענישען געקאנט פארקומען רואיג און אן קיין שום קאנפליקטען.
 דאס קאנפליקטהאפטע און דאס דראמאטישע טראגט אין דער ער-
 ציילונג אריין קאכרין, — און אט דאס איז דאס ק א ב ר י נ י
 ש ע, וואס איז דעם ראמאן.

א איד הויבט אן האנדלען מיט „ריעל-עסטייט“ און ווערט
 רייך, — דאכט זיך, עס איז זייער א געוויינליכע זאך: וואס איז
 דא פאראן וואס צו גריבלען זיך? וואו איז דא פאראן פלאץ פאר

צער קלאם אידישע „אלרייטניקעס“ און א גרויסע אידישע שטאט אין בראנזוויל, און אזוי ווי אין ראמאן ווערט דאס אלץ אויף א זייער קלארען און בולט'ען אופן געשילדערט, און מיר זעען, ווי עס האט זיך געביטען די געזעלשאפטליכע לאגע, די מאראל און דער גאנצער לעבענסשטייגער פון אט דעם נייעם אויפגעקומענעם קלאם אידען, וואלט מען טאקע געקאנט מיינען, אז דאס איז א געוויינ־ליכער סאציאל־פסיכאלאגישער ראמאן.

אבער דאס וואלט געווען ווייניג אויף צו מאכען אונז אים אינטערעסאנט.

די סאציאלע פסיכאלאגיע פון דעם אויפגעקומענעם גביר אין אונז אלעמען, מער אדער ווייניגער, באקאנט. מיר קאנען זיין צורייסען זיך מיט א זשעדנעקייט צום לעבען און צו זיינע פארגע־ניגענס, זיין וועלען זיך אויספיינען פאר דער וועלט, זיין יאגען זיך נאך יחוס, זיין ווארפען זיך מיט געלט, זיין קאמישע גדלות א. א. ו. נ. נייעס איז דא שווער צוצוגעבען. און קאברין האט קיין נייעס טאקע ניט ענדעקט אין דער פסיכאלאגיע פון דעם אויפגעקומענעם עושר; ער האט נאך זייער בולט געמאכט די אלטע, אונז אלעמען גוט־באקאנטע, שטריכען.

ער האט עס, אמת, געמאכט קינסטלעריש און אן ביליגער סאטירע, נאר, פארקערט, מיט הומאר און אפטמאל אפילו מיט סימפאטיע צו אט דעם קוואל פון לעבען און פרייד, וואס האט זיך פלוצלינג און אזוי אומגעריכט געעפענט פאר די ארימע פאר־חושב'טע מענשען. אבער דאס וואלט נאך אויך ניט געווען גענוג אויפצואוועקען אין אונז צום ראמאן א גרויסען אינטערעס.

דאס, וואס מאכט וואך אין אונז דעם אינטערעס, איז ניט די סאציאלע, נאר די אינדיווידועלע פסיכאלאגיע פון די פארשווינען. דאס סאציאלע איז דא נאך דער לייווענט; דאס בילד, וואס ווערט אויף אים מיט איינפאכע, אפטמאל גראָבע, אָבער תמיד קלארע, קענטיגע און זיכערע פארבען געמאלט, איז א בילד פון א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע ז לעבען.

אז דאס איז אזוי, צייגט אונז די פערזאן, וואס דער פארפא־סער האט אויסגעקליבען צו מאכען זי פאר דעם הויפטחעלד פון

פֿענשען איז דעם פארפאסער, דעם מענשען מיט אלע זיינע
ליידען און ספקות און פארדראסען און זארגענישען און אומרואיג
קייטען.

די סביבה, וואס ווערט געשילדערט אין „ארע די בארד“, האט
אנגערירט שוין ניט קאברני'ס פסיכאלאגיע, אויב מען קאן זיך אזוי
אויסדריקען. נאר קאברני'ען דעם פסיכאלאג. זי איז, מיט אנדערע
ווערטער, ניט קיין סוביעקטיווע, עטישע, נאר אן אביעקטיווע,
קינסטלערישע, פראבלעם פאר'ן פארפאסער. און דערפאר איז דער
אופן, ווי אזוי זי איז באהאנדעלט געווארען, א רואיגער און אן
אביעקטיווער.

וואס איז עס פאר א פראבלעם? אין פלוג זעט זי אויס צו
זיין א סאציאלע אדער א סאציאל-פסיכאלאגישע: א ר ד י
ב א ר ד, א פרומער, אבער א מגוש'דיגער קליינשטעטעלדיגער
איד, וואס איז אין אמעריקע, ד. ה. אין בראנזוויל, געווארען א
פעדלער, שמעלט איין, נאך א לאנגען, פינליכען ישוב-הדעת, די
עטליכע הונדערט דאלאר, וואס ער האט אנגעקליבען מיט גרויס מי
און מאטערניש, און קויפט מיט שותפים א „פארסעל“, — און אזוי
ווי בראנזוויל האט זיך דאן געהאלטען ערשט אין בויען, און פלע-
צער אויף צו בויען הייזער זיינען וואס א טאג געווארען טייערער,
און אידען, וואס האבען געהאנדעלט דערמיט (און וואסער איד האט
ניט געהאנדעלט דערמיט?), זיינען געווארען רייד, נעכטיגע ארימע
דאקטורים, לאיערס, אנענטען, פעדלערס, ארבעטער, זיינען גע-
ווארען מיט אמאל גרויסע גבירים, איז אויך ארע דער פעדלער מיט
דער „משונה'דיג-גרויסער, שווערער, קאלטענעוואטער שווארצער
בארד“ געווארען אן עושר, האט גענומען א דאקטאר פאר אן
אידעם, זיך אריבערגעקליבען אין א רייד הויז, וואו עס איז געווען
א „ריכטיג אויסגעפארניטשורטע לייבערע“ און אלע זיבען זאכען
פון א נייעם נגיד, און האט דערצו נאך חתונה געהאט מיט א יונג
שיין מיידעל, ווארים ער איז שוין פון לאנג אן געווען אן אלמן...
און אזוי ווי ארע די בארד איז ניט געווען קיין אויסנאם, אינאיינעם
מיט אים האבען זיך צענדליגער און הונדערטער אנדערע אידישע
ארימע-לייט „ארויפגעארבייט“, און עס איז אויסגעוואקסען א גאנץ

לעזא קאברין : ארע די באַרד*

א.

דאָס איז, ווי עס שטייט אויפ'ן שער-בלאָט, אַ ראַמאַז „אויס דעם לעבען פון אידישע אימיגראַנטען, וואָס האָבען אויפגעבויט אַ נייע שטאָט אין אַמעריקע“. דאָס איז ניט דער איינציגער און ניט דער ערשטער ראַמאַז קאברין'ס פון דעם אידישען לעבען אין אַמעריקע. שוין אין יאָהר 1909 האָט זיך אין דער ניו-יאָרקער „וואַר-הייט“, און דערנאָך אין אַ באַזונדער אויסגאַבע, געדרוקט קאברין'ס אַ ראַמאַז „אימיגראַנטען“. — און דאָס איז, אויב איד האָב קיין טעות ניט, געווען דער ערשטער פּרואו אין דער אידישער ליטעראַטור צו געבען אַ ברייט בילד פון דעם אַמעריקאַנישן לעבען אידישען לעבען אין דער פּרואו פּרואו און געראַטעווען; ווייל ער איז גער מאַכט געוואָרען אין דער לופט פון אַ צייטונג?

לעזא קאברין האָט אַליין שפּעטער געוויזען, אַז אַ ראַמאַז קאָן געשריבען ווערען פאַר אַ צייטונג און דאָך ניט זיין בלוז אַ... „צייט-טונגס-ראַמאַז“. געשאַדט האָט דעם ערשטען ראַמאַז קאברין'ס, ווי מיר דוכט, עפעס אַנדערש: צווישען די פאַרשידענע מינים „אימיר-גראַנטען“ האָבען אין ראַמאַז פאַרנומען אַ גרויסען אָרט אויך די ניו-יאָרקער אידישע ליטעראַטור און טעאַטער-לייט, — און דאָס איז אַ סביבה, מיט וועלכער דער פאַרפאַסער איז געקומען אין אַ נאַנטער, צו נאַנטער לעבען - באַרירונג, — אַ סביבה, וואָס האָט געוועקט ניט אזוי דעם קינסטלער, ווי דעם

(* „פאַרווערטס“-פאַרלאַג, ניו יאָרק, 1918.

רונגען פון פייערליכע, גראנדריעזע ערשיינונגען : זיי זיינען ניט גע
נוג קלאר און בולט פאר אונזערע אויגן, אבער זיי האבען גענוג
סונעסטייורקראפט פאר אונזער פאנטאזיע.

(1922)

א י ז י ם — ז ע ז מיר עם ניט, אָבער מיר פ י ל ע ז
עס. אין זיינע געשטאַלטען, ווי אין זיין גאַנצען שטייגער מאַלען,
אין ניטאָ קיין „אַנאַטאַמיע“; אָבער עם אין דאָ לעבען. עם אין
ניט גענוי און אָפטמאַל ניט ריכטיג געצייכענט די סיסטעם פון
די אַרטעריעס; אָבער עם זינגט דאָס בלוט אונטער דער הויט, אַז
אַנדערער, אַ מער „רעאַליסטישער“, שרייבער, וואָלט אונז געגעבען
אַפּשר מער גענויע פרטים פון דעם בילד, ווי יעפּתה אין פאַרברענט
געוואָרען אויפ'ן שייטערהויפּען; אָבער צו וואָס אין די גענויאַיג
קייט פון די אַביעקטיווע איינצעלהייטען, ווען דער דיכטער שטעקט
אונז אַז מיט זיין וויזיע, כאַטש זי האָט זיך געוויזען צו זיינע
גייסטיגע, ניט פיזישע, אויגען, און מיר גלויבען, דאָס — „אַ מיר
נוט האָט זיך געדאַכט, אַז אַ געהיימע האַנט האַלט צוריק די פּלאַץ
מען פייער ביי זיינע (זייערע!) ברענענדיגע הינטישע קודלעס, ווי
אַ ווילדען הונט, און יאָגט אָפּ זיינע ברענענדיגע הינטישע לאַפּעס
פון דעם לעבעדיגען וועזען. דער פּעבעל, וואָס האָט עם צוגעזען
מיט קלאַפּענדע הערצער און דערשראָקענע אויגען, האָט אויפּגעציי-
טערט. בלייד זענען געוואָרען די נאַנעס, דערשראָקען די קאַרדינאַל-
לען. דאָ און דאַרט האָט זיך שוין געהערט אויסגעשרייען פון פּע-
בעל: „אַ נס! אַ נס!“ אָבער פּלוצלונג האָט דאָס פייער געגעבען
אַ קנאַק, ווי אַז אויסגעשריי פון זיך. דאָס פייער האָט באַקעמפט
די געהיימע האַנט, וואָס האָט געיאָגט זיינע פּלאַמען פון לעבעדיגען
מענשען, און דער פּייער די גער הונט האָט זיך
באַפּרייט. צוערשט האָט ער געגעבען אַ שטרעק אויס אַ צונג
און מיט תּאווה געגעבען אַ לעק די נאַקעטע פּיס פון דעם לעבעדיגען
מענשען און פאַר גליק אויסגעשריגען מיט אַ קנאַק און מיט אַמאַל
האַט זיך דער פייער געגעבען אַ וואָרף אויפ'ן מיידעל. מיט אַ גע-
שריי האָט דער פייער אויפּגעגעסען איר סאַמעט קלייד. אַ לעק
מיט דער צונג — און דאָס קלייד האָט זיך אויפּגעריסען און אַראָפּ-
געפאַלען פון איר לייב, א. אַז, וו. א. אַז, וו.“ דאָס אין ניט קיין
באַשרייבונג, אָבער ס'איז אַ באַלעבונג פּונ'ם בילד. דערפאַר עק-
זיסטירט עם פאַר אונז, ווען אפּילו מיר זעען עם ניט, און אזוי
איז מיט אַלע אַש'ס שילדערונגען, און דערהויפּט מיט די שילדער-

א ווילע דאכט זיך זיי, און זיי זענען אונזער נכורה, אונזער
 גייסטיגקייט אין פלייש און בלוט אָנגעטאָן: פאלען זיי כורעים
 פאר דעם; אבער באלד הויבען זיי און צו פרו און זען אונזער
 לייב מיט שווערד און פייער און אלע געווער פון פארדארבונג;
 דערזענען זיי, און אונזער לייב איז נאָר לייב, און אונזער גייסט —
 בלויז גייסט, און פליישליכקייט; דערשרעקען זיי זיך פאר אונז און
 ווילען אונז פארניכטען...

דאס איז זייער סכעמאטיש און אבסטראקט אויסגעדריקט.
 אש צייגט עס אונז — און צייגט פיל מער, וויפיל איד האב דא,
 אין פראצע, געקאנט זאגען — אין ברייטגעמאלענע בילדער, מיט
 אן עכט־אש'ישער ראמאנטישער פארבענדרייבקייט און א לירישער
 שטראמיגקייט; אש'ס קראפט ווייזט זיך דא, ווי אומעטום, ארום
 ניט אין דער פסיכאלאגיע פון איינציגע פערזאנען, ניט אין דער
 גענויאיקייט און קלארקייט פון פרטים, נאָר אין דעם אלגעמיינעם
 פאטאס פון דעם בילד, וואָס ער צייגט אונז.

מער ווי אלע אנדערע ראמאנען אש'ס איז „די כשוף־מאכעריז
 פון קאסטייליען“ רייך אין מאסען־סצענעס און מאסען־פסיכאלאָ-
 גיע — און דאָס מאסען־לעבען איז דאָר ווי אָנגעמאסטען פאר
 אש'ס פענזיל, וועלכער האָט ליב אזוי צו וואַרפען אויפ'ן ליי-
 ווענט, אין לירישער אומאַרדנונג און מיט לירישען ברען. ברייט-
 צעגאסענע און ריטמיש־זיד־וויגענדע פלעקען.

אש'ס בילדער און מעטאפערן אין דער „כשוף־מאכעריז פון
 קאסטייליען“ נעמען אונז, ווי אומעטום, ניט מיט זייער פלאס-
 טישקייט, נאָר מיט זייער אינעווייניגסטער, עמאציאָנעלער, באַ-
 לעבטקייט. ווען ער שרייבט: „עס איז אנטפלעקט געוואָרען א
 רייצענדע אפגערונדעטע פלייצע, וואָס האָט זיך געפאַרמט איידעל
 און רונדיג און איז אַ דאַ פּנע פּאַלען ווי אַ קאַל-
 טער וואָס ער פאַל מיט אַ לייכטער, שווע-
 בענדער ליינע“; ווען מיר לייענען ביי אים: „דעם
 פאפסט פנים איז רויט געוואָרען. זיינע קנייטשען
 האָבען זיך אויפגעהויבען ווי אַ שטורעם

עראטישען און קינסטלערישען עקסטאז, וואס עס האט אין אים גע-
 וועקט די געשטאלט פון יעפתה, האט ער געלאזט לייכטען, שיינען,
 ברענען אין די ליניעס און פארבען פון זיין בילד. עס איז גע-
 ווארען דאס געליבטסטע און פארגעמערטסטע מאנדאנא-בילד פון
 דעם האלב-קריסטליכען, האלב-גענדינערישען רוים. (די שמע-
 לען איז ראמאן, וואו עס ווערט געשילדערט, ווי דאס פאלק פון
 רוים דינט צום בילד פון דער אידישער מאכטער, געהערען צו די
 שענסטע אין בוד.) און ווען מען האט אמאל דערזען די לעבע-
 דיגע יעפתה, איז פארשפרייט געווארען א קלאנג, א לעגענדע, אז
 גאטס מוטער, „די מאדאנע פון ליבע“, די הייליגע געשטאלט, וואס
 איז אזוי פארגעמערט געווען, האט זיך אנטפלעקט אין דעם איר-
 דישען געטא. און עס איז געמאכט געווארען א בלבול, אז אידען
 האבען פאר'כשוף'ט גאטס מוטער און האלטען זי געפאנגען אין
 געטא, כדי זי זאל זיי באשיצען פון זייערע פיינט. יעפתה איז
 אינאיינעם מיט איר בלינדען זיידען גענומען געווארען אין די קע-
 לערען פון דער אינקוויזיציע. אבער די אינקוויזיטארען האבען
 מורא געהאט צוגיין צו איר. „די מאנאכען האבען דערקענט אין
 איר דאס פנים פון דער הייליגע מוטער און זיינען געפאלען פאר
 איר אויף די קני און זיך גע'צלמ'ט“. דער פויבסט אליין האט
 ניט געוואוסט, צי איז זי גאטס הייליגע מוטער אדער א כשוף-מא-
 כערין. און ער האט גע'פסק'ענט (פונקט אזוי ווי די איינפאכע
 פויערים אין „קדוש השם“) — „פיער זאל באשטעטיגען, ווער דו
 ביסט! ביסטו אונזער געבענשטע פרוי, וועט פיער איבער דיין
 הייליג לייב קיין שליטה ניט האבען, ווי איבער אנדערע הייליגע;
 אז ניט, האסטו נאר מיט כשוף אנגעטאן דיר דאס געזיכט פון
 דער הייליגע מוטער“...

אזוי שטייט דער פויבסט — דאס רוימיש-קאטאלישע, פונקט
 אזוי ווי אין „קדוש השם“ דאס גריכיש-קאטאלישע קריסטענ-
 טום — פאר דער פארגייסטיגער אידישער שיינהייט און פרעגט:
 — איז עס פון גאט? אדער — פון טייפעל? איז עס קדושה
 אדער — כשוף?

בען, זייער גוף, אידען זיינען גרייט אומצוקומען אין עקסטאז פון גלויבען — דאס וואונדערט זיי, אבער זיי באוואונדערען עס ניט. באוואונדערען און פארגעמערען קאנען זיי נאר יענעם, וואס האט, ווי קריסטוס, גובר געווען דעם טויט קערפערליך; יענעם, וואס זיין לייב איז גייסט און זיין גייסט — לייב...

דאס איז אויסגעדריקט אין סוף פון „קדוש השם“. אבער דארט איז עס נאר א שטריק; אין „דער כשוף-מאכערין פון קאסי-טיליען“ איז עס א ברייט-פאנאנדערגעוויקעלט בילד. פון דעם קליי-נעם עפיואד מיט דבורה'ן אין „קדוש השם“ איז אין „דער כשוף-מאכערין פון קאסי-טיליען“ אויסגעוואקסען א ראמאן. דער נייער ראמאן איז ניט אזוי תמצית'דיג, ניט אזוי העל באלויכטען פון אינעווייניגסטען, כמעט רעליגיעזען, עקסטאז, ווי „קדוש השם“; ער גיט זיך אפ מער מיט דער אויסערליכער, דעקאראטיווער זייט פון דער סביבה, וואס אין איר האבען געלעבט אי די אידען, אי די קריסטען אין רוים. בעת עס האט געהערשט דארט אינאיינעם ליכ-טיגקייט מיט פינסטערניש, רענעסאנס מיט מיטעלאלטער; אבער אין י ע פ ת ה ' ז, דער הויפטגעשטאלט פון דעם ראמאן, איז די סימבאליק פון דער קריסטליכער באציאונג צום אידישען „קדוש השם“ און צום אידישען פאלק ברייטער און בולט'ער, ווי אין דעם ראמאנטישען עפיואד מיט דבורה'ן אין סוף פון „קדוש השם“.

י ע פ ת ה ' שטאמט פון דער פאמיליע אברבנל, וועלכע איז פארטריבען געווארען פון שפאניען. איר פאטער איז אומגעבראכט געווארען פון דער אינקוויזיציע אין ליסאבאן; אינאיינעם מיט איר בלינדען זיידען איז זי פארוואגעלט געווארען קיין רוים. די אוי-סערגעוויינליכע איידעלקייט און שיינקייט, דער אומענדליכער צער פון דורות קדושים זיינען געווען אין אירע אויגען און אין איר גאנצער געשטאלט. „דער צער פון דער וועלט לייכט אראפ פון איר פנים; אין אירע אויגען ליגט דער טרויער; איבער איר הוי-כען, בולט'ען שטערען ליגט אויסגעגאסען די פרומקייט אליין“ — האט געטראכט דער ווענעציאנישער מאלער פאסטאלא — און ער האט פון איר געמאלען א מאדאנא-בילד. דעם גאנצען רעליגיעז-

א. א. וו." זי איז שוין געווען דארטען, צווישען די שטערען. דאס ערדישע אין איר איז געווען דורכגעלויכטען פון זייער הימלישען ליכט. און אז יערעם, וואס איז שוין לאנג געווען פאר'כשופ'ט פון איר שיינקייט, איז צוגעגאנגען צו איר נאנט, האט זיך אים גע- דאכט, אז ער הערט, ווי זי זאגט צו אים: „ריד מיך ניט אן, איר בין פייער. וועסט זיך אנצינדען אן מיר. דו זעסט, איר ברען. איר בין א ליכט. וועסט דיר אפבריען“. און אים האט זיך גע- דאכט, „אז ער האט זי וואו און ווען געזען, ווען ער איז געווען א קליין אינגעל. און ער געדענקט ניט, וואו ער האט זי געזען. נאר באלד איז אים ווי א ליכט פאר די אויגען אויפגעגאנגען: — „איר קען דיר, איר ווייס, זוער דו ביסט. איר ווייס, א, איר זינדיגע נשמה. א, א!“ — און ער האט זיך געגעבען א לאז אראפ פאר דבורה'ן אויף די קני און אנגעהויבען צו בעטען, ווי מען בעט פאר א הייליג בילד...“ ער איז געווען זיכער, אז ער זעט פאר זיך גאטס מוטער. ער — און, לויט אש'ס אויפפאסונג, די גאנצע גוי'אישע וועלט — קאז ניט פארשטעלען זיך קיין גייסטיגע גבורה, קיין גייסטיגע שיינקייט, וועלכע זאל שטאמען פון א וועזען, וואס איז ניט אליין גאט, גאטס קינד אדער גאטס מוטער. דערפאר האט דאס קריסטענטום ניט געקאנט משיג זיין דעם אידישען מסירת נפש. ווי קאז זיך א מענש אינגאנצען אויסטאן פון גוף? דאס איז ניט קיין נאטירליכע זאך. דאס איז אדער געטליכקייט, אדער כשוף. דבורה'ס ליכטיגע געשטאלט האט געמוזט „פון הייליגען בילד אראפקומען“, טראכט יענער אין אנהויב. אבער גאטס סימן, ווען ער אנטפלעקט זיך צו מענשען, איז — זיין בייקומען דעם טויט פ י ז י ש, זיין ק ע ר פ ע ר ל י כ ע ווידעראויפלע- בונג נאכ'ן טויט: אזוי טראכטען די, וואס גלויבען אין דעם מיטום פון נוצרי, און זיי הערען אויף צו גלויבען אין דבורה'ן און מורא צו האבען פאר איר, ווען זיי זעען, אז זי בלייבט ליגען טויט, נאכ- דעם ווי זיי האבען זי דערשאסען. זיי האלטען פאר געטליך נאר פארקערפטע וואונדער, פארקערפטען גייסט. הוילע גייסטיג- קייט, לויטער רוחניות'דיגע נישטיגעוואוינליכקייט — דאס פאר- שטעען זיי ניט: איז דאס כשוף. אידען זיינען מפקיר זייער לע-

זער לעבען און די גבורה, די הייליגע העלדישקייט, דאס הימלישע
ליכט, דער הלל, דער הימן פון אונזער טויט.

דאס איז פאראן אין ביידע ווערק, און אייניגע זאכען — צום
ביישפיל, דאס שטארבען מיט תהלים-געזאנג אויף די ליפען —
חזר'ן זיך איבער כמעט ווערטליך. אָבער „די כשוף-מאכערין פון
קאסטיליען“ איז דאָך ניט קיין איבער'חזר'ערונג, נאָר אַ המשך, אַ
פאָנאָנדערוויקלונג פון אַ רעיון, וואָס איז אין „קדוש השם“ נאָר
אנגעוואונקען. פונקט אזוי איז, פארקערט, אין „קדוש השם“ אויפֿ-
געדעקט דאָס, וואָס איז ניט גענוג באַלויכטען אין דער „כשוף-מאָ-
כערין פון קאסטיליען“. עס איז דאָ צווישען די צוויי ווערק אַ מין
אַרבייטסטיילונג: „קדוש השם“ גיט זיך אָפּ מער מיט דער אינע-
ווייניגסטער, א י ד י ש ע ר, זייט פון אונזער מסירת נפש;
„די כשוף-מאכערין פון קאסטיליען“ גיט דעם הויפט-פלאַץ אָפּ דער
אויסערליכער, ג ו י ' א י ש ע ר, וועלט: ווי באַטראַכט זי
אונזער הייליגען מאַרטירערטום, אונזער קדוש השם? וואָס פאָר
אַן איינדרוק מאַכט עס אויף איר?

אַ פּראַוו צו ענטפערען אויף דער פּראַגע האָט דער דיכטער
געמאכט שוין אין „קדוש השם“, אין דעם פּאַרלעצטען קאַפיטעל.
דאָרט ווערט געשילדערט דער איינדרוק, וואָס די יונגע דבורה האָט
פאָר איר הייליגען טויט געמאכט אויפ'ן קאַזאַק יערעם. דאָס איז
איינס פון די שענסטע און אומגלויבליכסטע קאַפיטלאַך אין אַש'ס
ראַמאַנטיק. דבורה'ס אויגען זיינען געווען „געווענדט צום הימעל,
צו די שטערען“, וואו עס האָט געשוועבט די נשמה פון איר אויס-
דערווילטען (ער איז שוין פריער אומגעקומען על קדוש השם):
„באַלד קום איר צו דיר, — האָט זי געשעפטשעט אין דער שטיל, —
באַלד קום איר צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסדערווילטער, איר זע
דיך אין דעם ליכט, דו שטרעקסט אויס די הענט צו מיר. נעם
מיד צו דיר, מיין מאַן, מיין אויסדערווילטער. איר בענק נאָר
דיר“... „זי האָט געזען אַ בלויען, ליכטיגען ים, און באַשטערענטע
שיפלאך שווימען ארום. אַלע שווימען צו צו איין ברעג. דאָרט
איז אזוי ליכטיג. מען קאָן ניט אַריינקומען אין דעם ליכט אַרײַן.“

שלום אש: די כשופ'מאכערין פון קאסטיליען*)

אין דער צייטונג, וואו עס האט זיך פריער געדרוקט, האט עס ניט געמאכט אזא איינדרוק, ווי אין בוד. מען קאן ניט ליינען אזעלכע זאכען, טומלענדיג זיך מיט וואכעדיגע און מידע געדאנן קען אויפ'ן צייטונגס-יאריד. עס אין ניטא אין דעם הוהא פון דערנאליסטישע שורות קיין פאסיגע אקוסטיק פאר אזוינע שטר מען. אין בוד אין די לופט ארום, דער כשופ'מאכערין פון קאסטיליען" א מיטקלינגענדיגע: דאס אין די לופט פון דעם ראמאזן „קדוש השם“, וואס אין געדרוקט מיט איר אין איין באנד.

„קדוש השם“ און „די כשופ'מאכערין פון קאסטיליען“ זיינען אין א געוויסען זינען א המשד איינס פון דאס אנדערע. ניט קיין המשד פון דער פאבעל, פון דעם ספור-המעשה: אין „קדוש השם“ ווערט דערציילט פון גזרת ת"ח ות"ט אין אוקראינע; „די כשופ'מאכערין פון קאסטיליען“ אין א דערציילונג פון דעם אידישען מסירת נפש אין זעכצענטען יארהונדערט, אין רוים, אונטער דער הערשאפט פון דעם פויבסט פאול דעם פערטען. די צייט און דער ארט זיינען פארשידענע: די מלחמה פון די צוויי וועלטען, דער נוי'אישער און דער אידישער; דער פיזישער נצחון פון דער ערש-טער און דער גייסטיגער — פון דער צווייטער; די פארפינסטער-טע, דערנידעריגטע און פאראומוירדיגטע ו ו א ד פון דעם איי-דען און זיין ליכטיגער, דערהויבענער, אין בלוט און פייער געהיי-ליגטער, ש ב ת; די שוואכקייט און ניטגעשיצטקייט פון אונ-

*) ארויסגעגעבען פון „שלום אש קאמיטעט“, ניו יארק, 1921.

ערדיש וועזען. און דאס איז זי געווען. זי איז געווען די אייביגע
גייסטיגקייט, די גייסטיגע אייביגקייט פון דעם אידישען פאלק.
איר אומקומען על קדוש השם — דאס איז געווען איר לעבען —
און דאס איז געווען דער זין פון איר לעבען...

מיר קענען מיט דעם איינשטימען און ניט איינשטימען. אפשר
איז אויך דער דיכטער ניט איינשטימיג דערמיט. איך ווייס ניט.
יעדענפאלס איז ער ניט אויסען געווען צו פ ר ע ד י ג ע ז דעם
רעיון פון דער אבסאלוטער אידישער גייסטיגקייט און דעם אי-
דישען מארטירערטום. ער האט אונז נאך געוואלט וויזען, וואס
ע ר ז ע ט אין גזרת ת"ח ות"ט און אפשר אויך אין דער גאנצ-
צער אידישער געשיכטע. ד א ס האט ער אונז געוויזען. און
ד א ס אינטערעסירט אונז, ליענענדיג דעם בוך. די איינציגע
פערזאנען יעדע פאר זיך אליין זיינען ניט וויכטיג פאר אונז. און
דערפאר שטערט אונז ניט, וואס זיי פעלט אפט קינסטלערישע
בולט'קייט און אינדיווידואליטעט — וואס דער פאפ איז ניט קיין
איינאנאיינציגער פאפ, ניט א ש'ס א פאפ, נאך א געוויינליכער
אלגעמיינליכער אראישער נוסח פון א ר ו ס י ש ע ז ג ל ח, וועל-
כער האלט אין איין שכור'ען און אין איין פילאזאפירען, און וואס
מארושא, מענדעל'ס גוי'אישע דינסט, איז ניט קיין נייגעשאפענע
קינסטלערישע געשטאלט, נאך דער פון אלטע (נאך פושקינ'ס) ציי-
טען באראקטער טיפ פון א טרייאייבערגעגעבענער דינסט, און וואס
אויך די אידען זיינען אלע טיפישע און ניט קיין אינדיווידועלע
געשטאלטען. דאס שטערט אונז פונקט אזוי ווייניג, ווי די... גראד
מאטיקאלישע פעלערען, וואס זיינען פול אין בוך. ווארים ניט זיי,
די פערזאנען, זיינען דא וויכטיג פאר אונז, נאך די אויסענווייניגס-
טע און די אינעווייניגסטע ל ו פ ט, אין וועלכער זיי לעבען, —
און אט די ל ו פ ט האט אש פון ס'ניי באשאפען און אנגעפילט
זי מיט יענעם צארטען דופט, מיט יענעם ראמאנטישען חן, מיט
יענעם שטילען הומאר און רוישיגער פאטעטישקייט, מיט יענעם
ליריום און שטראלענדיגע שאטענס, וועלכע אש האט אזוי ליב און
אויף וועלכע ער איז אזא מייסטער.

(1920)

האט געקענט געבען — די שילדערונגען צויבערען אונז מער מיט זייער לירישען אויסנוס, ווי זיי ענטציקען אונז מיט זייער קינסט־לערישען אויסדרוק — איז אבער דאס אליין, וואָס דער צארטער מאַלער האט געגעבען, גענוג, אז די דאָזיגע בלעטער זאָלען ניט אפגעמעקט ווערען פון צווישען אונזערע טרייסטענדיגע שריפטען און אַז לאַנג, לאַנג זאָל זייער ווייכער שיין פאַלען אויף דער פאַר־שטויבטער טונקעלקייט פון אונזער לעבען...

איד האָב געזאָגט, אַז איד זע ביי אַש'ן דעם קי דו ש
ה ש ם מדרגות'וויז. די ערשטע מדרגה איז מענדעל. די
ה ע כ ס ט ע מדרגה איז מענדעל'ס יונגע שנור, דבורה. דבורה
איז ניט דער וועג צו הייליגונג, נאָר די הייליגקייט אליין. דבורה
— דאָס איז די שבת'דיגקייט, די שכינה פון דעם אידישען לעבען
אין איר נאָקעטער געשמאַלט, אַז קיין שום לבוש. דבורה'ן האָט
ניט דער טויט געמאכט פאַר אַ הייליגער. זי איז אַזאַ געבוירען גע־
וואָרען, און אַזאַ איז זי געווען אין דער פאַנטאַזיע פון איר מאַן,
שלמה, ווען ער איז געווען דערווייטערט פון איר און ווען ער איז
צו איר געקומען צוריק... און בעת זי האָט אינאיינעם מיט אים גע־
וואָרט אויפ'ן טויט אין נעמיראָוו אויפ'ן בית עולם, איז זי שוין
נאָר אינגאַנצען געווען ווייט פון דער ערד. „עס איז אויסגעטאָן גע־
וואָרען פון איר יעדעס ערדישעס, און זי איז לייכט געוואָרען, זי
איז געוואָרען אַזוי איידעל, ווי אַ בת השמים, ווי איינע פון די היי־
ליגע אמהות, ווי יענע געטליכע ווייבליכקייט, די שכינה, וואָס
וואוינט ביינאכט אויף די הורבות פון בית המקדש, ווי די טויב פון
דער כנסת ישראל“... דאָס האָט געפילט אפילו דער קאַזאַק, וואָס
האָט זי געפאַנגען. זי האָט אים אויסגעזען, ווי „אַן ערשיינונג פון
אַ פרעמדער וועלט“. אים האָט זיך אויסגעדראַכט, אז ער האָט זי
געזען אין קירד אויף אַ הייליגען בילד. און ער האָט אין איר גע־
שאַסען, נאָר דערפאַר, ווייל ער האָט געגלויבט אין אירע רייד, אַז
איר „קאַן גאַרנישט געשען“. ער האָט זי געהאַלטען פאַר ניט קיין

אידען זיינען זייער פארביטערט געווען" — האָט זיך פּלוצלונג דער
הערט א שטים צווישען עולם :

— „אידען, בני ישראל, רחמנים בני רחמנים, וואָס טוט איר?“
דאָס איז געווען די שטים פון אַן אַלטען, גרויען אידען. דאָס
איז געווען די שטים פון דער נשמה, וואָס האָט זיך געשטאַרקט
איבער דער שטים פון בלוט. דאָס איז געווען די שטים
פון יעקב, וואָס האָט פאר'כישופ'ט און אַפגעשוואַכט די
הענט, וואָס מיר האָבען גע'ירשנ'ט פון עשו. דאָס איז
געווען די שטים, וואָס האָט די גאַנצע צייט פאַרלאַנגט פון איר
דען. אַז זיי זאָלען ניט אויסברענגען זייער נכורה און ניט אַפגעבען
זייער לעבען אין נאָמען פון זייערע געווינליכע מענשליכע געפיר-
לען. נאָר זיי זאָלען בעסער באַהאַלטען און שטיקען אין זיך אינער-
ווייניג אַט די געפילען, כדי אויפצוהיטען זייער שטאַרקייט „פאַר
דער ריכטיגער מינוט, ווען דער גרויסער נסיון וועט קומען“, פאַר
דער מינוט, ווען אין געפאַר וועט שטיין ניט דאָס מענשליכע, נאָר
דאָס געטליכע, ניט דאָס פאַראיבערגייענדיגע, נאָר דאָס אייביגע
אין זיי.

אַט די אינעווייניגסטע, ניטערדישע שטים פון דער אידישער
געשיכטע האָט זיך איצט געלאָזען הערען. „און באַלד האָבען די
פוילישע זעלנער ארומגערינגעלט די אידען און געזאָגט זיי צו גיין.
די אידען האָבען זיך געלאָזען. רבנים אין
טליתים זיינען געגאַנגען פאַרויס, און די אידען נאָר זיי“... דאָס
איז געווען אַ פראָצעסיע פון הייליגע. ניט באַזיגטע זיינען עס
געווען, נאָר זיגער; ניט געפאַנגענע, נאָר באַפרייטע. ניט צום טויט
זיינען זיי געגאַנגען, נאָר צום אמת'ן לעבען...

די גאַנצע איידעלע לירישע צאַרטקייט פון זיין פען, די גאַנצע
ליבשאַפט זיינע צו יום־טוב'דיגקייט און פייערליכקייט, די גאַנצע
פּיאַניקייט זיינע צו פאר'כשופ'ען אונז מיט אַ ציטערען און אַ
פלאַטערען פון ניט־געזעענע פליגלען און ארומצואוועבען אונז מיט
אַ געוועב פון פאַנטאַסטישע, זינגענדיגע קאַלירען — האָט אַש אַרייַן
געטאַן אין די שילדערונגען פון אַט דעם הייליגען און וואונדערלי-
כען טויט. און הנם ער האָט זיכער ניט געעבען אַלץ, וואָס מען

דערווייל. דאס געפיל, דער לעבענס-אינסטינקט האט זיי נאך אלץ געטריבען איינצושטעלען זיך אויך פאר'ן ישוב, פאר'ן חומר. האָר בען זיי זיך באַפעסטיגט און זיינען געווען גרייט זיך צו שיצען אין געמיראוו. נאָר די קאָזאָקען אינאיינעם מיט די פּוילישע פּריצים האָבען זיי אָפּגענאַרט. האָבען זיי געוויזען זייער גבורה און העל-דענמוט אין טולטשין! „ניט איינמאַל האָבען (זיך) די אידען, ווי אַמאַל, ביי דער באַלאַגערונג פון ירושלים, אַרויסגעלאָזט זיך פון דער שטאַט, און מיט אַ פּאַראַכטונג צום טויט געוואָרפען זיך אין די מחנות קאָזאָקען, געטויט פילע פון זיי און די איבעריגע צוריק-געיאַגט אין זייערע לאַגערען.“ אין תּכּריכים, אין קיטלען און טליתים, גרייט צו שטאַרבען, פּלעגען פיל אידען מיט חלפים אין די הענט, אַרויס אנטקעגען די האַרדעס קאָזאָקען. דערזעענדיג „די ווייס געקליידעטע געשטאַלעטע טראַגען זיך אין דער נאַכט מיט פּלאַמענדיגע אויגען און הייליגע באַשיינטע פּנימ'ער“, פּלעגען די קאָזאָקען זיך דערשרעקען. זיי פּלעגען זיך אַראַפּלאָזען אויף די קני פּאַר די ווייסע אידען און בעטען צו זיי, ווי צו מלאכים: „נאַט, האָב רחמנות!“

אַט אזוי האָבען אידען זיך איינגעשטעלט פאַר זייער ערע, און דאָס זיינען געווען פאַרצייטיגע „מיטעלאַטערליכע“ אידען, וואָס אין אונזער אומוויסענהייט זיינען מיר געוואוינט צו קוקען אויף זיי, ווי אויף געבעכלאך, ווי אויף אויסגעוויקטע, אויסגעצערטע פּרושים און דערשלאַגענע, דערשראַקענע מהיפּית-אידען... גבורים זיינען צווישען יענע אידען געווען, ניט נאָר קדושים! אָבער די קדושים זיינען שטאַרקער געווען ווי די גבורים, און זיי האָבען געזיגט. ווען די אוקראַינער האָבען ווידער אַמאַל אָפּגענאַרט די אידען און די פּאָליאַקען האָבען זיי ווידער אַמאַל פאַרראַטען, און אידען האָבען זיך — צו שפּעט! — דערוואוסט דערפון און, אַנ-שטאַט אָפּצוגעבען דאָס געווער, האָבען זיי געוואַלט זיך נוקם זיין אָן די עקעלהאַפּטיגע פאַררעטער, „און דער עולם מענער, יונג און אַלט, מיט די חלפים אין די הענט, צוויי טויזענט מאַן שטאַרק, האָר בען זיך אָנגעהויבען צו רוקען אַרום די פּאָליאַקען“, און נאָך אַ מאַמענט — און די שרעקליכע שחיטה וואַלט געשען, וואָרים די

זיך געריכט אויף די קאזאקען, און דער רב האט געהייסען שפאנען די פערד אום יום־טוב — און ראטעווען זיך. „אידען, האט מען דעל געזאגט, מיר וועלען ניט גיין פון דאנען. מיר האבען א ישוב געבויט, א שול — אויף וועמען וועלען מיר דאס אלץ לאזען?“ און עס האט זיך ארומגעקליבען ארום מענדלען, „אן עולם אידען, בעלי־מלאכות, פערד־סוחרים... אידען מיט אפגעברענטע פנימ'ער פון דער סטעפישער זון, מיט שטארקע שווארצע בערד און הויכע ברעמען, אידען מיט ברייטע אקסלען און גרויסע שווערע הענט — הענט, וואס האבען געבויט שטעט... און זיי האבען מיטגעשטימט מיט'ן פרנס: — ווער עס וויל גיין, זאל גיין. מיר וועלען מיט אונזער פרנס בלייבען. — מיר וועלען מיט אונזער שול בלייבען.“ דער פראסטער געזונטער אידישער עולם האט געוואלט בלייבן בען און שיעצן זיך. ער איז נאך ניט געווען אזוי פאר'רוחניות' דינט. ער האט ליב געהאט דאס לעבען, ניט נאך זיין „תכלית“ און זיין „עיקר“. ער איז געווען איינגעווארצעלט אין דער ערד, כאטש זיינע אויגען זיינען געווענדט געווען צום הימעל. און ער איז אויך פאר'ן פשוט'ען ערדישען ישוב געווען גרייט איינצושטען לען זיין לעבען.

איז געקומען דער רב — דער טרעגער און די פארקערפערונג פון דער הוילער רוחניות — און געזאגט, אז דער „ישוב“ און אפילו די שול, ווי ווייט זי איז נאך א ערדישער בנין — איז ניט גענוג וויכטיג. „אידען, האט ער געזאגט, טארען זיך ניט איינ' שטעלען דאס לעבען בהנם“. און זעענדיג, אז דעם עולם איז שווער זיך צו זעגענען מיט זייער שול און מיט זייער שטאט, איז ער אליין ארויפגעגאנגען צום ארון קודש, „ארויסגענומען פון דארט צוויי ספרי תורות (דעם סימבאל פון דער אידישער רוחניות) אויף ביידע הענט און האט גענומען ארויסטרעטען פון שול“. דאן האבען איי דען פארשטאנען, אז מוסר נפש זיין זיך דארפען זיי ניט פאר דער שול (וואס איז די שול? „שטיינער און העלצער“, ווי דאס שנייד דערל זאגט: גשמיות). מוסר נפש זיין זיך דארפען זיי פאר דער תורה, פאר דעם הייליגען עיקר פון זייער לעבען...

דאס האבען אידען פארשטאנען; אבער נאך מיט'ן שכל

מיר האבען געזען, ווי מענדעל דער ארענדאר האט זיך געלאזט
 טרעטען מיט די פיס און שפיען אין געזיכט, אבי צו האבען א
 שול — א היים פאר זיין פארוואגעלטער נשמה. מיר האבען געזען,
 ווי מיט זיין וואכעדיגער, „הינטישער“, פעל האט ער פארדעקט און
 באשיצט זיין שבת'דיגע, „פרינצישע“, נשמה. מיר האבען געזען,
 אז ער האט שוין געמאכט פראבעס פון קידוש השם. אבער דאס
 זיינען געווען נאָר פראַבעס. דאָס איז געווען נאָר אַן אָנהויב, אַן
 אנזאג פון דעם שפעטערדיגען גרויסען און ענטזילטיגען מסירת נפש.
 דאָס איז געווען אַ לערנען־זיך, אַ גרייטען־זיך צום ל ע צ ט ע ן
 אַקט...

יע, זיין גאנצען לעבען — אי זיצענדיג אין קרעטשמע און הער
 רענדיג די טענות און התראות פון דעם שכור'ן פאפ, אי טאָנ־
 צענדיג פאר די צעלאָזענע פריצים, אי פאַרענדיג צווישען ווילדע
 מענשען און ווילדע חיות דורך די נאַכטיגע סטעפעס און וועלדער
 פון אוקראינע — אומעטום און שטענדיג האט מענדעל (ווי יעדער
 איד) זיך געלערנט און געגרייט זיך אויסצושרייען דעם לעצטען
 אויסגעשריי: „שמע ישראל!“ ווען עס וועט קומען די צייט. דער
 ריבער איז עס ניט געווען פאר אים אזא נייעס און אזא גרויס
 וואונדער, ווען די צייט איז געקומען. דאָס איז געווען נאָר אַ צור
 נויפגענומענע איבער'חור'ונג און אַ לעצטער סך־הכל פון דעם גאַנצן
 צען פריערדיגען לעבענס־חשבון, דאָס איז געווען נאָר אַ לעצטעס
 אויפפלאַקערען פון אַ נרתמיד...

און עס האט אויפגעפלאַקערט. פאַר איינעם — אזוי, פאַר אַן
 אנדערען — אנדערש... עס זיינען געווען פאַרשידענע מדרגות...
 מענדעל איז ניט געווען די העכסטע מדרגה. ער איז געווען
 אַ פראַסטער איד און ער האט נאָך ניט דערגרייכט צו דער אמת'ער
 הוילער אידישער רוחניות'דיגקייט. ביי אים איז די נשמה —
 דער זין פון לעבען — נאָך געווען אזוי ווי צונעקלעפט צו עפעס
 אַ חומר. אים האט זיך געדוכט, אז דער עצם ישוב, וואָס אידען
 האבען אויסגעבויט פון גאָטס כבוד וועגען, איז ווערט, אַז מען
 זאל פאַר אים איינשטעלען דאָס לעבען. און ער האט ניט געוואָלט
 אַוועקגיין פון זלאָטשאַו און לאָזען אַלץ אויף הפקר, ווען מען האט

אזוי דערציילט ר' נתן נטע האנאווער אין זיין בארימטען ספר'ס וועגען גזירת ת"ח ות"ט — און עס פאלט אים גאָר ניט איין צו מאכען אַ פירוש אויף דעם. אַ אַידישע טאַכטער האָט זיך „מיט גרויס חכמה“ געלאָזט דערשיסען. נאָך אַ אַידישע טאַכטער האָט זיך אַרײַנגעוואַרפען אין טײַך — האָט דען געקאַנט זײַן אַנדערש? „אַזעלכע געשיכטען האָבען זיך זײער פיל געמאַפּען“ — דערציילט אונז דער כראָניקער. דאָס איז געווען אַ געוויינליכע זאַך. פאַר אונז איצטער, אבער, פאַר אונז, איצטיגע וואַכעדיגע מענשען, איז עס שוין ניט אַזאַ געוויינליכע זאַך. פאַר אונז איז עס אַ וואונדער, אַ „פּראַבלעם“ — אויפ'ן היינטיגען נאַרישען לשון. און דער קינסטלער פּרואוּט אויסשפּרייטען זײַן ליכטיגקײט אויף דער „פּראַב־בלעם“. ער לאָזט זיך אָבער ניט אַרײַן אין אַ „גענויעם פּסיכאָלאָגישען אַנאַליז“ פון די רײנע און הײליגע נשמות — און דאָס איז גוט. אַזאַ מײַן „אַנאַליז“ וואָלט אונז פאַרשעמט און באַליידיגט. אַוועק מיט דיין „רעאַליזם“ און מיט דיין פּוילער „פּסיכאָלאָגיע“, וואָלטען מיר געזאָגט צו יעדען פּסיכאָלאָגישען נאַטוראַליסט — דאָ איז פאַראַן, דאָ מוז זײַן עפעס אַ טיפּערער, אַ גאַנצערער און וויכטיגערער זײַן. דאָ מוז געפונען ווערען אַן איינהײט, אַ סינ־טעז. אַ קוואַל מוז געעפענט ווערען פאַר אונז, אַ טיפּער מיסטרישער קוואַל, ניט קײן פּלאַכע „פּסיכאָלאָגישע“ רינעלאַך... און אַש זוכט דעם קוואַל.

וואו געפינט ער אים? אין דעם באהאלטענעם א י נ ע י ו י י נ י ג ס ט ע ז לעבען פון דעם פאַרצײטיגען אידען. דאָס א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע לעבען איז געווען דער שפּייכלער, דער רעזערוואַר פון יענעם שטאַלץ, פון יענעם כח, פון יענער גײסטיגקײט, פון יענעם אַריסטאָקראַטיזם, פון יענער אויסדער־וויילטקײט און העראַאישקײט, וועלכע דער איד האָט מיט אַ כױון ניט אַרויסגעוויזען אין זײַן געוויינליכען טאַג־טעגליכען לעבען, וועל־כע דער איד האָט מיט אַ כױון געשטיקט אין זיך, כּדי עס צו זאַמלען און אויפצוהײטען פאַר אַ העכערען ענין, פאַר דער הײליגער רגע, ווען איז קאַן וועט שטײן דאָס, וואָס ער האָט געהאַלטען פאַר'ן רעכטען ע ז ע י ק ר, פאַר'ן זײַן פון לעבען...

סייט האט אלץ נוכר געווען. דער איד האט פארבויגען זיין שטאלץ
 און באהאלטען און באגראבען אים טיף אין זיד, כדי אים צו זאמ
 לען און אויפצוהיטען פאר א ה ע כ ע ר ע ז ע נ י ן. דער איד
 האט, זינגענדיג מיט זיין קרעפטיגער שטים „מהיפית“, געגרייט
 זיד צו דער רגע, ווען זיין נשמה וועט אויסשרייען מיט פרייד:
 „שמע ישראל, ד' אלקינו, ד' אחר!“
 און די רגע איז געקומען.

ב.

ווי זי איז געקומען און וואס אזוינס זי איז געווען — דאס דער
 ציילט אונז אש אין דעם צווייטען טייל פון זיין פיל מער ווי היס
 טארישער דערציילונג.

און דאס מאכט ער שוין ניט אזוי „רעאליסטיש“, ווי ער מאַלט
 די אידישע צופאסוננס־פייאנקייט, די אידישע לעבענס־קראפט און
 די אידישע לעבענס־עקשנות, אין דעם ערשטען טייל.

דא טרעט ארויס פאר אונז דער צווייטער, דער יום־טוב'דיגער,
 אש — אש דער ראמאנטיקער.

עס איז ניטא די הייליגע איינפאכקייט און די זעלבסטפאר
 שטענדליכקייט, מיט וועלכער עס ווערט דערציילט וועגען דעם
 פאסערס פון די כראניקעס איז עס געווען כמעט א נאטירליכע
 זאך, אז אירען זאלען הייליגען נאטס נאמען און אומקומען פון
 זיינעטוועגען. וויזשע אנדערש? „עס איז געווען — און א
 בתולה איז געפאנגען געווען ביי א קאזאק. ער האט זי גענומען
 פאר א ווייב. און עס איז געווען איידער ער איז מיט איר צוזא
 מענגעקומען, האט זי צו אים געזאגט מיט גרויס חכמה, אז זי ווייס
 א סגולה, אז עס זאל איר ניט שאדען קיין כליזיון... דער קאזאק
 האט געמיינט, אז אירע רייד זיינען אמת און ער האט אויף איר
 אויסגעשאסען מיט זיין ביקס גארניט געמיינטערהייט, און די
 בתולה איז געבליבען ליגען אויף דער ערד טויט. זי איז אומגע
 קומען על קידוש השם, דאס דער קאזאק זאל איר ניט מטמא זיין.“

מיט דער וועלט'ס צוקונפט. קיין שום ספיקות האט ער ניט גע' האט, און ער האט געוואוסט די אחריות, וואס עס ליגט אויף אים, ווי אויף דעם רינגעלע, וואס בינדט צונויף די פארגאנגענהייט מיט דער אייביגקייט. ער האט געוואוסט, אז ער געהערט ניט צו זיך אליין, נאר צו עפעס א העכערער און אייביגער איינהייט. האט ער מיט אלע כחות געזען זיך אויפצוהיטען פאר אט דעם העכערען און אייביגען רעיון, און קיין שום זאך האט אים ניט אָפגעשראָקען... דער שכור'ער פאפ האט אים געסטראשעט מיט די „ברידערלאך“, די קאזאקען, וואס וועלען קומען און נוקם זיין זיך אָן די פאנעס און די זשידעס; אויף אים האט דאס געווארפען אז אימה; אָבער ער איז ניט אוועק פון דער קרעטשמע: ביי די פעסער „אָקעוויט“, צווישען שכור'ע פויערים, איז ער געזעסען און גע'חזר'ט מיט זיין זון: „וואמר — האט געזאגט, ד' — נאָט, אל משה — צו משה'ן“. דער פריץ האט אים געמאכט צו שאנד און צו שפאָט, און ער האט שטילערהייט, זאָגענדיג תהלים, געטראכט: שענד מ'ך, שפאָט פון מ'ך — אָבער א שול וועט זיין אין זלאַטשאָוו, און א נייע אידישע קהלה וועט אויסוואקסען, א נייער קוואל פון פרנסה וועט זיך עפע'נען פאר אירען און — א נייער מקום תורה...

און ער האט אויסגעפירט. אין משך פון עטליכע יאָר איז דער פארוואפענער ישוב, וואו עס איז געווען נאָר איין איד, א פאָר גרעכטער ארענדאר, וועלכער האט ניט געהאט אפילו קיין מלמד פאר זיין זון און פלעגט אָפט ניט וויסען, ווען שבת איז — געוואָרען א גרויסע אידישע קהלה, וואו עס האָבען זיך אויפגעקליבען אירען פון אלע עקען וועלט, אין דער ארענדאר האט געטאָן א שידוך מיט'ן רב און איז געוואָרען דער פרנס פון שטאָט... „און ווייט און ברייט האט זיך געטראָגען דאָס געזאָנג פון דער נייער שול איבער די ווייסע סטעפעס פון אוקראינא, און געטראָגען האט זיך די בשורה איבער וואָלד און פעלד און גערוישט האט יעדער בויס און יעדעס גרעזעל אין דער ווארימער פריילינגס-נאכט: א שול געבויט, א חופה גע'שטעלט, די ברכה קומט! די ברכה קומט!...“

מענדעל ארענדאר האט זיינס אויסגעפירט. דעם אידענס ענערניע, דעם אידענס איינגעשפארטקייט און צופאסונגס-פייאיג-

און אין זלאטשאוו איז געווארען א אידישע קהלה, א הייליגע
אידישע קהלה! און ר' מענדעל איז געווען דער פרנס... איז ער דען
ניט ווערט געווען צו זיין א פרנס ביי אידען? איז ער דען ניט גע-
ווען דער אויפטוער און דער בויער פון דער קהלה? האט ער דען
ניט געזונגען הייליגע זמירות פאר'ן פריצ'ס געסט? האט ער דען
ניט געטאנצט פאר זיי א בער? אין די אויגען פון דער קהלה האט
דאס אים ניט דערנידעריגט. פארקערט, דאס האט אים דערהוי-
בען. ער האט געטאן דאס, וואס א כשר'ער איד דא ר ה טאן:
ער האט זיך דערנידעריגט, כדי אידישקייט צו דערהויבען. ער
האט זיך מבוזה געווען פאר מענשען, כדי ניט פארשעמט צו ווערען
פאר גאט. און ער האט זיך, אין דער אמת'ן, גאָר ניט מבוזה געווען.
קאנען זיי דען אים דערנידעריגען — אַט „די עולם־הזה'ניקעס,
וואס פרעסען און זויפען און דינען צו א גאט א האַלץ“? קאנען זיי,
די חמורים, דען פארשוועכען זיין פארבארגענעם הייליגען שטאַלץ?
האבען זיי דען עקזיסטירט פאר אים, בעת ער האט פאר זיי גע-
זונגען און געטאנצט ווי א בער? האט ער פאר זיי דען גע-
זונגען און געטאנצט? פאר גאט האט ער געזונגען און געטאנצט.
וואס זיינען אים אָנגעגאנגען די אויסערליכע דערנידערונגען, ווען
אינעווייניג אין אים איז געווען גאט און די אייביגקייט? וואָס איז
אים אָנגעגאנגען, וואָס אנדערע טראַכטען וועגען אים, ווען ער האט
אינעווייניג אין זיך געוואוסט, אז ער גייט צו אַ הייליגען און אַן
אייביגען ציל?

און ער איז געגאנגען צו זיין ציל מיט זיכערע און גלויביגע
טריט. ער האט געוואוסט, אז ער איז ניט דער ערשטער אויף דעם
דאזיגען וועג און ניט דער לעצטער. ער האט געוואוסט, אז דורות
האבען פאר אים געליטען און געהאָפט און איצט איז זיין צייט צו
ליידען און צו האָפען און גאָר אים וועט זיין קינד טאָן דאָס אייגענע
און זיין קינדס קינד, ביז עס וועט קומען די גאולה... ער האט ניט
„שטודירט די אידישע געשיכטע“, ווי מיר, ער איז געווען א פראַכט-
טער איד; אבער די אידישע פאָרגאָנגענהייט האט געלעבט אין זיין
בלוט און אין אלע זיינע אברים און אלע זיינע געדאנקען, און פונקט
אזוי זיכער איז ער געווען מיט דער צוקונפט פון זיין פאָלק און אויך

א וויסטנעיש, אין א פארווארפענעם סטעפ, צווישען ווילדע און ווילד־פרעמדע מענשען, און דאָרט מאכען געשעפטען און אַנקלייבען גאָלד און זילבער און אויסבויען א הויז — וועט זיין אויך א שול. עס מ ו ז זיין א שול אין זלאַטשאַוו, טראַכט מענדעל. זלאַט טשאַוו מוז ווערען א אידישער ישוב. וואָס הייסט, אַזא גרויסער סטעפ, אַזוינע רייכע קאָזאקען, אַזוי פיל פויערים, אַזוי פיל פויער־לישע פריצים, אַזא קוואַל פון פרנסה — און ניטאָ קיין אידען! און דאָס שניידערל, דער אורח, וואָס איז גראָד אַנגעקומען (דאָס שנייד דערל ווייזט זיך שטענדיג, וואו מען דאַרף אים), גיט אים צו מוט: „אזא גרויסער, ברויטער סטעפ און אַז א שול“: היתכן? „און אַז דער רבונז של עולם, זאַנט ער, וויל, אַז זיינע אידעלאָד זאָלען דאוונען צו אים — וועט דער פרייז מוזען געבען די שול. ער וועט מוזען. מען וועט אים נויטען. פון הימעל וועט מען אים נויטען. ווי הייסט, ער וועט ניט וועלען?“

ווי הייסט, דער פרייז וועט ניט וועלען געבען קיין שול, אַז דער איד מ ו ז האַבען א שול? א איד וועט זיך אַז עצה געבען. און דער איד האָט זיך אַז „עצה“ געגעבען. אויפ'ן גרויסען באַל, וואָס דער פרייז האָט געמאַכט, קומענדיג קיין זלאַטשאַוו אויף געיעג, האָט מענדעל מיט זיין זון שלמה געזונגען פאר די יאָשני־וועלמאַזשנע געסט אידישע זמירות, דערנאָך האָט ער, ניט וועלענדיג „זאגען פאטשארעס פאר דער הייליגער מאריא דריי מאָל“, ווי דער פאָז האָט פון אים פארלאַנגט — געטאַנצט א בער, ד. ה. „צוויי קנעכט האַבען דעם אידעל גענומען און איבערגעצויגען איבער אים א בערענעם פעל. דער פרייז האָט געהייסען די (אידישע!) כל־זמר שפילען, און די צוויי קנעכט מיט צוויי לאַנגע בייטשען האָבן בען אַנגעהויבען דעם בער צו שמייסען. דער בער איז געשפרונגען פון איין אָרט צום אַנדערען און געשריען: בר... בר... די שררות האָבן בען געלאַכט און געדרייט זיך און איינער דעם אַנדערען האָט גע־שטופט צום בער, און די קנעכט האַבען געשמיסען און געיאָגט אים פון איין אָרט אויף דעם אַנדערען“ — און אין זלאַטשאַוו איז גע־וואָרען א שול! דער פרייז האָט געזאַגט צו מענדעלען: — גוט גע־שפילט, אידעל, דעם בער, קריגסט דערפאר די שול.

זיין „אקעוויט“ — און סטראשעט אים, ווען ער וויל אים מער ניט באהיטען. מיט „די ברידערלאד“, די קאזאקען, וואָס וועלען קומען צו רייטען פון סטעפ — „דאָס פּאַלֶק באַפֿרײַען פֿון די פּאַנעס, די צערק־וועס פֿון די זשירעס און פֿאַר גאַט'ס עולה נקמה נעמען“. הערט עס דער איד — מיט זיין אינעווייניגסטען אויער הערט ער עס, מיט דעם אויער פון זיין געוויסען און זיין הונדערט־יאָריגער ערפֿאַרונג; ער הערט עס אפילו דאָן, ווען קיינער זאָגט עס אים ניט — און עס ציטערט אין אים יעדעס גליד. „טאַטע, פּאַטער, פּרעגט ער ביי גאַט, פּאַרוואָס שטראַפּסטו מיך אזוי? מיט וואָס האָב איד געזיגט דיגט? האַלט איד ניט די צערקווע אין אַרענדע, שלאָגט מיך דער קסיאַנדי; האַלט איד די צערקווע אין אַרענדע, „שרעקט ער (דער פּאַפּ) מיך מיט די ברידערלאד...“

אַבער דערצו אין שוין דער איד געוואוינט, און ער וואָלט דאָס נעמען פֿאַר ליב, ווען ער וואָלט געקאָנט כאַטש אידישקייט אָפּהיטען זיי געהעריג אין. דאָן וואָלט אים דער שבת, דאָס גייסטיגע לעבען, באַלוינט פֿאַר דעם צער פֿון דער וואָד, פֿאַר די דאַגות און דערני־דערונגען פֿון דער ביטערער און פינכטערער פּרנסה. דאָן וואָלט ער געוואוסט, פּאַרוואָס ער ליידט, און ער וואָלט אין שול און אין חדר און אין דער ישיבה און אין די אלמערס ספרים פּאַרבאַרגען און באַהאַלטען און געזאַמעלט דעם שטאַלץ און די אלע הויכע גע־פילען, וואָס ער קאַן ניט אַרויסווייזען זייענדיג ביים פּריץ אין הויף און מיט די פּויערים אין קרעטשמע. אין אַבער ניטאָ קיין שול אין זלאַטשאַוו (דער פּריץ לאָזט ניט בויען קיין שול), און אָן אַ שול איז ניטאָ קיין אידישער ישוב, קיין אידישע קהלה, אידען ווילען ניט קומען אהער, איז ניטאָ אפילו קיין מלמד פֿאַר'ן זון. מענדעל אליין מוז, זייענדיג ביי די פעסער „אקעוויט“, צווישען שכור'ע פּויערים, לערנען מיט זיין זון שלמה: „וואָמך — און ער האָט גע־זאָגט, ד' — גאַט, אל משה — צו משה'ן...“

אַבער אַ איד פּאַלט ביי זיך ניט אַראָפּ. אַ איד וויינט, קלאָגט זיך, אַ איד איז זיך אַבער ניט מיאש. אַ אידען שרעקט די רשעות פֿון דער וועלט, אַבער זי שרעקט אים ניט אָפּ. אַ איד גיט זיך אָן צעה... איז געווען כח און מוט און דרייסטקייט צו באַזעצען זיך אין

זי איז איינגעטיילט אין צוויי טייל.

אין דעם ערשטען טייל רעדט זיך דערהויפט וועגען דער גרוי-
סער אידישער לעבענסקראפט און וועגען דעם אירענס פייאניקייט
זיך צוצופאסען צו אלע אומשטענדען און אַנצונעמען פאר ליב אפילו
די שווערסטע דערנידערינגען, אבי נאָר צו קאָנען זאַמלען שטאַלץ
און מאַראַלישען כח פאר העכערע ענינים...

ערגעץ אין די ווילדע פאַרוואַרפענע סטעפעס פון פּאָדאָליע,
צווישען די אוקראינישע פויערים, וואס זיינען פאַרשקלאַפט ביי די
פּוילישע פּריצים און וואַרטען אויפ'ן טאַג פון נקמה, האָט זיך פאַר-
קליבען אַ איד מענדעל, גענומען אין אַרענדע דעם שענק און די
פּראַוואַסלאַווישע רוסישע „צערקווע“, און איז געוואָרען אַ פּרייער
שקלאַף ביים פּוילישען פּריץ און אַ געצוואַנגענער האַר איבער דעם
אוקראַינישען פויער.

דעם פּריץ האָט מענדעל געהאַלפּען איינמאַנען די צינזען ביי
דער באַפּעלקערונג; מיט די קאַזאַקען פון „זאַפּאַראַזשיע“ האָט ער
געפירט געשעפטען; דעם פויער פון דאַרף האָט ער פאַרקויפט
בראַנפּען... ער האָט געהאַט בשפּע פרנסה; אָבער ווי טייער האָט
ער געצאָלט פאַר זיין מאַטעריעלען וואַוילשטאַנד! דער פּריץ האָט
אים פאַראַכטעט, ווייל ער האָט זיך „מיט'ן גוטען ווילען“, ווי עס
האַט זיך געקאַנט דוכטען, פאַרקויפט צו אים און איז גרייט געווען
צו טאָן אַלץ, וואָס ער האָט אים געהייסען; דער פויער האָט אים
געהאַסט, ווייל ער האָט געמאַכט שותפות מיט'ן פּריץ; און ביידע,
אי דער פּריץ, אי דער פויער, האָבען געזען אין אים אַ פרעמדען, אַ
ד ר י ט ע ז, וואָס איז — ווער ווייס פון וואַנען — געקומען און
געשטעלט זיך א י נ מ י ט ע ז, צווישען די צוויי סאַציאַלע און
נאַציאָנאַלע גרופּעס, צו קיינער פון זיי ניט געהערענדיג...

ניט קיין „כלאַפּ“ און ניט קיין „פּאָן“, איז ער געוואָרען אַ
שקלאַף ביים פּריץ און איבער'ן פויער אַ האַר. אַ שקלאַף ביים
פּריץ איז ער „מיט'ן גוטען ווילען“ געוואָרען — האָט עס אים נאָר
מער דערנידעריגט; אַ האַר איבער'ן פויער איז ער געוואָרען דורכ'ן
פּריצים ווילען — האָט אויך דאָס אים קיין כבוד ניט געבראַכט.
זיצט אַט אַ שיכור'ער פאַפּ ביי אים אין שענק, קוויקט זיך מיט

ניגייטען, אויף עניני עולם הזה. זיי זיינען גאטס פאלק און נאָר
פאר גאט און דער הייליגער אמונה, זי זאל ניט פארשוועכט ווערען
(אדער אנדערע גרויסע זאכען!), מענען זיי מקריב זיין זייער לע-
בען. אזוי זאגט דאָס שניידערל, וואָס איז ביי אשׁן אַ מין למד-
ווא׳ניק, אַ סימבאל פון דער אידישער אייביגקייט און דעם אידי-
שען במחווה, א וואָר-אויג, וואָס היט דעם לעצטען פונק, דאָס שארית
הפּלטה... און אזוי זאגט אויך דער נעמידאווער רב אין זיין לעצטער
דרשה צום עולם אין שול: „...יעדער איד, זאָגט ער, א י ז
ז י ד מ ח ו י ב צ ו ר א ט ע י ו ע ז, ו ו י ע ר ק א ז, און
דער, וואָס ברענגט אונטער זיין לעבען בידים, דער איז א מאבד
עצמו לדעת און ער האָט קיין חלק לעולם הבא ניט. פאר גארניט
זאלט איר זיד, חלילה, אפשטעלען, ניט פאר קיין פארמעגענס, פאר
נאָרד און זילבער, אָדער ספרים קדושים. וואָרים איר באַלאַנגט ניט
צו זיד, נאָר צום רבונג של עולם, און פאר גארנישט זאלט איר
זיד, חלילה, דאָס לעבען איינשטעלען. נ א ר פ א ר ד ע ר
א מ ו נ ה ה ק ד ו ש ה א ל י י ן... ביז עס קומט צום פייני-
טעל, צום רעכטען עיקר, פלעגט א איד נאָכגעבען
און אונטערגעבען זיד, און נאָר אז עס פלעגט האלטען ביים
עיקר — איז ער גרייט געווען איינצושטעלען זיין לעבען... צו-
פאסונג און טיפסטע דערנידערונג אלע טעג פון אַ גאנץ יאָר און
שטאלצע, הייליגע עקשנות ביז מסירת נפש, ווען עס קומט דער
יום-הדין — דאָס איז די וואָך און דער שבת פון דער אידישער גע-
שיכטע. קיין אנדער פאלק ווייס ניט פון אזא צווייגעשטאלטיג-
קייט: אַדער שקלאַפישקייט, אַדער העראַאזום — דאָס
איז די פסיכאלאָגיע פון מענשען און פעלקער. און נאָר מיר זיינען
פייאייג צונגלייך אי אויף דעם אומווירדיגסטען אַפּאַרטוניזם, אי אויף
דער הייליגסטער מסירת נפש... מיר זינגען יאָרען, דורות-לאַנג:
„מה יפות“, אבער ווי עס קומט צום לעצטען נסיון, שרייען מיר
אויס: „שמע ישראל, ד' אליקנו, ד' אחד!“

דאָס איז דער זין פון אונזער געשיכטע. דאָס איז אויך דער
זין פון אשׁם היסטאָרישער דערציילונג, ווי איד האָב זי פאר-
שטאנען.

שלום אש: קדוש השם*

.א.

אין דעם היסטארישען ראמאן „קדוש השם“ איז באארבעט א טייל פון די כראניקעס, וואו עס זיינען פארצייכענט די הייליגע ליידען און שוידערליכע פאסירונגען פון גזרת ת”ח, ווען אין דעם אויפשטאנד פון די אוקראינער פויערים און קאזאקען קענען די פוילישע פריצים זיינען הרוב געווארען הונדערטער אידישע ישובים און צענדליגער קהלות קדושות זיינען אומגעקומען על קדוש השם... וואס איז דער זין פון דעם דאזיגען הייליגען און שוידערליכען בלאט געשיכטע? קיינמאל האבען מיר ניט געדורשט אזוי צו ווייטען דעם זינען, ווי איצט, ווען עס האבען זיך אומגעקערט יענע צייטען...

„באהאלט אייער גבורה“ — זאגט דאס שניידערל צו די עטליכע פראסטע געזונטע פאלקס־מענשען, וואס זיינען געבליבען אין זלאטשאוו אין שול און ניט געוואלט זיך אונטערגעבען, ניט געוואלט אנטלויפען, ווי אנדערע אידען, — „באהאלט אייער גבורה. גאט וועט דארפען אייער גבורה אויף א העכערען ענין, ווען עס וועט קומען די צייט, ווען מיר וועלען זוכה זיין דערצו. זייט מציל די נפשות, זיי באלאנגען ניט צו אייר, זיי באלאנגען צו גאט“. אידען בארען ניט אויסברענגען זייער שטארקייט און שטאלץ אויף קליי-

(* פארלאג „פארווערטס“, ניו-יאָרק, 1920.)

אינזעל איז פאר זיך א וועלט, נאר בריקען זיינען איבערנעווארפען
פון איין אינזעל צום אנדערען. אין „אנקעל מאזעס“ זיינען די
אינזלען צונויפגעוואקסען, דאס איז שוין עפעס א מיז קאנטינענט.

(1921)

נאָר אין מאַלען סיטואַציעס און מאַסענסצענעס. און וואונדערליך־
נעשילדערטע, ליריש־געפאַרבעטע און פון הומאָר־באַלויכטענע סיטו־
אַציעס, גרופע־געפילען און גרופע־סצענעס זיינען דאָ אין בוך אָן
אַ שיעור. ווי אַ ביישפּיל וויל איד דערמאָנען נאָר די קאַפּיטלען,
וואו עס רעדט זיך וועגען קוני־איילאַנד. קיין מייסטערהאַפּטע
ר ע א ל י ס ט י ש ע פ ר ט י מ זיינען דאָרט ניט. פרטים
וואַלט אָן אַנדער קינסטלער, אַ מער עפּישער, געגעבען אונז בולט־
ערע און מער דיפערענצירטע. אָבער צו וואָס דאַרפען מיר די פרטים,
ווען עס אַטעמט אויף אונז די נ ש מ ה פון די זאַכען און עס
דינגעלט אונז אַרום זייער ל ו פ ט ? צו וואָס דאַרפען מיר דעם
„אַמת־עו“ קוני־איילאַנד, אַז אַש ניט אונז ז י י ז קוני־איילאַנד,
— און עס לעבט און עס אַטעמט און עס כּשופּ׳ט. דאָס איז, ווי
אַלץ, וואָס אַש שאַפט, אַ שטראָם מאַסענלעבען, אַ שטיק יום־טוב־
דיגקייט... די משפּחה פון שטעטל איז געשטאַרבען, — זאָל לעבען
די גרויסע משפּחה־דיגקייט, וואָס אויפֿן ברעג ים אין קוני־איילאַנד,
— די משפּחה־דיגקייט, וואָס אַש פּילט אָן מיט איד די לופּט
שטענדיג, ווען ער טרעפט אָן מענשען, וואָס זיינען צוזאַמען, —
אַלץ איינס, ווער זיי זיינען און וואו זיי זיינען... דעם שטעטלעשען
מאָזעס׳ן איז די דאָזיגע גרויסע, צו גרויסע „פּאַמיליע“ פון ניו־
יאָרק פּרעמד; זיין פּלימעניג, דעם גרויסשטעטישען סאַציאַליסט
טשאַרלי, איז זי נאַנט. „אַ מאַסע, — זאָגט טשאַרלי, — איז
דאָס גרויסע אייביגע לעבען, וואָס איז געווען פאַר אונז און וועט
זיין נאָך אונז... אַז איד געפּיז זיך צוזאַמען אין אַזאַ ים מיט מענ־
שען, ביז איד זיכער, מיר דאַכט זיך, אַז איד האָב זיך אויפגעלייזט,
— און בין אַ טייל פון דעם גרויסען אייביגען... טשאַרלי איז גובר
מאָזעס׳ן: דער קליינער שטראָם פון ש ט ע ט ע ל האָט זיך
אַריינגעגאַסען אין דעם ים פון נ י ו - י אָ ר ק. ניו־יאָרק האָט
גע׳ירש׳ענט קוזמין.

פון קינסטלערישען שטאַנדפּונקט האָט דער ראַמאן פּעלערען,
דערהויפּט אַרכיטעקטאַנישע. אָבער אין פּאַרגלייך מיט דעם ער־
שטען ראַמאן אַש׳ס „מערי“, איז עס אַרכיטעקטאַניש אַ גרויסער
שריט פאַרויס. „מערי“ איז אַזוי ווי אַ גרופע אינזלען, יערער

קענדע לאַנדסלייט. אבער זיי ווילען עס ניט נעמען. (די סצענע, וואו זי באַגעגענט זיך מיט די ווייבער פון די סטרייקענדע לאַנדס־לייט, געהערט צו די רירענדיגסטע אין בוך). זי דערפילט נאָר שאַרפער ווי פריער דעם עלענדר און דעם ווייטאָג פון איהר פאַל־שען פאַרקויפטען לעבען. זי באַשליסט אַוועקצוגיין פון מאַזעס'ן. און ווען יענער לאַזט איר ניט אַוועקגיין, זאָגט זי אים אויס, אַז דאָס קינד, וואָס זי האָט געבוירען, זיין איינציג גליק אין לעבען, איז ניט פון אים.

פון דאָן אַז איז אַנקעל מאַזעס, דער פריערדיגער מאַכט־מענש, אַ צעבראַכענער שאַרבען. מיר דערוויסען זיך, אַז ניט קיין מאַכט און ניט קיין הערשאַפט און ניט קיין רייכקייט האָט אַנקעל מאַזעס געזוכט אין לעבען. ער האָט געוואַלט נאָר אַ ביסעלע פאַמיליע־גליק. ער איז אַ איד, ווי אַלע שטעטעלשע אידען, און איז אַזוי עלענדר, ווי זיי, אין אַמעריקע. זיין דראַמע איז די דראַמע פון שטעטעלשע אידן גלויבט.

איר האָב געענבען נאָר אַ טרוקענע סכעמע פון דער דראַמע. ביי אַש'ן איז עס ניט קיין סכעמע. דער ראַמאן איז פול מיט לע־בען.

די איינציגע פערזאָנען זיינען אָדער נאָר פון אויבענאָויף גע־צייכענט, אָדער אויספירליך געשילדערט, אבער ניט אויסגעהאַלטען פסיכאָלאָגיש. (אַזוי אַ שטייגער קומט מאַזעס'ן אין קאַפ אַ געדאַנק, ווען ער דערוויסט זיך, אַז מאַשאַ האָט אים ניט ליב, צו פאַרפירען זי און צו „צעברעכען“, כדי זיך אַז איר נוקם צו זיין, — אַ ברודער טאַלימעט, וואָס שטימט ניט מיט מאַזעס'עם כאַראַקטער, וועלכער איז האַרט, אבער, אין תּוֹד גענומען. גוט און איידעל; פונקט אַזוי איז ניט מאַטיווירט פסיכאָלאָגיש די אויפפירונג פון מאַשאַ'ן: אין אַנהויב טרעט זי אַרויס ווי אַ שטאַלצער און זעלבסשטענדיגער כאַראַקטער, דערנאָך ווערט זי מיט אַמאַל עפעס אַ שעפעלע, וואָס טוט אַלץ, וואָס טאַטע, מאַמע און גוטע שכנות הייסען איר טאָן, און ערשט צום סוף רעוואַלטירט זי און ווערט ווידער אַ זעלבסשטענדיגער מענש). אבער ניט אין דער שילדערונג און אין דעם פּסי־כאַלאָגישען אַנאַליז פון איינציגע פערזאָנען ליגט אַש'ס קראַפט.

בראכט און איז דער פרעזידענט פון זייער חברה „אנשי קוזמין“!
אבער סוף-כל-סוף געלינגט משה'לי'ן צו געווינען דעם צוטרוי פון
די קוזמינער לאַנדסלייט און זיי הויבען אָן צו רעדען וועגען אים,
ווי וועגען א משה'ן. וואָס איז געקומען זיי אויסלייזען פון אַנקעל
פרעה און זיין גוגש סעם, וואָס ארבייט מיט זיי עבודת-פרד“; און
עס הויבט זיך אָן א סטרייק, וואָס איז מער ענליך אויף אַ משפּחה-
מחלוקת, ווי אויף אַ געוויינליכען עפּיזאָד פון סאַציאַלען קאַמף.
דאָס איז די שטעטעלשע, די אידישע פּאַרם פון סאַציאַלען קאַמף.
איר שילדערונג איז בוד געהערט צו די שענסטע און א י ד י ש
ס ט ע שילדערונגען פון דער סאַציאַלער באַוועגונג צווישען אידען.
„קוזמין האָט גערוט, און עס האָט אויסגעזען ווי הול-המועד אין
דער היים. ניט קיין שבת, ניט קיין יום-טוב, — עס איז אינדער-
וואַכען און מען ארבעט ניט“. וואָלט אַנקעל מאָזעס נאָך געווען
דער בעל-הבית אין שאַפּ, וואָלט צו קיין סטרייק ניט געקומען:
קוזמינער לאַנדסלייט וואָלטען דעם אַנקעל ניט געקאַנט מעיז-פנים
זיין. — מען איז דאָר איין משפּחה! אָבער זינט אַנקעל מאָזעס
האַט חתונה געהאַט, איז דער בעל-הבית אין שאַפּ סעם, און ער איז
שוין מער אַמעריקאַנער, ווי שטעטעלדיגער. און דער סטרייק איז
מעגליך געוואָרען טאַקע דערהויפּט דערפאַר, וואָס אין שאַפּ האָט
זיך אַנגעהויבען אויסוועכען די פּריערדיגע ש ט ע ט ע ל ש ע
לופט.

דאָס איז געווען אַ משפּחה'דיגער סטרייק, פונקט אזוי ווי
די פאַרשקלאַפונג פּריער איז געווען אַ משפּחה'דיגע. מער ניט,
וואָס אַנקעל מאָזעס האָט שוין מער ניט געהערט צו דער משפּחה.
דערפאַר אָבער האָט זיך אומגעקערט צוריק צו דער משפּחה
מ א ש א. זי האָט דערפילט, אַז זי איז פֿונקט אזוי פאַרקויפט
צום אַנקעל מאָזעס, ווי אירע קרובים, וואָס שקלאַפּען ביי אים אין
שאַפּ. זי איז געוואָרען זיין ווייב נאָר צוליב אירע עלעטרענס אַרימ-
קייט; און „אין דעם קאַמף פון די לאַנדסלייט געגען דעם אַנקעל
האַט זי געזען איר אייגענעם קאַמף. זי וויל זיך אויך באַפּרייען
מיט אַלע לאַנדסלייט צוגלייך פון אַנקעל מאָזעס און פון סעמ'ען“.
זי קלייבט צונויף איר צירונג און טראַגט עס אַוועק צו די סטרייק

טאמער האבען זיי א וויילע פארגעסען אן דעם, דערמאנט זיי דער אויפזעער סעם, וועלכער ווייזט זיך אין טיר פון שאפ און ניט א געשריי:

„נא, זעט, קוזמין זינגט! אזוי איז נומ. איר וועט זיך דא א שווארץ יאד אויסריכטען פון מיר. איר רופ באלד ארויף דעם און קעל מאזעס צו אייך!“

אנקעל מאזעס, — דאס איז דער פארשקלאפונגס־כח, וואס האלט זיי דא אויף אינאיינעם.

אבער סיי אט דער פינסטערער פארשקלאפונגס־כח און סיי דער ליכטיגער כח פון דער בענקשאפט און די עראינערונגען פון דער אלטער היים זיינען ניט ביכולת אויפצוהאלטען אויף לאנג אין ניריארק דאס שטעטעל. ווארים נייע פרעמדע עלע־מענטען רייסען זיך אריין אין דער שטעטעלשער משפחה און זיי רייסען זי אויף פון אינעווייניג. דאס זיינען די קינדער, וואס זיינען אויפגעצויגען געווארען אין אמעריקע. כאטש זיי זיינען גער בורען אין קוזמין, זיינען זיי דאך פרעמדע אין דער קוזמינער משפחה. „זיי זיינען נאך פון אן אנדער וועלט, גאנץ אנדערע מענשען“, זאגט וועגען זיי די משפחה, ווען זיי קומען צום שיה באלייטען די צוויי אלטע אידען, וואס פארען קיין קוזמין, אזוי ווי פרומע אידען פלעגען פארען אמאל קיין ארץ־ישראל, — שטארבען. זיי, די קינדער, פארשטייען ניט, וואס עס בענקען אזוי די קוזמינער אהיים, און נאך ווייניגער פארשטייען זיי די קוזמינער „משפחה־דיגקייט“ דא אין ניריארק, און ווען איינער פון זיי, טשאַרלי, וואקסט אויס און ער ווערט א סאָציאליסט, איז זיין טרוים, — ארגאניזירען א סטרייק פון די קוזמינער שניידער און ברעכען די הערשאפט פון אַנקעל מאָזעס. און זיין טרוים ווערט פארווירקליכט. די שטעטעלשע פאטריארכאלישע באַ־ציאונגען צווישען דעם קוזמינער „קייסער“ און די קוזמינער שקלאַ־פען ווערען איבערגעריסען. ניט גרינג קומט עס אן טשאַרלי'ן. סטייטש, א מרידה געגען אַנקעל מאָזעס? וויפיל טובות האָט ער יעדען איינעם פון זיי געטאָן? ער האָט דאָך זיי אהער אראָפּגע־

יע. דאָס שטעטעל איז אַ נײַער, אַמערײקאַנער, אױסגאַבע. — אַט דאָס איז אַש׳ס ראַמאַן „אַנקעל מאָזעס“.

דערמיט װײל אײך נײט קלענער, נאָר קלערער מאַכען דעם ווערט פון אַש׳ס ראַמאַן. אײך װײל נײט זאַגען, אַז דער פאַרפאַסער פון „שטעטעל“ חזר׳ט זײך דאָ אײבער. ער צײגט אונז דאָ טאַקע װידער אַמאָל דאָס שטעטעל, אבער נאָר אײן אַ נײער סײטור אַצײע. פריער האָבען מײר געזען דאָס שטעטעל אײן דער הײם. דאָס איז געווען אַ משה-ה-א-י-די-יע, מיט זון באַגאַסען און מיט חו. אײצט, אײזען דעם ראַמאַן „אַנקעל מאָזעס“, זעען מײר דאָס שטעטעל אײן גלוח, און דאָס איז שװײן נײט קײן אײדילײע, נאָר אַ טראַגעדיע, אַ טראַגעדיע פון אַ משה-ה. װאָס ווערט אױפֿגעהאַלטען נאָר דורך אײר פאַרשקלאַפונג אײן דער געגענווארט און דורך אײרע עראַינערונגען וועגען אײר פרייערען לעבען אײן דער פאַרגאַנגענהײט.

קוזמין אײן פּױלען און אַנשי קוזמין מיט זײער פּרעזידענט אַנקעל מאָזעס אײן נײַ-יארק, — דאָס איז אַזױ װײ ביים אײדישען פּאַלק ארץ-ישראל און גלות. אַנשי קוזמין קאַנען נײט פאַרנעסען זײער אַלטע הײם, „יעדער אַלטער שטײן, יעדעס אַלטע הױז און װינקעל ווערט מיט ליבע און בענקשאַפט דערמאַנט פון די געטרייע קינדער פון אַלטען קוזמין, װעלכע זיצען מיט די הױזען (װאָס זײ נײען) אײן זײערע הענט און בענקען נאָר אײר, און װאָו נײט װאָו פּאַלט אַ טרער, לאָזט זײך הערען אַ קרעכץ פון אַן אַלטען אײנוואוינער פון קוזמין, װאָס האָט זײך דערמאַנט אַן אײר שײנ-קײט...“

אַט לײגען די פאַרשקלאַפטע שטעטעלשע בעל־הבתים אױף אַ װײלע אױעק די נאָרלען מיט די שערען און הערען זײך אײן, װײ אײנער פון זײ זײנט אַ שטיקעל קוזמײנער חזנות. „דעם אַלטען חזנ׳ס נײגונ טראַגט אײבער קוזמין אײן דער אַלטער שול ארײן, און עס דערמאַנט זײך זײ דער שײנער שבועות־דיגענער שבת, װען יעדער בעל־הבית אײז געזעסען אױף זײן שײנער „שטאַט“ מיט׳ן טלית און גאַלדענער עטרה באַפּוצט און געקװאַלען זײך מיט׳ן חזנ׳ס נײגונם, — און חײנט זיצט קוזמין מיט הױזען אײן די הענט...“

וואס זי באפעלט אים". זיינע לאנדסלייט זיינען פארשקלאפט ביי אים, און ער — ביי זיין ענערניע, ביי זיין אימפעט. ער האט געד האט א פרוי, וואס האט געבענקט און געלעכצט נאך זיין ליבע, — האט ער ניט געזען ניט זי און ניט איר ליבע, קיין צייט ניט געהאט עס צו זען; און זי איז וואס א טאג פארבענקטער געווארען און שוואכער, ביז זי איז געשטארבען. ער בלייבט אליין, און קינדער און אן נאנטע מענשען, וואס זאלען אים ווייכער מאכען, און ער גיט זיך נאך מער איבער דעם אימפעט פון זיין הערשען איבער די לאנדסלייט, וועלכען זיינען אזוי פארשקלאפט און אומבאהאלפען, אז זיי רופען ניט ארויס ביי אים קיין אנדערע געפילען, אחוץ רחמנות און פארזאכטונג. ביז... ער דערזעט א קליין מיידעלע פון א יאָר פערצען, זיינעם אן ארימען קרוב'ס א טאכטער, מאשא. זי קומט בעמען אים פאר איר פאטער און ווייזט דערביי ארויס אזא שטאלץ און אזא זעלבשטענדיגקייט, אז ער דערפילט אין איר עפעס אזוינס, וואס וועקט אויף אין אים זיין ליבע און זיין יונגענד-ליכקייט, — עפעס אזוינס, וואס קאן געבען א זינען זיין אימפעט און זיין גאנצען לעבען.

אבער דוקא דאן, ווען ער דערגרייכט זיין שווערען און זיסען ציל: ווען ער ווערט דער חתן און שפעטער דער מאן פון דער יונגער מאשא, און עס ווערט ביי אים געבוירען א קינד, — דוקא דאן ווערט דער ענערנישער און קרעפטיגער מאָזעס שוואַך און אומבאהאלפען, און צום סוף פון ראַמאָן שטייט ער פאר אונז שוין נאָך א צעבראכענער און אַ חרוב'ער, פונקט אזוי ווי אלע איבעריגע קינד מינער לאנדסלייט, וואס זיינען פארוואַגעלט געוואָרען אין דעם וויי-טען און פרעמדען לאַנד...

און מיר דערזען, אז ער, דער „קייסער" פון די קוזמינער לאנדסלייט, איז ניט מער ווי א ש ט ע ל ש ע ר „קייסער", און מיר פארשטייען, אז ניט אים אליין טאקע האט דער פארפאסער אונז געוואלט ווייזען, נאך ער האט אונז געוואלט ווייזען ד א ס ג א נ צ ע פ ו י ל י ש ע ש ט ע ל ש מיט אַנקעל מאָזעס און דער שפיץ, ווי עס זעט אויס און וואס פאר אַ פנים עס האט אין אמעריקע.

און זיין גאנץ שטעטל פון פוילען, צונויפגענומען זיי אלעמען אין א האלב־פינסטערען דריי־שטאָקען הויז אויף דער בויערי, גע- מאכט זיי פאר שניידער, און איז אליין געווארען דער בעל־הבית, דער „פרעה“ פון דעם פארשקלאפטען, אבער בויענדיגען און שאפענדיגען פוילישען שטעטל. „די שענסטע אידען פון זיין שטאָט זיינען ביי אים פרעסערס, אַפּערייטאָרס, און זיי ארבעטען פאר אים און זיי חנפֿ'ענען אים.“ ער איז „א בעל־הבית פון טענעמענט־הייזער, אין וועלכע די קוזמינער לאַנדסלייט וואוינען ביי זייער לעבען. א פאר בעטלאַד טראַגעדיען זיין נאָמען אין האַספיטאַל „ביקור חולים“, אין וועלכע די קוזמינער אידען ליגען קראַנק, ווען זיי ווערן רען אַלט, און „מאַזעס מעלניק“ פינקעלט זיך מיט גאַלדענע בוכ־שטאַבען איבער דעם טויער פון „שער רחמים“ ביים אריינגאנג פון דער „סעמעטערי“, אויף וועלכער די קוזמינער רוען נאָך זייער טויט.“

חכלל, ער איז זייער האַר, און זיי זיינען אין זיין רשות סיי ביים לעבען און נאָכ'ן טויט אפילו. זיי האָבען פאר אים מורא, אבער זיי האָבען אים ניט פיינט. זיי זיינען ביין אויף זייער גורל, אבער ניט אויף אים; ער איז זייער „ברויט־געבער“, זייער „וואוילטע־טער“, זייער „קייסער“. ביי אים איז ניט קיין שאַפּ. ביי אים איז עפעס א מין פאַטריאַרכאַלישע פאַמיליע־נווירטשאַפט. ער איז ניט קיין בעל־הבית פון א פאַבריק, ער איז א טאַטע פון א גרויסער פאַמיליע. א „גערעכטער“, אבער א שטרענגער און א האַרטער טאַטע. אפילו זיין שאַטען, סעם דער אויפזעהער, מאַכט די אר־בעטר פון שאַפּ שטיל און אונטערטעניג; עס איז גענוג, ער זאָל זיי נאר דערמאָנען אַנקעל מאַזעס'עס נאָמען.

אַנקעל מאַזעס איז א גוטער אבער ניט קיין ווייכער און ניט קיין שוואַכער מענש. און די גאַנצע שטאַרקייט, די גאַנצע איינ־געשפאַרטקייט, און די גאַנצע קראַפט זיינען גייט אוועק ביי אים אויף ביזנעס. ניט ווייל ער וויל רייך ווערען און גוט לעבען. ניין, ער האָט כמעט גאַרניט קיין באַדערפענישען, און ער לעבט זייער איינפאַך, נאָר — „עס איז געווען, ווי ער וואַלט פאַרשקלאַפט גע־וואָרען צו זיין אומערשעפטער ענערגיע, און די ענערגיע יאָגט אים ווי א ניט־גוטע קראַפט, און ער מוז בלינד אויספירען די באַפעלען,

שלוש אש : אַנקעל מאַזעס*

„אַנקעל מאַזעס“ איז דער נאָמען פון ראַמאַן, ניט זיין תּוֹר.
אַנקעל מאַזעס איז אַ צענטראַלע פיגור, דאָך ניט דער צענטער פון
ראַמאַן.

מען זעט עס, ווען מען דערלייענט דעם בוך ביו'ן סוף. אין די
ערשטע צוויי טיילען דוכט זיך, אז די געשטאַלט פון אַנקעל מאַזעס
איז דאָס, וואָס דער ראַמאַן וויל אונז צייגען. אַנקעל מאַזעס איז,
וואָס מען רופט אָן „אַ מענש מיט כאַראַקטער“, — און נאָך באַ-
שטימטער: אַ מענש מיט אַ שטאַרקען ווילען. אפשר גאָר אַ מאַכט-
נאַטור. איינער פון יענע אויסערגעוויינליך־ענערגישע, אַקטיווע מענ-
שען, וואָס דאָס אידיש פּאַלק איז אזוי רייך אין זיי און די אידישע
ליטעראַטור — אזוי אַרים... און עס האָט מיר אָנגענומען אַ צופרי-
דענקייט, וואָס צווישען די פּאַרשוינען פון אונזער מאַדערנער ליטע-
ראַטור, וואָס זיינען מיסטענס קנאַפע העלדען, ווייזען זיך „העל-
דען“, ווי מאַזעס, — מענשען מיט אַ ביסעלע אייזען און בלוט.
מענשען אָן ווילען, צעבראַכענע און צעקראַכענע, גריבלער, מרה-
שחורה־ניקעס, האַבען מיר אין דער נייער ליטעראַטור אונזערער גע-
נוג, איבערגענוג. עס ווילט זיך זען יענע, וואָס זיינען געקומען
אויף דער וועלט מיט אַ תּאוה צו מאַכט, יענע אונזערע ברידער,
וואָס בויען, — אמת, מיט פרעמדע הענט, אבער מיט זייער ווילען
און לויט זייער פּלאַן. אזא איז אין די ערשטע צוויי טיילען פון
ראַמאַן אַנקעל מאַזעס.

ער געהערט צו די, וואָס האַבען, אזוי צו זאָגען, קאַלאַניזירט
אונזער אידישע אמעריקע. ער האָט אראַפגעבראַכט זיין משפּחה

(* „פּאַרווערטס“ פּאַרלאַג, ניו יאָרק, 1918.

טעם אין די טיילען. און דאס אייגענע מוז מען זאגען וועגען „מערי“ בכלל. ווי א גאנצע זאך דארף עס ערשט ווערען אויפגע- שריבען. דערווייל איז עס נאך א זאמלונג פון פארשטודיעס. און ווי אין ערשטען טייל, וואו עס ווערט געשילדערט דער ת ה ו ם, אזוי זיינען אויך אין צווייטען טייל, וואס פירט אונז קיין פ י נ י ל א נ ד און קיין פ ע ט ע ר ב ו ר ג, — געלונגען אש'ן נאך איינציגע עפיוזאדען (ווי א שטייגער מ ע ר י 'ס באגעגעניש מיט ק א ו ו א ל ס ק י 'ס אין פ י נ ל א נ ד), און איינציגע עפיוזאד- דישע פיגורען (ווי, צום ביישפיל, מ א ק ס י מ א ו ו י ט ש און אנדערע באזוכערס פון נ א ט א ל י א מ י כ א י ל א ו ו נ א 'ס סאלאן אין פעטערבורג). די דאזיגע פיגורען, וואס זיינען קרעפטיג און פריש געשילדערט, ציען אונז צופיל אפ פון דער פסיכאלאגישע פון די הויפטפערזאנען, זיי זיינען אבער וויכטיג דערמיט, וואס זיי באלייכטען אויסגעצייכענט דעם אינעווייניגסטען לעבען פון דער היינטיגער אידישער אינטעליגענץ. די העכערע אידישע אינטעלי- גענץ, די „סאלאן“-אינטעליגענץ, איז אין דער אידישער ליטערא- טור כמעט נאך א נייע טעמע, און די זיכערע קרעפטיגע שטריכען, מיט וועלכע אש האט זי געשילדערט, צייגען, אז ניט בכלל קינסט- לערישע קראפט האט אויסגעפעלט דעם אויטאר פון „מערי“, נאך קינסטלערישע ק א נ צ ע נ ט ר י ר ו נ ג ס - קראפט.

אש איז געבוירען א מייסטער; ער איז אבער ניט געווארען נאך קיין ב ו י מייסטער. דאס פילט זיך אין זיינע דראמעס; דאס זעט מען אויך אין „מערי“, אין אט דעם ערשטען גרעסערען געביי, וואס ער האט גענומען בויען און וואס מיר פילען זיך אין אים ניט היימיש, כאטש אין אים איז פאראן אזויפיל ליכט און לופט.

(1913)

אָרײַסטאַקראַטישען חז, וואָס איז איר: זי איז פאר אים אַ געשטאַלט, וואָס וועקט זיין פאַנטאַזיע, זיין קינסטלערישע פאַנטאַזיע; ער מאַכט פון איר, ווי פון אַ שיינעם פּיזאַזש, אַ קונסט־ווערק. דאָס געפעלט איר, דאָס רייזט זי. אָבער דאָס איז מער שפּיל, מער קונסט, איידער לעבען. און דאָס איז איר אומגליק.

איר אומגליק איז אבער גרעסער, ווי קאַוואַלס קי'ס. ביי יענעם איז קונסט — לעבען, ביי איר איז לעבען — קונסט. יענער גייט אוועק צו דער נאַטור, צו זיינע בילדער, ווען ער דער־פילט די פוסטקייט, וואָס ארום; זי האָט ניט וואוהין צו אַנטלויפּען פון דער פוסטקייט. זי האָט קיין באַדען ניט אונטער זיך, זי איז אַ „ציניגער־קינד“...

פון טאַטענס הויז, פון דער אַלטער אידישער קולטור האָט זי, ווי מיר עס איז בערגעלסאַג'ס „נאָך אַלעמען“, גאַרנישט ניט מיטגענומען, אחוץ דעם אַרײַסטאַקראַטישען, אַרײַענטאַלישען חז. אחוץ דער ליבע צו קליידען זיך אין זיידענס און די טרוימענישען. אין איר איז פאַראַן מער אידישעס ווי אין קאַוואַלסקי', אָבער אירע ליידען זיינען די אייגענע, וואָס ביי אים, די ליידען פון אַ מענישען אַז וואַרצלען, פון אַ מענישען, וואָס אים פעלט גאַנצקייט און זי כערקייט פון געפיל...
.

איר האָב געפרוואוּט אַנטאַפען דעם עיקר פון מיר שא'ס, קאַוואַלס קי'ס און און מער י'ס כאַראַקטער. עס וואָלט געווען אָבער אַ טעות צו מיינען, אַז אין דאַמאַן איז בולט טאַקע אַט דער עיקר. ניין, דאָרט זיינען קענטיג נאָר פּרטים. און אַט די פּרטים זיינען צעזויט און צעשפּרייט איבער די פּילע קאַד פּיטלאַד פון בוך און ניסען זיך ניט צונויף אין איין גאַנצער זאַך; זיי בלייבען אַפּגעזונדערט איינס פון אנדערען, אזוי ווי ביי אַ מאַר לער, וואָס גרייט זיך ערשט אויסמאַלען אַ בילד און צייכענט דער־ווייל איינציגע טיילען, ליניעס, שטריכען. מען מוז אַנשטריינגען די פאַנטאַזיע און טרעפען אין פינטל פון גאַנצען, כדי צו פּילען אַ

מען, נאָר עס נעמט מיך". היינט נעמט אים איין
 זאך, מאַרגען — אז אַנדערע. נאָר איז דער קונסט פאַרנעמט ער
 די שטים פון דער אייביגקייט, דאָס לעבען איז ביי אים אַ מינוט.
 און — אויך זיין ליבע. און דאָס איז זיין טראַגעדיע. ער ליבט
 מער י'ז, אַבער ניט ווי מי שאַ, וואָס האָט קיין אַנדער געד
 פיל ניט, אַחוץ איינעם: דעם געפיל צו מ ע ר י. און „ער האָט
 געבענקט נאָר אַ גרויסען ליבעס־געפיל, וואָס זאָל אים אינגאַנצען
 אַרייננעמען און (ער) זאָל זיך קאַנען אינגאַנצען אַוועקגעבען דעם
 געפיל, דינען דערצו. און ווי האָט ער איצט מקנא געווען מישאַ'ן!
 יע, עס איז דאָ אַ גרויס געפיל אויף דער וועלט, און נאָר געציללטע
 באַזיצען עס — מישאַ... — — — אַ שרעק האָט אים אַרומגענומען
 פאַר זיין לערקייט. ער האָט דערזען פאַר זיך אַ גרויס ליבט, צו
 וועלכען ער קאַן ניט דערגרייכען, און אַ בענקשאפט האָט אים איצט
 אַרומגענומען צו באַזיצען יענעס געפיל פון איבערגעבענקייט, פון
 אַוועקשענקען זיך, אויסטוישען אלע קליינע פאַרגעניגענס אויף אַ
 גרויס גליק און פרייד". ער האָט עס ניט געקאַנט. די ליבע צו
 בילדער האָט אָפּגעשוואַכט אים די ליבע צו מענשען — דאָס
 איז זיין טראַגעדיע.

1.

און דאָס איז אויך מער י'ס טראַגעדיע. מער י' איז
 ניט קיין קינסטלערין; אַבער זי געהערט צו יענע פרויען, צו יענע
 מאַדערנע אידישע פרויען, וואָס דאָס לעבען איז ביי
 זיי — קונסט. מער י' וויל פון זיך אַליין מאַכען אַ קונסט
 ווערק: איר באַגעד איז ניט געניסען, נאָר — מען זאָל זי געניסען.
 מי שאַ ליבט זי, ווי זי איז, — דאָס איז פאַר איר ווייניג: מען
 מוז ליבען איר קונסט, מען מוז זי ליבען אין איר פאַרשענער
 טער, סטיליזירטער, ניט אין איר נאַטירליכער געשטאַלט. אַזוי
 ליבט זי קאַו אַלס קי. ער לערנט זי אַנטאָן זיך אין זיידענס
 און פערעל אויפ'ן שטייגער פון די פאַרצייטיגע אירישע פרויען;
 ער לערנט זי בולט מאַכען דאָס אַריענטאַלישע, דעם יחוס'דיגען,

ק א ו א ל ס ק י איז א קינסטלער, א מאַלער. צו דער
 טעמע פון ראָמאן, ווי ווייט ער איז אַ סכיבה־ראָמאן, האָט ק אַ
 ו אַ ל ס ק י ניט קיין שייכות. ווען ער באַווייזט זיך צום ערש־
 טען מאַל צווישען דער אינטעליגענטער אידישער יוגענט, וואָס צו
 איר געהערט מ ע ר י און מ י ש אַ, ווייס מען נאָר פון אַנ־
 הויב ניט, צי איז ער אַ איד, צי אַ גוי. און ווי ווייט ער טרעט
 אַרויס אין ראָמאן, איז ער איז דער אמת'ן טאַקע ניט קיין איד און
 ניט קיין גוי, נאָר אַ... קינסטלער. די פראַבלעם פון זיין כאַראַק־
 טער, איז די פראַבלעם פון דעם קינסטלער־כאַראַקטער! דעם פלאַם
 פון זיין ליבע ניט ער אַפּ דער קונסט; פאַר'ן לעבען בלייבען אים
 נאָר פונקען. פונקען, וואָס גיבען אַ שיינ און לעשען זיך אויס. ביי
 אים זיינען ניטאָ קיין איבערצייגונגען, פאַראַן שטימונגען: „מען
 דאַרף מיר ניט נעמען אַזוי ערנסט, ווי איר נעמט מיר, זאָגט ק אַ
 ו אַ ל ס ק י. וואָס האָט, ווי יעדער קינסטלער, ניט פיינט צו רע־
 דען וועגען זיך: — היינט האָב איד איד אַזוי געזאָגט, מאַרגען קאָז
 איד איד גאָר עטוואָס אנדערש זאָגען, און, גלויבט מיר, דער יענ־
 נער, וואָס האַלט זיך אַן אַ שטענדיגער מיינונג, איז נאָר אַ לאַנג־
 ווייליגער מענש״. די דאָזיגע באַמערקונג איז ניט איבעריגס
 אַריגינעל, נאָר זי איז העכסט כאַראַקטעריסטיש פאַר ק אַ ו אַ ל
 ס ק י 'ן. דעם קינסטלער, וואָס די גרעסטע ווירקונג האָט
 אויף אים דער אוממיטעלבארער איינדרוק, דער איינפאַל, די אינטר־
 איציע, דעם קינסטלער, וואָס איז אַקטיוו אין דער קונסט, פאַסיוו
 אין לעבען. מחמת זיין אַפגעבען זיך אין רשות פון די אייביג זיך
 בייטענדיגע לעבענס־איינדרוקען, מחמת דעם, וואָס נאָך יעדען צו־
 פלוס — קומט אין אים אַן אַפפלוס פון קרעפטען. — איז ער תמיד
 אַן אומרויאַגער, אַ זוכענדיגער, און איז ניט זיכער מיט זיך אַליין.
 „איד ווייס ניט, זאָגט ער, וואָס וועט זיין מאַרגען מיט מיר, איד
 בין ניט פאַראַנטוואַרטליך פאַר קיין איינציגער מינוט פון מיין לע־
 בען. — ווייל איד ק אַ ו אַ ל ס ק י איז ניט נע־

פיגור פון דעם — שוין אויך פריער דערמאנטען — ד.ר. ל.י.י. ז.ע.ר.א.ו.י.ט.ש., „וועלכער וואוינט אין דעם אַרמיסטען איד־שען קווארטאל אין „ראוו“ און היילט בלויז אַרומע לייט און לויפט אַרום אין די רייכע הייזער און שלעפט צוזאַמען וועש פאַר די קראַנקע און שעמט זיך ניט אַלײן אַלץ זיי צוצוטראַגען איבער דער גאַס“. דער דאָזיגער לייזער־אָוויטש איז „אַ פאַרביסענער פּרײַ־דענקער און דעמאָקראַט פון די זעכציגער יאָרען (ריכטיגער: פון די זיבעציגער יאָרען, ווען אין רוסלאַנד האָט זיך צווישען דער בעסערער אינטעליגענץ פאַרשפּרײט די אידעע פון „גײן אין פּאַלעק“ — ש.נ.) אַדעל“, אַ ליבעראַל“, ווי זײן זון דאָוויד האָט אים מיט שפּאַט גע־רופען. ביי דעם דאָזיגען פּרײַדענקער און כמעט פּערזענליכען פּײַנט פון נאַט האָט די רעליגיע, וואָס דורך דעם „פּרײַען געדאַנק“ איז זי אַרויסגעטריבען געוואָרען ביי אים פון קאַפּ, זיך באַ־זעצט צו אים אין האַרצען אַרײַן אין דער געשטאַלט פון אַן אומגענדליכער אידעאָליסטישער ליבע צו אלע אַרומע און ליי־דענדיגע... דר. לייזער־אָוויטש איז קינסטלעריש די בולט־סטע פּײַ־גור אין גאַנצען ראַמאַן, כאַטש ער שפּילט אין אים נאָר אַן עפּיזאָ־דישע ראָלע*).

(* צווישען די עפּיזאָדישע פּיגורען איז זייער לעבעדיג און פּרײַ־געשילדערט אין פּערזענמען קאַפּיטעל דער פּאַטער פון דעם אַרויסגעטרי־בענעם גימנאַזיסט סאַבאַלײן, וואָס שרײַט צו זײן זון, וועלכער האַלט זיך אויף בײַ דר. לייזער־אָוויטש אין שטוב: — „צום דירעקטאָר זאָלסטו פּײַ־גײן, די האַנט זאָלסטו אים קושען, צו די פּיס זאָלסטו זיך אים וואַר־פען א. אַז. וו.“ און דאָן האַלב־אידיש, האַלב־רוסיש צום דאַקטאָר: „אַכט יאָר האָב איך דעם יונג אין גימנאַזיום געהאַלטען. איך האָב ניט געגעד־סען, איך האָב ניט געטרונקען, איך האָב געוואַלט האָבען א זון אין גימ־נאַזיסטען־קלײדער“ א. אַז. וו. דאָס איז כמעט ווי אַ סימבאָל פון דעם אידישען בעל־הבית, וואָס איז זיך מוסר־נפש, אבי זײן זון זאָל האָבען אַ תּכּלית, אַ דיפּלאָם, און איז אמת אומגליקליך, ווען יענער נעמט זיך מײַשען, ווי ער זאָגט, אין „פּראָווימעלסטוועגע זאַכען“...

„רעוואלוציאנערען“, וואס שאפען זיך, ווי ער זאגט, פון פאלקס
ליידען און אידעאל פאר זיך, איבערצייגט אים, אז דינען דעם פאלק
מיט'ן נאנצען, דיניעם הארצען קאנען נאך אזוינע, ווי דר. לייזער-
ראוויטש, וואס האט אנגענומען די פארמען פון פאלקס לעבען,
וואוינט אין זיינע וואוינונגען, פארדינט פון וואס ער פארדינט, עסט
זיינע שפייזען און שלאפט אויף זיינע געלעגערס. נאך אזא מין לער-
בען פאר'ן פאלק און מיט'ן פאלק וואלט געקאנט כ י ש א'ן
צופרידען שטעלען, ווייל ער געהערט צו די מענשען, וואס גיבען זיך
אפ א זאך א י נ ג א נ צ ען, ווען זי געפעלט זיי. א י נ ג א נ
צ ען אבער אפגעבען זיך דער רעוואלוציאנערער באוועגונג קאן
ער ניט (די בעליהבתישע דערציאונג, די ציוניסטישע שטימונגען,
וואס זיינען אים פון דער יוגענט געבליבען, שטערען אים), גיט ער
זיך אפ א י נ ג א נ צ ען מ ע ר י'ן.

ער גיט זיך אפ שעמעוודיגעהייט, שוויגענדיגערהייט —
מאכט עס זיין ליידענשאפט נאך ליידענשאפטליכער, נאך טיפער.
און אט די טיפקייט, די גאנצקייט, די איינגעשפארטקייט, די ברע-
נענדיגע שוויגענדיגקייט פון זיין דיניעם, קינדערשען געפיל אין דאס,
וואס באשטימט זיין כאראקטער, זיין איד, און אין אויך דאס, וואס
שטעלט אים אוועק ווי א קאנטראסט קעגען דעם צווייטען „ליבהאד-
בער. מערי'ס — קאוואלסקי'ן.

נאך איידער מיר גייען איבער צו קאוואלסקי'ן און
פארלאזען דעם „ראון“, מוזען מיר זאגען, אז כאטש דאס בילד פון
„ראון“ שטעלט אונז ניט צופרידען און עס לאזט אין אונז איבער
א געפעלדיגע און א צעברעקעלטען איינדרוק, זיינען דאך אין אים
פאראן שטריכען, פלעקען, עפיזאדישע פיגורען, וואס האבען געקאנט
ארויס נאך פון א קינסטלערהאנט. איד האב דערמאנט שוין פרי
ער דעם דרייטען פאנטאסטישען איינפאל פון דער דעמאנסטראציע
ציע, וואס אין איר שפיץ גייען... הינקענדיגע און בלינדע! די דאך
זינע פאליטישע קאריקאטור איז קינסטלעריש
א זאך, וואס אנטציקט און שניידט זיך אונז איין טיף אין זכרון.
שווער צו פארגעסען איז אויך די ווי פון איין גוס אויסגעגאסענע

פארטיי-צאנקערייען פון דער אנדער זייט — דאס איז די „רעוואָלוציע“ אין „ראָוו“! אַזש, וואָס דעם אַלעס איז דער פּאַטריאַרד פּון דער שטעטעל-איידישע, זעט ער אין א שיינערער געשטאַלט, איז אַ וואַרימערען ליב, ווי ער איז אין דער אמת'ן, פאַרזעט אין דעם נייעם אידען, אין דעם פאַר-שטייער פּון דער שטאַט-רעוואָלוציע, אפילו די ביסעל אמת'ע שיינקייט, וואָס ער פאַרמאַגט. וואַרימ עס איז דאָך קלאַר, אז ווען דער נייער איד, דער איד דער קעמפער, וואָלט זיך אין אַש'ס קינסטלערישער פאַנטאַזיע אויסגעלייטערט אַזוי, ווי דער אַלטער, קליינשטעטלעדיגער איד, וואָלט ער געהאַט אין דעם דאַמאָן נאָר אַן אַנדערען, א פיל ליכטיגערען, פנים, ווי איצט. ער וואָלט אַגב דאָן רעפּרעזענטירט געוואָרען אין „מעדי“ ניט דורך עפעס גרויע, וואַכעדיגע פּאַרטיי-שרייער, נאָר דורך יענע זעלטענע מאַ-ראַלישע און אמת'רעוואָלוציאַנערישע פּערזענליכקייטען, וואָס האָ-בען שטילערהייט און עקשנות'דיג געוועקט דעם „פּרינץ“, וואָס איז אין א „קליאַטשע“ מגולגל געוואָרען... אַ דאָזיקאַט, ניט אַ האַמ-לעט פּון דער אידישער רעוואָלוציע, מישא, וואָלט דאָן צוגעצויגען די אויפמערקזאַמקייט פּון קינסטלער. דער קאַמפּספּיאַנער אידישער פּראַלעטאַריאַט איז אַ וואַרשע, אַ לאַדז, ניט אַ קאַריקאַטור-פאַר-זאַמלונג פּון אַרימע, דערשלאַגענע בעלי-מלאכות הינטער אַ „ראָוו“ ערנען, וואָלט סימבאָליזירט דאָן די אידישע מאַסע אין תּחום!

ד.

נאָר... די רעוואָלוציע אין „ראָוו“ וואָלט פאַרכאַפט אויך מי-שא'ן. ווען זי וואָלט געווען שענער, שטאַרקער, אימפּאַנידענדי-גער, און אַש'ן איז נויטיג, אז מישאַ זאָל בלייבען אויסער דער רעוואָלוציע, זיין האַרץ זאָל זיין פּריי פאַר מערי'ן.
און עס בלייבט פּריי. אַלץ, וואָס מישאַ'ן קומט אויס צו זען צוושען די בעלי-חבת'ישע „אינטעליגענטען“, די

געשטאלטען". „ווייזט אייערע לייבער — האָט ער (דער רעדנער) אויסגעשריען מיט זיין כריפענדיג קול — דעקט-אויף אייערע שמאַד-טעם, נעמט אייערע קינדער, ווייזט זייערע קרומע פיסלאך, זייערע קרענק, זייערע געשוואַלענע וואסערדיגע קעפּ און פאַרראַפּעטע אוי-גען, זאַלען אייערע ווייבער אויפדעקען די ברוסטען און ווייזען זייערע סוכאָטישע טאַרבעס, פון זעלכע זיי שפּריצען אַרײַן זייער קרענק אין דעם בלוט פון זייערע קינדער. פירט אייערע בלינדע אַלטע פאַר אײך, רעדט ניט קיין וואָרט, זינגט ניט קיין ליד, ו ו ו י ז ט אײך נאָר, זאַל די וועלט זען דעם „ראָוו" אין זיין פּראַכט און גלאַנץ, און זאַל זי דערציטערט ווערען!" דאָס בילד פון דער דאָזיגער פּאַנטאַסטישער דעמאָנסטראַציע אין צווישען די רעוואָלוציאָנס-בילדער אין „מערי" דאָס איינציגע, וואָס האָט אַ גרויסע קײַנסטלעך ווערדע, דאָס אין דער איינצי-גער רעוואָלוציאָנס-מאַמענט, וואו אַש ניט אונז צו פילען זיין ששעפּערישע פּאַנטאַזיע... אַ דעמאָנסטראַציע פון הינקעדיגע און בלינדע אין קיינמאַל ניט געווען אין דער צייט פון דער רעד-וואָלוציע, אַש האָט זי אויסגעטראַכט, אָבער ווי שטאַרק, ווי אומד פאַרנעסליך אין דער איינדרוק פון אַט דער אויסטראַכטעניש! ווי קינסטלעריש — ווי סימבאָליש-בולט מאַכט זי מיט איינמאַל די גאַנצע אַנמעכטיגקייט פון „ראָוו"!

צי איז אין דער אמת'ן אין „ראָוו" טאַקע מער ניט געווען, ווי אַנמעכטיגקייט? אַש'ס אויג האָט דאָרט, יעדענפאַלס, מער גאַר-נישט ניט געזען, און די גאַנצע „רעוואָלוציע" פון „ראָוו" האָט ביי אים אַרויסגערופען נאָר אַ סאַרקאַסטישען שמיכעל... אַש און הר-מאַך — דערצו זיינען מיר געוואוינט; אָבער אַש און סאַרקאַזם — וואָס פאַר אַן אומגעריכטע זאך! און אַט די אומגעריכטע זאך אין געשען אין אַש'ס שילדערען די רעוואָלוציע אין „ראָוו", (די רעד-וואָלוציע אין פעטערבורג אין אין צווייטען טײַל „מערי" געמאַלט דוקא מיט פאַטאַס!). פון דער אידישער פרייהייטס-באַוועגונג און די אידישע רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען האָט אַש אין „מערי" גע-מאַכט — לאַמיר זאָגען אַפען — אַ פאַראַדיע: אַ דעמאָנסטראַציע פון בלינדע און הינקענדיגע פון איין זײַט, פוסטע רײד און נאַרישע

ניטא קיין לויז־ארבעטער, פארזאן נאָר אַרימע, הונגעריגע בעלי־מלאכות! צווישען זיי און זייערע געזעלען איז ניטאָ און עם קאָן ניט זיין קיין קאמף. דאָקטאָר לייזער־אָוויטש, (אגב, אַז אינטערעסאַנטע פיגור, וואָס האָט זיך אַשׁ'ן זייער גוט איינגעגעבען) זאָגט צו איינעם א יונגען מאַן, א „פאַרטייטוער“: „אַבער קענען וועמען קעמפען? איד בײַן דאָד דאָרט אין די הייזלאַך יעדען טאַג, די „בעלי־הבתים“ זיינען דאָד נאָד פיל אַרימער פון די אַרבעטער, און די בעלי־מלאכות גייט עם דאָד טויזענט מאָל ערגער, ווי זייערע „מענשען“. קענען וועמען פירען עם אַ קאמף? דאָס זיינען דאָד ניט קיין אַרבעטער און „אַרבעטס־געבער“, דאָס זיינען דאָד איין הויפען אַרימע לײַט“ א. אַז. וו. און אַט רעדט ניט קיין אינטער־ליגענט, נאָר אַן אַרבעטער (קענטיג, עם האָט זיך דאָד געפונען אויף אַ רפואה אַן אַרבעטער בײַ אידען) אַבער וואָס פאַר אַן אַרבע־טער? — „אַז אומגעוויינליך אומאַנטוויקעלטער מיט אַן אַרויסגע־זעצטען הויקער, נאָר מיט אַ פאַר גרויסע שוואַרצע, באַלעבטע אוי־גען“. „ער האָט ניט גערעדט, ווי אַש דערציילט, פון שמרייקען. ניט פון בעלי־הבתים און ניט פון מענשען... אליין אַ קינד פון „ראָוו“, האָט ער געשילדערט דאָס לעבען פון די קינדער פון אי־דישען בעל־מלאכה פון „ראָוו“, ווי זיי וואַלגענען זיך אַרום אין קרענקליכער היץ אין דער בלאַטע און עטעמען איין פון קליינער־הייט אַן די פאַרדומפטע לופט פון די קאַנאַלען“ א. אַז. וו. א. אַז. וו. אַט די רייד האָט דער עולם „גוט פאַרשטאַנען און צוגעהאַרעכט. איצט האָט מען שוין ניט געהערט קיין ווערטלאַך, נאָר קרעכצען. ביטערע קרעכצען, וועלכע האָבען זיך אויסגעריסען פון די הייזעריגע און שוואַכע סוכאַטישע ברוסטען, אויסגעמישט מיט הוילע הוסטען“. און מיט צושטימונג איז אַנגענומען געוואָרען דעם רעדנערס פאַר־שלאַג, אַז... דער „ראָוו“ זאָל דעמאָנסטרירען. אַבער ניט זיין קראַפט, ניט זיין גרייטקייט צום קאמף זאָל ער דעמאָנסטרירען, — פון וואַנען זאָל זיך נעמען קראַפט און קאַמפּס־לוסט בײַ אַט די הונגעריגע, דעריגע אַרימע־לייט? — זייער אַרימקייט, זייער אַנ־מעכטיגקייט, זייערע צרות זאָלען זיי דעמאָנסטרירען. אַן געזאַנג און אַן פאַנעם זאָלען זיי גיין איבער די גאַסען, „נאָר בלויז מיט זייערע

טעריעלע לאגע פון די אידישע מאסען אין אין „מערי“ געמאלט מיט טונקעלע, פינסטערע, פארבען.

און דער גייסטיגער מצב? — ער איז ניט בעסער. מיר זייגן נען געווענט צו טראכטען, אז אין „יענע טעג“, אין דער צייט פון דער ערשטער רוסישער רעוואלוציע, וועלכע ווערט געשילדערט אין „מערי“, האט די אידישע מאסע געלעבט מיט עפעס א לעבעדיגער גערעז לעבען. מיט עפעס א געשווינדטערען טעמפוס און ליכטיגערע האפענונגען, ווי געוויינליך; א סך פון אונז קומט „יענע“ צייט אויס ווי עפעס א חלום אויפ'ן וואך: עפעס יום-טוב'דיגס און פאנטאסטישעס האט געציטערט און געפלאטערט אין לופטען, א פייער האט געברענט אין די הערצער, אין גאס האט א חימן געשריען און געוועקט און גערופען... דאכט זיך, איצט,* ווען ארום איז אזוי וואכעדיג און ניכטער און גרוי, דוקא איצט קאן מען, דאכט זיך, אנטפלעקען א באזונדער חז נאך אין יענער העלער, פייערליכער, רופענדיגער פארב. אש איז אבער בלינד פאר דער פארב; ער האט ניט געלעבט אין יענער הייסער, שטורעמדיגער לופט, און אויך אין זיין פאנטאזיע קאן ער זיך אהין ניט איבערטראגען. און ער צייגט אונז די אויפגערודערטע, מיט ברען-שטאף און מיט הייסע שטימען אנגעפילטע אידישע גאס פון די יארען 1904—1905 ניט אזוי, ווי זי איז געווען אין דער אמת'ן, און אויך ניט אזוי, ווי זי איז געבליבען ביי אייניגע אין דער פאנטאזיע, נאך אין יענער קאלטער, גרויער געשטאלט, אין וועלכער עס זעט זי איצט דער וואכעדיגער, ניכטער רער, אין פאנטאזיעס ארימער בעלי-הבת'ישער איד: די שטרויקען און די אלע „עקאנאמישע פאדערונגען“ האבען אויסגעטראכט בעלי-הבת'ישע קינדער, זאמע אינטעליגענטען, מאכערס פון טעאריעס; ווען איינער פון אט די אינטעליגענטען האלט אין וואלד, אויף א פאראמלונג, וואו דער גאנצער עולם פון „ראון“ האט זיך צונויפ-געקליבען, א רעדע מכה „די באדינגונגען, וואס דער ארבייטער פאר דערט“, פארשטייען ניט די שניידערס און די שוסטערס פון „ראון“, וואס ער דערט! אין „ראון“, ווייזט זיך ארויס, זיינען בכלל נאך

(* געשריבען אין יאר 1913.)

בען מיר אין „מערי“ נאר שיינע, רייכע, מאַלערישע פֿלעקען, פֿלעך
קען און פיגורען. דאָס איז אַ דאָמאָן פֿון שיינע שטעלען, ווי די
דייטשען רופֿען עס אָן, אָבער די דאָזיגע שטעלען זיינען באַמת שייַן,
און עס לוינט זיך אַפֿצושטעלען אויף יעדער פֿון זיי באַזונדער.

ג.

צוערשט — דער „ראָוו“.

דאָס איז דער קוואַרטאַל, וואוּ עס וואוינען אידישע אַרימע
לייט — די אידישע מאַסען. ווי זעט ער אויס ביי אַש'ן? אַ טיר
פֿעד גראַבען, פֿון בייַדע זייטען פֿאַרשטעלט מיט חויכע, זאַמדיגע
ברענעס. די גאַסען זיינען ניט ברוקירט, אָן רינשטאַקען, פייכטע,
שמוציג, זעלטען ווען די זון קומט אַהער אַרײַן, עס איז אַ נעסט
פֿון קלעפיגע קראַנקהייטען... וויסט און עלענד, קראַנק, פֿאַרשאַל־
טען איז דער „ראָוו“! קיין איין ליכטיגער פֿלעק, קיין איין זונער
שטראַל! און ניט קיין צופֿעליגער קוואַרטאַל אין אַ צופֿעליגער
שטאָט איז דער „ראָוו“, נאָר אַ סימבאָל פֿון גאַנצען „תּחום“:
„ראָוו“ לעבט אזוי אין רוסלאַנד, אויסער אייניגע גליקליכע, וועלכע
האַבען זיך אַרויסגעקראָגען פֿון „ראָוו“ און לעבען אין די שטעט“.
קיין זכר ניטא פֿון דער אידישער געזונטקייט, וואָס איז „שטער
טעל“: אַרים און קראַנק ליגט די אידישע מאַסע אין די ענגע,
שמוציגע געסלאַך פֿון „ראָוו“... האָט זיך אזוי אומגעביטען דאָס אײַ-
דיש לעבען פֿון דער צייט, זינט דאָס „שטעטעל“ איז געשריבען
געוואָרען? געהערט דאָס געזונט, קרעפֿטיג לעבען פֿון „שטעטעל“
צו גאָר אַ פֿריערדיגער תקופּה? אַדער אַפֿשר האָט זיך דער דיכטער
אַליין אומגעביטען, און ער זעט דאָס אידיש לעבען אַנדערש איצט
ווי אַמאַל? אַדער האָט געווירקט אַפֿשר דאָס, וואָס פֿון פֿוילען האָט
אַש זיך אין „מערי“ איבערגעטראָגען קיין קליינרוסלאַנד, נענטער
צו דער אַרימער ליטע? איד וויל זיך ניט אַרייַנלאָזען אין חקירות
וועגען דער דאָזיגער פֿראַגע. איך קאַנסטאַנטיר אַ פֿאַקט: די מאַ-

מלחמות, וויל שילדערען דעם לעבען פון די פארשידענסטע גרופעס פון אידישען פאלק אין די פארשידענסטע גייסטיגע און פיזישע סביבות! איז דא א סכנה, אז יעדער פון די פיל טיילען זאלען ווער רען צו אויטאגאם, צו זעלבשטענדיג. מוז דא דער דיכטער באזונדער דערם שטארק זארגען, אז די פארשידענע עלעמענטען, די קאלעקטיווע און די אינדיווידועלע, זאלען זיך אומבאמערקטערהייט צונויפניסען איינע מיט די אנדערע, אזוי, אז מען זאל זיי קאנען זען נאר איינע איין די אנדערע און איינע דורך די אנדערע... פאר פארשויען פון אזא מין ראמאן, אויב ער וויל געבען באמת א בילד פון גאנצען סאציאלען און נאציאנאלען לעבען פון אידישען פאלק, — טויגען נאר מענשען, וואס שטייען אין רעכטען מיטען, אין סאמע ברען פון לעבען; מענשען אקטיווע, מענשען, וואס זייער אייגענער פערזענליכער כאראקטער קאן קלאר ווערען נאר דורך דער שילדערונג פון דער אטמאספערע, פון דער כלל-אטמאספערע, וואס זיי זיינען אירער אן ארגאנישער טייל. נאר אזוינע פערזאנען, וואס אין לעבען שפילען זיי א צענטראלע ראלע, וואס אין לעבען ציען זיך פון זיי פערדים, שטראלען, אין אלע זייטען, וואלמען געקאנט אויך אין ראמאן זיין א ברענפונקט, וואס זאמעלט צונויף אין זיך און האלט שטייף צוזאמען די אלע פארשידענע עלעמענטען. אין די ערשטע טיילען „מערי“ זיינען פאראן אבער נאר עפייזאדישע פיגורען, וואס וועבען זיך צונויף מיט'ן ארום, מיט'ן כלל פון „ראווי“, פון אידישען פערטערבורג; די הויפט-פיגורען: מערי, קאוואלסקי, אפילו מישא, זענען אריינגעטאן אין זייער אייגענעם איך — אין זייער ליבע, אין זייער בענקשאפט, אין זייער קונסט. זייער לעבען גיסט זיך ניט צונויף ארגאניש מיט'ן לעבען פון ארום. איין ווילע פארנעמען זיי דעם גאנצען פלאץ, די גאנצע אויפ-מערקזאמקייט; נאר באלד פארלירען זיי זיך, ווי קליינע פינטע לאד, אויפ'ן ברייטען שטח פון ארום. דערין ליגט דער גרויסער ארכיטעקטאנישער פעלער פון ראמאן.

אויב אין „נאך אלעמען“ איז פאראן איין ליניע, וואס ציט זיך, ווי אז אקס, דורך דעם מיטען, דעם הארץ פון ראמאן, האָר

און פראסטע אידען — דעם ת ה ו ם אין דער צייט פון דער
ערשטער רעוואלוציע און די פאגראמען; דער אנדער טייל פירט
אונז אריין אין דעם אידישען סאלאן אין פ ע ט ע ר ב ו ר ג.
לייענענדיג די דאזיגע טיילען, איז מען אנטציקט פון די איינצעל-
הייטען, אנטוישט פון גאנצען. עס דוכט זיך, אז אש האט געהאט
ניט איין פלאן א באשטימטען, נאך צוויי — גאנץ אומבאשטימטע
— פלענער. דערפאר האט מען, לייענענדיג די ערשטע צוויי טייל-
לען פון ראמאן, א צווייערלייאגען איינדרוק: די קאפיטלען וועגען
מ ע ר י' ן און ק א ו א ל ס י' ן זיינען פרקים פון א גע-
וויסען מין פ ס י כ א ל א ג י ש ע ן ראמאן; אז מען קומט
אבער צו דער שילדערונג פון „ראוו“ און פון דער קינסטלער-באך
העמע און אינטעליגענץ אין פעטערבורג, קומט ניט ווילענדיג אויף
דער געדאנק, אז מען האט דא צו טאן ניט מיט אן אינדיווידועל-
פסיכאלאגישען, נאר מיט א געזעלשאפטס-דראמאן. און די דאך
זיגע צוויי עלעמענטען, דער אינדיווידועל-פסיכאלאגישער און
דער סאציאלער, זיינען איינס מיט דעם אנדערען שלעכט
פארבונדען. עס ציען זיך פון איינעם צום אנדערען פע-
דים, (געוויסע עפיוזאדען פון לעבען אין „ראוו“ מאכען
מ י ש א' ם כאראקטער בולט'ער און קלערער; דאס „מאדערנע“
„דעקאדענטישע“ ליכט אין סאלאן פון ג א ט א ל י א מ י
כ א י ל א ו נ א פאלט אויף מ ע ר י' ם, טיילווייז אויך
אויף ק א ו א ל ס י' ם געזיכט און באלייכט זיי פון איינע-
ווייניג), די פעדים פארבינדען אבער צוויי גאנץ באזונדערע גע-
זעכען. — געוועבען, וואס באהעפטען זיך ניט און ווערען ניט
איינס... איז דאס א פראגע פון „טעכניק“? יע, אבער אין א קונסט-
ווערק האט „טעכניק“ מער ווי א ריין-טעכנישע, ריין-אויסענ-
ווייניגסטע ווערדע. „טעכניק“ איז דער פשט הארמאניע צווישען
אינהאלט און אויסדרוק, ציל און מיטעל. „טעכניק“ הייסט איינע-
ווייניגסטע גאנצקייט, שלמות. און ערגעץ איז די שלמות פון דער
טעכניק ניט אזוי ווייט, ווארום אין ערגעץ איז ניטאזא געפאר
צו זינדיגען געגען איר, ווי אין א ווערק, ווי „מערי“, „מערי“ וויל
געבען א סך-הכל פון א גאנצער תקופה מיט אלע אירע כחירות און

מען וויסען ערשט דאן. ווען עס וועלען פארעפענטליכט ווערען די איבעריגע טיילען פון „מערי“. ערשט דאן וועט מען זען, צי האט אש"ס ראמאן ארומגענומען די נאנצע דיאספארא. אירע וויכטיגסטע צענטרען. צי נאר א טייל פון זיי, — און ווי גרויס איז אט דער טייל און וואס פאר א באדייטונג ער האט. ערשט דאן וועט מען זען, אויף וואס פאר א שטיק וועג „מערי“ האט אונז נענטער גע- בראכט צום ציל — צו אינזער גרויסען נאציאנאלען עפאס, צום אהאסאווער און דיאספאראראמאן*.) דערווייל האבען מיר נאר דעם אנהויב — די ערשטע צוויי טיילען פון דאסאן: לאמיר זיך צו זיי צוקוקען.

3.

איז ערשטען טייל ווען מיר דעם רוסישען „ת חו"ם“ מיט זיינע ארימע און רייכע בעלי-בתים און ארבעטער, אינטעליגענטען

(* דאס איז געשריבען געווען אין יאר 1918. איצט זיינען די אי- בעריגע טיילען פון „מערי“ שוין פארעפענטליכט. זיי זיינען ארויס אין דער פאָרם פון א באזונדער ראמאן אין צוויי טיילען — „דער וועג צו זיך“. די דיאספארא איז געוואָרען ברויטער. צום געוועזענעם אידישען „תחום אין רוסלאַנד, צו דעם פעטערבורגער אידישען סאלאָן, צו פינלאַנד איז צוגעקומען בערלין, ווין, זאָקאָפּאָניע, אימאַליע, שווייץ, פּאַריז, ארץ ישראל, דער וועג קיין אַמעריקע... עס האָבען זיך פּאַנאַדערגעוויקעלט אַן א שיעור נייע בילדער פון לעבען אין „גלות“ און אין ארץ ישראל; עס האָבען זיך באַוויזען נייע אינטערעסאַנטע פּעדאָגען און עס זיינען באַ- שאַפען געוואָרען נייע קינסטלערישע און פּאַעמישע ש מ ע ל ע ן, אַבער קיין גאַנצקייט און קיין איינתייליכקייט איז נאָך אַלץ נישטאַ. פּאַר- קערט, עס איז נאָך אַלץ בונטער געוואָרען, נאָך געלאַטעטער, קאַלידאָסקאָ- פּישער. עס זיינען אָנגערירט געוואָרען פּיל נייע געזעלשאַפּטליכע און פּסיכאָלאָגישע פּראָבלעמען, — אַבער נאָר אָנגערירט געוואָרען, קיין איינע פון זיי, אַחוץ אַפּשר דער פּראָבלעם פון מישא, איז נישט דערפּירט געוואָ- רען ביז א סוף און זיי אלע זיינען נישט צונויפּגעוואַקסען איינע מיט די אַנדערע, נאָר צונויפּגעקלעפּט.

שלייפער פון אמסטערדאם, דער קאשקעטעז-מאכער פון פאריז, דער סטודענט פון בערו, דער „סעפאראטיסט“ פון טשערנאוויץ, דער זשורנאליסט און טעאטער-דירעקטאָר פון בערלין, דער אַרמאָדאָס פון פראנקפורט, דער ספרדישער איד פון סאַלאַניס — פון דעם העכסטען שפייץ-בארג וועט זיך ניט עמענען פאר אייך אזא רחבות, אזא וועלט-פאנאראמע! קיין ליטעראטור אין דער וועלט האָט ניט אזא ברייט פעלד פאר זיך. מיר אליין פארמאָגען אים און מיר אליין נאר קאָנען אים פארזייען. מיר אליין — דאָס הייסט, דער נאוו, וואָס וועט אויסוואקסען צווישען אונז, וועט האָבען אַ ברייט האַרץ און אַ קוק פון אַן אַדלער און די קראַפט און די דרייסטקייט אַרומצונעמען אַט דעם מעכטיגען פאַרשידענאַרטיגען מאַטעריאַל, כדי פון אים אויסצוקענטען, אויסצוהאַקען בילדער און געשטאַלטען.

דאָס דאַרף זיין אַ דיכטער, וואָס אין זיין לאַנגען וועג זאָל ער ניט פאַרנעסען איין רגע זיין ציל; אַ קינסטלער, וואָס אין דער אומד ענדליכער ברייטקייט פון זיין בילד זאָל ער ניט אַנווערען די איינהייט, אַ בויער, וואָס דעם איין-און-איינציגען פלאַן פון זיין געבוי זאָל ער אונטערמעניג מאַכען אַלע פרטים, אַן אַר-כיטעקט, וואָס די האַרמאָניע, דער ריטם פון די בוי-מאַסען זאָל זיין פאַר אים וויכטיגער איידער די דעקאָראַטיווע, מאַלערישע שיינקייט מען פון איינציגע טיילען, אַ מייסטער, וואָס זאָל פילען, אַן צוליב אַ מעכטיגען און אַ מאַנומענטאַלען ציל מוזען אויך מיטלען גע-ברויכט ווערען גראַנדיעזע און „מאַנומענטאַלע“.

אַזאַ מייסטער איז נאָך ביי אונז נישטאַ. אַש איז צופיל מאַך לער און דעקאָראַטאָר, צו ווייניג קולטיווירט ער אין זיך יענע שטריינגע אויסענווייניגסטע דיסציפלין, יענע „קאַלטע“ קינסטלערי-שע אויסגערעכענטקייט, וואָס איז נויטיג פאַר'ן גרויסען בוי-מיס-טער, וועלכער וועט האָבען צו טאָן מיט אַזאַ מעכטיגען שטאַף, ווי די דיאַספּאָראַ. אַש האָט ניט געקאַנט אויספירען די גרויסע געניאלע אויפגאַבע פונ'ם דיאַספּאָראַ-דאַמאַן. ער האָט זיך אבער געשטעלט די דאָזיגע אויפגאַבע; ער האָט געפּרואוּט זי אויס-פירען.

ווי גרויס זיין פּרוואוּ איז און וואָס פאַר אַ ווערט ער האָט, וועט

נאך אנדערש איז די לאגע איצט. די דיאספארא באשטייט
שוין איצט ניט פון פארשידענע גלויביכע טיילען. איר איינ-
הייט איז אז „איינהייט אין א פילאָרטיגקייט“ — א דיפערענצירטע
איינהייט. אידען פון פארשידענע לענדער זיינען איצט מער ווי
אמאל פארבונדען איינע מיט די אנדערע; דאך, אינאיינעם מיט'ן
שטעמפעל פון דער אלגעמיינער נאציאָנאלער אידישער קולטור, ליגט
אויפ'ן אידישען קיבוץ פון יעדען לאנד נאך אן אנדער שטעמפעל,
אז ארטיגער, און אפטמאל לייגט זיך איין שטעמפעל אוועק ניט
לעבען. נאך א וויף דעם אנדערע, און זיי ביידע באקומען
נאך א ניי אויסזען. די גאנצע פארוויקעלטקייט פון דער אידישער
נאציאָנאלער פראַבלעם אין דער איצטיגער צייט ליגט אין דעם
(ווי עס האָט געזאָגט אמאל אחרהעם), וואָס, כאָטש אידען בלייבען
אידען אין די לענדער, וואו זיי זיינען ניט צופיל צעזייט און צע-
שפרייט, ווערען זיי דאך אין יעדען לאַנד נאך א באַזונדער
סאַרט אידען. אין אמעריקע און אין אנדערע גרויסע איינ-
וואַנדערונגס־פונקטען קאכען זיך די פארשידענע סאַרטען אידען
אויס אין איין קעסעל און באהעפטען זיך אין איין קבוץ — דאָס
מאכט גרעסער די איינהייט פון אידישען פאָלק, אָבער דאָס פאר-
גרעסערט אויך זיין פארשידענאַרטיגקייט, זיין קאָמפליצירטקייט!
אין איין ניריאַרק קאנט איר איצט, אַחוץ אידען פון פארשידענסטע
לענדער און געגענטען, זען אידען, וואָס געפינען זיך אויף די פארשי-
דענסטע שטאַפלען פון „אויסגערינטקייט“... וואָס פאר א שפע פון
פארבען, וואָס פאר א שפיל פון ניואַנסען, וואָס פאר א רייכע סימ-
פאניע וואָלט עס געווען א ווערק, וואָס זאָל אונז צייגען, פון
אונטען ביז ארויף, דעם איצטיגען אידישען ניריאַרק פון דעם נאָך
וואָס אַנגעקומענעם „גרינעם“ ביז'ן אידישען אויבערריכטער, פון
דעם ארימסטען אַרבעטאָר־יונגאָן ביז דעם פילאַנטראָפישען אַרדען
פון „יאהודים“־באַנקירען, פון דעם משולח, וואָס פאַרטאָום קליי-
בען געלט אויף אן איישישקער ישיבה, ביז דעם רעקטאָר פון אן
אמעריקאניש־אידישען קאלעדזש! היינט, ווען צו ניריאַרק זאָלען
צוקומען נאך טיפען פון אנדערע אידישע צענטרען — דער פּועל און
שומר פון ארץ ישראל, דער פאַרמער פון אַרגענטינע, דער דימענט-

דאס לעבען אין אלע עקען וועלט, האָבען אויף די פאַרשידענסטע טיילען פון אידישען פּאַלק (ווייניגסטענס, אין איראָפּע) אין שטעמפּעל אַרויפגעלייגט. אידען האָבען אומעטום געהאט נאָר אין שולחן-ערוך, און ער האָט רעגולירט דעם לעבען פון פרט און פון כּלל; די שאלות ותשובות, וואָס פלעגען געדרוקט ווערען אין קראָקע, אין באַזעל, אין אמסטערדאַם, די ספרים פון מקובלים, וואָס פלעגען ערשיינען אין צפת, פלעגען ווערען פאַרשפּרייט בכל תפוצות ישראל; די מוסר-ספרים אפילו זיינען געווען אומעטום איינע און דיזעלביגע; א גרויסער טייל פון דער רעליגיעזער ליטעראַטור אויף עברי-טייטש אין איבערגענומען געוואָרען פון דייטשלאַנד קיין פּוילן, ליטע און רוסלאַנד כמעט אַז קיין שום שינויים... דער שולחן-ערוך איז געווען די קאַנסטיטוציע, די רעליגיע — דאָס פאַטער-לאַנד, נאָט — דער קיניג פון אלע אידען. צעזויט און צעשפּרייט איבער דער גאַנצער וועלט, האָבען זיי אלע געלעבט אין איין גייס-טיגען פאַטערלאַנד, אונטער איין-געטליכען רעזשים... דאָס אויסגע-ווייניגסטע לעבען איז געווען ניט אומעטום אפשר גלייך; א גזירה, א בלבול, א גירוש פלעגט זיך טרעפען אין איין לאַנד אַמאָל פריער, אין דעם אַנדערען — שפעטער, דאָס אינעווייניגסטע, דאָס רעלי-גיעזע לעבען איז אָבער ביי אידען אין אלע לענדער געווען איינס און דאָסזעלביגע. די עקאָנאָמישע תנאים אפילו זיינען אין איין אָרט ניט געווען שטאַרק אַנדערש, ווי אין אַנדערען: אידען אין מיטעלאַלטער זיינען געווען אומעטום כמעט הענדלער, פאַרמיטלער, חלפנים, אומעטום זיינען זיי געווען קינדער (און טאַטעס) פון די אויפגעקומענע שטעט, שטיפקינדער פון פעאַדאַליזם. געבען אין יענער צייט א בילד פון מאַטעריעלען און גייסטיגען אידישען לע-בען אין איין אָרט, האָט געהייסען אויסמאַלען א בילד פון אידישען לעבען בכלל. איז ניט שייך געווען דאָן רעדען ספעציעל וועגען דיאַספּאָרא-ווערק: יעדעס ווערק, וואָס האָט אין זיך אָפּגעשפיגעלט דעם לעבען פון איין טייל פון אידישען פּאַלק, איז געווען אַן אָפּ-שפיגלונג פון אידישען פּאַלקס-לעבען בכלל: די טיילען, וואָס פון זיי איז דאָן באַשטאַנען דאָס אידיש פּאַלק, זיינען געווען ווייט און דערווייטערט, אָבער ענליך איינער צום אַנדערען.

פון גלות איז געווארען קבוץ-גליות.
איז דא איצט די מעגליכקייט פון א ראמאן, וואס זאל ארומנעמען
אלע טיילען פונ'ם אידישען פאלק און זיין דאך א גאנץ און איינ-
הייטליך ווערק.

אמאל איז אין אידישען לעבען ניט געווען קיין חעלד פאר אזא
ראמאן, איצט איז ער דא. איצט זיינען דא צענדליגער, הונדער-
טער אידען, וואס זייער היים איז ניט רוסלאנד, ניט גאליציע, ניט
ארץ-ישראל, נאר... די דיאספארא, די וועלט.

אמאל איז שווער געווען צו געפינען א שרייבער, וואס זאל
קענען גוט אידען פון פארשידענע לענדער (נאר אין די זכרונות
פון גליקל האמיל און אין די ווערק פון די גרויסע אידישע רייזענ-
דער טרעפען זיך צוזאמען אין איין ארט ידיעות וועגען אידען פון
פארשידענע מקומות). איצט האט זעלטען ווער פון די אידישע שריי-
בער ניט באגעגענט אויף זיין וואנדער-וועג אידען פון כל-ערליי לענ-
דער און מדינות.

און נאך א טעם איז פאראן, פארוואס א אידישער וועלט-דאך
מאן איז מעגליך גראד איצט: דאס לעבען פון דיאספארא איז
איצט פאראייניגט, אבער ניט פאראיינפאכט געווארען. א פאראיי-
ניגטע און דאך א פארשידענארטיגע דיאספארא—דאס איז א ניס.
אמאל זיינען אידישע קבוצים, זיי האבען געמעגט זיין ווי ווייט, ווי
אפגעריסען איינער פון אנדערען, געווען דאך ענליך איינער צום
אנדערען: „איז עס דען וואו געהערט געווארען, האט געפרעגט
מענדעלע נאך דא נאך ניט לאנג, אז אין א געוויסער שעה, פריי-
טאג צונאכטס, אשטייגער, זאל א פאלק אידען עסען פיש, לאקשען
און צימעס, שבת איז דער פרי, — רעטעך און פעטשא, לעבער און
ציבעלעס מיט אייער, אן אויסגעפריעטע קאשע מיט א גרויסען
מארד-ביין ריניען; איז דעם און דעם טאג זאל מען עסען קרעפ-
לאך, איז יענעם טאג המדטאשען און אין דעם טאג א געלען קויר
לעטש מיט זאפרען? הויבט איינער אן זאגען „כל מקדש“ אדער
שרייען „חי וקים“ אין בערדיטשעוו, הערט זיך דער אייגענער ניגון
און דאס אייגענע קול אויך אין ארגענטינע, וואס אין עק וועלט...
די מנהנים, וואס, ווי אייזערנע רייפען, האבען זיי ארומגענומען

פאר אט דעם אהאסווערדראמאן, וואס מוז
ווערען די העכסטע פארם פון אונזער נאציאנאלען עפאס — איז
יזקומען איצט די צייט. קיינמאל האט די דיאספארא זיך ניט
צעגאסען מיט אזוינע מעכטיגע כוואליעס איבער דער גאנצער ערד,
ווי איצט... דאס וועלט־פאלק וואקסט מיט דער וועלט אינאיינעם:
ווען איז די וועלט געווען אזוי ברייט, ווי איצט?*)

און נאך: איז דער געשיכטע טרעפען מיר גרויסע אידישע
צענטרען אין פארשידענע לענדער איינעם נאך דעם אנדערען;
איצט זעען מיר זיי איינעם לעבען דעם אנדערען. און פון
איינעם צום אנדערען ציען זיך פערדים, און זיי פלעכטען זיך צונויף,
די פערדים, און עס ווערט באשאפען א נעץ, א וועלט־נעץ פון אידישע
ישובים. און מיר אלע זיינען אין נעץ געפאנגען. דאס איז אמאל
ניט געווען. אמאל פלעגען נאך יחידים — די, וואס פלעגען האבען
א חלק אין וועלט־האנדעל — זיין פארבונדען מיט אידען פון פאר
שידענע לענדער; דער געוויינליכער איד פלעגט קענען נאך די אידען
פון זיין געגענט: דער ליטוואק איז שוין אין וואלין אדער פוילען גע
ווען א צלם־קאפ, און דער „ירושלמי“ איז געווען אומעטום אויף
חירושים. איצט האבען מיר קאנגרעסען, וואו בוכארער אידען בא
געגענען זיך מיט אידען פון אויסטראליע, גאליצישע אידען — מיט
דרום־אפריקאנער, קאנאדער — מיט אידען פון תימן... קאנגרע
סען? הווארטאלען האבען מיר, שטעט גאנצע, וואו אידען פון פאר
שידענסטע לענדער ארבעטען אין איין שאפ, געהערען צו איין יר
ניאז, לייענען איין צייטונג, גייען אין איין טעאטער, וואוינען אין
איין הויז. מען דארף ניט פארען קיין ניו־יארק, קיין דרום־אפריקע,
כדי עס צו זען; אין לאנדאן, אין פאריז, אין אנטווערפען קאן מען
עס זען; אין רוסלאנד אפילו האבען שוין א סך פון אונז באקאנטע,
וואס זיינען אויסען געווען, וואו די וועלט האט אז עק, און קאנען
אייד אפגעבען גערוסען פון וואנען איר ווילט נאך אליין: די
צעזיאונג האט געשאפען א פארבינדונג.

*) דאס איז געשריבען געווארען פאר דעם וועלט־הויכען פון דעם
גרויסען קריג.

פער זאגען - ר א מ א ז. כ'מיון, ניט קיין ווערק, וואס זיין
 כונה איז צו שילדערען איינציגע מענשען: ווען דאס וואלט געווען
 זיין ציל, וואלטען צוויי דריטעל אין אים, און אפשר נאך א גרעס
 כערער טייל, געווען איבעריג. כדי אונז צו צייגען מ ע ר י' ז,
 איר כאראקטער, איז נוטיג צו דערציילען ווענען איר פאטער, ר'
 חיים ראזענצווייג, דעם זיידענעם איידעם, דעם טשאַרטקאווער
 רבי'ס אייניקעל מיט זיין חסידיש-נניד'ישער אריסטאקראטישקייט;
 עס איז אבער איבעריג צו שילדערען דעם „ראוו“: אפילו מישא,
 ניט נאר מ ע ר י אדער ק א ו א ל ס ק י, האט צו אים גאר
 א ווייטע שייכות; פונקט אזוי וואלט מען זיך געקאנט באניין און
 דער, אמת, אויסגעצייכענטער, באשרייבונג פון די פעטערבורגער
 אידישע סאלאנען. פון דער פעטערבורגער אידישער אינטעליגענץ,
 וואס פארנעמט כמעט דעם גאנצען צווייטען טייל פון ראמאן. אין
 דער אמת'ן איז עס א מיספארשטייעניש, וואס אין קעפעל פון
 ראמאן שטייט דער נאמען פון א באשטימטער פערזאן: „מערי“
 איז אונז אויסען צו געבען א בילד ניט פון איינציגע כאראקטערען,
 ניט פון איינציגע טיפען, נאר פון א גאנצען קבוץ. „מערי“ דארף,
 לויט דעם פלאן פון פארפאסער, אויב איר האב אים ריכטיג פאר-
 שטאנען, אונז צייגען די אטמאספערע, וואס אין איר לעבט איצט
 דאס אידישע פאלק. „מערי“ וויל זיין דאס, וואס קאן אָנגערופען
 ווערען ד י א ס פ א ר א - ר א מ א ז.

דער דיאספארא-ראמאן דארף זיך אפשפילען ניט ערנען אין
 איין באשטימטען ארט, אין איין באשטימטען לאנד, נאר אין דער
 ד י א ס פ א ר א, ד. ה. אין אלע עקען וועלט. זיין העלד דארף
 זיין ניט דער ארימער אדער רייכער, פרומער אדער פארשייד-
 טער, געבילדעטער אדער אומוויסענדיגער איד; ניט דער שטאָר-
 טישער אדער קליינשטעטעלדיגער איד אדער דער ישוב'ניק; ניט
 דער רוסישער אדער גאליצישער אדער אמעריקאנישער איד; זיין
 העלד איז דער איד בכלל, דער א י ד א י ז ו ו ע ג, דער
 א י ד א י ז ד ע ר ו ו ע ל מ, דער איד, וואס גאטס ערד איז
 אים א היים און אן עשאפאט, דער איד, וואס זיין נאמען איז:
 א ה א ס ו ו ע ר.

שלום אש: מערי*)

א.

...ווי אויף א בארגוועג פילט מען זיך, לייענענדיג „נאך אלעמען“. ווייט אונטען ערגעץ גרינען פעלדער, שטייען וועלדער. ברייט איז דער הימעל אויבען, נאך דער וועג איז שמאל, און זיין ציל איז איינס — דער שפיץ בארג. אש'ס ראמאן פירט אונז, פארקערט, אויף ברייטע פלאד-וועגען, וואס קערען זיך אי אהין, אי אהער, אין אלע זייטען. אש'ס וועג איז „מערי“ גראַבט זיך ניט אין דער טיף, שטייגט ניט אין דער הויך, זיין באַגער איז — די ברייט... געשלאָסענער רוים איז ביי בערגעלאַסאַנ'ען, א געדרייטע, ווי אַן ענבער, אַבער אַ גראַדע ליניע; ביי אש'ן איז אַפּענער רוים, פרייע לופט, און ניט קיין ליניע, נאָר אַ פּלאַך.

נישטאָ איז אש'ס ראמאן יענע האנט, וואָס אַלץ שטייפער און שטייפער נעמט זי אונז אָן שטילערהייט אין „נאָך אלעמען“ און צווינגט אונז קוקען נאָר אין איין זייט, אין איין ווינקעל, אין זיין פינטעל. ניטאָ קיין פֿי נ ט ע ל אין אש'ס ראמאן, ניטאָ קיין צענטער. זיין נאָמען איז „מערי“; מיט דעם אייגענעם רעכט האָט ער געקאָנט הייסען „מישא“, „קאוואַלסקי“: מ ע ר י אַ צענטראַלע פיגור, אַבער אויך מ י ש אַ איז אַ צענטראַלע פּער-זאָן. און קוואַוואַלסקי — אויך.

אַבער אויך איז אַט די אלע דריי פּערוואַנען צוזאַמען גענומען ליגט ניט דער שווער-פּונקט פּון ראַמאן. „מערי“ איז ניט קיין

*) ווילנער פארלאג פון ב. א. קלעצקין, ווילנע, 1913.

קיין זעלבסטמאָרד : זי וויל ניט, עס זאָל ווערען אַ סוף צו אירע
ליידען ; זיי זאָלען האָבען אַ זינען — וויל זי. זי זוכט דעם פאָר-
לאָרענעם גר-עדן, די שטאַלצע אומשולד פון דעם אַלטען אידישען
יחוס, פון דער אַלטער, אין איר בלוט, אָבער שוין ניט אין איר
באוואוסטזיין לעבעדיגער אידישער קולטור. זי איז אַ טאָכטער
פון דעם אייביגען אַהאַסעווער און פאראיינס אַן אויסדרוק פון דער
צייט, ווען זי לעבט, — פון דער איבערגאַנגס-צייט, ווען דער אַלטער
איידעלער גייסט זוכט פאַר זיך אַ נייע, פונקט אזא איידעלע, פאַרם.
זוכט — און געפינט ניט.

דער גאַנצער פאַרגאַנגענהייטס-אַומעט און די גאַנצע צוקונפֿט-
טרוימעניש, וואָס ליגט אין דער היינטיגער אידישער דאַמאַנטיק און
מאַכט זי פאַר אַ בריק צו דער קומענדיגער אידישער קלאַסיק — איז
פאַראַן אין מירלען.

דער קינסטלער האָט אונז פון מירלען געגעבען נאָר אַ שאַטענ-
בילד. דאַס נעמט זיך ניט נאָר דערפון, וואָס איז בערגעלסאַנ'ס
שאַפען איז בכלל דאָ ווייניג ליכט. דאַס נעמט זיך אויך פון מירעל'ס
אינעווייניגסטער שאַטענהאַפטיגקייט און דערפון, וואָס מירעל איז
נאָר אַ „איבערגאַנגספונקט“.

(1913)

פּרילינג, וואָס זיינע ווייטע זיסע קלאַנגען ציטערן שוין איצט ערנעץ
טיף אין מיר על'ס האַרץ פאַרבאַרגען...

איר מאַך אַט דעם אויספיר — לאַגיש. פּסיכאָלאָגיש פּילט
מען זיך, לייענענדיג אַט דעם מיט טרויער און שווערקיט אָנגעזע-
טיגטען בוד אין דער לופט פון האַרבסט, ניט פון פּרילינג; אַזוי ווי
דורך גרויע וואַלקענס, פאַרנעפעלטע און בלאַסע, קוקען אַרויס די
שטראַלען, וואָס בלאַנדזשען אום ערנעץ אין דער טיף פון מירעל'ס
נשמה. אָבער זיי זיינען פאַראַז, אַט די שטראַלען. דורך דער קאַל-
טער וויסמעניש פון דער איבערגאַנגסצייט, אין וועלכער מיר על
לעבט, ציען זיי זיך, אַט די שטראַלען, פון דעם ווייטען פאַרגאַנגע-
נעם פּרילינג צום קומענדיגען. זיי וועבען אויס, אַט די שטראַלען,
אַן אומזיכטבאַרען פאַרהאַנג, און ער טיילט מיר על ז אַפּ
פון אַלע אַרומיגע... זי ניט זיך ניט אונטער אַט די אַרומיגע, די
אויפגעקומענע, וואָס ווילען זיי איינשלינגען; זי
בלייבט אַליוו מיט איר בענקשאפט, מיט אירע ליידען, מיט איר
טרויער. און אַט דאַס שטעלט זי אַוועק גאַר אויף אַן אַנדער הייד,
ווי די מיוחסים-יורדים, וואָס עס האַבען געשילדערט אַ סטרינד-
בערג אין זיין „פּריליין יוליע“, אַט שעכאוואַן אין זיין
„קאַרשעל-נאַרטעל“, אַט שלוס אַש אין זיין
„יחוס“. יענע יורדים זיינען דעגענעראַטען און נאָר דעגע-
נעראַטען. — אַלץ איינס, צי דער פאַרפאַסער האַט זיי באַדעקט מיט
אַ שליער פון פּאַעטישקייט און אומעטיגען, צאַרטען האַרבסט-גאַלד
(טשעכאוואַן, אַש), צי ניט (סטרינדבערג). זיי
האַבען שוין ניט קיין כאַראַקטער, קיין ווילען, קיין איד: דער
ערשטער „געבילדעטער“ לאַקיי, דער ערשטער אויפגעקומענער פּויער
נעמט זיי אַרײַן אין זיינע גראַבע, געזונטע הענט און טוט מיט זיי,
וואָס ער וויל. מיט מיר על קאַן קיינער ניט טאָן, וואָס ער
וויל: וואָס זי וויל, טוט זי. זי איז נאָר שטאַלץ גענוג — צו
בלייבען פּריי. זי האַט נאָר מוט צו ליידען. זי וואַלט ניט אַוועק
„אין מאַנאַסטיר“, ווען ביי אירען וואַלט געווען אפילו אַזאַ מין
אינסטיטוציע. און אויך „אין שאַנטאָן“ גייט זי ניט אַוועק: זי וויל
ניט פאַרטומלען אירע ליידען. און זי באַגייט אויך ניט

האפענונג, וואס וואכט אויף אין איר, ווען עס איז שוין בלו כל הקצין, ווען עס איז שוין נאך אלעמען... מאנטשיק העלפט איר דאן אויסערליך; אינעווייניגסטע הילף ווכט זי ביי הער צ'ו. ער איז אבער אליין שטארק נאך מיט זיין שמיכעל, מיט זיין שווינגען; ער קאן איר ניט געבען קיין זינען אין לעבען, ווייל ער האט אים אליין ניט. ער האט שוין אפילו ניט קיין ווילען צום לעבען... ווענען הער צ'ו און די סימבאלישע באציאונגען צווישען אים און מיר לען, דארף מען צופיל ניט רעדען. פאראן זאכען, וואס ווערען פארשוועכט, ווען מען ציט פון זיי אראפ דעם שליער; פאראן זאכען, וואס פארשטעלטער הייט זיינען זיי קלערער, ווי בעת מען דעקט זיי אפ... איד וועל זיך באנוגענען נאך מיט א פאך באמערקונגען:

נאך אלעמען (דער נאמען פון ראמאן) — איז ניט דער לעצטער פסקדין ווענען מיר לען. שוין הער צ'ו מאכט ווייכער דעם פארפאסערס הארב-ווארט און זאגט וועגען מיר לען, אז זי איז „אז איבערגאנגס-פונקט“. עס איז נאך ביי איר, ביי מיר לען, — „נאך אלעמען“; נאך זי קאן זיך קיין ארט ניט געפינען אין לעבען, ווייל זי לעבט אין אז אי-בערגאנגס-תקופה, אין א תקופה, ווען דער אלטער יחוס שטארבט אפ (ר' גדליה), ווערט פאראיינזאמט, צו אויסנעאיידעלט — און דעגענערירט (הערץ), אדער פארגרעכט און זעלבסטצופרידען (די זיידענאווסקי'ס), — און קיין נייער יחוס איז נאך נישטא; דאס איז די תקופה פון עפיגאנען און פארוועניוס, יורדים און אויפנע-קומענע... עס וועט אבער קומען א צייט (דער פארפאסער זאגט עס ניט בפירוש, אבער מיר האבען רעכט צו מאכען אָט דעם אויס-פיר), — עס וועט קומען א צייט, ווען דער אלטער, יחוס'דיגער גייסט, וואס בלאנדזשעט ארום איבער דער וועלט, אין דער גע-שטאלט פון מיר לען, ווי א נשמה אָן א גוף — וועט זיך ווידער אנקליידען אין א קערפער, וועט ווידער שאפען פאר זיך די פאסיגע פארם און די פאסיגע סביבה, דאן וועט דער טרויעריגער הארבסט מיר לען און דער קאלטער ווינטער הער צ'ו פארשווינדען, און ווידער וועט אויפבליהען דער פריילינג, — דער

שטעלט". אין איר האָט אויפגעוואכט א ניינירניקייט צו
ה ע ר צ'ו, נאָד איידער זי האָט אים דערזען. שפעטער, אַז זיי
האַבען זיך באקענט, איז איר אינטערעס צו אים געוואָרען נאָד טי-
פער. ה ע ר צ'ו איז דער ערשטער מענש, וואָס די אַרומיגע זיינען
אים נאָד פרעמדער, ווי איר: אָט גייט ער איינמאָל שבת פאַר-
נאַכט, מנחה-צייט, דורכ'ן שטעטעל, שטייען אידען נעבען שול, קו-
פען אים נאָד און כאַפען וועגען אים אַזאַ מין קורצען שמועס.

— וואָס, זאָגסטו, שרייבט ער ?

— ביכלאָד ?

— מהיכא תיתי, פאַרוואָס דען נישט ? זאָל ער שרייבען...

און ניט נאָר די שטעטעלדיגע אידען זיינען אים פרעמד; די
גאַנצע וועלט, דאָס גאַנץ לעבען איז גאַרנישט ניט ווערט אין זיינע
אויגען. „ס'איז אים שוין — זאָגט ער — גאַרנישט געבליבען, חוץ
דעם שמייכלענדיגען שווייגען". ווער ווייס, אפשר איז ה ע ר צ'ו
פון דעם אייגענעם סאַרט מענשען, וואָס מ י ר ע ל ? ער
שטאַמט אויך פון א יחוסי'דיגער, רבנישער פאַמיליע; ער איז אויך
אפשר אַלע ציט ער איז זיין מ ש פ ח ה, ווי ר' גדליה —
אין דער משפּחה הורוויץ. ר' גדליה האָט זיך נאָד אין דער
וועלט פון דער אלטער אידישער קולטור געפילט, ווי אַ לעבעדיגער
צווישען לעבעדיגע; ה ע ר צ'ו, דער העברעאישער פּאַעט, פילט
זיך דאַרט שוין ווי אין „א טויטער שטאַט" (אַזוי ענדיגט זיך זיינס
א סימבאָליש מעשה'לע, וואָס די אקושערקע שאַץ לייענט פאַר
מ י ר ע ל אַז אויסווייניג). „א שומד פון א טויטער שטאַט" —
פון אַזאַ מענשען מוז מ י ר ע ל וואַרטען ניט אין ערד מער, ווי
פון אַהעל ער אַדער אַ מאַנטשיק. ער טראָגט אין
זיך אַליין עפעס א סוד, אַ סוד פון אלטע צייטען: אפשר וועט
ער איר אויסזאָגען אויך דעם סוד פון א י ר ע ל ליידען, פון
א י ר עלענדקייט, פון א י ר בענקשאַפט. ער איז, ווי זי, אַן
איינזאַמער, אַ לעצטער: אפשר וועלען זיי, צוויי איינזאַמע צוויי
לעצטע, זיך אינאיינעם באהעפטען? און מ י ר ע ל ציט צו
ה ע ר צ'ו. זי שרייבט אים כסדר. ער איז דער שטערן, וואָס
ווינקט צו איר פון דער טונקעלקייט פון איר לעבען. ער איז די

ווען איר פאטער גוסס'ט דארט אין שמעטעל און קלאגט זיך פאר'ן
רב, וואס ער שטארבט אז א יורש? ווער ווייס, צי האט מיר ע
ניט אנגעוואוירען אי איר פאטער, אי איר קינד אין איין און דער
זעלביגער רגע? צי איז ניט גלייכצייטיג אפגעשטארבען אי דער
ווארצעל, אי דער ערשטער פ ר ע מ ד ע ר צווייג פון אלטען
יהוס'בוים? נאר אויב דעם פאטערס טויט האט גרעכער געמאכט
מיר ע ל'ס עלענדקייט, האט איר באפרייען זיך פון קינד צו
ריק אין איר אנגעצונדען די האפענונג — אויף א נייעם לעבען.
זי הויבט ווידער אז טראכטען ווענען אוועקגיין פון שטוב, פון
מאן. וואוהין אוועקגיין — ווייס זי ניט; נאר צי וואס דארף זי
עם וויסען? דער גאנצער זינען און כשוף פון איהר לעבען ליגט אין
אט דעם אומבאשטימטען טראכטען ווענען עפעס אזוינס, וואס
וועט קומען און קלאר מאכען איר די רעטעניש פון איר עקזיסטענץ;
דער גאנצער כח אירער ליגט אין אט דעם אייביגען ווארטען.
אויך איר טיפער אינטערעס צום העברעאישען פאעט ה ע ר ז
נעמט זיך דערפון, וואס פון אים ו ו א ר ט זיך נאך עפעס.
ז ו א ו ע ב ו ר נ ע ס, ל י פ ק י ס, ה ע ל ע ר, שפעטער
מ א ג נ ט ש י ק — האבען איר אפגעגעבען אלץ, וואס זיי האבען
פארמאגט, זייער גאנצע געמריישאפט און ליבע — זיינען זיי פאר
איר נאר זכרונות, ניט קיין האפענונגען. ה ע ר ז איז א האפער
נונג! ער ניט זיך איר ניט אונטער, ווי די איבעריגע; ער לאזט
איר ניט שפילען זיך מיט אים; פארקערט, ער שפילט זיך מיט
איר; ער ווערטעלט זיך; זיין ערשטער קוק אויף איר איז פון אוי-
בען אראפ, עפעס איז א מאדנער גרינער גלאנץ פאראן אין זיינע
אויגען, און א טרויער, און א שמייכל, און אז איראניע: ער קומט
נאר פון אז אנדער וועלט. שוין דער ערשטער איינדרוק, וואס זי
האט באקומען, הערענדיג די אקושרקע ש א ז דערציילען ווע-
גען אים, איז געווען דער איינדרוק פון עפעס ניט קיין געוויינליכען
מענשען. עפעס מאדנע איז זיין שטייגער לעבען: אלע זומער לעבט
ער ערנעץ אין א שווייצארישען דארף, ווינטער — „אינ'ם קליינעם
ליטווישען שמעטעל, וואו זיין געשטארבענעם זיידען — דעם רב
האט מען שוין לאנג א שטיינערנע מצבה פאר קהל'שע געלט גע-

קינד וואלט זי זיך אויף שטענדיג פארבונדען מיט די זייךע
 נארוסקיס, וואלט ווערען א גליד, א טייל פון זייער פאמיליע,
 און עס וואלט פארשוועכט ווערען איר יחוס'דיגע אפגעזונדערט-
 קייט — שוין ניט גערעדט דערפון, וואס זי וואלט ניט געקאנט
 שענקען איר הייליג מוטערגעפיל א קינד, וואס איז אן איר ווילען,
 אן איר ליבע, אויף דער וועלט געקומען... א געוויסע צייט קוועט-
 קעלט זי זיך, אן אינעווייניגסטער קאמף קומט פאר אין איר. סוף
 כל סוף אבער געברויכט זי א העראיאיש מיטעל — ווערט פריי
 פון נייעם, אבער פרעמדען לעבען, וואס האט שוין געוועסט געצ-
 טעמט ביי איר אונטער'ן הארצען: די פארטרוימטע, פארבענקטע,
 אומבאהאלפענע מירעל ווערט פראקטיש ביו גאר, ווען „דאס
 וואסער האט דערגרייכט ביז'ן האלז“... האבען מיר עס דען ניט
 געזען אפט אין דער געשיכטע פון אידישען פאלק, פון אט דעם
 קאלעקטיווען אריסטאקראטישען יורד, ווי עפעס א פארבארגענער
 אינסטינקטיווער לעבענסאימפעט וואכט אויף פלוצלונג אין אים,
 בעת אין סכנה שטייט די דאסע? מירעל איז גרייט צו טאן
 אלץ, צו ווערען פלעביאיש-פראקטיש, אבי אפצוהיטען די ריינקייט,
 די אפגעזונדערטקייט פון איר יחוס. דורות-לאנג האט די משפחה
 הורוויץ זיך משרד געווען מיט זיך אליין, איז איצט, אז פון דער
 משפחה איז קיינער ניט געבליבען, בעסער שטעלען אין קאן דעם
 אייגענעם לעבען און דעם אייגענעם מאראלישען געשמאק, איידער
 ארויסברענגען א דור פון שעטנז... אלע געוויינליכע לעבענסגע-
 פילען, און צווישען זיי אויך דאס געפיל פון מענשליכען צוזאמענ-
 לעבען, זיינען אפגעשוואכט אין מירעלען, אין אט דער
 רעשטעל פון דער דעגענערירטער אריסטאקראטישער פאמיליע, ביו
 גאר; אבער דאס געפיל פון דער דאסען-ריינקייט, דאס יחוס-געפיל,
 איז נאך זייער שטארק אין איר. נאך מער: וואס שוואכער עס
 זיינען אין איר אלע אנדערע געפילען, אלץ שטארקער און איינגע-
 שפארטער ווערט אין איר אט דאס איין-און-איינציג יחוס-געפיל.
 ער פלאקערט אויף אין איר, אט דער יחוס-פייער, ווי א ליכט, איי-
 דער עס פארלעשט זיך... ווער ווייס, צי איז דער מאמענט, ווען
 מירעל באפרייט זיך פון איר קינד, ניט דער אייגענער מאמענט,

געטראכט אפשיקען די תנאים, אזוי ווי וועלעך זען, דער-
 הויפט דאן, ווען איר טאמענס געשעפטען האבען זיך פארבעסערט;
 נאך סוף כל סוף האט זי פארשטאנען, „אז איר וועט שוין קיין כח
 ניט בלייבען אט די חתונה ניט צו דערלאזען. קיין כח וועט איר
 ניט בלייבען, ניט דערפאר, וואס זי באדארף אט די חתונה, און ניט
 דערפאר, וואס עמיצער אן אנדערער באדארף זי, נאך דערפאר, וואס
 איר איז שוין אלץ איינס, און זי פילט שוין א שטארקען עקעל יעדען
 מאל, ווען זי טראכט מבטל זיין אט די צווייטע תנאים אירע“.

זי פילט אז עקעל צו יעדען אקטיווען אריינמישען זיך אין איר לע-
 בען. און ניט דערפאר, וואס זי איז גלייכנילטיג צו איר לעבען, נאר,
 פארקערט, דערפאר, וואס זי גלויבט פאטאליסטיש, אז איר לעבען
 וועט זיך אומבייטען אזוי ווי פון זיך אליין, אזוי ווי דורך א נס;
 דערפאר, וואס זי ווארט נאך אלץ אויף איר אויסדערוויילטען, איר
 באשערטען, וואס וועט קומען, אז איינציגער און א יוסטוב'דיגער,
 און וועט זי אוועקפירען אהין, וואו איר ארט איז... אינאיינעם
 מיט'ן לעצטען יאוש צינדט זיך אן אין איר תמיד אויך עפעס א
 לעצטע האפענונג. און דאס איז פאר מירלען זייער כאראקטעריס-
 טיש... א געוויסער פאטאליסטישער בטחון טרעפט זיך ביי יעדען
 אריסטאקראטישען יורד; נאך דארט איז דער בטחון ס'רוב א פא-
 סיווער און נאר א פאסיווער; ביי מירלעך איז א מאָרנע
 פאראייניגונג פון שוואַכקייט און עקשנות, פון פאסיוויטעט און הער-
 ראיום. די פאסיווע, אומבאהאַלפענע מירלעך ווערט מוטיג
 און עקשנות'דיג-פראקטיש, ווי נאך זי דערפילט, אז איר לעצטע
 האפענונג שטייט אין סכנה. זי טוט זיך אן א כח און שטריינגט
 אז איר לעצט ביסעל ענערגיע, אבי ניט פארשפילען אט די לעצטע
 האפענונג... דאס זעען מיר דאן, ווען זי דערוויסט זיך, אז זי איז
 טראגעדיג. האבען א קינד מיט שמואל'יק זיך ע-
 נארוסקי הייסט ניט נאר דעם ערשטען תנאי, וואס
 זי האט מיט אים אויסגענומען, מבטל מאכען (ער איז, אנב, שוין
 בטל געווארען אליין, אז איר ווילען); דאס הייסט אויך אפזאגען זיך
 פון צווייטען תנאי, — אז זי קאן אוועקגיין פון איר
 מאן, ווען זי וויל: פון א קינד אוועקגיין קאן מען ניט; דורכ'ן

ציוניזם אבער האלט ער ניט; און שלום זיידענאָווס-
קי, דער האלב־סוחר, האלב־משכיל, וואָס צוליב נדן האָט ער
חתונה מיט אַן איבערגעוואַקסענעם דאָרגוֹפֿיגען מיידעל און איז
אָנגעשטויסען אויף דער גאַנצער וועלט — שלום האָלט סתם ניט
פון דער אידישער יוגענט: „ביי אונז, זאָגט ער, קאָנען ניט זיין
קיין געזונטע טיפען“...

צווישען אַט דער ברוגז'ער אָדער זעלבסטצופרידענער בעל-
הבתיש־אינטעליגענטישער פּוסטקייט מוז מיר עס לעבען נאָך
איר חתונה מיט שמואל זיידענאָווסקי! איז אַ
חידוש, וואָס דאָס פירט נאָך צו ערגערע רעזולטאַטען, ווי איר לע-
בען איז קליינשטעטעל? אמת, שמואל זיידענאָווסקי איז
נאָווסקי שטאַמט פון אַ מער יחוס'דיגער פּאַמיליע, ווי
וועלוועל בורנעס; נאָך איז זיין פּאַמיליע האָט דער
יחוס זיך אויסגעוועפּט; געבליבען איז פון אים נאָך ביים טאַטען
פון דער פּאַמיליע, ביי יעקב יוספּ'ן, עפעס אַ דעספּאָ-
טישער, נגידישער איבערנעמענדיג, און ביים זון, ביי שמואליק'ן —
עפעס אַ ווייב־קייט און אַ באַראַקטערלאַזיגקייט. און דער וואַסער
דיגער שמואל זיידענאָווסקי מיט זיין רויטען בערדעל, זיין משכיל'יש-
סוחר'ישען לשון־קודש און שלעכטען רוסיש, איז מיר עס
נאָך פרעמדער, ווי וועלוועל. „וועלוועל בורנעס, טראַכט
זי אמאָל, איז געוויס מער פאַרגרעבט פון אים, שמואליק'ן, נאָך
דאָ... קיין עקעל רופט ער יעדענפאַלס ניט אַרויס!“ שמואל זיידענאָווסקי
זיידענאָווסקי רופט ביי איר אַרויס אַן עקעל. וועלוועל איז
פאַרגרעבט און פּראַסט, אָבער ער האָט ניט קיין פרעטענזיעס אויף
יחוס; בעסער אַן איינפאַכער געטראַנק, איידער אַן איידעלער, וואָס
איז צו לאַנג געשטאַנען אָפּען און האָט זיך אויסגעוועפּט!
שמואל זיידענאָווסקי איז אַן אויסגעוועפּטער. און נאָך פאַר דער
חתונה האָט מען אין שטעטעל גערעדט פון די צוויי תנאים, וואָס
מירעל האָט מיט אים אויסגענומען: „לעבען מיט איר, ווי אַ מאַן
מיט אַ ווייב, זאָל ער זיך ניט ריכטען. און זי, מירעל... זי מעג
אַוועקגיין אויף אייביג פון אים און פון זיין שטוב אין יעדער צייט,
וואָס איר וועט זיך פאַרוועלען.“ עטליכע מאָל האָט זי אויך אים

ריג מיידעל, וואס האט אקארשט פאריגען זומער די נימנאזיע גע-
 ענדיגט, זעט אויס עלטער ווי אויפ'ן אמת, פארשפרייט ארום זיך
 א נעפיל צי פון מידקייט, צי פון גלייכניגליטיגקייט און אינאנא-
 צען, מיט'ן גרויסען הוט און מיט'ן פארקעם, וואס זיינען ביידע
 א ביסעל אנערוקט אויף א זייט, ווי געמאכט געווארען נאכ'ן
 גרויסשטאטישען פאסאז... ס'דוכט זיך, אז זי רעדט קיינמאל ניט
 קיין קלוגע זאכען נאר דערפאר, וואס זי איז צופיל מיד. נאר אין
 דער אמת'ן איז נאר ביי איר דער קאפ, ווי ביי איר מוטער, צופיל
 טעמפ, און ס'ווערען אין אים זעלטען מחשבות געבוירען... פון
 די ווייבס-פארשוניען איז, אנב, פאראן נאך דא אין שטאט מרים
 ל ו ב א ש י ז, א געוועזענע קורסיסטין, די זיידעגאוווסקי'ס א
 קרובה, וועלכע ווייזט אונז, אז פון דער פריערדיגער געזע-
 ש א פ ט ל י כ ע ר באוועגונג, וועלכע פלעגט אפט ווארפען אויף
 מענשען א שוין, וואס פלעגט זיי מאכען אינטערעכאנטער און
 אינהאלטסרייכער, ווי זיי זיינען געווען אין דער אמת'ן, — פון
 דער דאזיגער באוועגונג איז איצט אין כרד, וואו די זיידעגאוווסקים
 וואוינען, קיין זכר ניט געבליבען: „פאר דער חתונה“, דערציילט
 מיט א זעלבסטצופרידענעם געלעכטער דער סטודענט ל ו ב א
 ש י ז וועגען זיין שוועסטער מרים — „פאר דער חתונה, גע-
 דענקט ער, איז זי עפעס געווען, און אין די קרוינלאך האט מען
 ביי יעדער נארישקייט איר נאמען דערמאנט. און איצט איז דאך
 פון איר ניט מער ווי א פשוט'ע ניאנקע געבליבען“. זי, די גע-
 וועזענע קעמפערין, איז איצט א געזעצט שטוביג ווייבעל; וועגען
 כל-ערליי משפחה-אנגעלעגענהייטען איז מען זיך מיט איר.
 די בעלה-בתי-שרעוואלוציאנערישע אינטעליגענטען, וואס דאך נאר
 ניט לאנג, האבען זיי וועלטען איינגעלייגט, האבען זיך אומגעקערט
 צוריק אהיים און פילען זיך דא, ווי פיש אין וואסער, — אזוי ווי
 עס איז נארישט ניט געווען. דאס אייגענע איז מיט די פייער-
 לאך פון דעם געוועזענעם בעלה-בתישען יום-טוב, דעם ציוניזם:
 אויך זיי זיינען אויסגעלאשען געווארען. מ א ז נ ט ש י ק, דער
 יונגער, צעטראגענער, גרויסשטאטישער געשעפטסמענש, איז גרייט
 צו געבען אויפ'ן נאציאנאלפאנדר, אז מען שטייט צו אים צו, פון

דעם פאליטעכניקום ענדיגען, וועט אן אינזשינער אין א ווייטער פאבריק ווערען און וועט דאָרט מיט איר, מירלען, אינאיינעם אין א פארוואקסענעם שטיבעל וואוינען.

הערט זי עס און הערט, ווי ער חזר'ט איר עס, ביז — „איני-מאָל אין שפעטע פּרילינג-בין-השמשות האָט זיך איר, מירלען, אזוי קלאָר פאַרגעשטעלט, ווי אין צוויי יאָר אַרום נאָך דער חתונה מיט העלער'ן ליגט זי נאָך דער פאַרנאַכטיגער טיי אויפ'ן דיוואן, וואָס אין יענעם פאַרוואַקסענעם פאַבריק-שטיבעל, ליגט דאָרט איינע אַליין און טראַכט גלייכגילטיג און אָן א שום ווילען אין האַרץ :

— ער... נתן... ער האָט זיך שוין אזוי פיל מאָל פון דער פאַבריק אַהיים אויף נאַכטלעלענער אומגעקערט... געוויס וועט ער היינט אויך אַהיים קומען... און נאָך אין יענע זעלבע בין השמשות האָט זי העלער'ן איבער'ן שטעטעל געזוכט, אים צולעצט געפונען און אים געזאָגט :

— „ס'וועט פון דעם גאַרנישט ניט זיין, און ער, העלער... ער מען נאָך היינט פון שטעטעל אוועקפאַרען“.

זי האָט דערפילט אינסטינקטיוו, אַז ה ע ל ע ר איז ניט דער, וואָס זי וואַרט אויף אים, ניט דער, וואָס וועט זי פון דער אַרומיגער וואַכעדיגקייט אַרויספירען. און זי איז געווען גערעכט. ה ע ל ע ר איז א פאַרשטייער פון דער גרויסשטאַטישער איד'ן שער אינטעליגענץ, ווי אַ סאַפּיאָן אַדער אַ סטודענט ליפּקיס אַדער אַ לערער שאַבאַד — פון דער קליינשטעטעלדיגער. אין שווינדל לענדיגען טומעל פון דער גרויסער שטאַט פילט זיך מיר ע ל נאָך עלענדער און איינזאַמער, ווי אין דער לאַנגווייליגער שטילקייט פון שטעטעל! אין דער גרויסער שטאַט איז די פוסטקייט נאָך גרעסער, ווי אין קליינשטעטעל. זי איז דאָ ניט אַזאַ נודנע, דער פאַר אַבער נאָך א שרייענדיגערע און חוצפ'ה'דיגערע, ווי אין קליינ-שטעטעל. אַחוץ דעם פוסטען און טומעלדיגען ה ע ל ע ר'ן, וואָס קלייבט זיך אַרויסצוגעבען אַ קאַפּיקע-צייטונג, איז דאָ נאָך פאַראַן א י ד א ש פ א ל י א נ ס ק י — אַן אויסגעלאַסענער שטאַט-פאַרשוין, „וואָס איז שטאַרק רייך און וואָס פעלשט אַן אַוועקגעפאַרענעם מאַן“, און ר י ק ע ל, — „אַ וואַקסיגן 19-יאָר

— אַט דאָס שטעלט דער פעטער פאַר'ן קלענערען זון, איז סאַס'ן, וועלכער ווערט, איה"ש, איבער צוויי יאָר אינזשינער!"

די שטילע מייסטערשאפט, וואָס מיט איר האָט בערגעלסאָן אונז געגעבען צו פילען דעם פארווענירכאראַקטער פון די אויפגע- קומענע שטעטעלדיגע גבירים און גביר'ישע קינדער (די אויסגע- צייכענטע באַל-שילדערונג!) און די פאַרבליזיגקייט און גייסטיגע ארימקייט פון דער שטעטעלדיגער אינטעליגענץ — פאַרשפאַרט אונז צו רעדען א סך וועגען די סיבות, פאַרוואָס מיר לען און ענג און שלעכט און לאַנגווייליג אין שטעטעל. די אקושערקע שאַץ, דאָס ליטווישע מידעל מיט דעם איראַניש-שמייכעלדיגען געזיכט, איז די איינציגע, וואָס מיר לען קאָן מיט איר אנטאָל אויסרעדען אַ וואָרט אָדער שווייגען א מינוט. אָבער אויך זי, די האַלב-מאַנסבילדיגע אקושערקע, מיט דעם פאַפיראַס אין מויל, איז, כּוּף כּל סוף גענטער צום פּראַוויזאָר-געהילף סאַפּיאָן מיט די פאַרב- לויזע אויגען, ווי צו מיר לען. און דער נאַרישער פאַרליבטער סטודענט ליפּס איז מירלען געוויס ניט קיין חבר; זי דאַרף נאָר, ער זאָל איר נאַכהינקען, ווען זי גייט אין שטעטעל אָדער הינטער'ן שטעטעל איבער די שנייפּעלדער שפאַצירען, זי זאָל אים קאַנען לאָזען אין מיטען דערינען און אָפקערען זיך צו איר גע- וועזענעם חתנ'ס שטוב, זי זאָל, ענדליך, האָבען אויף וועמען אויס- צוגיסען איר אומעט... וועלען אַלע בורגעס, איר חתן, געהערט ניט צו די לאַנגווייליגע „אינטעליגענטען" און ניט צו די קליינליכע „בעלי-הבתים" פון שטעטעל: מיר לען און זיין ליבע צו איר האָבען אזוי ווי איבערגעלאָזען אויף אים עפעס אַ צאַרטען אַפּשיון, אזוי ווי ארומגערינגעלטל אים מיט עפעס אַ שווייגען, וואָס זונדערט אים אָפּ פון די אַרומיגע; נאָר וועלע- וועלען אַלע האָבען מיר שוין געזאָגט, איז צו פרימיטיוו, צו פּראַסט פאַר מיר לען.

דערצו קומט אַן אַנדערער, אַז „אינטערעסאַנטערער" — נחמן העלער, ער קומט פון שטאַט. ער איז אַ חנ'עוודיגער, אַ יונגער בחור. אויף אַ וויילע פאַראינטערעסירט ער זי! „וועט זי זיך מיט איר חתן — וועלעל בורגעס — פאַנאַנדערגיין, און ער וועט

געמוזט אויפוועקען א סטרונע א פארבארגענע אין איר דארש-
 טיגען פרויען-הארץ... ווי עפעס א כשוף האט געצויגען אט דעם
 קינדיש-פראסטען בחור צו זיין קאנטראסט — דער ראפינירט-איי-
 דעלער, געפיעסטעטער בת-יחידה (די שילדערונגען פון וועלוועל'ס
 שטילער, שטומער, איינגעשפארטער ליבע צו מיר ל ע ז גע-
 הערען, אנט, צו די שענסטע זייטלאך אין דער נייער אידישער
 ליטעראטור), און מיר ל ע ל איז איר גאנץ לעבען טאקע דאנק-
 באר אים דערפאר. אבער דאנקבארקייט — קאן זי דען פארביי-
 טען ליבע? ליבען וועלן וועלן וועלן האט מיר ל ע ל ניט
 געקאנט: ער איז צו איינפאר, זי — צו קאמפליצירט פאר אזא
 ליבע; זי איז א געטין איז זיינע אויגען, זי דארף אבער, ער זאל
 זיין א גאט... חתונה האבען מיט וועלן וועלן וועלן וועלן דערצו
 נאך הייסען בלייבען אין שטעטעל, אין בורגעס'עם הויז, וואו עס
 לעבט וועלן וועלן וועלן וועלן טאטע, דער אויסגעאיידעלטער עס-
 הארץ, און זיין מאמע, די נידעריגע און שטארק-גראבע אידענע
 מיט'ן אסטמא-פעלער; וואו די בוימלאך פאר די פענסטער זיינען
 יונג, ווייל „ביי יעדען אויפגעקומענעם נביר זיינען שוין, אפנים,
 יונג און קליין די בוימלאך, וואס פאר די פענסטער“. בלייבען
 אין שטעטעל וואלט הייסען פארברענגען די טעג און אָווענטען אין
 דער געזעלשאפט פון הינקענדיגען סטודענט ליפיקיס, פראג-
 וויזארגעהילף סאפיאז, לערער שאבאד, אקושערקע שאץ;
 בלייבען אין שטעטעל, וואלט הייסען פארען אויף „בעלער“ צו די
 טאראבייס, וואו שטעלענדיג צום טיש אלע מאָל נייע פולע
 פלעשער, געוואלדעוועט עפעס א מגושמ'דיגער, רויטער און פאר-
 שוויצטער געשוועסטערקינד טאראבייס מיט אן אומגע-
 לומפערט הויכען קול און מיט א ניגון פון „אתה הראית“:
 „— אט דאס שטעלט דער פעטער נחום פאר'ן עלטערן זון
 באריס'ן, וואס דינט אין לאדזער באַנק און וועט, איה"ש, אינגליכען
 ווערען די—רעק—טאר:
 — אט דאס שטעלט די מומע נחמקע פאר דער עלטערער טאכ-
 טער, טאניען, וואס האט פאר סכות אויסגעהאלטען אויף זעקס
 קלאסען!

קליידט זיי, צי ניט: דאס איז דער אלטער אידישער קולטור־פאר
מענען. מיר על טראגט אבער אין זיך נאר דעם גייסט און נאר
דאס בלוט דאס אריסטאקראטישע, — דאס, וואס ביי די אויפגעד
קומענע, און אויך ביי די „שיריים“, די עפיגאנען פון אלטען יחוס,
איז עס ניטא: האט זי זיך ניט וואו אהין צו טאן, און זי געד
פינט זיך ניט קיין ארט אין לעבען. זי איז ארומגערינגעלט פון
מענשען, פון קרובים, פון פריינד — און איז איינזאם. אלעמען
ציט צו איר, אבער איר ציט צו קיינעם ניט. איר הארץ איז דארשי
טיג, און ס'איז ניטא, ווער עס זאל שטילען איר דארשט. ווי א
פאר'כשופ'טע פרינצעסין, ווארט זי האלבדוואך אויפ'ן פרינג, וואס
וועט קומען און זי אויסלייזען — נאר ער קומט ניט. עס קומען אנט
דערע — ניט ער.

ס'קומט וועל וועל בורנעס. ער איז דער זון
פון אן אויפגעקומענעם גביר, אן אויסגעאיידעלטען עס־הארץ.
גאנצע פיר יאר — אזוי הויבט אן דעם ראמאן בערנעלסאן, וואס
ווי א געניטער שווימער, ווארפט ער זיך גלייך אריין אין רעכטען
מיטען שטרוים פון די געשעענישען און מאכט ניט קיין לאנגע
שהיות און הקדמות — גאנצע פיר יאר האט זיך צווישען זיי געד
צויגען דער הימישער קליינשטעלדיגער שידוך, און געענדיגט
האט ער זיך אט ווי אזוי:

— זי, ר' גדליה הורוויצ'ס בת יחידה, מירעלע, האט אים סוף
כל סוף די תנאים אפגעשיקט און אליין ווידער אָנגעהויבען ארומ
צושפאצירען מיט'ן קרומען סטודענט ליפקים...

צוליב וואס האט זי געטאן אט דעם שידוך און פארוואס
האט זי אים אפגעלאזט? געטאן האט זי אים, אפנים,
דערפאר, וואס ר' גדליה'ס געשעפטען זיינען דאן שוין געד
גאנגען זייער שלעכט, און זי האט ניט געקאנט לאזען
דעם טאטען פאלען; און אפשר איז עס געווען א קאפריז
פון א בתי־חידה; און אפשר האט איר גערייצט די ליבע, וואס
האט אָנגעפילט בין איבער די ברעגעס וועלוועל'ס ריינע און ענגע
נשמה און ניט געלאזען דארט קיין ארט פאר קיין שום אנדערע
געפילען. אזא נאאיוו טיפע ליבע, ווי וועל וועל'ס, האט

זייטען. — און ער פרענט, וואוהין, צוליב וואס גייט ער. פרענט — און גייט ווייטער... ער זעט דעם פוסטען רוים, וואס ארום; ער זעט אבער אויך דעם שטערן, וואס ווינקט אים פון טונקלען הימעל, ווינקט און רופט...

אָבער נאָר איין אויגענבליק שטייט מיר עס אויף אַט דער העכסטער, סימבאלישער, הויך. בערגעלסאָנ'ס קינסטלעריש אויג איז צופיל געוויינט צו זען אַלץ, וואָס עס זעט, אַי ז בייל, אין פלייש און הויט אָנגעטאָן, און בערגעלסאָן קאָן ניט לאָזען אויף לאַנג שוועבען מירעל'ס געשטאַלט, ווי לייכט און שווער בעוודיג זי זאָל ניט זיין, אין וואַלקענס, אין דער לופטען. נאָר אויף איין אויגענבליק לאָזט ער אונז זי זען דאָרט. די גאַנצע צייט האַלט ער זי דאָ, אונטען, אויף דער ערד; אין פאַרשיידענע קליידער צייגט ער זי אונז, אין וואַכעדיגע און אויך אין יום־טובֿ־דיגע, אָבער די דאָזיגע אַלע אַנקליידונגען אירע זיינען רעאַלע, ממשות'דיגע, כאַטש דער שטאַף, וואָס זיי זיינען געמאַכט פון אים, איז זייער אַן איידעלער... אויב איד האָב געפרוּאוּט אַראַפּציען אויף אַ וויילע דעם שליוער פון מיר עס גייסט און אויסזאָגען פון אים מער אפשר, ווי דער פאַרפאַסער האָט געוואָלט, איז עס נאָר, כּדי אַז אַט „די פייערדיגע מירעל“, די מיר עס מיר עס מיר עס, וואָס אַנטפלעקט זיך פאַר אונז אויף איין רנע אין עק הימעל, זאָל העלפען אונז פאַרשטיין די ליידען פון דער איינפאַכער מיר עס, וואָס פון אויבען־אויף קאָנען זיי מאַכען דעם איינדרוק פון אַ... „קליינשטעטעלדיגער טראַגעדיע“, ווי עס זאָגט האַלב איראַ־ניש, האַלב ערנסט הערץ. (אַנב, דער איינציגער פאַרשוין און „נאָד אַלעמען“, וואָס איז געבליבען אַן קינסטלערישע פלייש און בלוט.)

וואו ליגט דער אמת'ער זינען פון דער דאָזיגער טראַגעדיע? ער ליגט אין דעם שוין פריער דערמאָנטען אונטערשייד, וואָס ס'איז פאַראַן צווישען ר' גרליה'ן און מיר לעז. ר' גרליה האָט, אינאיינעם מיט'ן גייסט פון די אַלטע, מיוחס'דיגע דורות, גע־ירשנ'ט אויך אַ לבוש פאַר דעם דאָזיגען איידעלען גייסט, אַ לבוש, וואָס אויך אַנדערע קליידען זיך אין אים, אַלץ איינס, צי ער

ניט אויף קלאר, אזוי ווי עס האט עס, אנב, ניט געוואוסט אויך ד' ג ד ל י ה און אזוי ווי עס ווייס עס ניט דער נאך גרעסערער מיוחס און נאך גרעסערער יורד, ווי ר' ג ד ל י ה — דאס פאלק ישראל, ווען עס זאגט יעדען טאג הויך אויפ'ן קול אדער שטילערהייט: ואף על פי שיתמהמה, און מענ ער זיך זאמען, ווארט איר, טאגאיינ טאגאויס, אויף זיין קומען. אזוי איז שוין די טבע פון אריסטאָ קראַט, וואָס איז געוואָרען א יורד, צו וואַרטען און צו גלויבען, אַז אַט־אַט וועט עפעס געשען, און ער וועט צוריק קומען צו זיין רעכט און צו זיין רום...

דאָס דאָזיג אייביג וואַרטען, דער דאָזיגער אומבאַשטימטער, אַבער פּעסער גלויבען, איז דאָס איינציגע, אַהוצ'ן בלוט, וואָס מיר רעל האָט פון די פּריערדיגע דורות נע'ירשנ'ט. ביי ז י י איז עס אַנגעקליידט געווען אין א פאַרם, — אין דער פאַרם פון משיח גלויבען; זי האָט די פאַרם פארלוירען. אַבער דער תּוֹך איז, ווי אַ הייסער אומרואיגער פּלאַם, געבליבען אין איר ברוסט. און עס טרעפען מינוטען, ווען זי פּילט און ווייס, אַז ניט פון זיך אַלײן, נאָר פון עפעס א ווייטען פאַרבאַרגענעם פּלאַקער צינדט זיך אין איר אַט דער הייליגער פייער. דאָן דוכט זיך איר אויס, „אַז פון דאָרט, פון הויטען עק הימעל, קוקט צו איר אַרויס אַ צווייטע, פייערדיגע, מירעל און ווינקט צו איר פון דער ווייט: „קיינער, ווינקט זי צו איר, ווייס ניט, צוליב וואָס ס'בלאָנדזשעט אַרום מירעל הורוויץ. און איר, מירעל, וואָס איר ברען אין פייערדיגען עק הימעל אויפ'ן האַרײ זאָגט, — כ'האַב שוין אַמאָל אויך אַרומגעבלאָנדזשעט און האָב אויך ניט געוואוסט, צוליב וואָס..."

מ י ר ע ל ווערט א סימבאָל — אַ סימבאָל פון אייביגען אַהאַסווער, וואָס בלאָנדזשעט אַרום איבער דער וועלט, פון איין עק האַרײזאָגט צום צווייטען, און ווייס ניט, צוליב וואָס און צוליב ווען. מ י ר ע ל ווערט אַ ג י י ס ט. טוויזענטער יאַרען האָט ער אַרומגעשוועבט, דער גייסט, אין חלל פון דער וועלט, פול מיט גלוי־בען און געוויסהייט, אַז קשיות און אַן ספּקות. פּלוצלונג — דאָס איז געשען אין אונזער דור — האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, דערזען, אַז אַ מַדְבַּר, אַ וויסטעניש, אַ פּוסטקייט רינגעלט אים אַרום פון אַלע

אז איר לאז עמיצען איבער נאך זיך, וואָלט איר גענאָנגען אַהיז, ווי צום טאַגן... מיר דערוויסען זיך, אז ר' גר ל י ת האָט שווייך געדינגערהייט איבערגעלעבט אַ טראַגעדיע. ער האָט געפילט, אז ער איז אַ ל ע צ ט ע ר אין דער משפּחה הורוויץ, — ניט אַ ל ע צ ט ע ר איר, ר' גר ל י ת קען נאָך דעם אייביגען, ניט דעם לעצטען אידען; — ער איז אַבער דער לעצטער א י ד י ש ע ר מ י ו ח ס, מיט דער טאַפעלטער קרוין — פון תורה און גדולה; ער שטאַרבט אַז אַ יורש פאַר אַט דער אַלטער הייליגער קרוין.

מ י ר ע ל ירשנ'ט דאָס איידעל, יחוס'דיג בלוט דעם טאַטענס, אַבער ניט זיין תורה, ניט זיין גייסטיגען פאַרמעגען: מ י ר ע ל לעבט אין דער לופט פון דער נייער, ניט אירישער, קולטור. ווי אַ חורבה פון אַז אַלטען שלאָס, פון אַז אַלטען טעמפל, בלייבט שטיין איר טאַטענס שטוב נאָך זיין טויט. און די פוסטקייט פון אַט דער חורבה, פון אַט דעם טעמפעל, קלייבט זיך אַרײַן צו מ י ר ע ל אין האַרצען. אַ פוסטקייט, וואָס איז פול מיט שאַטענס פון אַלטע צייטען, מיט שאַטענס, וואָס שעפּטשען זיך שטיל און רופען ערגעץ און לאַזען ניט רוען. אַ פוסטקייט, וואָס די אויגען פון צענדליגער דורות קוקען אַרויס פון איר, ווי שמערן פון טונקעלען הימעל, ווי שמערן פון שיקזאַל, און שרעקען און מאַך נען און זאָגען צו עפעס... יע, מ י ר ע ל אַס טרויער נעמט זיך דערפון, וואָס די „פוסטקייט“, וועלכע האָט זיך באַזעצט ביי איר אין האַרצען, איז די פוסטקייט פון אַ טעמפעל, וואָס אין זיינע חורבות פלאַטערען נאָך אום עכאָס פון הייליגע געזאַנגען... איר גאַנצע בענקעניש נעמט זיך דערפון, וואָס זי פילט, אַז אין איר לעבט עפעס אַ כח, אַ ווילען, אַ זין, נאָך זי קאַן אים ניט אויסדריר קען, זי קאַן אים ניט פאַרקערפערען...

דאָס, וואָס זי איז אומפייאיג אויסצודריקען איר פאַרבאָרגענעם גע'ירשנ'טען ווילען, מאַכט זי אומרואיג; אַבער דאָס, וואָס אין איר לעבט פאַרט דער דאָזיגער וואונדערליכער ווילען, ניט איר אין די ביטערסטע מינוטען פון איר לעבען דעם גלויבען, אַז דאָס, וואָס זי וואַרט אויף דעם, וועט קומען. ווי אַזוי? דאָס ווייס זי ניט. זי ווייס, אַז ס'וועט קומען. אויף וואָס וואַרט זי? דאָס ווייס זי אויך

אויף אן אנדער אופן) א באליידיגונג. און ניט פאר איר אליין, — פאר די אלע דורות, וואס לעבען אין איר: דורך ר' גדליה'ן אין איר בלוט אריינגעגאסען געווארען דער יחוס פון דורות...

ר' גדליה אין דער לעצטער רינג אין קייט. דער לעצטער און שוואכסטער. ניט נאר מאטעריעל אין ער א יורד; ער אין אויך פיזיש קראנק; אין זיין גאנצען באנעמען זיך פילט איר די שוואכ קייט און די אומבאהאלפענקייט פון א דעגענערירענדיגער אריס-טאקראטישער פאמיליע... פונדעסטוועגען אין ר' גדליה נאך ניט אינגאנצען א יורד. אין מסחר, אין געשעפט געוועלטיגט שוין ניט ער, נאר די נייע, די אויפגעקומענע טאראבייט און בורנעסעס אדער די רעשטלאך פון אלטען יחוס, וואס האט בען זיך צוגעפאסט צום נייעם לעבען — די זיידע-נאוויס קייט; מאטעריעל אין ר' גדליה געפאלען; גייסטיג אין ער נאך דער יחוס. אפילו א נחום טאראבייט, וואס פראווט שוין נאכמאכען די ארומיגע פריצים, און וואס זיין טאכטער האט שוין „אויסגעהאלטען אויף זעקס קלאסען“, און זיין קלע-נערער זון, אייסאק, „ווערט, אי“ה, איבער צוויי יאר אינד זשינער“ — אפילו נחום טאראבייט, אט דער זעלבסטצופרידענער נייער נגיד, ווייס און פילט, אז דער אמת'ער שיינער איד אין — ר' גדליה.

ר' גדליה האט ניט בלויז איידעל בלוט אין זיך, ער האט בירושה אויך די פיינע, רייכע גייסטיגע קולטור פון דער אלטער פאמיליע הורוויץ. פילט ער ניט קיין פוסטקייט אין לעבען אפילו דאן, ווען די אלע ארומיגע זיינען אים ניט גאר צום הארצען. אין דעם גייסטיגען אוצר, וואס ער האט גע'ירשנ'ט, אין דער אלטער אידישער רעליגיע, האבען א שטיקעל חלק אויך די נייע, די אויפגעקומענע: מאכט עס זיי גענטער צו אים און פארקלענערט זיין עלענדקייט. וואלט ער געקאנט רואיג שטארבען, ווי רואיג און גלייכגילטיג עס פאלט פון בוים אראפ א בלאט, ווען עס פאר-וועלט. נאך זיין טויט אבער דערוויסען מיר זיך פון אברהם'ס דעם רב, אז „שוין נאר ביים לעצט“ האט ער, ר' גדליה, אים א זאג געטאן: „וואס וויינסטו? ... נאר איינער, ווען איד פיל,

איינציגער טאָכטער וויל דער קינסטלער אונז צייגען עפעס אַ רייף-
ווערען צום טויט און צו אַ נייעם, קינפטיגען, לעבען, עפעס אַ
נאַלדענעם האַרבסט, וואָס אַ פאַרבאַרגענע האַנט האָט די רייכע
פּרוכטען פון אים אָפּגעריסען און געלאָזען אים שטיין אין טרויער-
ריגער, איינזאַמער, ציטעריגער, וואַרטענדיגער נאַקעטקייט... מירעל
איז פאַר דעם מחבר די הויפּט-זאך; אַנדערע פּערזאָנען דאַרפּען נאָר
געבען איר די געלעגעהייט זיך אַרויסצואווייזען! האָט ער אונז נע-
געבען גאַנצע און פּולע פאַרטרעטען נאָר פון די פון זיי, וואָס זיינען
ניט קאַמפּליצירט און ווענדען ניט אויף זיך צופיל דאַס אויג פון
לעזער; פון אַ ר' ג ד ל י ה ' ז אַכער, ווען ער וואָלט זיך מער
מיט אים אָפּגעגעבען און ניט באַנוגענט זיך מיט עמליכע אויבענ-
אויפיגע שטריכען. — פון אַ ר' ג ד ל י ה ' ז וואָלט אויסגעוואַק-
סען אַ געשטאַלט, וואָס וואָלט קאַנקורירען מיט מיר ל ע ז און
ניט לאָזען איר ווערען דער צענטער פון ווערק. פון אזא פּעלער
האַט דעם אַ ר כ י ט ע ק ט בערגעלסאַנ'ען געמוזט אָפהיטען דער
קינסטלערישער אינסטינקט, וואָס לעבט אין אים. האָבען מיר פון
ר' גדליה'ן טאַקע דערפאַר נאָר ראשי פרקים אין ראַמאַז...

אויב אַבער מיר ווילען ניט נאָר מיטפילען און מיטלעבען מיר-
רעל'ס טרויער און שיינקייט, נאָר אויך דערגיין דעם מקור, פון וואָ-
נען זיי שטאַמען, מוזען מיר זיך אָפשטעלען לענגער, ווי דער פאַרפאַ-
סער, אויף ר' ג ד ל י ה ' ז. ר' ג ד ל י ה איז דער שליסעל צו מיר-
דעל'ס נשמה. דורך זיין יודר'ישען יחוס איז זי געוואָרען, וואָס
זי איז. ניט אומזיסט איז ער דער איינציגער מענש, וואָס זי ניט
זיך אים אונטער, ווען ס'איז נויטיג. זי, אָט דאַס שוואַך, צאַרט,
אומבאַהאַלפּען קינד, קאַן זיין גרויזאַם אי צו זיך, אי צו אַנדערע,
ווען זי דאַרף אָפהיטען איר נאָכגעגעבענע פּערזענליכקייט; צוליב
ר' ג ד ל י ה ' ז אַבער איז ביי איר רעכט חתונה האָבען מיט
אַ מענשען, וואָס זי פילט צו אים אַן עקעל — מיט ש מ ו א ל י ק
ז י י ד ע נ א ו ו ס ק י... האָט זי אים אַזוי ליב, איר פאַטער?
ניין, זי טוט עס ניט אַזוי אויס ליבע, ווי — ווידער אַמאַל — אויס
שטאַלץ: אַ באַליידיגונג פאַר ר' ג ד ל י ה ' ז (אַ באַנקראַט,
צום ביישפּיל) וואָלט אויך פאַר איר געווען (כאַטש געוויס נאָר

הארץ האט מיט גרויס רחמנות צו אים א צי געטאָן. איז זי צו אים צוגעגאנגען.

— „אט זיינען זיי דאָד, די שליסעלאָד... ביי דיר אין אוי- בערשטען טאָש ליגען זיי.“

איבערלייענענדיג די דאָזיגע, אין פּלוג, גאַנץ אומבאדייטענ- דיגע ווערטער, דערזעט איר דעם קוק, וואָס מיר ע'ל'ס טרויע- ריגע, בלויע אויגען האָבען בעת מעשה געטאָן אויף ר' גדליה'ו, און אַט דער קוק, וואָס מאַכט פּלוצלונג פאַר אייך לעבעדיג מירעל'ס אויגען און זייער כּשופ'דיגען טרויער, עפענט פאַר אייך דעם שותפ'ישען מקור פון זייערע ביידענס, ר' גדליה'ס און מירעל'ס, נשמות. און איר וואונדערט זיך אויף אַט דער שטילער און נאָר דעם אמת'ן קינסטלער גענעבענער פּייאָגקייט, וואָס בערגעלסאָן פאַרמאָגט, צו עפענען פאַר אייך אַ מענשליך האַרץ און אַן אַפּגרונט פון אַ האַרץ דורך איין וואונק, דורך איין קוק... אָבער דאָס גע- הערט ניט צום ענין. אונז איז דאָ וויכטיג דערווייל ניט דער טאָד לאַנט פון דיכטער, נאָר זיין ווערק, — זיין ווערק, וואָס ניט אלע פאַרשטיין אים ריכטיג, כאַטש אַלע פּילען זיין צויבער... מיר קע- רען זיך אום צו ר' גדליה'ו. ער איז, ווי מיט אַ כּיוון, געמאַלט מיט בלאַסע פאַרבען. וואָרים דער עיקר איז דאָד מיר ע'ל, דורך איר צאָרטער, איידעלער, בתיחידה'שער נשמה, דורך איר אַריסטאָד קראַטיש-דורד'ישער אומבאַהאַלפענקייט און עקעל צו די אַרומיגע, דורך איר פּיינליכער גלייכגילטיגקייט צו די, וואָס ליבען זי, דורך דער פּיינקייט און ראַפּינירטקייט פון אירע געפּילען, וואָס קיינער קאָן זיי ניט פאַרשטיין און נאָך ווייניגער צופּרידענשטעלען — ווייל אונז דער פאַרפאַסער געבען צו פּילען דעם סוד און די טראַגעדיע פון דער אונטערנייענדיגער אַלטער אידישער אַריסטאָקראַטיע, וואָס פון אלע זייטען רינגלען זי אַרום און בלאַגאָרען און באַלעס- טיגען זי פאַרוועניו'ס, אויפגעקומענע גבירים, וועלכע ווילען זיך איינקויפּען אין יחוס, אַדער פּראַסטע מענשען, וואָס מיט זייער גע- זונטען אינסטינקט פּילען זיי די טרויעריגע, ניט צו דערגרייכענדיגע שיינקייט פון דער דאָזיגער אונטערגייענדיגער וועלט, נאָר זיי פעלט די צאָרטקייט זי צו געניסען... דורך דער געשטאַלט פון ר' גדליה'ס

גדליה'ן, רחמנות און לאזען אים אויך צו ר'... דאס „רחמנות“ וואס די געסט פילען צו אים, איז אפשר גארניט קיין איינפאך רחמנות. עס ליגט אפשר גאר פארבארגען אין אים דער אפשיי, יואם ר' גדליה'ס שווייגענדיגע טרויעריגקייט וועקט אין די ארר מיגע. אבער עס ווערט דערפון ר' גדליה'ן ניט גרינגער. אינעווייניג, איז זיך, פארשמעלט פון פרעמדע אויגען, טראגט ר' גדליה' דעם הארבסט, און גאר ערגעץ אין א פארבארגענער טר פעניש פון זיין נשמה פארנעמט ער די ווייטע, מירע קלאנגען פון דעם אפגעשטארבענעם פרילינג, פון דער שיינער צייט, ווען זיין בוים, דער שמאלצער דעמב, האט געבליט און איז געווען פול מיט זאפטען, און זיין שאטען איז געווען ברייט, און די ווארצלען זיינע — מעכטיג... ווי א לייכטער וואלקען, שוועבט ארום אים זיין חשיבות. דער שאטען פון זיין טרויער, דער אפקלאנג פון זיינע מידע טריט, פון יערען ווארט זיינעם לויפט פאר אים און ווארענט שטיל: ר' גדליה גייט, ר' גדליה רעדט... האבען אלע אפשיי. אבער פילען, פארשטיין אים, ווי געהעריג איז, קאן נאר מירעל, ווייל אויך זי זעט, ווי עס פאלען געלע בלעטער פון די בויער, וואס האבען געבליט אמאל, ווייל אויך ביי איר אין הארץ איז קיל דער הארבסט און טרויעריג דער אפקלאנג פון פרילינג, וואס האט געבליט אין איר נשמה איידער זי איז געבוירען געווארען אין איר איצטיגער, הארבסט טיגער, יודישער, געשטאלט...

די נשמה'שע נאנטקייט מירעל'ס צו ר' גדליה'ן, אט דעם פאקט, וואס איז זייער וויכטיג פאר'ן גאנצען ווערק, גיט אונז בערגעל'ס און צו פילען, ווי זיין שטייגער איז, דוקא דורך א קלייניגקייט. ער דערציילט, ווי אזוי זיצענדיג עלענדר און טרויעריג און שווייגענדיג צווישען די געסט, וואס זיינען געקומען אויף מירעל'ס תנאים, האט זיך ר' גדליה „אביסעל דער-שראקען פאר גיטעלע'ן, וועלכע איז צו אים פלוצים נאך זיינע שליי סעלאך צוגעגאנגען. איינגעהויקעטערהייט האט ער זיך אויף די פיס אויפגעשטעלט, ניט געוואוסט, וואו ער איז אין דער וועלט, און האט לאנג, מיט טאפענדיגע הענט, ארומגעשארט פון איין קעשענע צו דער צווייטער. מירעל האט דאס געזען פון דער ווייט. דאס

כאפען אט דאס גליק... קיין אנדערע קינדער, אחוץ מיר לען.
בלייבען ניט נאך ר' גדליה'ן: אונטערגיינענדיגע אריסטאקראטישע
משפחות פרוכפערען זיך ניט און מערען זיך ניט...

די אויפגאבע פון ראמאן איז שילדערען אויף אן אייגענארטיגן
געזען שטיינער אט דעם אונטערגאנג, די יורד'ישקייט. בערגעל-
סאן צייגט אונז דעם יחוס ר' גדליה'ס ניט אין
זיין גלאנץ, ווען ער האט געלויבטען, נאך ווען ער לעשט זיך.
מיר זעען און פילען אט דעם יחוס ניט דאן, ווען ר' גדליה קומט מיט
גרויס פארעם אויף שבת אהיים און פארפארט צום רב, אים פירען
אין באד אריון, אדער דאן, ווען מען גרייט זיך אויפ'ן נגיד'ישען
שטיינער צו מירעל'ס חתונה ביי ר' גדליה'ן אין
שטוב, נאך דאן, דוקא דאן, ווען די געשעפטען גייען שלעכט ביי ר'
גדליה'ן, ווען מען האט שוין פארטאן מירעל'ס נדן
און די עטליכע טויזענט רובל פון עפעס א קרוב, עס קומען די בעל-
חובות, און ר' גדליה'ס ווייב, גיטעלע, איז גרייט צו
פארען ערגעץ פארליינען די צירונג. איז שטוב איז שטיל, ר'
גדליה'ן שווייגט... דער טרויעריגער סוד פון אן אלטער שיינער
משפחה, וואס איז געקומען פון ערגעץ ווייט, און איצט גייט זי צום
גרונט, פילט זיך אין זיין שוויינען. און נאך טרויעריגער איז אט
דער סוד אויף מירעל'ס תנאים, ווען ר' גדליה'ן
דוכט זיך אויס, אז שוין ניט אים צוליב זיינען געקומען אהער די
אלע געסט, נאך צוליב די זיידענארום קיס, די רייכע
מחותנים פון ווייטליכען כרד!" ר' גדליה איז פון בייטאג אן געווען
שטארק אומעטיג און געפאלען און ניט געוואוסט, וואס מ'דערט
צו אים. זיצענדיג נעבען דעם מחותנ'ס לינקער האנט, האט ער די
גאנצע צייט געשוויגען. געהאט אן אראפגעלאזענעם קאפ מיט
יורד'ישע געדאנקען און געוואוסט, אז די אלע געסט זיינען זיך שוין
אהער צונויפגעפארען ניט צוליב אים, ר' גדליה דעם אָנזעצער, נאך
צוליב דעם רייכען מחותן יעקב יוסלען, וואס האט ביי א האלבען
מיליאן און קנאקט אויפ'ן גבירישען שטייגער; אז ער, דער נאווה'די-
גער און מונטערער מחותן, ווייס דערפון, און קוקט זיך צו אים דער-
פאר ניט אום. און זיי, די געסט, האבען דערפאר אויף אים, ר'

אין איר מגולגל געוואָרען, און מאַכט זי טרויעריג, און מאַכט זי שוואַר, און מאַכט זי שטאַלץ און ווייט אויף איר אָן אַזוינע פיינע, געווירצטע, געהיימע אַראַמאַטען ?

דאַס איז די נשמה פון דער אַלטער יחוס־פאַמיליע הורוויץ. אין מ י ר ל ע ז לעבט, אין איר שטאַרבט, ריכטיגער, די נשמה פון אַ כּלל, וואָס, אונטערגייענדיג, פאַרשפּרייט ער אַרום זיך דורכזיכ־טיגען טרויער און שטראַלענדיגע וואַלקענדלאַך און אַ לעצטען שיי־נעם, שטילען פאַרבען־שפּיל, ווי די זון, בעת זי פאַרגייט — אין אַנ־הויב האַרבסט. די פאַמיליע הורוויץ איז אַ צווייג פון דער אַל־טער אידישער אַריסטאָקראַטיע. אַמאָל איז זי אַ דעמב געווען ; אַ גאַנץ פאַלק האָט אין זיין שאַטען גערוט. האָבען גענומען טריקענען אונטען די זאפטען, און אויבען האָט זון געפּעלט, זיינען די צווייגען פאַרדארט געוואָרען ; נאָר אין יעדען וועלקענדיגען צווייג בלייבט דער שטאַלץ פון בוים, פון אַלמען בוים, און דער ריה פון טיה אין דער ערד איינגעגראַבענע וואַרצלען גרייכט צו אונז פון בלאַט, וואָס פאַלט... וואָס איז ר' ג ד ל י ה ה ו ר ו ו י צ, מירעל'ס פאַטער ? אין פּלוג איז ער ניט מער, ווי אַ איד, וואָס ביי אים גייען די געד־שעפטען שלעכט. נאָר זעט, ווי אידען פאַרהאַלטען זיך צו אים. ווי צו אַ פשוט'ן יורד ? מיט אַ געפּיל פון רחמנות ? ניין, מיט דער טיפּסטער אַכטונג. און קיין איין זאך ניט אונז ניט צו פילען אַזוי דעם פאַרבאָרגענעם יחוס־דיגען טעם פון אַט דעם האַלב־פאַר־וועלקטען צווייג, ווי אַט דאַס פאַרהאַלטען זיך צו אים מצד די אַרר־מיגע. זיי שפּיגלען און צאָצקען זיך מיט אים, ווי מיט אַ טייערען ירושה־בעכער. טאָן מיט אים אַ שידוך — האַלט יעדער פאַר אַ זכיה. אפילו דאן, ווען ער איז שוין נאָר פאַראַרימט, איז ער זיך מתחתן מיט די ז י י ד א ו ו ס ק י ס, וואָס זיינען גרויסע גבירים, און דערצו נאָך אויך שטיקלאַך יחסנים. און אַז ער שטאַרבט, איז די שטעטעל ווי פאַר'יתומ'ט : ניטאָ, ווער עס זאָל פאַרנעמען זיין אַרט... אַלע פילען, אַז ער איז אַ לעצטער. פאַר די אַוי־פ־געקומענע איז עס אַזוי ווי די לעצטע מעגליכקייט זיך איינצוקויפען אין יחוס, זיך איינצופלעכטען אין דער גאַלדענער קייט פון דער אידישער אַריסטאָקראַטיע, און זיי איילען זיך אַרייני־

וואו זי איז אויסגעוואקסען? צי איז מיר על'ס אומעט און
מיר על'ס בענקשאפט א כלל-אומעט און א כלל-בענקשאפט,
אדער עס איז נאך אלץ דער נודנער אומעט און די פוסטע בענקע-
ניש פון די אונז גוט, שוין צו גוט באקאנטע איינזאמע אינטעלי-
גענטישע צימערלאך?

מירעל איז צו קיינעם, אחוץ אפשר צו איר פאטער, ר'
נרליה'ן. ניט צוגעבונדען; מיר על ליבט אין פלוג קייר
נעם און קיין זאך ניט; אז זי האט חתונה, וויל זי מיט איר טאן
קיין קינד ניט האבען, און ווען זי שפירט דאס אונטער'ן הארצען,
פילט זי צו דעם אז עקעל. ווי קאן מען איינוועבען אט דעם אייני-
זאמען אפגעריסענעם פעדימעל אין כלל-געוועב? אבער מען מוז
עס טאן. מען מוז זיך פארטיפען אין דער סאציאלער און פאמיל-
ליעזרסביבה, וואו מיר על איז אויסגעוואקסען, און וואו זי
פארברענגט אירע טרויעריגע, וואלקענדיגע טעג, אויב מען וויל טרע-
פען די רעמעניש פון איר מאדנעם, קאפריוזנעם, שטאלצען, שוואך-
כען, עקשנות'דיגען, בתיחידה'שען איר. וועט איר זי נעמען
אליין, ווי זי איז, פאר זיך, וועט איר ניט פארשטיין נאך דעם חזן,
זאס שטראלט פון איר ארויס, און וועט ניט וויסען דעם מקור פון
דעם טיפען טרויער, וואס לייכט אין אירע בלויע אויגען, אונטער
די לאנגע, שווארצע וויעס. איהר מוזט וויסען, פון וואנען זי
שטאמט און פארוואס זי טויג ניט פאר'ן לעבען, ערשט דאן וועט
איר פילען א טעם אין דעם אומעט און כשות, וואס ליגט אין אט
דער שלאנקוואקסיגער בת יחידה; ערשט דאן וועלען די פרטים
פון איר לעבען, וואס יעדער פון זיי באזונדער איז, דאכט זיך, נאך-
נישט ניט ווערט, זיך צונויפניסען אינאיינעם און באלויכטען ווע-
רען דורך דער שיין פון איר נשמה, פון אט דער איידעלער, צאר-
טער נשמה, וואס „די נודנע לידער פון דער ערד“ קאנען ניט פאר-
בייטען איר די קלאנגען פון דער וועלט, וואו זי איז געווען אמאל
און וואהיין עס בענקט זיך איר אזוי...

וואו איז זי געווען אמאל? וואס פאר אן אומרויגע נשמה איז

(* זע פאלג. קאפיטעל.

אינעווייניג אין הויז פון ר' גדליה דעם יורד? גיט ער אונז
דען ניט צו עטעמען די לופט פון דעם אויפגעקומענעם בור
נעם'עס פאמיליע? פון די טאראבייס, אט די
כלומר'שט שוין אויסגעאידעלטע פארוועניו'ס? פון די זידע-
נאוויס קייס, די שוין האלב-פארגרעכטע מיוחסים? שטייט
דען ניט פאר אונזערע אויגען דאס קליין שטעטל, וואו מיר על
וואוינט מיט אירע עלטערן? פילען מיר דען ניט דעם אטעם פון
כרד און זיין פארשטאט, וואהין מיר על ציט זיך אריבער?
זיינען דאס אלץ ניט שטיקער מיליע און כלל-לעבען?

אבער דאס איז נאך ניט קיין תשובה אויף דער פראגע. ווארים
די דאזיגע אלע סביבה- און כלל-עלעמענטען זיינען ניט דער עיקר
אין בערגעלאס'ס ראמאן. דער עיקר איז מיר על. ניט נאך
די הערצער פון וועלוועל בורנעס, שמואל'ס קייס
זיידענאוויס קייס, מאנטשיק, נתוהעלער
און אלע אנדערע יונגע לייט, פראסטע און איידעלע, קלוגע און נאך-
רישע — ציען זיך צו מיר על. ווי זומער-פליגעלאך צום
פייער: — אלץ. וואס איז ראמאן אין פאראן, ציט זיך צו איר,
צו דער „העלדין“, ווי א ראדיום צום מיטעלפונקט פון קרייז; אלץ,
וואס ווערט געשילדערט אין ראמאן, איז נאך א ראם פאר איר בילד.
אויב „נאך אלעמען“ אנטציקט אונז מיט זיין טעכניק, ניט געקוקט
אויף דער אומפראפארציאנעלער לאנגקייט פון ערשטען טייל, איז
עס נאך מחמת אט דער „איינהייט אין דער פארשידענארטיג-
קייט“, וואס אין קיין ווערק אויף אידיש האט זי ניט דערגרייכט
אזא הויכע מדרגה, ווי דא; נאך צוליב דעם, וואס מיר על,
אט די שוואכע, ציטעריגע, טרויעריגע „פרינצעסין“, זיצט, באמת,
ווי אויף א טראן, וואס דערהויבט זיך איבער אלץ, וואס ארום, און
מאכט אלץ און אלעמען זיך אונטערטעניג; און וואס דערפאר האט
בערגעלאס'ס ראמאן מיט א סך מער רעכט, ווי א ש'ס
„מערי“*) געקאנט טראגעדי אויף זיך דעם נאמען פון זיין הויפט-
העלדין — מיר על. מירעל איז ניט די הויפטזאך, זי איז
אלץ. איז אלזא, די פראגע, צי האט מיר על, אט דער תוד
פון גאנצען ראמאן, א שורש אין דער סביבה, איז דער פאמיליע.

רוד בערגעלסאן : נאך אלעמען*)

א שווערער אומעט, א הארבסטיוואלקען, א טונקעלקייט הענגט איבער'ן בוד. מ י ר ע ל, די „העלדין“ פון ראמאן, איז עלענד און אליין, אפגעריסען פון איר סביבה. זי איז זייער ניט צופרידען מיט איר לעבען; זי בענקט נאך עפעס אנדערש. זי קאן זיך אבער ניט העלפען: זי איז א פאסיווע...

אומעט, עלענדקייט, אומצופרידענקייט, בענקעניש, פאסיווי־טעט — זיינען עס ניט קיין אלטע מאטיווען? באגעגענען זיי זיך ניט אויף שריט און טריט — אין די דערציילונגען ווענען דעם לעד רעד, דעם בוכהאלטער, דעם עקסטערן, דער קורסיסטין אין איינזאָ-מען צימערל אויפ'ן פינפטען שטאק? זיינען זיי אונז ניט גוט באַ-קאנט פון די אונז אלעמען מיאום געווארענע סקיצען? און נאך א פראגע: איז עס ניט קיין סתירה צו אונזער מיינונג, אז דער נייער ראמאן אויף אידיש איז מעגליך געוואָרען, ווען די ליטעראטור אונזער רע האט פארגעסען אָן אלטען, איינזאמען בחור און גענומען זיך פאר'ן משפחה־מענשען, ווען זי האט געלאָזען דעם פרט און פאר טיפט זיך אין כלל, אַוועקגעוואָרפען דעם בלאט און געווענדט זיך צום צווייג און צום בוים און צום וואַרצעל פון בוים? וואו איז אין בערגעלסאן'ס ראמאן דער איבערנאנג פון איד־גריבלערייען צום סביבה און כלל־לעבען?

אויף דער דאָזיגער פראגע קאן מען — אידישליך — ענטפער דען מיט אנדערע פראגען: פירט אונז דען ניט אריין דער מחבר

*) ווילנער פארלאג פון ב. א. קלעצקין, ווילנע, 1913.

רַמְמַנְעוּ

אזוי האט רואיג, פרידליך אויפגעבליט א דור און נאך א דור
און ווי גאלד'נע קיט געצויגען האבען זיך פיל הונדערט יאר...
(מ. ל. האלפערין, „אין דער פרעמד“).

אט אזוי ווערט דאס, וואס האט נאך דא גאר ניט לאנג גע-
הייסען „פינסטערע נעמא“, געשילדערט, ווי עפעס א זיסע, ליכטיגע
אידיליע, און צום אלטען, אידישען נאט, וואס איז שוין, דאכט זיך,
גאר פארגעסען געווארען, ווערט געשיקט א הייסע, הארציגע תפלה:

....גרויסער גאט פון מיין פאטער! אנטפלעק דיין געזיכט —

— — — — —
— — — — —

גרויסער גאט פון ישראל! באווייז זיך! באווייז!
(י. י. שווארץ, „פון דער טיפעניש“).

אט די „ראמאנטישע“ אויסגעשרייען, וואס פילען אז די לופט
פון דער איצטיגער אידישער ליטעראטור, זיינען ניט די
צו קו נ פ ט - טענדענץ פון דער אידישער ליטעראטור, נאך
דאס איז אן אפקלאנג פון דער איצטיגער א י ב ע ר ג א נ נ ס -
צ י י ט. איצט זיינען נאך דא א סך, וואס ווייל די נייע פעסטע
נאציאנאלע פארמען, צו וועלכע זיי שטרעבען, זיינען נאך ניט בא-
שאפען געווארען, קוקען זיי מיט ליבשאפט און בענקשאפט אויף די
אלטע פארמען, אויף די, וואס האבען עקזיסטירט דאן, ווען דער
אידישער יחיד איז נאך געווען איינגעשלאסען אין כלל. בענקענדיג
נאך יענער צייט, פארגעסען זיי זייער עלענדקייט און אפגעריסענ-
קייט און באהעפטען זיך, כאטש אין די געדאנקען, מיט'ן כלל ישראל,
מיט זיין גאט און זיין אייביגקייט... און אט דאס, כאטש נאך גע-
דאנקליך, איינוועבען זיך אינ'ם כלל-געוועב, אט דאס פרואווען
אויפריכטען די גאנצקייט און ברייטקייט פונ'ם אידישען לעבענס-
בילד, האט געמאכט מעגליך דעם ראמאן אין דער אידישער ליטע-
ראטור.

(1913)

וויצען. זיי זיינען גענליכען צו איינעם, וואס ליבט א פרוי גאר דערפאר, וואס געוויסע שטריבען פון איר קערפער אדער נשמה דער-מאנען אים אן דער, וואס איז ווייט פון אים און ניט צו דערנרייכען. דער דאזיגער ראמאנטיום איז, פונקט אזוי, ווי דער יארשרא-מאנטיום פון די, וואס קערען זיך צו דער פארנאנגענהייט, גאר ווייל זיי האט דערעסען די געגענווארט, — פול מיט סתירות און וואקס לענישען. און ער קאן ניט געבען אייגענטליך קיין שטאף פאר א דראמע, וואו דער עיקר איז כאראקטער און אויסגעהאלטענקייט. ער איז, אגב, פאסיוו — און אויך דערפאר טויג ער ניט פאר א דראמע. ער איז אבער אנגעמאסטען פאר ליריק. „און דעם אידישען פאעט, לייצען מיר ביי א מאדערנעם אידישען שרייבער, — דעם אידישען פאעט בעט איד, ער זאל נעמען די הארבסט-הארף און זינגען זאל ער מיר וועגען אן אלטען פאלק, וואס בויגט זיך שוין פאר אלטקייט; זאל ער זינגען וועגען דער אלטער שול, וועלכע ווערט חרוב און ווע-גען דעם איין-איינציגען גרויסען רב, וואס איז ערגעץ פארבליבען; זאל ער זינגען וועגען דעם, וואס וועלסט, גייט אונטער און איז דאך אזוי שוין“ (ש. נארעליק, „די ליבע פראווינץ“). אויף דער דאזי-גער ראמאנטישער הארף האט געשפילט דא ניט לאנג פאר אונז דוד איינהארן אין זיין זאמלונג „מיינע לידער“. און אויך אנדערע לירי-קער שפילען אויף אט דער הארף און באזינגען די הארבסט-שיינקייט פון דער אונטערגיינדיגער וועלט, וואו „גאט געבענשטער פרידען האט געהערשט אין גאס, אין יעדען הויז“ —

„און קינדער האבען זיך געשפילט מיט זייערע פאטערס לאנגע בערד, און איבער אלטע ספרים זינגענדיג, און שמענדיג מיך פארקלערט געזעסען זיינען מאג ווי נאכט פיל עדעלע און יונגע לויט. און מיידלאך האבען תפלין-זעקלאך אויסגענייט פון גאלד און זייד. און אלע מיידלאך האבען אויגעלאך געהאט, ווי שמערן ריין. און אלע זיינען שעמעוודיג געווען, און גום און ליב און שוין. און אלע האבען זיי די מאמעס זייערע הארציג ליב געהאט, און ווי אין פרילינג בליט די בלום אין פעלד און אויפ'ן בוים דאס בלאם,

און אַ פירער פון דעם פּאַלק, ווי מײן טאַטע, מײנע זיידעס און על-
טער-זיידעס זײנען געוועזען? דאָס פּאַלק איז בלינד? איז נאַרײש,
אבערגלייביש? — פאַרוואָס-זשע אַנטלויפען פון אים? פאַרוואָס ניט
בלאָנזשען מיט אים צוזאַמען? "א. אַז. וו. אי ער האָפט אויף דער
צוקונפֿט, אי עס לעבט אין אים אַ צוגעבונדענקײט, אַ טיפע בענ-
קעניש נאָד דעם עבר... איז עס אַ סתירה? נײן, עס איז די פּסיכאָ-
לאָגיע פון איבערגאַנגס-דור, וואָס ניט האָבענדיג קײן באַדען אונ-
טער זיך איז דער געגענוואָרט, שטרעבט ער צו דער צוקונפֿט, נאָר
ווייל זי איז נאָד ווייט פון אים, ווייל זי האָט נאָד קײן בילד ניט
און קײן געשטאַלט, טרײסט ער זיך דערווייל מיט דעם בילד און די
געשטאַלטען פון דער פאַרגאַנגענהײט. ער וויל ערשט שאַפען נײע,
פעסטע, לעבענס-פאַרמען, אַנשטאַט די אײציגע, די צעקראַכענע
און צעבראַכענע; אָבער אַט זײנען אַמאָל שוין געווען אַזוינע פעס-
טע, זיכערע פאַרמען: הײנט ווי זאָל ער ניט בענקען נאָד זיי?
ס י מ א ווייס גאַנץ גוט, אַז דער „צוקונפֿטיגער איד“ וועט אין
פיל פרטים ניט זײן ענליך צום זיידען און עלטער-זיידען; אין אײן
פרט אָבער וועט ער זײן גלייך צו זיי: ער וועט אויך ב ו י ע ו,
ניט נאָר ברעכען, ווי דער א י צ ט י ג ע ר איד; שרײט ער
דערפאַר: „צום זיידען, צוריק, צום עלטער-זיידען!“ אויך ע ל י א ש
ווייס, אַז ווען ער זאָל ווערען אַ פירער פון זײן פּאַלק, וועט ער אים
פירען אויף נײע וועגען, ניט אויף די, וואָס זײן פּאַטער, דער אַלטער
רב, איז געגאַנגען אויף זיי; פונדעסטוועגען זעט ער פאַר זיך אַ
מוסטער אין זײן פּאַטער, ווייל, ווי יענער, אַזוי וויל אויך ער גײן
א י ז א י ז ו ו ע ג מיט'ן פּאַלק, ווי יענער, אַזוי וויל אויך
ער אינאײנעם מיט'ן פּאַלק גלױבען און בלאַנדזשען, און ניט, ווי די
אײציגע אײנטעליגעניץ, אָפּגעטײלט און אָפּגעזונדערט פון פּאַלק...
אַט די אַלע ס י מ א ס א ון ע ל י ש א ס, וואָס דאָס פאַרצײטיג,
גאַנץ, ניט צעבראַכען אײדיש לעבען געפעלט זיי נאָר דערפאַר, וואָס
אין אים זעען זיי די יסודות, וואָס אויף זיי מוז זיך בויען דאָס נײע,
קומענדיג לעבען, — אַט די אַלע צאַצקען זיך מיט דער פאַרגאַנג-
גענהײט, כאַטש זיי וואַלטען נאָר ניט וועלען, אַז זי זאָל זיך אומ-
קערען צוריק. זיי אַלע זײנען ראַמאַנטיקער קעגען זייער אײגענעם

די נייע, נאר צום לעצטען פון די אלטע. אין דער אמת'ן
געהערט ער איד צום לעצטען ניט: ער שטייט צווישן די
אלטע און די נייע.

אט דער צווישן-דור גיט ארויס פון זיך צווייער-
ליי טיפען. איינעם, אזא, וואס געפינט זיך ניט קיין ארט ניט
צווישען די אלטע און ניט צווישען די נייע, אזא, וואס זיין נשמה
איז אזוי אנגעזעטיגט מיט'ן עקעל צום היינט, אז עס בלייבט אין
אים קיין ארט ניט פאר'ן גלויבען אין נעכטען אדער אין מארגען.
דאס איז דער אומגליקליכער, דער ניט צוגעפאסטער צווישען-טיפ, וואס
האט קיין אנדער ברירה ניט, ווי „אנשטומט" צו ווערען, ד. ה.
אזעקצוגיין. ווי אלכסנדר, פון לעבען מיט זיינע אלטע
חורבות און נייע בנינים. אחוץ דעם שליםמול'דיגען פאר-
שטייער פון צווישען-דור איז פאראן אבער נאך איינער, דוקא א
בריה, וואס פאסט זיך זייער גוט צו זיין צווישען-לאגע און פירט
באקאנטשאפט אי מיט די אלטע, אי מיט די נייע, זינגט לויבגעזאג-
גען דעם עבר און פארגעסט איד ניט אויפצוהויבען זיין שטים אין
כאד פון דער צוקונפט-מוזיק. אזא איז סימא, איד א פאר-
שטייער פון איצטיגען צווישען-דור, אין ווייטער'ס דראמע
„אין פייער": „פאטער, צום זיידען צוריק, צום עלטער-זיידען!" און
איז א רגע ארום: „דער אמת'ער איד שטייט נאך הינטער אונז, ער
דארף נאך אנקומען. נאר איד, מיר מאכען א וועג פאר אים, א
ווארע — פאר'ן צוקונפטיגען אידען" ... איד עליאש אין
נאמבערג'ס „משפחה" גלויבט אין דער אייביגקייט, אין דער צור-
קונפט פון אידישען פאלק: „... מיר לייטערען זיך, זאגט ער, מיר
ווערען שטארקער און געזינטער, גייסטיג און פיזיש. מיר בויען
אומעטום לעבענס-צעלען. מיר זיינען בעסער, ווי אונזערע עלטערן,
אונזערע קינדער וועלען בעסער זיין פון אונז א. אז. וו." פונדעסט-
וועגען, אז ער איז אפ צוויי וואכען אין דערהיים ביי זיין אלטען
טאטען, דעם רב, טראכט ער: „פארוואס האב איד זיך אפגעטיילט
און אפגעזונדערט פון דעם אלטען לעבען, פון דער גאנצער עדה אי-
דען, וואס לעבט אין נויט — און אין גלויבען? פארוואס קאן איד
ניט פארטרעטען מיין טאטענס ארט נאך זיין טויט און זיין א רב

ערנען אלכסנדר'ס אן אמאליגער פריינד, וואס
 איז, ווי עם ווייזט זיך אויס שפעטער, אויך אסיא'ס א
 פריינד און, יוער ווייס, אפשר ניט נאך אן אמאליגער, און ער, אט
 די לעבעדיגע עראינערונג פון אסיא'ס און אלכסנדר'ס פארגאנגענ-
 הייט, זאגט יעדעס מאל, ווען ער הערט, ווי זיי רעדען פון זייער
 אומקערען זיך צוריק צו טאטעזמאמע: — „עס איז שוין
 פערזוכטיג — זי האט פיינט, אז מען קערט זיך אום צו איר נאך,
 ווייל עם איז ניטא וואו אהין צו טאן זיך. שטעטל האט קיין צוטרוי
 ניט צו די יונגע בעלי תשובה/ניקעס. מען ציטערט אינאיינעם מיט
 די אומגעקערטע זאלען ניט קומען צוריק אויך די שאטענס פון
 זייערע זינד. און די מורא איז ניט אומזיסט. אין דער געשטאלט
 פון פריינד לויפען און די שאטענס, פאך וועלכע מען האט
 מורא, און עם ווייזט זיך דער שטן, וואס צעשטערט די אידיילע צוויר-
 שען אלכסנדר'ן און אסיא'ן... אין לעצטען אקט זעען מיר
 אלכסנדר'ן אין שול, זיצענדיג שוויגענדיגערהייט ביי א ספר, און
 נאך איין מאל נאך הערען מיר אים רעדען, זיך מתודה זיין. דאס איז
 דאז, ווען זיין פאטער קומט צו גיין און דערמאנט אים אן דער מא-
 מען, וואס איז אלט און גרא געווארען. „פאטער, זאגט אלכסנדר,
 טשעפעט מיר ניט... איד האב אלעמען מוחל געווען. זייט מיר אויך
 מוחל. זאל די מאמע ניט וויינען. לאזט מיר, טייערע! איד וויל
 זיין אליין, איד וויל זיין אפגעזונדערט. עם איז שלעכט, טאטע;
 ביי מיר האט זיך אלץ צעבראכען, גאר-
 נישט געבליבען פון אלץ... און פאר-
 דיכטען איז שוין אוממעגליך“... ער בלייבט
 זיצען אין שול א שטומער... פון זיין שטומקייט שרייט אבער
 צו אונז די וואונד פון דעם היינטיגען אידישען ראמאנטיקער, וואס
 וויל זיך אומקערען צוריק — און קאן ניט, די וואונד פון דעם רא-
 מאנטיקער, וואס איז נאך א האלבער ראמאנטיקער, ווייל ער האט
 דעם יאיש, אבער ניט דעם גלויבען פון דעם אמת'ן ראמאנטיקער...
 אלכסנדר, דער שפעטערדיגער שטומער, זאגט
 אין איין ארט, אז ער געהערט ניט צום „ערשטען דור“ פון

פון דער פארגאנגענהייט, וויסען זיי, אז ס'איז א שאמען, און געפינען אין דעם ניט קיין האפענונג און קיין טרייסט... „וואוהין גייסטו?“ בעמען זיי זיך אינאיינעם מיט איינהאַרנ'ען ביים זיידען: — „וואוהין גייסטו? פאַרלאָז מיך ניט אליין צווישען די חורבות. מיט וועמען וועל איך בלייבען? זיידע, זיידע!“ זיי האבען מורא צו בלייבען אליין צווישען די חורבות — אַט פאַר וואָס זיי טוליען זיך צום זיידען! עס שרעקט זיי די צוקונפט — אַט פאַרוואָס זיי קערען זיך צו דער פאַרגאַנגענהייט.

און אַט פאַרוואָס זיי קערען זיך — און קערען זיך ניט אום צו איר. אין א. ווייטער'ס דראַמע „דער שטומער“, וואָס איר הויפטווערט ליגט אין דעם, וואָס זי איז, ווי די פריערדיגע דראַמע ווייטער'ס „אין פייער“, זייער כאַראַקטעריסטיש פאַר די נייע שטימונגען פון דער אידישער אינטעליגענץ, — איז פאַראַן אַ פאַרעל אַ גאַנצעס, אַלכס נדר און אַסיא, וואָס קערען זיך. קערען זיך — און קערען זיך ניט אום צו די אַלטע. איר ער, איז זיינען פריער געווען נע ונד, זיינען אויסען געווען, וואו די וועלט האָט אַן עק, איבערגעדינט אלע עבודה זרה'ס, נאָר אַט האַבען זיי זיך פאַרבענקט „אהיים“, און נאָך מיט מער האַסט, ווי עלאַש אין נאַמבערג'ס „משפּחה“, וואַרפען זיי זיך אין די אַרעמס פון טאַטע-מאַמע. זיי זיינען געקומען צוריק אין שטעטל, וואו די עלטערען זייערע וואוינען, און ווילען חתונה האַבען כדת משה וישראל. „אייערע קינדער, זאָגט אַלכסנדר, איד און זי — ביידע פאַרבלאַנדזשעטע, זוכען אַ וועג פאַר זיך.“ „זאַל זיין, זאָגט ער, אַלץ ווי ביי אידען. זיך פאַרבענקט נאָך אידען, נאָך אידיש-קייט, נלייך ווי אויסגעהונגערט זיך. האַב איד חתונה אין דער אייגענער שטאָט, אין אידישען שטעטל; אַ חתונה מיט אַלע אידן-שע מנהגים...“ און אויך זי זאָגט: „איד וויל זיין, ווי מיינ מאַמע איז געווען. אַ אידיש מיידעל האָט חתונה... האָט קינדער, האָט אַ מאַן, האָט אַ הויז. איד קאָן ניט מער, ווי עס איז געווען.“ דאַרף מען נאָך קלערערע רייד, נאָך עכטערע בעלי-תשובה'ניקעס? און דאָך לאַזט זיך גאַרנישט ניט אויס פון די רייד און פון דער תשובה. גראָד זיין דעם טאַג, ווען עס דאַרף זיין די חופּה, קומט צו פאַרען פון

לעבעדיגען קוואל פון דער ב י ב ע ל צייגט, אז ביי אונז איז דא א בענקשאפט נאך קלאסיק, און אז אונזער א תקופה איז, אין תוד גענומען. ניט קיין ראמאנטישע, נאך א רענעסאנס-תקופה, וואס, ווייל זי גרייט זיך צו גרויסע מעשים, ווייל זי וועט מוזען פיל ארויס-געבען פון זיך, מוז זי פיל איז זיך ארייננעמען און לאזען זיך בא-פרוכפערען פון יענע היסטארישע כחות, וואס עד היום נאך זיינען זיי פול מיט לעבעזן...

און דאך שטעקט אין אונזער תקופה, אינאיינעם מיט דער בענקשאפט נאך קלאסיק, אויך א שטיק ראמאנטיק. אינאיינעם מיט די, וואס די פארנאנענהייט איז פאר זיי נאך א קוואל אויף אַנצוטרינקען די פעלדער פון דער צוקונפט, נאך א רע-זערוואאר, א שפייכלער פון ענערגיע, וואס איז געוועסט געווארען לאטענט און מוז ערשט איצט ווידער ארויסגיין מכה אל הפועל, — זיינען פאראן צווישען אונז אויך אזוינע, וואס זעען טאקע נאָרנישט פ א ר זיך און אלץ — ה י נ ט ע ר זיך, אזוינע, וואס די צור-קונפט איז פאר זיי א מדבר, און דער ישוב ליגט אין הייליגען לאַנד פון עבר, דארט, וואוהיז עס גלוסט זיך זיי אזוי און וואוהיז עס איז שוין קיין שום האפענונג ניטא אומצוקערען זיך צוריק... זיי זיינען ניט די שטארקערע צווישען אונז, אָט די צוריק-קוקענדיגע, אָבער זיי זיינען מער צוגעפאסט צו דער איצטיגער איבערגאַנגס-צייט און זיי וויקלען זי איין אין שאַטענס פון ראמאנטיק.

אָבער אויך זיי זיינען נאָר האַלבע ראמאנטיקער, ווייל זיי האָבען דעם וואונש, אָבער ניט דעם גלויבען פון אמת'ן ראמאנטיזם. זיי האָבען אַריינגעזויגען אין זיך דעם עקעל, וואָס דער ראמאנטיקער פילט צו דער גענענווארט, אָבער זיי פעלט דער מוט צו דער פארגאַנגעני-הייט. דאָס זיינען קרבנות פון דער ראמאנטיק, ניט אירע כהנים. דאָס זיינען צאַרטע אָדער איינפאַד שוואַכע נאַטורען. וואָס איז דעם איצטיגען לעבען איז זיי ענג, פינסטער, און ניט נאָר קיין כח איי-כערצומאכען דעם לעבען האָבען זיי ניט, עס פעלט זיי אפילו די פיאיגיטיט צו שאַפען זיך אן א י ל ו ז י ע פון א ברייטערען, ליכטיגערען, לעבען, און אז זיי יאָגען זיך נאָר דעם ליבען טאַטען

אונז אינטערעסירט שטארק די נאנטסטע פאר-
נאנגענהייט! דאס קאז אויף אונז ווארמען א חשד פון
ראמאנטיק; — זי אינטערעסירט אונז אבער נאר, ווי
ווייט זי האט אין זיך נאר פארמען און ווערטען, וואס
קאנען זיך פרוכפערן אויך אין דער איצטיגער צייט. נאר
די, וואס די אידישע שפראך איז פארגעסען געווארען פון זייער
מויל, און זיי דוכט זיך, אז זי געהערט שוין צום נעכטען אָדער צום
פארגייענדיגען היינט, — מיינען, אז דער קולט פון אידיש איז א
ראמאנטישער קולט, א פארגעטערונג פון א זאך, וואס ווערט אונז
ליב, ווען מיר דארפען זיך שיידען מיט איר. וואלטען מיר האלט
געהאט אידיש ווי א זאך, וואס גייט אוועק און וועט זיך שוין מער
ניט אומקערען צוריק, וואלטען מיר געוואלט זי דאן אויפהיטען אין
אונזער זכרון, ווי זי איז, און קיין שום ענדערונגען; מיר וואלטען געד-
ציטערט, עם זאל ניט פאלען אויף איר, חלילה, קיין שפרינקעלע
פון דער נייער צייט: וועט זיך דען אויפהויבען די האנט ביי אונז
צו מאכען נייע, מאדערנע, קריצונגען אויף אן אלטען ירושה-בעד-
כער? די ר א מ א נ ט י ק ע ר פון אידיש, די, וואס האבען
ליב אונזער שפראך טאקע נאר ווי א זיסע עראינערונג, ווי א פאר-
נאכטיגע בענקעניש, — זיי זיינען ביזו, ווען מען טראגט אין איר
אריין נייע עלעמענטען, נייע פארמען, ווען מען פאסט זי צו די
באדערפענישען פון לעבען, פון דער נייער צייט. א ו נ ז טוט עם
הנאה. ווייל פאר אונז איז איר טראדיציע ניט קיין רעשטעל פון
דעם אפגעברענטען טאמענס הויז, נאר א ווארצעל פון א בוים, וואס
האלט אין רעכטען בליען. פאר אונז איז עם א לעבענס-ווערט, א
לעבענסגעווער, ניט קיין הוילע ראמאנטיק.

און דאס אייגענע איז אויך מיט דעם אינטערעס, וואס ווייזט
זיך ארויס ביי אונז די לעצטע צייט צום חסידיוזם, צום אידישען
פאלקלאר, צו דער אידישער פאלקס-מוזיק און צו אנדערע ווערטען
פון דער נאנטער פארגאנגענהייט. א סימן פון ראמאנטיק
וואלט עם געווען נאר דאן, ווען מיר וואלטען אין דער אייגענער
צייט זיך ניט אינטערעסירט אויך מיט די עלטערע תקופות
פון אונזער געשיכטע. אבער אונזער דארשט צו טרינקען פון דעם

נאָר כ א ט ש עם איז אין דער פאַרגאַנגענהייט. ניט אויף צו
ו ו י ס ע ז — אויף צו מ א כ ע ז אונזער היסטאָריע ברויכען
מיר עם! מיר ברויכען עם ניט ווי אַ פאַרטיגען בנין, נאָר ווי צע-
מענט פאַר אַ נייעם געביי... דאָס איז ניט קיין „היסטאָריזם“.
נאָר צי איז עם ראַמאַנטיק? ניין, דאָס איז אויך ניט קיין
ראַמאַנטיק.

דעם ראַמאַנטיקער גלוסט זיך אומצוקערען צוריק דאָס, דוקא
דאָס, וואָס קאָז זיך ניט אומקערען. ער יאָגט זיך נאָכ'ן טאָג, וואָס
פאַרשווינדט און לאַזט איבער שאַטענס נאָך זיך... דער ראַמאַנ-
טישסטער צווישען אלע ראַמאַנטיקער, נאַוואַליסט, האָט דעם גאַנצען
פייז פון זיין ליבע צו סאַפיע פאַן קיהן דערפילט ערשט נאָך איר
טויט: דאָס איז די עכטע ראַמאַנטישע ליבע — ליבע נאָכ'ן טויט.
היינע איז גערעכט, ווען ער זאָגט, אַז דאָס ד י י ט ש ע פ א ל ק
האַט, אין דער צייט פון די ראַמאַנטיקער, געוואַלט זיך זעגענען מיט'ן
מיטעלאַלטער, נאָר ווייל עם איז סענטימענטאַל, האָט עם זיך געזע-
גענט מיט אַ קרש; אָבער די דייטשע ר א מ א נ ט י ק ע ר האָט
בען ניט געוואַלט זיך שידען מיט'ן מיטעלאַלטער, זיי האָבען עם
געוואַלט פאַרהאַלטען, און פאַרהאַלטען האָבען זיי עם געוואַלט טאַקע
דערפאַר, ווייל עם איז געווען טויט... דער ראַמאַנטיקער שיידט
זיך אָפּ פון היסטאָריקער דערמיט, וואָס יענער קאָנסטאַטירט דעם
טויט, בעת דער וויל אים גובר זיין: יענעם אינטערעסירט דאָס גע-
וועזענע, ווייל עם איז געווען, דעם — ווייל ער וויל, אַז עם
זאָל זיין אויך איצט. דאָס גלייכצייטיג זיין און ניט-זיין פון אַ
זאָך — איר זיין איז אונזער וואונש און געדעכעניש און ניט-זיין
איז דער ווירקליכקייט — אַט דאָס מאַכט זי ראַמאַנטיש... ווען אויך
מיר זאָלען בענקען נאָך די זאַכען, וואָס שוועבען אויפ'ן גרענעץ פון אַ
זיין און ניט-זיין, ווען אויך מיר זאָלען ליבען די ביזשמששות-ווער-
טען פון אונזער קולטור, די, וואָס אויף זיי ליגט אויסגעגאַסען דער
קילער, שטילער שייין פון אַ זון, וואָס פאַרגייט, — וואַלטען מיר
געווען ראַמאַנטיקער. אָבער מיר ליבען ניט דאָס פאַרגייענדיגע;
פאַרקערט, מיר לויבען דאָס, וואָס איז ניט פאַרגאַנגען, דאָס, וואָס
האַט ניט אָנגעוואוירען זיין חיות אין דער געשיכטע...

א בעסער, א פאסיגער געפעס, ווי די אויף אידיש ארויסגעגעבענע
„אידישע אנדות“, נעניסען אבער דעם וויין וועט מען פון
דער לעצטער, וואכעדיגער, כלי מער, ניט אין ערד מער, ווי פון
דער ערשטער, דער הייליגער.

און אט דער ברענענדיגער וואונש צו נעניסען די
פארנאנגענהייט און צו מאכען, אז אירע ווערטען זאלען זיין לע-
בענס-ווערטען, אט דער וואונש פילט זיך ניט נאר אין דעם,
וואס מען פארשפרייט און מען באארבעט אויף אידיש תנ"ך, אגדה,
שירים פון ר' יהודה הלוי (אבער ניט אזוינע זאכען, וואס האבען
איצט שוין נאר א היסטארישען ווערט); ער דריקט זיך
אויס אויך אין דעם הייסען אינטערעס צום אידישען פאלקלאך, וואס
ווערט די לעצטע צייט אלץ שטארקער. ווארים אויך די פאלקס-
לידער און פאלקס-מעשיות ווערען געזאמעלט ניט אזוי צוליב דעם
היסטארישען, עטנאגראפישען און פילאָלאָגישען ווערט, וואס זיי
האבען, ווי צוליב דעם לעבעדיגען אינהאלט זייערען: די פאלקס-
מעשה'לאך ווערען באארבעט פון אונזערע דיכטער, די פאלקס-לידער
ווערען געזונגען אויף אזעלכע, וואנדערען איבער פון ווארשטאט
אין סטודענטישען צימערל אריין... נאך ער היום האבען מיר ניט
קיין איין מער אדער ווייניגער וויסענשאפטליך ארויסגעגעבענע זאמ-
לונג פון אידישע פאלקס-מעשיות, נאך די אידישע ליטעראטור אין
פול מיט זיי: פרץ, בערדיטשעווסקי, יהודה שטיינבערג — א שולע
האבען זיי געשאפען מיט זייערע חסיד'ישע און אנדערע פאלקס-
מעשיות. פונקט דאס אייגענע, ווי מיט דער ביבעל: קיין איין
וויסענשאפטליכע איבערזעצונג, כמעט ניט איין היס-
טאריש-קריטיש ווערק וועגען דער ביבלישער ליטעראטור — אבער
דעם שרייבטיש פון יעדען כמעט אידישען פאעט באשיינען פראג-
מענטען פון ביבעל-איבערזעצונגען! אפילו אברהם רייזען האט דא
ניט לאנג געלאזט דרוקען ביבלישע לידער — אפילו דער רע-א-
ליסטישער רע-אליסטישער רייזען! ווארום — איד חזר
איבער נאך אמאל — ניט דאס פארנאנגענע, וואס אין דער
פארנאנגענהייט, זוכען מיר, נאך דאס לעבעדיגע, וואס אין איר, דאס
איביגע, דאס באפרוכפערענדיגע. מיר זוכען עס ניט ווייל,

ג ר ע נ ע י : איבערטראגען עפעס פון איין זייט אויף דער אנדערער וועט זיין מעגליך נאך אויפ'ן שטייגער פון קאנטראבאנדע. האבען זיי דעם פעקעל ירושה פון דער אידישער פארגאנגענהייט געמוזט לאזען אויף דער זייט, און נאך א מצבה האבען זיי געשטעלט, אז אהל אויסגעבויט אויף דעם ארט, וואו דאס געבויט פון די אבות איז געבליבען, כדי אז טאמער וועט זיך זיי פארגלוסן טען אמאל קומען אהין אויף קבר אבות, זאלען זיי לייכט קאנען אויסזוכען די קברים. מיר איצט, שידענדיג זיך מיט די לעבענס פארמען פון אידישען מיטעלאלטער, גייען מיר ניט איבער צו גאר א נייער, א פרעמדער, קולטור: מיר בלייבען אויף דעם פריערדיגען וועג, נאר מיר גייען ווייטער; קאנען מיר מיט נעמען פון דעם ביזאנטישען גייסטיגען סקארב אונזערען אלץ, וואס איז נאך מעגליך. און ניט נאר מיר קאנען — מיר מוזען עס טאן. אפילו פעלקער-נאמאדען טראגען מיט זיך פון איין ארט אויף דעם אנדערען רען דאס ביסעלע מטלטלין, וואס זיי פארמאגען. פון איין תקופה איז דער אנדערער איבערגיין מיט לידיגע הענט איז אבער נאך גערפערליכער, ווי איבערוואנדערען מיט א פוסטער טארבע פון איין ארט אויף דעם צווייטען. מען מוז האבען צידה לדרך, די וואס עקשנען זיך איין און ווילען בלייבען שטיין אויף די קני מיט אראפגעלאזטע קעפ פאר די הייליגע אוצרות, וואס ליגען באהאלטען איז דער אלטער שפראך, און האבען מורא זיי רירען פון ארט, אראפ ציען פון זיי דאס הייליגע מענטעלע, טאמער וועט, חלילה, פון זיי עפעס אפפאלען, — די זיינען גרייט אפנים צו בלייבען אליין מיט די הייליגקייטען, ווי א מין גייסטיגע עכברא דשכבי על דינרי, און עס מאכט זיי נאך ניט אויס, וואס דאס פאלק וועט פון דער ירושה גארנישט באקומען און וועט אוועקגיין פון הייליגען ארט הונגעריג און דארשטיג. די, וואס ווילען, אז דאס פאלק זאל די אָנגעקליבענע אוצרות נעמען מיט זיך אויפ'ן וועג פון נייעס לעבען, אויף וועלכען עס לאזט זיך — די ציען אראפ דאס הייליגע מענטעלע פון ספר און עפענען אים פריי פאר אלעמען... עס קאן זיין, אז אויף אויפצוהיטען דעם אלטען זיסען וויין, א שטייגער, פון די אגדות, איז דער ספר האגדה און דער עין יעקב

דער שפראך פון פאלק. די דאזיגע פראַכעס זיינען אויסען ניט נאָר צו באַקענען, נאָר אויך צו פאַרבינדען אונז מיט דער אַלטער ליטע-ראַטור פון אונזער אַלטען פאַלק. עס איז ניט קיין מעלה, וואָס מיט ביבעל-איבערזעצונגען האָבען זיך אָפגעגעבען ביז אַהער מענשען, וואָס קוקען אויף זייער אַרבעט ניט ווי אויף אַ וויסענשאַפטליכער אויפגאַבע און וואָס פאַרמאָגען ניט די נויטיגע וויסענשאַפטליכע מע-טאָדע: — דאָס איז ניט קיין מעלה; אָבער כּאַראַקטעריסטיש איז עס: דער דיכטער, דער פּערזאָנאַ, דער נאַציאָנאַלער טוער, ניט דער וויסענשאַפטס-מענש, ניט דער פּילאָלאָג זוכט ביי אונז דעם שליסעל צו די אוצרות פון עבר. דער דיכטער, דער פּערזאָנאַ, דער נאַציאָנאַלער טוער — מיר אַלע האָבען ניט קיין געדולד צו וואַרטען, ביז עס וועט קומען דער אידישער לוטער, וואָס וועט פאַראייניגען אין זיך פאַלקסטימליכקייט און רעליגיעזען ברען מיט פּילאָלאָגישען ערנסט, אומענדליכע ליבשאַפט צום הייליגען ספר מיט דער טרוישאַפט צו דעם פאַלקס שפראַך: די וויסענשאַפט האַט געדולד, זי וואַלט געקאָנט וואַרטען; דאָס לעבען קאָן ניט וואַרטען. ווייזען זיך אין רוסלאַנד און אין אמעריקע תנ"ד-איבערזעצונגען, וואָס שטעלען אונז ניט צופרידען, וואָס זיינען אַלע אָבער סימנים, גוטע סימנים פון אונזער דור, פון אַ דור, וואָס איידער ער לאַזט זיך גיין אין וועג צו דער צוקונפט, וויל ער וואָס מער זיך אַנגרייטען צידה לדרך פון די רייכע אוצרות פון דער פאַרנאַנענדיג הייט...

צוידה לדרך — אַט דאָס איז דער וויכטיגסטער מעם, פאַרוואָס מיר שטייען איצט און קוקען מיט אַזאַ דאַרשטיגען קוק אויף דער ירושה פון אונזערע אבות. מיר פּילען, אַז פון דעם אַרט, וואָס מיר זיינען ביז אַהער געשטאַנען אויף אים, ווערען מיר אַפּגעשטופט; מיר מווען אים פאַרלאָזען, מיט גוטען, צי מיט בייזען; ווילען מיר ניט אַוועק פון אים מיט לידיגע הענט...

אַז די מערב-איראָפּיאישע אידען האָבען געדאַרפט זיך שיידען מיט'ן אַלטען, אין זיך אַליין איינגעשלאָסענעם, אידישען לעבען, האָבען זיי געפּילט, אַז צווישען דער אַלטער, אידישער, קולטור און דער נייער, דער פּרעמדער, וואָס צו איהר גייען זיי איבער, ליגט אַ

אנדערע פערוארען פון אידישען גייסטיגען לעבען; וועגען די
נביאים — מער ווי וועגען די חכמהתלמוד... און אז מען קריגט
זיך ביי אונז וועגען דער היסטארישער ווערדע פון רמ"בם און רבי
יהודה הלוי, איז עס ניט קיין מחלוקת לשם היסטאריע, לשם וויסענ-
שאפט, נאר צוליב אידעען און שיטות, וואס האלטען מלחמה צווישען
זיך אין דער געגענווארט... מען קאן זיך ביי אונז ניט פארשטעלען,
אז איינער זאל שרייבען וועגען ישוע הנוצרי און דערביי פארגעסען
אז ס'איז דא אויף דער וועלט א „שמד-באוועגונג"! — מען קאן
זיך ניט פארשטעלען ביי אונז איינעם, וואס פארשט די פארגאנג-
גענהייט, ווי א רייזענדער — א פרעמדע מדינה, וואס ניט זיין זאך
איז צו מישען זיך אין אירע אינעווייניגסטע אנגעלעגענהייטען... די
אפאלאגעיטיק לגבי דער אויסענווייניגסטער וועלט, וואס איז נויטיג
געווען דעם דור פון אסימילאציע, האט ווייניגער געשטערט דער
אביעקטיווער פארשונג פון דער פארגאנגענהייט, ווי אונזער איצטי-
גע, אינעווייניגסטע, אפאלאגעיטיק. ניט יעדע תקופה אין דער
געשיכטע פון אונזער פאלק האט געקאנט דינען דעם צוועק פון דער
עמאנסיפאציע; ס'איז אבער שווער צו געפינען א בלאט אין אונזער
היסטאריע, וואס עס זאל ניט מעגליך זיין אים אויסצוניצען
פאר די צילען פון דער אינעווייניגסטער באפרייאונג, פון דעם אינע-
ווייניגסטען קאמף, פון דער אינעווייניגסטער אפאלאגעיטיק...

קורץ, אונזער אינטערעס צו היסטאריע איז ווייניגער א היס-
טארישער, א וויסענשאפטליכער און מער א לעבענס-אינטערעס,
און ער דריקט זיך אויס טאקע ניט אזוי אין דער אפזוכונג און
פארעפענטליכונג פון דאקומענטען, וואס נאר ספעציאליסטען האבען
א שייכות צו זיי, ווי אין דער פאפולאריזירונג פון ווערק, וואס איי-
גענטליך דארפען זיי אנגערופען ווערען קלאסישע, ניט
היסטארישע ווערק.

מיר אינטערעסירען זיך מיט דער קלאסיק, ניט סתם מיט דער
פארגאנגענהייט פון דער אידישער ליטעראטור. א ראיה דערצו
זיינען די דערווייל נאך ניט געלונגענע, אבער עקשנות'דיגע פרא-
בעס, וואס ווערען געמאכט איבערצוזעצען פון דאס ניי תנ"ך אויף

נען ? צי זיינען אויך מיר בלויז „היסטאָריקער“ — אָדער מיר זיי
נען עפעס אנדערש וואָס ?

אז מען טראַכט זיך אַרײַן אין דער היסטאָרישער ליטעראַטור,
וואָס ווייזט זיך ביי אונז די לעצטע צײַט, זעט מען, אז מיר זיינען
ווייניגער אָדער מער ווי היסטאָריקער. מען זעט, אז אונזער גע-
וויסען, ניט בלויז אונזער וויסען, זוכט ענטפערס אויף זיינע פראַ-
גען אין דער אידישער געשיכטע. עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס די
ביידע אידישע אויסגאַבען אויף רוסיש, וועלכע פאַרשען די אידישע
געשיכטע, גיבען זיך זייער פיל אָפּ מיט דער נאָנטער
פאַרגאַנגענהייט פון אידען אין רוסלאַנד, מיט דער פאַרגאַנגענהייט,
וואָס מיט אירע פעדים פאַרוועבט זי נאָך די געגענוואַרט... געוויס
ווירקט דאָ, וואָס וועגען די עלטערע תקופות איז נאָך דאָ ווייניג
מאַטעריאַל; אָבער דאָס איז נאָך איינע פון די סיבות, וואָס די
היסטאָריקער אונזערע גייען ניט אַוועק צו ווייט פון אונזער היינטי-
גען לעבען. די צווייטע סיבה איז, וואָס די היסטאָריקער אונזערע
זיינען טאַקע ניט בלויז היסטאָריקער. דער בלויז היסטאָריקער,
דער אַרכעאָלאָג, האָט ווילד הנאה פון אלטע זאַכען, פון אָפגעריבענע
מטבעות, פון האַלב פאַרמעקטע היראַנליפּען, וואָס זאַגען עדות אויף
אַ לעבען, וואָס איז לאַנג, שוין לאַנג פאַרשוואַנדען; וואָס ווייטער
דאָס דאַזיג לעבען איז פון איצט, וואָס טיפּער עס דרינגט אַרײַן
איז דער פינסטערניש פון די אלטע פאַר-היסטאָרישע צײַטען, אַלץ
טשיקאַווער איז עס פאַר דעם היסטאָריקער, דעם פאַרמענשען. אונ-
זערע היסטאָריקער אָבער אינטערעסירט אין דער פאַרגאַנגענהייט
מער ווי אַלץ דאָס, וואָס האָט אַ ווערדע פאַר דער געגענוואַרט:
ביי אונז איז נאָך ניט שאַרף קענטיג דער גרענעץ, וואָס טיילט אָפּ
היסטאָריע פון פּובליציסטיק. דער אמת'ער היסטאָריקער קוקט זיך
צו נוט צום איצטיגען לעבען, כדי זיך קלערער פאַרצושטעלען דעם
לעבען פון אַמאַל. ביי אונז איז פאַרקערט: מען זוכט אינ'ם אַמאַל
די כחות, וואָס קאַנען באַלעבען דעם היינט; מען פאַרשט אויס די
היסטאָרישע תקופות, וואָס דער חיות איז זיי נאָך ניט אויסגעגאַנגען
גען און וואָס מען קאַן זיי נאָך מאַראַליש, ניט נאָר וויסענשאַפטליך,
געניסען: וועגען חסידות שרייבט מען ביי אונז מער ווי וועגען אלע

שוין דאן ניט מער קיין גרענעץ צווישען נעכטען און היינט ; ער איז דאן אליין א שאַטען צווישען שאַטענס, איינער פון די, וואָס וועגען זיי דערציילט ער : דערציילט ער וועגען זיך מער, ווי וועגען זיי ; ער איז דאן אליין אַן אַמאָליגער ; ווערען די אַמאָליגע ביי אים היינט טיגע, לעבעדיגע, ווייס ער פון זייער לעבען, ניט פון זייער טויט... די היסטאָריע איז אַבער נעקומען אויף דער וועלט אינאיינעם מיט'ן טויט ! — קאָן דער היסטאָריקער ניט זיין קיין ראַמאַנטיקער.

קאָן מען, אין פּלוג, די ליבע צו היסטאָריע, וואָס ווייזט זיך ביי אונז די לעצטע צייט, ניט האַלטען פאַר דאָס אַ נ ט י ש ע ר ליבע. דער ראַמאַנטישער פאַרליבטער וויל דאָס גוסס'ע אַפּשרייען. דער ה י ס ט אַ ר י ש ע ר אינטערעס צו דער פאַרגאַנגענהייט איז, פאַרקערט, אַ סימאָ, אַז מען קוקט אויף איר שוין טאַקע, ווי אויף אַ נעכטיגען טאַג, וואָס וועט זיך שוין ניט אומקערען און ניט ענדערען, און מען קאָן אים דערפאַר רואיג פיקסירען און מאַכען זיין סד-הכל... אַ לעצטע, אַז אונטערשטע שורה שרייבט מען אויף מיט גרויסע אותיות, און מען האָט ניט מער צו טאָן מיט די איינציגע שורות, וואָס פון זיי איז זי צונויפגעשטעלט... ביי די מערב-אייזאָ-פייאישע אידען האָט זיך דער אינטערעס צו דער פאַרגאַנגענהייט געשטאַרקט טאַקע אינאיינעם מיט דער אַפּשוואַכונג פון גלויבען אין געגענוואָרט ; דעם אַ מ אַ ל האַבען זיי גענומען פאַרשען, ווען זיי האַבען דערשפירט, אַז ער האָט שוין ניט מער קיין ווירקונג אויפ'ן א י צ ט ; און וואָס ווייטער דער אַ מ אַ ל איז געווען פון א י צ ט, וואָס קלענער עס איז געווען זיין שייכות צום היינט טיגען לעבען, וואָס ווייניגער ווערדע ער האָט געהאַט פאַר אים — אַלץ מער כבוד האַבען זיי אים אַפּגעגעבען, אַלץ מער ליבשאפט האָ-בען זיי צו אים אַרויסגעוויזען... — די פראַגע איז, אַלזאָ, צי איז דער אינטערעס צו די דענקמעלער פון אונזער עבר, וואָס גיט זיך צו פילען ביי אונז די לעצטע צייט, טאַקע אויך ניט מער ווי אַ ריין וויסענשאַפּטליכער, אַרבעטלאַגישער אינטערעס ? צי ווילען אויך מיר טאַקע נאָר לערנען די געשיכטע פון אונזער פּאָלק און ניט — זיך לערנען פון איר ? צי זיינען אויך מיר אויסען טאַקע קענען נאָר אונזער פאַרגאַנגענהייט און גיט — דורך איר זיך אַליין דערקע-

פילט, אדער, ווייניגסטענס, געמיט זיך צו דערפילען, ווי א פע-
דימעל, אייננעוועבט אין דער מאטעריע, וואָס טראַגט זיך איבער
דער וועלט אונטער דעם נאָמען איד — און ער איז ווידער געוואָרען...
ראַמאָן־פּיאַיג.

יע, דער ראַמאָן־פּיאַיג האָט געשאַפּען פאַר'ן אידישען
ראַמאָן יענעם יסוד — דעם יסוד פון דער סביבה — וועלכען
ער האָט פּריער געהאט אַ דאַנק דעם דעאָלאָג...
ניט אלץ ראַמאָנען, וואָס זיינען אַרויס פאַר דער לעצטער צייט

האַבען אַ ראַמאָנטישע טענדענץ; זיי אלע אָבער זיינען מעגליך גע-
וואָרען נאָר אַ דאַנק דעם ראַמאָנטיזם, וואָס האָט אויפגעוועקט אין
אים אַ בענקשאַפט צום כלל און — ווייניגסטענס — גייסטיג אים
צוגעבונדען צוריק צו דער סביבה, צו דער פּאַלקס־סביבה, וואָס פיר
זיש איז ער נאָר אלץ פון איר אָפּגעשיידט...

ב.

די ראַמאָנטישע שטימונג, די גלוסטונג צו באַהעפטען זיך צו
ריק מיט דער אַלטער, אייגעפונדעוועטער, אידישער כלל־סביבה,
מאַכט מעגליך די ברייטע ראַמאָן־פאַרם.

צי איז אָבער טאַקע פאַראַן ביי אונז באַמת אַ ראַמאָנטישע
באוועגונג? דער ראַמאָנטיקער — דאָס איז דער מענש, וואָס
שטייט מיט'ן פנים, מיט פאַרבענקטע, בעמענדיגע אויגען צום
מערב, צו דער פאַרנייענדיגער זון, צו דער פאַרגאַנגענער זון... ער
יאַגט זיך נאָכ'ן שאַטען פון טאָג, וואָס ער האָט געלאָזען פאַרביי-
גיין: אַ זאָד ווערט אים ליב, ווען פון איר איז געבליבען בלוז אַ
שאַטען...

אָבער ניט יעדער, וואָס בלאַנדזשעט אום אין לאַנד פון שאַ-
טענס, וואָס כאַפּט אַ קוק צוריק, אויף פאַרגאַנגענע, הרוב געוואָר-
רענע וועלטען, ניט יעדער, וואָס בלעטערט אין בוך פון עבר — איז
אַ ראַמאָנטיקער. דער היסטאָריקער האָט צו טאָן מיט'ן עבר; פונ-
דעסוועגען איז ער ניט קיין ראַמאָנטיקער. פאַרקערט, ער הערט
אויף צו זיין היסטאָריקער, ווען ער ווערט ראַמאָנטיקער! ער זעט

פלעקען זיך פאר'ן דיכטער, ווי ברייט עס איז דאן, ווען דער שטרוים, וואס איז צערודערט געווארען דורכ'ן שטורעם פון דער רעוואלוציע, האט צוריק גענומען זיך איינשטעלען און איינשטיי לען. ע ל י א ש האט צוריק געשטעלט זיך מיט'ן פנים צו דעם קיבוץ, וואס פריער האט ער זיך געוועסט אויסגעדרייט צו אים מיט'ן רוקען, און ער האט אנגעהויבען מתורה זיין זיך מיט א וויי-כער, הארציגער שטים:

— עם האט זיך מיר פארבענקט נאך מין שמעטל, נאך מין טאטען, דעם רב...

מיט זיין פריערדיגער געליבטער, דער ש נ י י ד ע ר ק ע, האט ער גענומען רעדען:

— אונזערע וועגען האבען זיך צעשיידט. דו ווייסט, דו איינע אליין ווייסט דאס גוט, אז מיר איז שמענדיג געווען ענג צווישען איד, איז מיר האט גערעדט דאס בלוט פון דורות, לאנגע דורות פון רבנים און פירער פון פאלק, פון ג א נ צ ע ז פ א ל ק, דבורה.

דער בונד פון ר ב ' ס ז ו ז, ד. ה., פון דער גאנצער בעל'ר הבת'ישער אינטעליגענץ אונזערער מיט איין טייל, מיט דעם רעד וואלוציאנערסטען טייל פון פאלק איז געווען אז אויפריכטיגער, אז ערליכער, אבער ניט קיין אייביגער בונד:

— איד בין געווען צווישען איד, — זאגט ע ל י א ש, — און מיט זיין מויל רעדט א גרויסער טייל פון דער ג ע ו ו ע ז ע ר נ ע ר לינקער אידישער אינטעליגענץ: — איד בין געווען צווישען איד, ווייל דאס האט מיר אויסגעזען דאס שענסטע און דאס ניצ'ליכסטע פאר'ן פאלק, איצט איז די צייט געקומען, איד מוז גיין אליין זוכען מין אייגענעם וועג. איד וועל גיין קיין אמעריקע, קיין ארץ-ישראל, קיין ארענטטינע, אומעטום, וואו דאס פאלק זוכט א קאפ אנצושפארען, און זען און באטראכטען מיט אייגענע אויגען און געפינען דעם וועג...

ע ל י א ש, דער פארשטייער פון דער אידישער אינטעליגענץ, איז אוועק פון דעם אינדיווידואליזם אז אינדיווידואליטעט און דעם קאלעקטיוויזם אז קאלעקטיוו. ער האט זיך ווידער אמאל דער-

ד ב ר ה, דער שניידערקע, אט די פארקערפערונג פון דער אר-
בעמערבאוועגונג, האט זיך געהאלטען אויף אינטערעסען און איר-
דעזען, ניט אויף בלוט און ליידענשאפטען, ער איז געווען מער אוי-
סענווייניג, ווי אינעווייניג, און דאס איז די סבה, וואס ע ל י א ש
און זיינע חברים האבען דאן. ווען זיי האבען דעם לעבען זייערען
אפגעגעבען די פאליטישע פארטייען. ניט געקאנט ווערען קיין העל-
דען פון א ר א מ א ו, כאטש ז י י זיינען שוין דאן געווען גע-
זעלשאפטס און ניט איד-מענשען. דער ברייטער געוועב פון א ר א-
מאן קאן זיך אויסשפרייטען אין א געזעלשאפט, אין א סביבה, וואו
די מענשען זיינען שוין פון לאנג און אינעווייניג פארבונדען און
פארקניפט איינע מיט די אנדערע; א צייטווייליגע און ריין אויסענ-
ווייניגסטע סביבה קאן געבען שטארק אפער פאר א אינטריגעס-רא-
מאן. ניט פאר א פסיכאלאגישען ראמאן און א פשיטא שוין ניט
פאן אן עכטען סאציאלען ראמאן. דעריבער איז אונז באשערט גע-
ווען צו קלאגען זיך אויף דעם כלומר'שטען פארדאקס, וואס דאן.
ווען איז די טיפענישען פון אונזער געזעלשאפט האט אָנגעהויבען
שלאגען. ווי א קוואל, דאָס פאליטיש לעבען, — דוקא דאן האט
זיך אין דער ליטעראטור צו אונז פארקליבען דאס „קליין שד'ל" פון
קליינעם און קליינליכען אינדיווידואליזם, דוקא דאן האט די סקיצע
פארנומען אלץ מער און מער דעם ארט פון ראמאן און די „שטי-
מונג" — דעם ארט פון „ביט" ... מען האט דאן אויפגעווארפען דעם
אידישען בעלעטריסט זיין ווייטקייט פון לעבען און מען האט פאר-
געסען, אז דוקא דאָס דעמאלטיג לעבען, וואס האט געמאן און
געבויט מחיצות צווישען אונז און דער אלטער, איינגעשטעלטער איר-
דישער סביבה, צווישען אונז און אונזערע עלטערן, דוקא דאָס דער
מאלטיג לעבען האט דורך דער אומרואיגקייט פון זיין פערמאנענ-
טען קריגסצושטאנד ניט געלאזען, אז אנשטאָט די אלטע זאלען זיך
שפינען נייע פעדים, פעדים פון פעסטע כלל-באציאונגען, יענע
סביבה-פעדים, וואס אָן זיי מוז דאָס ברייט און גאַנץ בילד פון
לעבען צעפאלען (פאר'ן קינסטלער, ווייניגסטענס) אין בילדעלאך
און סקיצען...

דאָס בילד פון אידישען לעבען האט ווידער אָנגעהויבען אַנט-

און ווענען ס א נ י ע ז :

— ... א געטרייע טאכטער פון א געטרייען הויז...

און ווענען זיך מיט איר אינאיינעם :

— ...ווייל דער שורש אונזערער, סאניע, איז בלאטע, גראע

וואכעדיגקייט...

און נאך אמאל :

— ...מייז ליבע צו איר — דאס איז מייז שנאה צו דיר, צו

אונז אלע, צו אונזער הויז...

און צו זיין טאטען זאגט ער :

— ...איר בין א קינד פון א פארדארבען הויז, א פארדארבענער

זון פון פארדארבענע עלטערן...

— ...אויב איר האב קיין גאט אין הארצען ניט, ביזטו שולדיג ;

אויב איר האב קיין שום גלויבען ניט, אויסער אין גענוס און וואויל-

טאג, ביזטו שולדיג ; אויב קיין זאך אין דער וועלט איז ביי מיר ניט

הייליג, ביזטו שולדיג ; אויב איר בין אן עגאאיסט, און א געמיינער

טרוקענער עגאאיסט, ביזטו שולדיג. דיין קינד בין איר. די עפע-

לאך פאלען ניט ווייט פון בוים...

נאך מיט מער חשק און פלייס, ווי מען האט פריער אין דער

ליטעראטור ביי אונז געפאלמעסט יעדען ע פ ע ל ע און יעדען

ווערימעל, וואס טאטשעט אים, — האט מען זיך איצט צוגעכאפט

צום בוים — צום שורש, צום כלל, צו דער סביבה...

ע ל י א ש, דער צווייטער בחור אין דראמע, וואס

ב ל י י ב ט נ י ט ק י י ז ב ח ו ר (נייע צייטען!) נאך

שרייבט תנאים אין סוף מיט סאניע'ז, אזוי ווי נחום — מיט

שרה'ז — ע ל י א ש איז אויך פריער געווען א כלל-מענש ;

ער האט געהערט צו א פארטיי ; אבער דער כלל, וואס צו אים האט

ער געהערט אין דער צייט פון דער רעוואלוציע, איז געווען ניט קיין

איינגעפונדעוועטער, ניט קיין היסטארישער כלל : עס זיינען ווייניג

געווען אין אים יענע גע'ירש'ע טע, אומבאוואוס-

טע, אירראציע א נאעלע קניפלאך, וואס זיי, נאך זיי

אליין מאכען יעדען קיבוץ שטארק, ניט אויפצובינדען, ניט צו צע-

רייסען... דער בונד צווישען ע ל י א ש, דעם רב'ס זון, און

די פריערדיגע העלדען נאָמבערג'ס האָבען ניט געטראָפּען אַזוינע, וואָס זאָלען האָבען עפּעס אַ יחוסי־בריה: פֿלִיגֶל מֶאָז אִיז ווי פֿון אַ שטיין געבוירען; דאָס אייגענע — בֶּע־נֶדֶר: ער האָט ערגעץ אַ געליבטע, נאָר צי האָט ער אַ מאַמע, אַ טאָטען, צי ווייס ער, פֿון וואָס ער שטאַמט, צי טראַכט ער נאָר וועגען דעם? פֿרעגט ניט, איר וועט ניט קריגען קיין תשובה: פֿלִיגֶל מֶאָז, בֶּע־נֶדֶר האָבען „וויכטיגערע“ פֿראַגען, צו ענטפֿערען אויף זיי: דאָס זיינען די פֿראַגען און פֿראַגעלאָד פֿון זייער אַרימען, עלענדען, יתומ'דיגען איר. פֿלִיגֶל מֶאָז, שוואַרצוואַלד, בֶּע־נֶדֶר, און ווי זיי האָבען דאָרט אַלע געהייסען, זיינען באַ־שאַפּען געוואָרען אין דער צייט, ווען אין דער אידישער אינטעלי־גענטע־ און האַלבאינטעליגענטע־ליטעראַטור האָט געווייט די לופט פֿון עקסטער־זימערל: מער ווי פֿאַר איינעם, אַז איינזאַמען, איז אין אים קיין פֿלאַץ ניט געווען. איצט פֿאַרגינגט מען זיך שוין — און דאָס איז דאָס נִי־ע, וואָס אין דער „משפּחה“ — דעם לוקסוס פֿון אַ פֿאַמיליע־וואוינונג! ווייס שוין דער העלד פֿון דער פּיעסע, נחום, כאַטש ער איז נאָר אַלץ אַז עלענדער, אַז אַפּגערי־סענער (און כאַטש ער טראַגט נאָר אַ גרעסערען עקעל אין האַרצען צו זיך אַליין, ווי די פֿריערדיגע העלדען נאָמבערג'ס), ווער ער איז און פֿון וואָס ער איז.

ער ווייס עס שוין צו גוט, נאָמבערג לאַזט אים איינ־מאַל און נאָר אַמאָל איבער'חזר'ן דעם געדאַנק, אַז די משפּחה, די פֿאַמיליע־סביבת, ניט ער אַליין, איז שולדיג אין זיין פֿאַרדאַרבענ־קייט, אין זיין פּוסטקייט, אין זיין ניהיליזם. קענטיג, אַז דעם אוי־טאָר גופּא איז שטאַרק טשיקאווע אַט דער נייער, שוין ניט אינדי־ווירואַליסטישער, נאָר סביבת און ירושה־שטאַנדפּונקט: אַ נייע און טשיקאווע זאך איז מען געוואוינט איבערצו'חזר'ן...

זאָגט ס'אָ נִי־ע אויף איר קליין שוועסטערל:

— די מאַמע אויס'ן אויג, אַזאָ קליינע און האָט שוין אַלע

מיאוס'ע העוויות גע'ירש'נט...

זאָגט נחום:

— אַ קללה ליגט אויף דעם הויז...

געזינטערע, לופט, די לופט פון דעם, וואס די רוסען רופען
 אז „ביט“... יע, עס קומט אונז מזל-טוב: דער אלטער
 בחור, וואס האט דא גאר ניט לאנג נאך אנגעפילט מיט
 זיין שווערען נודנעם אומעם די גאנצע אינטעליגענטישע
 סקיצע-ליטעראטור, האט... חתונה געהאט. די אידישע ליטערא-
 טור האט פארלאזען אין א מזל'דיגער שעה דעם איינזאמען צימער
 אויפ'ן פינפטען שטאק; מיר האבען דערפילט די לופט פון א פא-
 טיליען-וואוינונג... אפילו די בחורים און מיידלאך, וואס האבען
 קיין שידוך ניט געטאן, זיינען שוין ניט אזוי עלענד, ווי פריער:
 זיי האבען איבעראנייט געקראגען טאטעס און מאמעס; אנדערע,
 פרימערע, — אפילו א גאט... מיר האבען זיך דערוואוסט, אז אחוץ
 ספקות, איז פאראן נאך אויך גלויבען אין אידישען פאלק, אז אחוץ
 אלטע בחורים און פארזעסענע מיידלאך, פארמאגען מיר נאך אויך
 באווייבטע, גרויסע בעל-מטופל'ס, שוין ניט גערעדט פון פעטערס
 און מומעס, וואס זיינען ביי קיין אומה ולשון, דאכט זיך, ניטא
 אזוי פיל, ווי ביי אונז... עס איז, קורץ, דערנאנגען דערצו, אז
 נ א מ ב ע ר ג, וואס האט אונז געוועסט באשענקט מיט א גאנצען
 אלבום, מיט א קאלעקציע אלטע בחורים, — האט אנגעשריבען א
 פיעסע, וואס רופט זיך: — „ד י מ ש פ ח ה“. דאס איז ניט
 קיין צופאל. דאס איז א סימן, כמעט א סימבאל פון די נייע ווייע-
 נישען. „די משפחה“ איז ניט קיין נעסט פון פאמיליען-גליק, פון
 רו און איינגעזעסענקייט; מיט א קלוגער, הארטער קאנסעקווענט-
 קייט, מיט א גרויזאמער כמעט אויסגערעכענטקייט ווייזט דא אונז
 נ א מ ב ע ר ג, ווי אזוי איינער איז דעם אנדערען א וואלף אין
 דער „משפחה“. אבער מיר זעען דא דעם „וואלף“ שוין ניט אליין,
 בלאנדזשענדיג משוגע'נערווייז איבער די וועגען: מיר זעען אים אין
 „וואלד“, אין דערהיים, צווישען אייגענע. די שיינע פרי, נ ח ו ס
 פ י נ ק ע ל ג ר י ז, דער יונגער העלד פון דער דראמע, וואלגערט
 זיך ניט אויפ'ן וועג הינטער א פארקאן; מיר קענען דאס בויעלע,
 וואס ניט ווייט פון אים איז דאס עפעלע געפאלען; מיר קענען זיין
 טאטען, ד' ג ר ל י ה' ז, זיין מאמען, ח י ה' ז, זיין שוועס-
 טער, ס א נ י ע, זיין קליין שוועסטער, ע ט א' ז... צווישען

געקאנט, זיינען געלאפען פון איר, ווי פון א שלאנג. אין איר גופא
איז געלעגען דער כת, וואס האט געטריבען פון איר לויז צו
ווערען...

אין דער צייט פון דער רעוואלוציע איז מען געלאפען אין די
פארטייען אריין, צו דער „מאסע“; אפילו נאמבערג'ס העלדען
ש י ק ע ר א ו ז ש ל י מ מ ז ל האבען געפרואווט זיך דארט
ראטעווען פון זייער עלענדקייט. שפעטער, אז ס'איז אויף א צייט
געווארען אויס פארטייען, האט מען אנגעהויבען זוכען א היים ערגעץ
אנדערשוואו: אין דער פאמיליע, אין שול, אין אידישקייט, אין
„פאלקסטימליכקייט“. דער נייער געזעלשאפטליכער קאלעקטיוו,
וואס אז אים האט מען זיך געוועסט געהאלטען, איז צערונגען גע-
ווארען, האט מען גענומען זיך טוליען, ווי א קינד, צו דער מאמעס
פארטוד, צום כלל-ישראל, די, וואס האבען געשעמט זיך עם טאן
אפען, האבען געבענקט און געטרוימט וועגען דעם אין דער שטיל.
עס איז ביי דער אינטעליגענץ געווארען כמעט א מאדע שלאגען זיך
על חטא. פון דער אינטעליגענטישער תשובה איז, אזוי ווי פון דעם
„השבינו נאזאד“ נאך די פאנראמען פון די 80-גער יארען, די אלטע
אידישקייט ניט אויפגעריכט געווארען: דער חורבן פון דער מיטעל-
אלטערליכער אידישקייט ליגט אין די תנאים פון דער נייער צייט,
ניט אין דער אפיקורסות פון דער אינטעליגענץ, וואס איז אליין ניט
מער ווי א פראדוקט פון דער צייט מיט אירע נייע לעבענסבאדינג-
גען. אבער דאס אליין, וואס איז די געדאנקען האט
די אידישע אינטעליגענץ (און איר באוועגליכסטער טייל — די
שריפטשמעלער) אנגעהויבען ציען א היים, צוריק, צו דער אל-
טער, „קהל'שער“, „פאלקסטימליכער“ אידישקייט, — שוין דאס
אליין האט געהאלפען ארויספירען די אידישע ליטעראטור פון די
יונגע, קרומע הינטערגעסלאד פון אידישטימונגען און צוריק זי
ארויפבריינגען אויפ'ן ברייטען וועג פון אידישען פאלקס-און גע-
זעלשאפטס'לעבען, אויף דעם וועג, וואס זי איז געשטאנען אויף
אים דאן, ווען יעדער אינדיווידואליום איז איר געווען פרעמד.
די אטמאספערע פון „איינזאמקייט“ איז אויך איצט ניט אינ-
נאנצען בטל געווארען; אבער עם וועבט זיך שוין ארום איר א

קלענסטען פראגמענט פון זייערע ווערק איז געשטאנען א וועלט. ביי די שאפער פון דער אינטעליגענטער און האלבאינטעליגענטער-ליטעראטור איז געווען פארקערט: זייערע גרעסטע ווערק וואלטען געדויעט נאר פראגמענטען; ווען איינער פון זיי וואלט אנגעשריבען אפילו א ראמאן, וואלט עס געווען ניט מער ווי א שנירעל סקיצען, ווארים זייערע פארשוניגען זיינען געווען ניט קיין צווייגען פון א טיף איינגעווארצעלטען בוים, נאר בלעטער, הערבסט-בלעטער, וואס פאלען, וואוהין דער ווינט טראגט זיי, יעדערס פאר זיך. זייערע פארשוניגען פלעגען קומען צו אונז ווי פון מדבר, ניט פון ישוב: „ניטא קיין טאמע, ניטא קיין מאמע, ניטא קיין גאט“ — דאס איז געווען זייער יחוס-בריה... גייסטיגע און סאציאלע יתומים — זיינען עס דען העלדען פאר א ראמאן?

די יתומ'עשאפט, די פרעמדקייט צו דער סביבה, די עלענדר-קייט האט געמוזט אויפהערען, כדי עס זאל ווידער ווערען מעגליך א ראמאן אין דער אידישער ליטעראטור. און דאס האלט איצט אין געשען. דער איצטיגער אידישער דור מאטערט זיך שאפען א באדען אונטער זיינע פיס, א הימעל איבער זיין קאפ. ער קאן מער ניט פארטראגען די יחידישע אפגעזונדערטקייט, די אפגעריסענקייט, און אויך די ליטעראטור קאן עס ניט פארטראגען מער. איינזאמל-קייט איז א פרווילעגניע פון שטארקע פערזענליכקייטען און אינדי-ווידואליזם איז פרוכפערנדיג נאר דארט, וואו עס איז דא אינדיווי-דואליטעט. פאר געוויינליכע בשר-ודמ'ס (און געוויינליכע טאלאנט-טען) איז אינדיווידואליזם א וויסמעניש. די צענדליגער און הונדערטער סקיצען, וואו עס זיינען געשילדערט געווארען די א י ר גריבלערייען פון אונזערע „איינזאמע“ לערערס, בוכהאלטערס און עקסטערנעס האבען עס קלאר באוויזען: — דאס דאזיג א י ר האט קוים געקלעקט אויף א סקיצע פון עטליכע זייטלאך, און אנט-דערש האט עס ניט געקאנט זיין. ווארים איינזאם זיינען די דאזיגע העלדען געווען ניט ווייל זיי זיינען מיט'ן גוטען ווילען אוועק פון דער הבל-הבלימ'דיגער געזעלשאפט, נאר ווייל זיי זיינען פון איר ארויסגעשטופט געווארען. די איינזאמקייט איז פאר זיי געווען א נויטזאך, א שטראף פון גאט, א קללה... און די, וואס האבען נאר

זיי אָננעוואוירען אויך די ערד, די סאַציאלע סביבה, פון אידישען פּאַלק, און זיינען געבליבען היינגען אין דער לופטען, „צווישען היי- מעל און ערד“, ווי עס רופט זיך אַז אַ נאַוועלענזאַמלונג פון איינעם פון די דאזיגע יונגע... אַ בענקשאפט נאָך דעם פּאַלקס הימעל און ערד, אַ ראַמאַנטישען כלל־אַטעם האָט אויפגעהיט — און אָפּנע- היט — אין זיך שלום אַש; אָבער ער איז געווען טאַקע מער מענ- דעלע'ס, איידער פּרז'ס, יורש. די יורשים פון י. ל. פּרז פּלעגען אנטפלעקען פאר אונז בלוז זייער אייגענע, יחידישע, נשמה, וועל- כע איז, ווי געזאַנט, געווען נאָך נאַקעטער, עלענדער און צעריסע- נער, ווי די נשמות פון זייערע „העלדען“. אין אַ גליקליכער רגע פּלעגט זיי געלינגען אַמאַל זאַנען עפעס וועגען אַנדערע אָדער וועגען זיך אַליין, ווי וועגען אַז אַנדערען: דאַן פּלעגען זיי נאָך אַרויסציען פון זיך אַמאַל אַ ביסעלע הומאַר (נאַמבערג!) פּלעגט עס שאַפען אַ אילוזיע פון אינעווייניגסטער זיכערקייט, פון עפיק. דעם דאָזיגען פאַרגעניגען אָבער צו שטעלען זיך העכער פון זיך אַליין, פּלעגען זיי זיך פאַרגינגען זייער, זייער זעלטען, וואָרים דאַס וואָלט הייסען מפקיר זיין דאַס לעצטע, וואָס זיי האָבען פאַרמאַגט (וואָס האָבען זיי דען פאַרמאַגט נאָך, אַחוץ זייער אייגענעם א י ד ?) פּלעגען זיי טאַן און גריבלען זיך אין זייער אייגענער נשמה, און דאַן איז זייער גאַנץ פאַרמעגען געווען ל י ר י ז ם, ש ט י מ ו נ נ :

דאַס איז ווייניג, זייער ווייניג פאַר אַ ראַמאַניסט.

זיי האָט, אַנב, געפּעלט ניט נאָך דער עפישער געמיטצור- שטאַנד, עס איז ניט געווען ביי זיי אויך קיין אויסענווייניגסטער ש ט א פ פאַר אַ גרעסערען עפישען ווערק: דער עצם מאַטעריאַל פון זייערע זאַכען איז געווען „סקיצענהאַפט“, פּראַגמענטאַריש. מענדעלע אָדער שלום עליכם — אַז זיי פּלעגען אונז דערציילען ווע- גען קליינע מענשעלאַך מיט קליינע השגות, פּלעגען זיי די ווערק זייערע מיט דעם ניט קליין מאַכען: זייערע קליינע מענשעלאַך זיי- נען געווען גלידער פון אַ גרויסען קיבוץ, די קליינע השגות זיינען געווען די השגות פון אַ גאַנצען דור; די אומבאַדייטענדיגסטע פאַר- שוינען זייערע פּלעגען וויכטיג ווערען דורך דער לופט פון דער סביבה, פון כלל, וואָס זיי פּלעגען ברענגען מיט זיך; הינטער דעם

א י ד איז ער געקומען: די געבורט פון „מאניש“ איז די געבורט פון יחיד, איז דער אידישער ליטעראטור. דער אידיגייסט, דער אינדיווידואליזם, איז אבער ניט גינסטיג פאר א ראמאן; כפרט נאך, ווען צו דער דיפערענצירונגס-טענדענץ פון א ר ו ם קומט צו דער דיפערענצירענדיגער, איז דער טיף, ניט איז דער ברייט זוכענדיגער, גייסט פון דיכטער. א ראמאן איז מעגליך, וואו עס איז דא א כלל-לעבען, אן עדה מיט אן איינגעשטעלטער, איינגעפונדעוועטער סביבה פון מנהגים און פירונגען און באציאונגן, מיט א סביבה, וואו עס זיינען דא ט י פ ע ן. פרצ'ן, וואס אים האט דאס אינדיווידואליזירטע אינטערעסירט תמיד מער, ווי דאס טיפישע, האט דאס, וואס ער האט א ר ו ם זיך געזוכט, ווי אויך דאס, וואס ער האט געפונען א י ן זיך, ניט געלאזט ווערען קיין ראמאן-שרייבער.

צו פרצ'ן האבען זיך פונדסעטוועגען געצויגען נאך פערדים פון דעם אלטען, שטייפען, פעסטען כלל-געוועב. פרצ'ס אינדיווידואליזם איז דער עיקר געלעגען איז זיין שרייבערישער פסיכאלאגיע, איז זיין אייגענעם גייסט, ניט איז די פארשוניען, וואס ער האט גע-שילדערט: זיי זיינען אלע, פארקערט, מיליע-מענשען. אפילו די צווישען זיי, וואס שטייען העכער פון דער ארומיגער סביבה, שטייען דאך א י ן איר: דער העכסטער בוים אין וואלד איז אויך א טייל פון וואלד...

די יונגע, וואס זיינען געקומען נאך פרצ'ן, האבען ס'רוב שוין געהאט נאך זכרונות פון „וואלד“, פון דער סביבה, וואו זיי זיינען אויסגעוואקסען. זיי אליין זיינען נאך מער געווען אפגעריסען פון איר, ווי די פארשוניען, וואס זיי האבען געשילדערט. זיי האבען געלעבט, געשוועבט אין עולם-התוהו פון דער גרויס-שטאטישער באהעמע. דאס איז געווען ניט אן אינדיווידואליזם, וואס שפראצט ארויס אין א קיבוץ, וועלכער האלט זיך ערשט אין דיפערענצירען, דאס איז געווען ניט א אינדיווידועלע פארטיפונג פון כלל-גייסט: דאס זיינען געווען פרטים, וואס האבען זיך אינגאנצען שוין אפגע-ריסען פון כלל. דאס זיינען געווען אינטעליגענטען און האלב-אינטעליגענטען, באהעמע-לייט, וואס אינאיינעם מיט'ן הימעל האבען

זיך אן עצה געגעבען. מען האט גענומען „העלדען“ פאר די ראמא-
 נען אין דער פערפערע פון אירישען לעבען, דארט, וואו
 עס זיינען דעמאלט שוין געווען אייגענע לעבענספירונגען און אן
 אייגענע, פרייערע, מאראל: צווישען די ארימע לייט, וואס גייען
 ארום איבער די הייזער („פישקע דער קרומער“), צווישען די וואנ-
 דערנדיגע כליזמר און משוררים („סטעמפעניו“, „יוסעלע סאלא-
 ווי“), צווישען די ארכייטער-געזעלען, משרתים און דינסט-מייד-
 לאך, וואס זיינען שוין אין די 70-ער יארען און אפשר נאך פריער
 געווען „רייף“ צו שמ”ר’ס און אנדערע, מער רעאלע, ראמאנען
 („דאס קליינע מענשעלע“); צווישען די משכילים (רפאל אין „ווינש-
 פינגערל“; יוסף אין „שווארצען יונגערמאנטיק“) א. א. וו. צו
 דער דאזיגער פערפערע, וואס האט שוין ניט געלעבט דורכום
 בשלום מיט די אלטע קהל’שע מנהגים, האבען געהערט אבער נאך
 די „העלדען“ פון די ראמאנען; די עצם פאסירונגען פלעגען זיך
 אפשפילען אין רעכטען מיטען פארצייטיגען אירישען לעבען, דארט,
 וואו אלץ איז געווען איינגעפאסט אין א שטייפער ראם פון א
 סקארבאווען, פאר אלעמען גילטיגען און פון אלעמען הייליג גע-
 האלטענעם לעבענסשטייגער...

אבער ווען אט דער אלטער איינגעווארצעלטער לעבענס-נוסח
 האט אויפגעהערט צו זיין דער איינציגער נוסח אין דער אירישער
 ליטעראטור. דאן איז אנגעקומען די תקופה פון נאוועלען און סקי-
 צען, די תקופה, וואס הויבט זיך אן (גייסטיג, אויב ניט כראנאלא-
 גיש) מיט פרצ’ן. פרץ איז געווען דער ערשטער, וואס האט געשריבען
 בלויז קורצע זאכען. און דאס איז ניט קיין צופאל. פרצ’ן, ווי
 ווייטער איז פרץ, האט אפילו אינ’ם אלטען איד-
 שען לעבען אינטערעסירט מער דער יוצא מן הכלל, ווי
 דער כלל; דערצו, איז דער כלל נופא ביי אים שוין ניט אזוי פון
 איין נוס, מעור אחר, ווי ביי מענדעלען; ער האט שארף געפילט
 און פיין אויסגעדריקט די דיפערענצירונג און אינדיווידואליזירונג
 פון כלל: מאניש איז ניט געקומען, ווי די „געכאפטע“ פון
 דער פריערדיגער ליטעראטור, בלויז מיט נייע געדאנקען; —
 מיט נייע געפילען, מיט א נייער נשמה, מיט א נייעם

זאל רעכענען די כל'ערליי אין דראמאטישער פאָרם געשריבענע נאָר
וועלען, די כל'ערליי „דראמאטיזירטע“ איינפאלען, „אינסצענירטע“
לידער אין פראָזע, דיאלאָגניזירטע שטימונגען...

פון ליריק איבערגיין צו דראמע איז געווען פאר אונז אפנים
צו שווער. גרינגער און נאטירליכער איז דער איבערגאנג צו עפיק,
צום ראַמאַז.

אַ תקופה פון ראַמאַנען האָבען מיר געהאט, אגב, שוין אמאָל.
דאָס איז געווען די צייט, ווען די נייע וועלטליכע ליטעראַטור אויף
איריש האָט ערשט אָנגעהויבען וואַקסען און בליען.

עס זיינען דאָן געשריבען געוואָרען אויך דראמעס (עטינגער'ס
„סערקעלע“; „קבצן-עושר-שפיל“ און אנדערע פיעסעס פון אקסענר
פעלד; גאַטלאַבער'ס „דעקטור“; שפעטער מענדעלע'ס, גאַלדפאָר-
דענ'ס, ליליענבלומ'ס, פאַלקאוויטש'עס, קאַצענעלענבאָגענ'ס און
פיל אנדערע דראמאטישע ווערק). נאָר די דאָזיגע אַלע קליינע און
גרויסע שרייבערס, אַחוץ א. גאַלדפאָדען און נאָך אַ פּאַר, האָבען,
אַזוי ווי די שפעטערדיגע „דראמאַמאַנען“, ניט געהאַט אין זינען
דעם טעאַטער און ס'רוב האָבען זיי פאַרפאַסט ניט קיין דראמעס,
נאָר שורות גוטע אָדער שלעכטע דיאַלאָגען. פאַר דעם איצטיגען
אירישען רעפערטואַר וואָלט מען פון די דאָזיגע אַלע „טעאַטער-
שטיק“, אַחוץ פון גאַלדפאָדענ'ס אַפּערעטעס, קוים געקאָנט עפעס
אויסקלייבען.

צווישען די ר א מ א נ ע ז פון דער דעמאָלטיגער צייט
אַבער זיינען פאַראַן פיל, וואָס ווערען נאָך איצט געלייענט און ווער
לען לאַנג, לאַנג נאָך געלייענט ווערען. אייגענטליך האָבען אַלע
עלטערע שרייבער אונזערע, אַחוץ פּרעז'ז, געשריבען ראַמאַנען...
אמת, „ראַמאַנען אָן ליבע“ קומען ניט אָן אַזוי גרינג, (דער איינ-
ציגער פּרוּאוּו צו שאַפען אַ „ראַמאַן אָן ליבע“, וואָס איז געמאַכט
געוואָרען פון שלום-עליכמ'ען, איז ניט שטאַרק געלונגען), און „לי-
בע“ איז אין דער אירדישער גאַס געווען אַמאָל אַ זעלטענע אורח'טע.
שטילע, שטומע ליבע האָט ניט געפעלט; עס האָט געפעלט אַבער
די ליבע, וואָס רעדט הויך אויפ'ן קול, די ליבע, וואָס האַלט מלחמה
מיט מיניעות און שטרויכלונגען — די „ראַמאַן-ליבע“. האָט מען

נאך די קאטאסטראפּעס פון די יארען 1905—1906 איז געווען א צייט פון צווייפעל און פארצווייפלונג, פון שוואכקייט און מידקייט און — לידיק; ניט קיין צייט פון זיכערקייט און קאמף און ענער גיע און כאראקטער — ניט קיין צייט פון דראמע... דער חשק צו דראמעס איז געווען אפנים ניט מער, ווי א קרענקליכע אילווע, א נאכצאפּלעניש, א ליטערארישע ספּאזמע פון דער נאך וואס אפּ געקרענקטער לעבענס-דראמע...

נאך אחוץ דער סיבה, וואָס איז געלענען אין דער פּסיכאָלאָג גיע פון דער צייט, איז פּאַראַן נאָך א טיפּערער טעם, פּאַרוואָס די דראַמע-פּלאַנצונג האָט זיך ביי אונז אַזוי שלעכט צוגענומען. די אידישע ליטעראַטור האָט ניט געקאָנט איבערגיין אַזוי גיך און גרינג צו דראַמע. דראַמע איז אַרכיטעקטור. ליטעראַרישע אַרכיטעקט טאַניק דאַרף מען זיך, ערשטענס, לערנען; צווייטענס, מוז מען האַבען דערצו א גאַנץ באַזונדערען טאַלאַנט, נאָך אַן אַנדערען, א פּיל קעלטערען, א זיכערען, רואיגערען און „איינגעזעסנערען“, ווי דער, וואָס מיר, אידען, פּאַרמאַנען... צי ליגט עס אין דער נאָטור, צי אין דער געשיכטע פון אונזער פּאָלק, — נאָר ס'איז אַ פּאַקט: מיר, אידען, האָבן ען ניט קיין ר. קיין געדולד צו בויםייסטערשאפט. מיר האַבען אַ היינע, אַבער ניט קיין איבסען. און זאָל ביי אונז געבוירען ווערען אַ גרוי-סער דראַמאַטיקער, אַ ליטעראַרישער אַרכיטעקט, וועט עס זיין ניט קיין נאַציאָנאַלער גאון, נאָך אַ וואונדער אַ נאַציאָנאַלער. אין דער צייט, וואָס מיר רעדען וועגען איר, זיינען קיין וואונדער ניט געשען: איז קיין דראַמע אין דער אידישער ליטעראַטור ניט באַשאַפּען געוואָרען... אפּשר איז פּאַראַן ביי אונז איצט אַן אַנצוהערעניש אויף אַ נאַציאָנאַלער קאָמעדיע („דער אוצר“ פון ד. פינסקי), אפּשר קאָן מען אַפּזוכען געציילטע, מער אַדער ווייניגער באַדייטענדיגע, דראַמאַטישע בילדער און מאַטיווען ביי אַש'ן („יפתח'ס מאַכטער“!), ביי קאַברין'ען, ביי הירשביינ'ען, אַ פּאַר אַן געשמאַק, נאָר מיט אַ געניטער בריה'שער האַנט געמאַכטע טעאַטער-קאָמפּילאַציעס — ביי דעם געשטאַרבּענעם נאַרדין און זיינע ניריאַרקער „תּלמידים“; קיין אַמת'ע דראַמאַטישע ליטעראַטור האַבען מיר ניט, סיידען מען

דראמעס, די אנהויבער — דראמעס, די גראפאמאנען — דראמעס...
 אין די קליינע שטעטלאך האט די מאַדע, ווי דער שטייגער אין, פאַר-
 שפעטיגט — זיינען נאָך איצט די קערב פון די רעדאקציעס פול
 מיט פיעסעס, ס'רוב פינף-אַקטיגע... דאָס איז געווען עפעס אַ מין
 איבערגאנג, אין וועלכען מען האָט פון הייַן גערעדט מיט דיאַלאָגען.
 זעלטען ווער פון די פרישגעבאקענע „דראַמאַמאַנען“ איז אויסען
 געווען צו ווייזען זיך מיט זיינע פאַרשוינען אויף דער סצענע, זעל-
 טען ווער פון זיי האָט געוואוסט, נאָר געוואָלט וויסען, וואָס איז
 דאָס אַזוינס סצענע; מען האָט געשריבען ניט פאַר'ן טעאַטער, מען
 האָט געשריבען — „דראַמעס“...*) איד געדיינק, ווי פאַרשעמט
 איינער אַ שטילער מענש מיט אַ באַהאַלטענעם שטאַלץ, אַ ליריקער
 בטבע, האָט מיר איינגערוימט אין אויער אַ סוד וועגען אַ פלאַן פון
 אַ דראַמע, וואָס ער האָט אין קאַפּ. ער האָט זיך געשעמט, ווייל
 ער האָט געפילט אַליין, אַז ניט ער, נאָר דער דיבוק פון דער צייט
 רעדט פון אים; אַבער פטור ווערען פון די ב ו ק האָט ער ניט
 געקאַנט: די גאַנצע לופט אַרום איז געווען אַזוי ווי אַנגעזעטיגט
 מיט די באַצילען פון דער דראַמע-מנפּה.

און עס קאָן זיין, אַז ס'איז גראַד געווען ניט בלוין קיין מאַדע-
 קאַפּריז, און ניט בלוין קיין קנאה-געפיל צו די פאַר אירדישע טע-
 אַטער-שטיק, וואָס זיינען דאָן אויפגעפירט געוואָרען אויף דער איי-
 ראַפּיאישער בינע, נאָר עפעס אַן ערנסטערע משונעת. דער „שטור-
 רעם און דראַנג“ פון יאָר 1905 האָט א ו י פ ג ע ר י צ ט דעם
 ו ו י ל ע ן — אַבער נאָר אויפגערייצט. זיינען די רעשטלאַך, וואָס
 זיינען געבליבען פון דעם צעשאַסענעם לעבענסווילען, אַוועק איז דער
 ליטעראַטור אריין: פון „ווילען צום קאמף“ איז געוואָרען אַזוי ווי
 אַ מין „ווילען צו דראַמע“ (דראַמע איז דאָך אויך קאמף, נאָר איי-
 געווייניג אין מענשען גופא).

אַבער דער לאַיוולעך אין לעבען — דער רעוואָלוציאָנערישער
 קאַמפּס-ווילען — איז געווען נאָך אַ גרעסערער שליםמולניק אין
 דער ליטעראַטור. און אנדערש האָט עס ניט געקאַנט זיין. די צייט

*) דאָ רעדט זיך וועגען רוסלאַנד, ניט וועגען אַמעריקע.

VIII רעמאן און רעמאנטיזם.

א.

— וואס פארמאנט די היינטיגע אידישע ליטעראטור, וואס האט זי אויפגעטאן?

אויף דער דאזיגער פראגע איז נאך ניט געקומען די צייט צו ענטפערן. ווען א דור האט אפגעטאן זיינס, ערשט דאן קאן מען וויסען, וואס ער האט אויפגעטאן. דער היינטיגער ליטערארישער דור איז נאך ניט אוועק אין זיין רו אריין.

גרינגער איז צו געבען א תשובה אויף דער פראגע: „וואס ווייל די היינטיגע אידישע ליטעראטור, וואס זוכט זי?“

דער ווילען פון א כלל רעדט מיט מעשים. קוקען מיר זיך צו צו דעם, וואס טוט זיך אין אונזער איצטיגער ליטעראטור, באקומען מיר אויף דער שאלה: „וואס ווייל די היינטיגע אידישע ליטעראטור, וואס זוכט זי?“ דעם פאלגענדען ענטפער: די היינטיגע אידישע ליטעראטור וויל שאפען א ראמאן, און אירע זוכענישען זיינען ראמאנטיזם (*).

ראמאן — אין דער פארם, ראמאנטיזם — אין איינזאם האלטן די זיינען די צוויי טענדענצען, די צוויי הויפט־שטרעך בונגען פון דער היינטיגער אידישער ליטעראטור.

מיט עטליכע יאָר צוריק איז געווען א מאַדע אויף דראמע. די עלטערע שרייבער האבען געשריבען דראמעס, די אינגערע —

(* געשריבען אין יאָר 1913.

זעהוץ איר אייגענער; איר האָט ניט אינטערעסירט אפילו די קונסט, וואָס איז איר צום נאָנטסטען — די דרוק־קונסט און די גראַפיק. אבער אין די לעצטע יארען מערקט זיך אַ גרויסע ענדערונג אין דעם פרט. די גראַפישע קונסט רייסט זיך ווי מיט גוואַלד אַרײַן אין די גרענעצען פון דער אידישער ליטעראַטור. די אידישע קונסט האָט אַזוי ווי דערפילט מיט אמאָל, אַז דאָס בוך איז דער זיכערס־טער וועג, וואָס קאָן זי פירען אין אידישען לעבען אַרײַן — און זי האָט זיך מיט אימפעט און האַפענונג געלאָזט אויף דעם דאָזיגען וועג. אידישע קינסטלער האָבען זיך אַנגעהויבען צו קלעפען און צו טוליען זיך צום אידישען בוך. וואו נאָר זיי קריגען אין אים אַ פרייען פלאַץ, פילען זיי אים אָן מיט זייערע צייכענונגען און בילדער.

גראַפיק איז געוואָרען אַ מאָדע, אַ מאַניע. פונקט ווי כמעט אַלע אידישע מאַלער זיינען געוואָרען גראַפיקער, פלאַד־מאַלער און בוך־קינסטלער, אַזוי זיינען כמעט אַלע אידישע ביכער געוואָרען „קונסט־ביכער. אייניגע פון זיי זיינען לכתחילה אַרויסגעגעבען געוואָרען ניט אַזוי צוליב זייער ליטעראַרישען, ווי צוליב זייער גראַפישען טײַל. אַזוינע זיינען די אויסגאַבען פון דער קינסטלער־גרופע „שמיר“ אין מאַסקווע, „די תּכה“ אין וואַרשע, „יונג־אידיש“ אין לאַדז... וואָס פאַר אַ גראַד קינסטלערישקייט עס האָבען די אַלע אויסגאַבען — דאָס לאָז איר איבער פאַר פאַד־לייט, זיי זאָלען זאָגען; מיר אינטערעסירט דאָ נאָר דער פאַקט, וואָס אַרום דעם אידישען בוך הויבען זיך אָן צו גרופירען די אידישע צייכ־נערס און מאַלערס, ניט נאָר די אידישע שרייבערס, און דאָס איז דיש בוך ווערט אויף דעם אופן דער פאַרשפרייטער (דערווייל דער איינציגער פאַרשפרייטער) פון קונסט איבערהויפט, ניט נאָר פון וואַרט־קונסט צווישען אידען. דאָס ניט צו דעם אידישען בוך נאָר אַ נייע חשיבות און לייגט אויף אים אַרויף נאָר אַ נייע פאַראַנט־וואַרטליכקייט.

(1920)

איז די קונסט פון גראפיק. פאר איר איז דא א וועג צום אידישען לעבען — דער וועג, וואס דאס בוך האט פאר איר אויסגעטראטען. דאס בוך האט שוין לאנג ווארצלען אין אונזער לעבען; קאן זי וויר גען זיינע ווארצלען. איר ווייס ניט, צי קאן זי העלפען דעם בוך פארשפרייט און באליבט ווערען; זי קאן אבער זיכער זיך אליין באהעפטען. א דאנק אים, מיט דעם באוואוסטזיין פון פאלק.

זי איז, אנב, ניט אזא נייעס פאר דעם אידישען עולם, ווי מאך לעריי אדער סקולפטור. עס איז דא ביי אונז א געוויסע טראדיציע פון גראפישער קונסט. דאס האט מען נאך אין די לעצטע צייטען ביי אונז געדרוקט ספרים און געשמאק און און קיין שום ברעקעל אינטערעס צו זייער אויסזען. אמאל פלעגט מען דרוקען אידישע ספרים מיט ליבשאפט און אפט מיט קונסט. מען פלעגט זארגען פאר דער שיינקייט פון דעם שריפט, פון דעם זאץ און דער גאנצער „חיצוניות“ פונ'ם ספר; מען פלעגט באפווען די ספרים מיט שיינע שער-בלעטער, מיט האלצישניטצייכענונגען און מיט כל-ערליי וויר ניעמען. אין דער ביבליאטעק פון דעם „אזיאטישען מוזיי“ איז פעטערבורג און אייניגע אנדערע ביבליאטעקען קאן מען זען הגדה'ס און אנדערע אידישע ספרים, וואס זיינען, פון גראפישען שטאנד פונקט, אמת'ע קונסטווערק.

אפילו איצט דרוקט מען נאך מגילות, הגדות, טייטש-חומשים און ענליכע פאלקס-ספרים מיט צאצקעס און „מענשעלאך“. עס איז אפילו אז אדראוואווי צו די היינטיגע צאצקעס מיט די היינטיגע טיגע מענשעלאך; זיי זיינען דאך אבער א זכר פון יענע צייטען, ווען אידישע דרוקערס און ארויסגעבערס האבען געוואוסט, אז אויב פאר'ן למדן איז גענוג, אז מען ניט אים די קליינע אותיות-לאך מיט די שווארצע פינטעלאך, איז עס פאר דער פרויענצימער, דעם קינד און מענשען פון פאלק — ווייניג: זיי מוז מען, אינאיינעם מיט די אותיות און די נקודות, געבען אנדערע, מער לעבעדיגע, מער בילדליכע, צייכענס...

די נייע אידישע ליטעראטור איז ביז דא נאך ניט לאנג געווען אזוי ווי פאר'שיכור'ט פון איר אייגענער בילדליכקייט און קינסטל לערישקייט, און איר איז ניט אנגעגאנגען קיין שום אנדער קונסט.

זיינען ארומגעוועבט דאן מיט אן אייגענער לופט, מיט אַ כּלל-
לופט, וועלכע נעמט אויך ארום דעם קינסטלער, ווען ער קומט מיט
איר אין בארירונג, גיסט אים צונויף מיט זיך, מאכט שטארקער
פולסירען אין אים דאָס בלוט פון די דורות, דאָס גע'ירשנ'טע בלוט,
און עפענט אויף פאר אים דעם וועג צו די סודות פון דעם קאלעקט-
טיווען שאפען און נאַציאָנאַלען סטיל...

איד בין דערפאר זיכער, אז דער וואקס פון דער סאַציאַלער
און קולטורעלער קראפט פון די אידישע מאַסען, די פאַרגרעסערונג
פון זייער קאַלעקטיווען שאפען אויפ'ן סאַציאַלען און קולטורעלען
געביט וועט געבען די מעגליכקייט צו אנטוויקלען זיך אויך דער
אידישער קונסט. איד גלויב אין דער צוקונפט פון דער אידישער
קונסט, ווייל איד גלויב אין די אידישע פאַלקס-מאַסען... ווער האָט
מיט פערציג — פופציג יאָר צוריק גערעכענט, אז די „חשכ'דיגע
אידישע מאַסע" וועט אויף איר „אַרימען זשאַרגאָן" שאַפען אַ
קינסטלערישע ליטעראַטור? פונדעסטוועגען האָט זי זי געשאַ-
פען. אזוי וועט זי אויך אַרויסברענגען פון זיך מאַלעריי, סקולפּטור
און אפילו אַרכיטעקטור... איד זע אין מיין פאַנטאַזיע אידישע
טעאַטערס אין אן אייגענאַרטיגען סטיל געבויט, פון אידישע מאַ-
לערס דעקאָרירט, מיט די ווערק פון אידישע סקולפּטאָרס באַפּוצט...
איד זע אידישע מוזייען און אידישע פאַלקס-הייזער, וואו עס רוט
די שכינה פונ'ם אידישען שאַפען, ווי זי האָט גערוט אַמאָל אויפ'ן
געמאַלטען עמוד און געשניצטען אַרום-קודש... איד זע, ווי אידישע
פרויענהענט נייען אויס זיידענע פאַנען און סאַציאַלע עמבלעמס
מיט דער זעלביגער צאָרטער און ציטערדיגער ליבשאַפט, מיט וועל-
כער זיי האָבען אַמאָל געהאַפטען פּרוכט'ן און תּפּיליך-זעקלאַד...

אַבער עס וועט נאָך דויערן, — ווער ווייס וויפיל עס וועט
נאָך דויערען, — בין עס וועט אויפּוואַכען און אויסלייטערען זיך
אין די אידישע מאַסען דער געשמאַק פאַר וועלטליכער קונסט און
בין די נייע, וועלטליכע, בנינים, וואָס זיי בויען, וועלען לאַזען אין
זייער לעבען אַזוינע טיפע וואַרצלען ווי די, וואָס עס האָט געהאַט
אַמאָל די שול מיט אלע אירע טייערע און הייליגע כלים. און בין
דאָ אין און אונזער לעבען דאָ פּלאַץ נאָך פאַר איין קונסט — דאָס

ביי אונז מוז קומען אלץ „פון אונטען“, פון פאלק. מיר מוז זען זיין דעמאקראטען פון ריין קינסטלערישען שמאנדפונקט. נאָר דארט, וואו עס איז דא אן אייגענער לעבענסשטייגער — נאָר ביי די אידישע פאלקסמאסען — קאָן זיין אן אייגענער סטיל אין שאַפּען. און ווי די אידישע ליטעראַטור, אַזוי וועט אויך די אידישע קונסט קומען פון פאלק — אָדער זי וועט נאָרניט קומען.

דאָס פאלק אָבער וועט האָבען אין זיין לעבען אַ פלאַץ פאַר „בילדענדער“ קונסט נאָר דאָן, ווען עס וועט אויסבויען אַזוינע נייע געביידעס און שאַפּען אַזוינע נייע חפצים, וועלכע וועלען פאַרנעמען אין זיין לעבען אַזאַ חשוב'ן אָרט, ווי עס האָט אַמאָל פאַרנומען די שול, דער בית מדרש און אלץ, וואָס איז שוין צום רעליגיעזען לעבען.

דער מענש פון פאלק קאָן זיך ביי די היינטיגע אומשטענדען ניט אָפּגעבען מיט קונסט אליין, פריוואַט, ביחירות, ווי דאָס טוט דער מענש פון די אויבערשטע געזעלשאַפטליכע שיכטען. ער קאָן עס ניט, ער זאָל אפילו האָבען גענוג צייט און הרחבת הדעת. ער האָט פשוט ניט קיין געלד צו לאָזען מאַלען פון זיך פאַרטרעטען; ער קאָן ניט קויפּען קיין בילדער ביי קינסטלער און האָט זיי ניט אפילו וואו אויפצוהענגען ביי זיך אין שטוב; און צום סקולפּטאָר און אַרכיטעקט האָט ער געוויס ניט קיין צוטריט... ער קאָן געברויי כעז דעם קינסטלער נאָר אינאיינעם מיט אַנדערע פאלקס־מענשען. אַזוי ווי ער פאַראייניגט זיך מיט אַנדערע לייכטער צו מאַכען זיך דאָס לעבען, אַזוי קאָן ער אויך שענען אים מאַכען מיט פאַראייניגטע כחות. ער שאַפט אינאיינעם מיט אַנדערע מיט־גלידער פון זיין פאָך אָדער קלאַס יוניאָנס, קאָאָפּעראַטיווען, פאַל־טישע פאַרטייען; ער בויט פאלקסהייזער, „ליבאָר לייסעאומס“, סאַנאַטאָריעס; פאַרוואָס זאָל ער זיי ניט בויען מיט געשמאַק? אין די געזעלשאַפטליכע געביידעס, וואָס דאָס פאלק שאַפט מיט זיינע אייגענע מיטלען, קאָן זיין פלאַץ פאַר דעם אידישען מאַלער, סקולפּטאָר, אַרכיטעקט. דאָס, וואָס עס קאָן זיך ניט פאַרגינען דער יחיד פון פאלק, קאָן — און דאַרף — זיך פאַרגינען דער כּלל... און נאָר אַ מעלה האָבען מיר, ווען מיר זיינען אינאיינעם: מיר

זי די קירך און די רעליגיע אויסגענוצט צוליב אירע אייגענע, קינסט-
טלערישע, צילען. ביי אונז, אז עס פלעגט זיך ווייזען אמאל א
קינסטלער, פלעגט ער אדער אוועקגיין פון אונז, אדער ער איז גע-
ווען טאקע נאָר אַ שמש ביי דער אמונה.

און אז עס איז געקומען איצט דער וועלטליכער
קינסטלער, האָט ער זיך ניט צו וואָס צוצוקלעפען און וואו אָנצור-
ווענדען זיינע כחות. פון דער רעליגיע מיט אירע חפצים און אינס-
טיטוציעס איז ער אָפגעריסען, און אויך דאָס פאָלק איז שוין ניט
אזוי צוגעבונדען צו איר, ווי אמאל, און עס גיט שוין ניט אַרויס
פון זיך מער קיין אַריגינעלע „מזרח“-מאלערס און אַרום-קורדש-שני-
צערס... איז דער אידישער רעליגיעזער קונסט קאָן אַ נייעס לעבען
אַריינבלאָזען נאָר אַ נייע רעליגיעזע באַוועגונג צווישען אירען. און
צו אַ וועלטליכער קונסט איז דאָס אידישע כלל-לעבען ניט צוגע-
גרייט, ניט צוגעוואוינט.

עס זיינען (אויסער'דיך) צו איר צוגעגרייט געוויסע קליינע
גרופען פון די „העכערע קלאַסען“ און דער אינטעליגענץ; אָבער
זיי לעבען ניט קיין אידישען לעבען און קאָנען ניט שאַפען קיין
לופט פאר אידישער קונסט. דאָס, וואָס זיי שיצען און שטיצען איז
אידישקייט-קונסט (אידען אין טליתים, אידענעס, וואָס בענשען
ליכט, יום-כפור-בילדער, מנורה-צאצקעס א. ד. גל.) אָבער אידיש-
קייט-קונסט איז ניט קיין קונסט, פונקט ווי קונסט-אידישקייט
(דאָס איינציגע, וואָס יענע אידען פארמאָגען), איז ניט קיין אידיש-
קייט. דאָס איז נאָר אַ בענקעניש; דאָס איז אַ פוסטקייט, וואָס
האָט זיך דערשראָקען פאַר זיך אַליין און זוכט „נאַציאָנאַלע“
קמיע'ס און אָפּשפרעכענישען... צווישען די „נאַציאָנאַל-געשטימ-
טע“ אידען פון די העכערע קלאַסען קאָן, קיין אידישע קונסט
זיך ניט אַנטוויקלען, פונקט אזוי ווי זי קאָן זיך ניט אַנטוויקלען
צווישען די ניט-נאַציאָנאַלע אידען פון די דאָזיגע קלאַסען, און קיי-
נע פון די ביידע גרופעס קאָן ניט שפּילען ביי אונז די ראַליע פון
קונסט-שטיצער, וועלכע עס שפּילען די „העכערע“-שיכטען ביי אַנ-
דערע פעלקער.

אבער די קונסט פון צייכענען, מאַלען אָדער קלעפּען — זי
האַט זיך נאָך נישט אָן וואָס אַנצושפּאַרען אין דעם אידישען לעבען.
עס זיינען נישט נאָך פאַר איר אונטען קיין וואַרצלען און אַרום
איר קיין לופט... זי איז אָן אַ טראַדיציע... עס זיינען נישט געווען
קיין פּאַלאַצען אין געטאָ, און עס האָט זיך נישט געקאָנט ביי אונז
אַנטוויקלען קיין אַרכיטעקטור. מיר האָבען נישט געהאַט קיין פּלאַץ
און קיין זיכערקייט פאַר גרויסע מאַנומענטען, זיינען געווען ביי
אונז מצבות־קריצער, נישט קיין סקולפּטאָרס. און אונזער מאַל־ און
צייכען־קונסט איז געווען אַ „מזרח“ אויפֿן וואַנט, די „מזלות“
אויפֿן סופּיט פון שול, אַ לייב, וואָס איז ענליך אויף אַ קליינשטע־
טעלדיגע רב, אָדער עטליכע „מענשעלאַך“ אין דער הגדה...
די קינסטלערישע אינסטינקטען האָבען ביי אונז נישט אינגאָנצן
געפּעלט. די זאַמלונג פון אידישע קונסט־זאַכען, וואָס עס
פאַרמאָגט די פעטערבורגער אידישע „עטנאָגראַפּישע עקספּעדיציע“
(געשאַפּען און אָנגעפירט פון ש. אַנ—סקי) און אַנדערע אידישע
קונסט־זאַמלונגען צייגען, אַז אַמאָל דאָ און אַמאָל דאָרטען פּלעגט
אויפּבליצען ביי אידען אַ חשק און אַ טאַלאַנט צו קונסט, — און דער
זעלבונגער פּאַלקס־נייסט, וואָס האָט געשאַפּען וועלטליכע לידער און
מעשיות, כאַטש מען האָט „נישט געמאַרט“, האָט אויך גע־
שניצט שיינע אַרונ־קודש'ן, געגאַסען חנוכה־לעמפּלאַך, מיט „צאַצ־
קעס“, גראַווירט אַ הרס'ל, אַן אַתרוג־פּושקע, אַ קדוש־בעכער, אויס־
געהאַפּטע אַ פּרוכת, אַ מענטעלע, אָנגעשריבען אַ מגלה מיט באַ־
פּוצונגען, אַפּגעדרוקט אַ טייטש־חומש אָדער אַן הגדה מיט צייכע־
נונגען און בילדער... די קונסט־כחות, וואָס האָבען זיך געשטיקט
אין דער פּאַלקס־נשמה, זיינען נישט דערשטיקט געווען אינגאָנצען;
אבער קיין פּרייהייט צו אַנטוויקלען זיך האָבען זיי נישט געהאַט.
די פּירענדיגע גייסטער פון פּאַלקס, די רבנים און לומדים, די, וואָס
האַבען פאַרמירט און פאַרמולירט דעם פּאַלקס מיינונג, האָבען נישט
געהאַלטען פון קונסט און געלאָזען איר (אין בעסטען פאַל) נאָך די־
נען דער רעליגיע און באַשיינען אירע הייליגע חפּצים... ביי די
קריסטליכע פעלקער האָט די קונסט אין מיטעלאַטער געמאַכט
זי, אַז זי איז אַ דינסט ביי דער קירך, אין דער אמת'ן האָט

VII די נייע מיסיע פון דעם אידישען בוך.

מיר האָבען אידישע צייכנערס, מאַלערס, סקולפּטאָרס מער, וויפיל אידישע שרייבערס. און טאַלאַנטען זיינען אויך דאָ צווישען זיי זיכער ניט אין אַ קלענערע צאָל, ווי צווישען די פּאַרשטייער פון דער אידישער ליטעראַטור. און דאָך איז די קונסט ניט גע- וואָרען נאָך אין לעבען פּונ'ם אידישען כלל אזא כח, ווי די ליטע- ראַטור. די אידישע קינסטלער האָבען ניט געשאַפען נאָך קיין אי- דישע קונסט. עס זיינען דאָ איינציגע אידישע קונסטווערק, זיי האָבען זיך נאָך אָבער ניט אויפגעגאַסען אין יענער העכערער איינ- הייט, וואָס וואָלט געקאָנט הייסען: נאַציאָנאַלע אידישע קונסט... די „בילדענדע“ קונסט איז נאָך אַלץ ביי אונז אַ זאך פון יחיד, ניט פון כלל. דער כלל האָט אויך אויף דער וואָרט-קונסט (ווי ווייט זי איז ב ל ו י ז קונסט) ניט געגעבען נאָך קיין הכשר. אָבער זי גנב'עט זיך דאָך אַרײַן ביסלאַכווייז אין זיין לעבען און אפילו אויך אין זיין באַוואוסטזײַן. זי האָט די געשטאַלט פון ספרים — און ליטעראַטור, ספרים זיינען תמיד אונז געווען טייער... עס איז געווען ביי אונז אַן אונטערשייד צווישען אמת'ע ספרים און ספרים חיצונים, טריף-פּסול'ען; אָבער די לעצטע האָבען שוין געפונען אַ וועג, ווי זיך צענויפצעמישען מיט די ערשטע, אזוי, אַז מען זאָל זיי ניט פאַרוואַרפען. האָט דער איד זיך צוגעוואוינט צו זיי און ביסלאַכווייז הויבט ער אָן צו פילען אין זיי אַ טעם נאָך ווי אין די אלטע ספרים... דאָס ו ו אַ ר ט האָט ער שטענדיג ליב געהאַט, הויבט ער אָן צו ליבען אויך די ק ו נ ס ט פ ו ז ו אַ ר ט.

אין דער אידישער ליריק. און ניט נאר די „צער און צארן“ מאַטי-
ווען. אויך אַנדערע, ביאָליק'שע, כלל-ניגונים הערען ניט אויף זיך
איבערצו'חזר'ן אין דער העברעאישער און אידישער פּאָעזיע... קענ-
טיג, אַז דער איד-ליריק, וועלכער האָט זיך פאַרשטאַרקט אַזוי, איז
דאָך ניט באַשערט צו פאַרטרייבען די כלל-מאָטיווען פון דער אי-
דישער פּאָעזיע. זיי האָבען ביי אונז צו טיפּע וואַרצלען און אַ צו
גרויסע טראַדיציע, און זיי האַלטען איצט ניט ביי פאַרוועללען, נאָר
ניכער אין אויפבליען.

(1920)

זי דערווייטערט איר בליק ביו צו אשור און בכל, צור און צידון
און אלע אנדערע קעניגרייכען פון דער וועלט — איז ניט די וועלט,
נאָר א ו נ ז ע ר אַרט אין איר די רעטעניש, וואָס זי זוכט צו
טרעפּען...

איז עס נוט אזוי? — דאָס איז אַ פּראָגע, זייער אַן ערנסטע
פּראָגע, וואָס איר וויל זיך דאָ ניט אָפּשטעלען אויף איר. אָבער
צי גוט צי שלעכט — עס איז אזוי באַשערט, אַז דער הויפּטדיאָ-
לאַג זאָל אין דער אידישער ליטעראַטור זיך פירען אָדער צווישען
גאָט און דער כנסת ישראל, אָדער צווישען די, וואָס זוכען גאָט
און דער כנסת ישראל...

אפילו די נייע אידישע ליטעראַטור און אפילו די נייסטע, וואָס
האַט געזאָגט: „לאַמיר בויען אַ טעמפל פאַר דעם איינציגען מענש-
ליכען איד!“ — אפילו זי האָט ניט פאַרטריבען דעם שאַטען פון
כלל, וואָס גייט נאָך אונז נאָך. אַ געוויסע צייט איז ער געווען
ניט צו באַמערקען, אזוי ווי די מרידה פון דער איד-ליטעראַ-
טור וואָלט אים אינגאַנצען שוין פאַרזאָגט, און די נאַציאָנאַלע מאַ-
טיווען ביי אַ טייל פון די יונגע האַבען אויסגעזען צו זיין הוילע
איד-מאַטיווען, אָבער דער גייסט (אינאיינעם מיט'ן ווייטאָג און
מיט דער שאַנד, וואָס איז נאָך גרעסער פאַר'ן ווייטאָג) פון כלל
האַט אויפגעוואַכט ווידער, און ווידער האָט זיך אָנגעהויבען אין דער
אידישער ליטעראַטור דער אַלטער געשפּרעך צווישען דער כנסת
ישראל און אונז, אירע קינדער...

דער דאָזיגער געשפּרעך דריקט זיך אין דער פּראָזע ביי אונז
אויס דערהויפּט אין אידיש-היסטאָרישע דערציילונגען, ראַמאַנען
און דראַמעס, אָבער אין דער ליריק שפּייזט ער זיך מיט אַקטועלע
נאַציאָנאַלע טעמעס, דערהויפּט מיט דער פּאָגראַם-טעמע... אָן אַ
שיעור אידישע לידער פון די לעצטע יאָרען טראַגען ווידער אויף
זיך, ווי אַמאָל די קינות און פּיוטים, די בלוטיגע צייכענס פון אונז
זער צרת הכלל, די צייכענס, וואָס האַבען זיך די לעצטע צייטן אזוי
איינגעשניטען אונז אַלעמען אין דער נשמה...

קיון נייע „משא נעמיראָום“ זיינען ניט באַשאַפען געוואָרען,
אָבער עכאָס פון יענעם מעכטיגען דונער הערען זיך נאָך ער היום

איז ניט בלויז די שאפערין, דער סוביעקט פון דער אידישער ליטע-
ראטור, נאָר אין אַ גרויסער מאַס אויך איר אָביעקט...

אין אנדערע ליטעראטורען „שפיגעלט זיך אויך אָפּ“ דאָס לע-
בען פון דער נאַציע. אָבער דאָס לעבען פון דער נאַציע איז ניט
די נאַציע אַליין... פּוּשקין, גאַגאַל, טאַלסטאָי אָדער דאָסטאָיעווסקי
אַטעמען געוויס מיט דעם אַטעם פון דעם רוסישען פּאָלק, אָבער
יעוונעני אַנעגין, כּלעסאַקאָוו, פּירשט באַלקאַנסקי, די ברידער
קאַראַמאַזאָוו און אנדערע העלדען זייערע זיינען דאָך ניט דאָס
רוסישע פּאָלק, נאָר איינציגע רוסען, בעת דער „הויפטהעלד“ פון
אונזער ליטעראטור איז דאָס גאַנץ אידיש פּאָלק. זיין כּלל-גורל,
ניט דער גורל פון דער איינציגער פּערזענליכקייט, איז דאָס, וואָס
פּילטאָן די לופט פון אונזער ליטעראטור... די „נביאים“, וועלכע
רעדען וועגען פּאָלק און פּעלקער, זיינען עד היום אונז נענטער,
דאַכט זיך מיר, ווי „איוב“, „משלי“ אָדער אפילו „תהלים“, וואו עס
טרעט אויף דער יחיד... מיר האָבען זיך ניט אויסגעלערנט צו
דאָס ווען ביחידות, כאָטש מיר זיינען „אַזויגע אינדיווידואַל-
ליסטען“ אין וואַכעדיגען לעבען — און דער אידישער שרייבער
איז, פּריער ווי אַלץ, אַ שלית צבור...

אמת, דער „צבור“, דער כּלל, דאָס פּאָלק פאַרנעמט אַ גרויסען
פּלאַץ אויך אין אנדערע ליטעראטורען, אָבער דאָס איז דערהויפּט
אין דעם ערשטען, „פאַרהיסטאָרישען“ פּעריאָד פון זייער אנטוויק-
לונג... נאָך האַמער'ן, וואו מיר זעען דאָס לעבען — און די פאַר-
טאָזיע — פון דעם גריכישען כּלל, קומען די — ניט ווייניגער
נאַציאָנאַלע — גריכישע טראַגיקער, וועלכע ניבען זיך שוין אָפּ מיט'ן
פּר.ט. און אפילו ביי האַמער'ן זיצט אויבענאָן ניט דאָס פּאָלק,
נאָר זיין העלד, די גרויסע פּערזענליכקייט. און אַזוי איז עס אין
יעדען „הערעאַאישען עפּאָס“: די געשיכטע פון פּאָלק איז די גע-
שיכטע פון העלדען... ביי אונז איז, פאַרקערט, די געשיכטע פון די
העלדען אפילו — די געשיכטע פון פּאָלק...

אונזער ליטעראטור איז אומפּערזענליך, פונקט אַזוי ווי אונזער
גאַט. און אַזוי ווי ער, איז זי נאַציאָנאַל, אפילו דאָן, ווען זי זעט
אויס צו זיין (אויך אַזוי ווי ער) אוניווערסאַל. אפילו דאָן, ווען

אין יוסף חפץ, ווי אין די איבעריגע פארשוניען אין דער גאנצער אלט־ארץ־ישראל'דיגער סביבה פון דעם ראָמאן, זיינען דאָ נאָך זייער פיל שטריכען און שטריכעלאָך, וואָס זיינען וויכטיג און אינטערעסאנט, סיי קינסטלעריש און סיי פובליציסטיש, אָבער איד וויל זיך דאָ אויף זיי ניט אָפּשטעלען. דאָ וויל איד נאָך זאָגען, אַז ווען מען לייענט דורך דעם ראָמאן פון י. ח. ברענער, זעט מען, אַז דער עטישער, אָדער, ריכטיגער, אידישער טעמפּעראמענט פון דעם שרייבער שטערט אים ניט צו שאַפען לעבעדיגע קינסטלערישע געדשטאַלטען. פון דעם פאַרפאַסערס אומרויאַגיקייט, צעוואַרפענקייט און לירישער פאַראַינטערעסירטקייט לייזט אביסעל די געוויינליכע ארכיטעקטאַנישער גאַנצקייט פון דעם ווערק; דערפאַר אָבער אַטעמט עס מיט אַ הייסען ציטערנדיגען און אַנשטעקעדיגען אַטעם פון לעבען.

ד.

די אידישע ליטעראַטור האָט זיך פון תּמיד־אָן אָפּגעגעבען מער מיט'ן כלל, ווי מיט'ן פרט, מער מיט כל ישראל, ווי מיט רב ישראל. אפילו שולמות, די שוואַרצאוויגיגע, איז געוואָרען ביי אונז אַ משל אויף דער כנסת ישראל...

האָט זיך עס גענומען דערפון, וואָס אונזערע ספרים זיינען געווען דאָס רוב הייליגע ספרים, „געטליכע ביכער“, ווי מען פלעגט זיי רופען אין מיטעלאַלטער — און גאָט, אונזער אידישער גאָט, רעדט צום פרט נאָר דורכ'ן כלל?

אָדער איז עס דערפאַר, וואָס דער פרט גופא איז געווען ביי אונז אַזוי אויסגעבונדען און אויסגעמישט מיט'ן כלל, אַז זיין אייגענעם, אָפּגעזונדערטען איד האָט ער ווייניג געפילט? אָדער, גאר פשוט, דער „קראַנקער צושטאַנד“ פונ'ם כלל־ישראל האָט אונז געצוואונגען זיך אָפּצוגעבען מיט אים נאָכאַנאַנד און שענקען איהם אונזער גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט און אונזער שאַפּונגס־ווילען?

אזוי צי אזוי — אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז די אידישע נאַציע

מיט דער אטמאספערע פון אַט דעם געדאַנק און ווייזען
אונז אים אַ פאַרקערפערטען אין פלייש און בלוט.
און דאָס טוט ברענער אין זיין נייעם ראַמאן. ער טוט עס
דורך דעם, וואָס צייגענדיג אונז דעם שוידער פון יחזקאל חפצ'ס
(און אלעמענס) לעבען, לאָזט ער אים מיט אמאָל אויפלייכטען אין
דעם געלייטערטען שמייכל פון אַ הייליגען, ביז ער ווערט צוריק
פאַרזונקען אין משוגעת און פינסטערניש. ער לאָזט דעם
הויפּטהעלד זיינעם, יחזקאל חפצ, צופיל רעדען, צופיל טענה'ן מיט
זיך אליין און הקירה'ן זיך און גריבלען זיך; ער לייגט אים אַפּט,
צו אַפּט אַרײַן אין מויל זיינע אייגענע, ברענערשע, רייד. אַבער
מיר הערען דאָך נישט נאָר די — אַנב, טיף דורכגעלעבטע און ביז
צו דרייסקייט אויפריכטיגע — רייד פון יחזקאל חפצ; מיר
הערען אויך זיין פּוֹלֵס, זיין אַטעם. און אַחוץ אים זיינען
דאָך דאָ אין ראַמאן נאָך אַנדערע וויכטיגע געשטאַלטען — און
עטליכע פון זיי זיינען קינסטלעריש נאָך בולט'ער ווי ער, דער
הויפּטהעלד, אליין. דערהויפּט איז געלונגען ברענער'ן די קול-
טור-היסטאָרישע פיגור פון דעם אַלטען משכיל, יוסף חפצ. דאָס
איז אַ מאָנומענטאַלע געשטאַלט. ער האָט געדאַרפט זיין אייגענט-
ליך דער צענטער פון נאָר אַ זעלבסטשטענדיגען ווערק. דאָ שטערט
ער אַביסעל די פּראָפּאַריצע. מיט דער פּולקייט פון זיינע (אויסער-
ליכע און אינערליכע) שטריכען און מיט דעם גאַנצען פאַרנעם פון
זיין, ווי פון איין גוס געמאַכטער, געשטאַלט, פאַרשטעלט ער און
פאַרטונקעלט דעם הויפּטהעלד, יחזקאל חפצ. אַבער אויב ער
שטערט אַביסעל די אַרכיטעקטור, פאַסט ער זיך דאָך גוט אַרײַן
אין דער אַטמאָספערע פון ראַמאן: ער העלפט זי מאַך
כען שווער און יאָרש'דיג. ער פילט זי אַז מיט יענעם אַפענעם,
נאַקעטען, נאַאיווען און דאָך קרענקליכען מאַניאַקאַלישען עגאַצענ-
טריזם (אַדער, פשוט, עגאַאיזם), פון וועלכען עס ליידען — ווער
אויף אַז איידעלערען און ווער אויף אַ גראַבערען אופן — כמעט
אַלע פאַרשווינען ברענער'ס, און פון וועלכען עס זוכט — און גע-
פינט ניט — קיין אויסוועג דער הויפּטפאַרשויין פון דעם ראַמאן,
יחזקאל חפצ.

לעבען ניט געפונען קיין שום גוטע זאך, וואָס עס זאָל זיין וואָס
אנצונעמען. וואָס עס זאָל האָבען עפעס אַ ממשות, וואָס זאָל זיך
לאַזען אויסדריקען אין אַ געדאַנק און אין ווערטער („נתפס
במחשבה ובדברים“). פאַרקערט, זיינע אלע יאָרען איז ער אָפּגע-
קומען, האָט געליטען, אומגעדליך געליטען, גייסטיג און פיזיש, קיין
איין וואונש זיינער איז ניט דערפילט געוואָרען, אָבער דאָס לעבען
אַליין, דאָס אַטעמען אַליין איז אַ גליק, ווייניגסטענס אַ מעגליכקייט
פון גליק, און מיר דאַרפען זיך קלאַמערען אָן איר מיט אונזערע
לעצטע כחות, מיט אונזער גאַנצען אַרימען און איינגעשפאַרטען
ווילען. צו אַט דעם שלום קומט יחזקאל חפץ נאָך די אלע גרויסע
יסורים, וואָס ער האָט זיך אַנגעזען און אַנגעליטען — און אינניכען
(ווי מיר דערוויסען זיך פון פּראָלאַנג צום ראַמאַן) ג י י ט ע ר
אַ ר א פ פ ו ז י נ ע ז (שוין צום צווייטען מאָל). אַלזאָ, די
פּילאָזאָפּיע פון „געבענשט זאָל זיין דאָס לעבען!“ — אַלץ איינס
וואָס פאַר אַ לעבען דאָס איז — האָט ניט געהאַלפּען: ער האָט
דעם עלענד ניט געקאַנט אַריבערטראַגען! און די אלע געדאַנקען
זיינע וועגען דעם לעבען, ווי וועגען אַ ציל פאַר זיך אַליין, זיינען
אפּשר טאַקע געדאַנקען נאָך פון אַ משוגענעם אָדער אַן ערבֿמשוגענ-
נעם. אָבער ניט די געדאַנקען אַליין זיינען דאָך דער עיקר, הנם
מען מוז זאַגען, אַז ברענער האָט אין זיי אַריינגעלייגט זייער פּיל
דורכגעלויכטענע און דורכגעליטענע לירישקייט. דער עיקר איז:
די פּסיכאָלאָגישע מעגליכקייט און אומפאַרמיידליכקייט פון אַזוינע
געדאַנקען. דער עיקר איז (אַזוי פאַרשטיי איר דעם זיין פּונ'ם
ראַמאַן): צו צייגען ווי דער מענש — יעדערער אויף זיין שטייגער
און לויט זיין מדרגה — זוכט עפעס אויס, מ ו ז עפעס אויס-
זוכען אין לעבען, כּל־זמן ער איז נאָך אַביסעלע כאַטש ביים זינען.
ער מוז אויסזוכען כאַטש עפעס אַ תּירוץ, אַ צוטשעפעניש, אַן איינ-
רעדעניש, אַן אירדע, אַ „פּילאָזאָפּיע“ — כאַטש די פּילאָזאָפּיע, אַז
דאָס עצם לעבען (מעג עס זיין אפּילו דאָס עלענד אומזייניג לעבען
פון יחזקאל חפץ) איז אַ גליק — אַבי קאַנען אַריבערטראַגען די ליי-
דען. אַזאָ געדאַנק אַ ר ו י ס ז אַ ג ע ז איז ניט קיין קונץ און
ניט קיין גרויסער אויפטו. דער אויפטו איז — אַרומדינגלען אונז

שטעט פון אייראָפּע, וועט ער געניסען אַביסעל פון לעבען. און אַט האַלט שוין טאַקע דערביי, אז זיין חלום זאָל מקוים ווערען: ער קריגט ליב אַ מיידעל אין איינער פון די שטעט, וואו ער וואַנדערט אַרום, און ווערט איר חתן. קומט באַלד אַן אַנדערער און געמט זי צו ביי אים. און ווי געמט ער זי צו? גראַב, ברוטאַל, מיאוס. און ווער איז דער, וואָס געמט זי צו ביי אים? אַ קליינליכער, עקעל־האַפּטער נפש, וואָס זיין לעבען איז זאַטע באַקוועמליכקייט און טעמפע חי'ה'שע זעלבסטצופרידענקייט. ער קריגט, וואָס ער וויל, ווייל ער וויל ווייניג, און דערהויפּט, ווייל ער טרעט נישט: נישט טראַכטען — ווער עס קאַן עס, וועט שוין אַזוי אַדער אַנדערש קריגען זיין ביסעלע עולס־הות. יחזקאל חפץ קאַן עס נישט. ער מוז טראַכטען. ער טראַכט אפילו דאָן, ווען מען דאַרף נישט — ווען מען דאַרף טאָן. ער גריבעלט זיך אין לעבען, אַנשטאַט צו לעבען. דאָס איז זיין אומגליק און — זיין איינציג „פאַרגעניגען“. אַבער אפילו יחזקאל חפץ קאַן זיך מיט דעם „פאַרגעניגען“ אַליין נישט צופרידענשטעלען, און אַז ער קומט צוריק קיין ארץ־ישׂראל, טראַכט ער ווידער וועגען ליבע, און ווידער ליבט ער נישט, נאָר ער טרעט אַ כ.ט. און דער סוף איז דער אייגענער, וואָס פריער. די, וואָס ער טרוימט וועגען איר, די יונגע, שיינע מרים, פאַרליבט זיך אין אַן אַנדערען — טאַקע אין יענעם אויסגעפּוצטען און מאַראַליש עקעלהאַפּטען כמילינען, וועלכער האָט שוין איינמאַל ביי אים צו גענומען זיין געליבטע — און די, וועלכע קריגט אים ליב, מרימ'ס עלטערע שוועסטער, די פאַרוועלקטע אַסתר, וועקט אין אים נאָר עקעל און רחמנות. אַזוי, אַז זיין ליבע צו מרימ'ען און די ליבע צו איהם פון מרימ'ס שוועסטער, איז פאַר אים נאָר אַ קוואַל פון ליידען.

אַבער נישט אַט די ליידען — און אויך נישט די אייביגע גריב־לענישען און טראַכטענישען — פון יחזקאל חפץ, איז דער תּוֹך פון דעם ראַמאָן. זיין תּוֹך איז — דער אומגעריכטער שלום, צו וועלכען עס קומט, צום סוף, יחזקאל חפץ, — אַז כאַטש עס איז אַזוי שווער און אַזוי ביטער צו לעבען אויף דער. וועלט, איז דאָך גוט צו זיין אַ לעבעדיג באַשעפעניש. אמת טאַקע, ער האָט אין

טארען אטעמען היים און פיבערדיג? ווער האָט עס די מאַס צו מעסטען די טעמפּעראַטור פון אַ דיכטער און צו באַשטימען, ווען זי איז „נאַרמאַל“ און ווען — ניט?

דער עיקר איז — ער זאָל זיין אַ קינסטלער, ד. ה. ער זאָל פון זיין אינעווייניגסטער וועלט מאַכען אַ וועלט, וואָס עקזיסטירט פאַר אונז אַלעמען; אַ וועלט, וואָס האָט אַ פאַרם און אַ געשטאַלט און וואָס מיר נעמען זי אויף מיט אונזערע חושים, ניט נאָר מיט'ן הוילען געדאַנק. און אזאָ — פון זיין איד ניט אינגאַנצען אָפּגע-טיילטע, אינטיים-ציטערנדיגע, פיבערנדיגע, אָבער דאָך פאַר אונז אַלעמען עקזיסטירענדיגע — וועלט, האָט אונז געגעבען ברענער איז דעם ראַמאַן, וואָס טראַגט דעם אַלטמאָדישען נאַמען: „כּשׁוּל וכּשׁלוּן או ספר ההתלכּמות“.

ער האָט זי אונז געגעבען שטיקערווייז, פּלעקענווייז (אויפ'ן שטייגער פון די אימפּרעסיאָניסטישע מאַלער), די פּלעקען צאָפּלען זיך און וואַרפען זיך יעדערער באַזונדער, אָבער אַז איר רוקט זיך אַפּ אַביסעל אָן אַ זייט און געפינט דעם ריכטיגען פּונקט, וואו זיך צו שטעלען און פון וואַנען צו קוקען, דערזעט איר פאַר זיך אַן איינהייטליך און אייגענאַרטיג בילד.

אַ בילד פון אַ לעבען, וואָס קריכענדיג, ווי אַ וואַרעם אַ האַלב צעטראַטענער, איז עס דערקראַכען צום אָפּגרונט, און דאָ, ביי זיין געפּערליכען ברעג, ביים מויל פון זיין אַלץ-פאַרשלינגענדיגער פּוסטקייט, האָט עס זיך „באַרואינט“.

איז עס דען ניט דאָס לעבען — און דער סוף — פון י ח ז ק א ל ח פ ז, דעם „העלד“ פון ראַמאַן? האָט ער ניט געפּוּזט ווי אַ וואַרעם, זוכענדיג בלינד פאַר זיך אַביסעלע גליק? און איז ניט געוואָרען סם אין אים יעדער זיסער טראַפּען? און איז, צום סוף, אים ניט געוואָרען זיס דאָס מיט סם-פּולע לעבען? האָט ער ניט געמאַטערט זיך צו זוכען רו ביים ברעג פון אָפּגרונט? ער פאַרט אַוועק פון ארץ-ישראל, וואו ער האָט אינאיינעם מיט אַנדערע אידישע יונגעלייט געאַרבייט פאַר'ן כלל — און ער האַפּט און חלומ'ט אין דער שטייג, אַז דאָרט, אין די גרויסע, פּרייליכע

דע, וועלטען... אזא איינדרוק איז געווען ביי מיר, און מיר דוכט, אז — ניט נאָר ביי מיר אַליין.

אָנדרע זיינען געגאַנגען אַזוי ווייט, אז זיי האָבען פאַרווינגט ברענער'ן אין אַ וויגעלע פון אַ „פובליציסטישען“ דיכטער — און עס עקזיסטירען פאַר זיי שוין בלויז זיינע ספּקוט, זיינע פּראָבלע-מען. זיין דרייסטקייט, זיין איינזאַמקייט, זיין אויפריכטיגקייט און ניט זיין אייגענטליך קינסטלעריש שאַפען. אַזוי ווי עס וואָלט גע-ווען אויף דער וועלט טאַקע נאָר איין מין קונסט — אַ רואיגע, אַ „אַלימפּישע“. אין דער אמת'ן הערען זיך שוין לאַנג די געבורטס-שטימען פון אַן אָנדרער מין קינסטלערישקייט, וועלכער איז באַזונ-דערס נאָנט אונז, אידען, און אלע אָנדרע אומרואיגע און דורש-טיגע נשמות. דאָס איז אַ קונסט, וואָס טרינקט פון לעבענס-כּוּם, ווען ער איז נאָר שווימיג, און איר אַרט ניט, אַז ער גיסט זיך איר-בער און עס בלייבען „פּלעקען“ אויף איר ווייסען קלייד. אַ קונסט, וואָס גוט אָדער שלעכט איז פאַר איר כּמעט דאָס אייגענע, וואָס שוין אָדער מיאוס, און וואָס דערפאַר איז דער מענש — דער איינ-ציגער טייל פון דער נאַטור, וואָס ווייס פון גוט און שלעכט — פאַר איר אַ 5 י. אַ קונסט, וואָס שטייט אויפ'ן גרענעץ פון מאַראַל און רעליגיע — און האָט קיין מורא ניט אויך איבערצוגיין דעם גרענעץ. אַ קונסט, וואָס איז ניט קיין שפּראַך צווישען די שפּראַכען און קוואַל צווישען די קוואַלען פון מענשליכען גייסט, נאָר די שפּראַך פון אלע זיינע שפּראַכען און דער קוואַל פון זיינע אלע קוואַלען...

די דאָזיגע קונסט האָט שוין לאַנג געלאָזט הערען פון זיך — אין די דונערן און בליצען פון באַרג סיני, אין די זעאונגען און שטורעמס פון די נביאים, אין די הייליגע רייד פון די אַלט-אינדישע דיכטער און אין דער נייער צייט — אין די הייסע אמת-זוכענישען און גערעכטיגקייט-דורשט פון אַ טייל פון דער רוסישער, סקאַנדי-נאווישער און ניי-אידישער ליטעראַטור... היינט פאַרוואָס זאָל אויך ברענער ניט ניין אין די וועגען פון דער דאָזיגער קונסט? פאַרוואָס זאָל אויך ער ניט טאַרען ציטערן און פּלאַטערן און בלוטען אין זיינע ווערק, ווען זיין האַרץ איז פאַרוואַנדעט? פאַרוואָס זאָל ער ניט

ליזם, ניט אויפגעהערט צו שטעלען דעם טראָפּ אויף דעם פונקט. „קאָז מען, האָט זי געשריבען, אָפטיילען איינעם גייסט פון איי- נעמס האַרץ? זיינען עס דען צוויי פארשידענע זאָכען? ... קאָז דאָס לעבען זיך אליין טיילען? מיר דוכט, מיט איין וואָרט, אַז ניט אָפּ געבען זיך א י נ ג א נ צ ע ז דעם אייגענעם שאַפען, איז פונקט אזוי אוממעגליך, ווי וויינען מיט עפעס אַנדערש, ווי מיט די אויגען, אדער דענקען מיט עפעס אַנדערש, ווי מיט'ן מאַרד". די קונסט אין איר העכסטער מדרגה, האָט זי געשריבען איז אַן אַנדער בריף, איז ו ו י ז ה י י ט, יענע ווייזהייט, וועלכע נעמט אין זיך אַרײן אי שײנקייט, אי ווארהייט, אי גוטסקייט...

צי קאָז דאָס די קונסט מיט אירע מיטלען דערגרייכען? — דאָס איז אַ פראַגע, וואָס איך וויל דאָ ניט אַנרירען. מיך אינטער רעסירט דאָ נאָר דער א י מ פ ו ל ס צו שאַפען אַזאַ מין קונסט, וואָרים ער אליין, אויב נאָר ער איז עכט און שטאַרק, איז גענוג אַריינצואַטעמען אין איר אַ נייעם, הייסען אַטעם און צו מאַכען זי ציטערען מיט עפעס גאָר אַ נייעם ציטער, מיט יענעם מער ווי בלוז „עסטעיטשען“ (און דאָך קינסטלערישען) ציטער, וואָס אַן אַנזאָג אויף אים איז דאָ אין דעם גאַנצען אידישען שאַפען — פון דער ביבעל ביז ביאָליק'ן און אייניגע פון די אינגסטע...

ג.

מיר איז אין די לעצטע יאָרען ניט אויסגעקומען צו לייענען די שריפטען פון י. ח. ברענער, איינעם פון די וויכטיגסטע און אייגענאַרטיגסטע פאַרשטייער פון דער נייער העכרעאישער ליטע- ראַטור; נאָר פון אמאָל איז ביי מיר געבליבען אַן איינדרוק, אַז ווייל ער איז צו הייס פאַראינטערעסירט אין דעם לעבען און אין די מענשען, וואָס ער זעט, קאָנען זיי ניט ווערען פאַר אים קיין אַביעקט פון רואיגער, „עסטעיטשער“ באַטראַכטונג. ווייל ער איז צופיל אַריינגעטאַן אין זיין אייגענעם, אינעווייניגסטען, חשבון הנפש, איז ער ניט מסוגל צו פירען די חשבונות פון אַנדערע, פרעמד

אויף זיין שטייגער האט משה נאָדיר אויסגעלאַכט דעם „ענאָר
 אישען אינזעל“ פון דער „קונסטמאכעריי“. „אָרום דעם קליינעם
 אינזעל ברענט די וועלט, שמעלצען זיך די הימלען, ווערען די ימים
 פון שרעק פאַרשטיינערט, טראָגען זיך קולות פון דער משוגעגער
 וואַרענער פאַרצווייפּלונג, פאַרגעסט דער רויטפאַרשלאָפּענער טאַג
 די נאַכט איבערצובייטען. אָבער אָרום דעם קליינעם אינזעל, אָרומד
 גערינגעלט מיט אַ פעסטונג פון קאווע און קוכען, אָפּגעזונדערט פון
 דער גרויסער וועלט מיט אַ נאַכט פון בלאַע נאַכטיגאלען, אָרומגע-
 רינגעלט מיט אַ רינג פון דין געקייטעלטע זעפּירוווינטען און גע-
 שיצט דורך וועלטוויבטיגע זשעסטען פון קולטורעריי זיצען זיי, די
 קונסטפּריסטער, אין דער פאַרביגער בלאַטע פון זייער אָפּגעזונדער-
 טען אינזעל, און זיי שפּילען זיך מיט גאַלדענע שמעטערלינגען,
 מיט ווייסע לעמעלאַך, מיט רויטע קארשען, מיט רויזענסענטימענ-
 טען, מיט ליליענחלומות. און וואָס גייט זיי אָן די גרויסע וועלט?
 וואָס פאַר אַ שייכות האָבען זיי מיט אַזוינע אומפּאָעטישע זאַכען,
 ווי ערדציטערנישען? וואָס גייט זיי אָן אַזאַ קלייניגקייט, ווי אַ
 וועלטאונטערנאַנג? אין זייער פאַרביגער בלאַטע זיצען זיי און
 שפּילען זיך, די ליבע קינדער“... אַט דאָס שפּילען זיך
 אין פרעמד דעם גייסט פון דער קונסט, וועגען וועלכען איך רעד.
 „אויך די עסטעטיק, זאָגט דער אידישעסטרייכישער דיכטער פע-
 טער אלטענבערג — אויך די עסטעטיק קאָן קומען נאָר פון די מיט-
 טעריעזע טיפענישען פון האַרצען; אַ ניט איז זי אַ בליאונג, וואָס
 פאַרוועלקט און ווערט פאַרדאַרט צוליב איר אייגענער אומפאַר-
 שעמטער קאַלטקייט. נאָר דאָס האַרץ האָט אייביג באַלעבענדיגע
 טראַפּישע וואַרמקייט. שיינקייט אַליין דער'הרג'עט!“ די שיינקייט
 מוז באַלעבט און אָפּגעפּרישט ווערען דורך דער „טראַפּישער היץ
 פון האַרצען“.

די דאָזיגע „היץ פון האַרצען“ איז שטענדיג געווען דער
 שטרייטפונקט צווישען אידעאליזם און נאַטוראליזם אין דער קונסט,
 דער שטרייטפונקט צווישען „אידישקייט און גווישקייט“ אין דער
 וועלטקולטור. אין אירע כריף צום רעאליסט פלאַבער האָט
 דזשאַרדזש זאַנד, די פאַרשטייערין פון דעם ראַמאַנטישען אידעאָ-

הייסט ניט מאכען די קונסט פאר „דעם לעבענ'ס קאמערמיידעל“.
 דאס הייסט ניט מאכען די קונסט פאר א מיטעל צו די צילען פון
 לעבען. דאס הייסט, פארקערט, מאכען די דאזיגע צילען פאר א
 טרייבקראפט פון קונסט. דאס הייסט, אלזא, ניט דערנידריגען, נאר,
 פארקערט, דערהויבען די קונסט. דערהויבען זי אויף יענער
 מדרגה, ווען זי הערט אויף צו זיין, ווי זי איז געוויינליך אין איי-
 ראפע און אויך ביי אונז איצט, א צייל צווישען א ני-
 דערע צילען, און זי ווערט דאס צייל פון א לע-
 ציילען. ווען זי הערט אויף צו זיין, ווי זי איז געוויינליך, עפעס
 א מין ווארשטאט, וואו עס ווערען באשאפען קונסטווערמען. און זי
 פארוואנדעלט זיך אין א „כעמישע לאבארטאריע“, וואו עס ווערען
 געפראוואט און געלייטערט די לעבענסווערטען...

וועגען עפעס ענליכעס האט גערעדט היינריך היינע, ווען ער
 האט אין זיין „ראמאנטישער שולע“ געשמעלט אין א געוויסען זיי-
 נען העכער שילער'ן פון געטע'ן דערפאר, וואס „געטע'ס דיכ-
 טונגען רופען ניט ארויס קיין טאטען, ווי דאס איז דער פאל מיט
 שילער'ס דיכטונגען“. דער איד (ניט נאר דער רעוואלוציא-
 נער) היינע האט ניט געקאנט ליבען, (הגם ער האט געוואוסט ווי
 צו שעצען) די זעלבסטציליגקייט און אומדינאמישקייט אדער, אויף
 זיין לשון, „אומפרוכטבארקייט“ פון געטע'ס קונסט. ער האט גע-
 וואלט, אז קונסט זאל זיין ניט קונסט אליין... דאס אייגענע האט
 געוואלט אונזער י. ל. פריץ. ער האט עס אונז געוויזען מיט זיין
 שאפען, און אין איינעם פון זיינע ארטיקלען האט ער קלאר אויסגע-
 דריקט. ער מאכט אן אונטערשייד אין דעם דאזיגען ארטיקעל
 צווישען דעם דיכטער און דעם קינסטלער און ער און ער
 שמעלט דעם ערשטען העכער פון דעם צווייטען. ער שרייבט:
 „דער דיכטער איז אייגענטליך קינסטלער; נאר דאס ליים, דער
 מאדראר, דער גראניט איז ביי אים אין די הענט — דאס פאלק,
 די וועלט, דאס לעבען; זיי ענדערט ער, זיי מא-
 דעלירט ער, זיי שאפט ער איבער“. דאס
 ענדערען און איבערשאפען דעם לעבען — איז איינע פון די זאכען,
 צו וועלכע עס שטרעכט די קונסט ביי אונז אידען.

ווי טרייבקרפט פון זיין שאפען נערט זיך פון הייסען עטישען קוואל. פארקערט, טאלסטאי האט א גאנץ באשטימטע מאראל, וועלכע ער הערט ניט אויף צו פרעדיגען; נאָר אַז איר לייענט זיינע קינסטלערישע ווערק (אפילו פון צווייטען פעריאָד) פילט איר, אַז דאָס ריין־קינסטלערישע, ניט דאָס עטישע, איז דער אינעווייניגס־טער קוואַל און דער אינעווייניגסטער אָטעם פון זיין שאַפען... אַל־זא, ניט דער קאָנקרעטער, אויסערליכער, לאַגישער אינהאַלט פון אַ שרייבערס שאַפען, נאָר די אַלגעמיינע, אינעווייניגסטע, וויטאַלע, באַדערפניש, וואָס זוכט דורכ'ן שאַפען באַפרידיגט צו ווערן, איז דאָס, וואָס שאַפט אַרום אים די אָדער יענע לופט און מאַכט אים אויף אונז אַטעמען מיט דעם אָדער יענעם אָטעם. דער פאַר האָב איך, וועלענדיג דערניין, פון וואַנען עס נעמט זיך די באַזונדערע לופט, וואָס רינגעלט אַרום די ווערק פון אַ שאַפיראַ, נערווערט זיך ניט צום „אינהאַלט“, נאָר צום סטוימול פון זיין שאַפען. דעם „אינהאַלט“ האָב איך באַנוצט נאָר כדי אויסצורדיקען מיט זיין הילף דאָס וואָס איך טראַכט וועגען דעם אימפולס פון שאַפיראַ'ס שרייבען. וואָרים נאָר פון דעם איינדרוק, וואָס עס מאַכט אויף אונז דאָס געשאַפענע, קאָנען מיר וויסען, וואָס האָט געטריבען דעם שאַפער צו שאַפען.

און דער איינדרוק, וואָס איך האָב געקראַגען פון שאַפיראַ'ס ווערק, האָט מיר געוואַנט, אַז, אַחוץ דער אַלגעמיינ־קינסטלערישער באַדערפניש אויסצורדיקען און צו געשטאַלטען געוויסע זאַכען, איז פאַראַן נאָר עפעס, וואָס טרייבט אַ קינסטלער פון שאַפיראַ'ס שניט צו שאַפען. און אַט דאָס נאָר עפעס איז, לויט מיין מיינונג, איינער פון יענע עלעמענטען, וואָס וועלען שאַפען די קומענדיגע „אידישע קונסט“.

איז וואָס באַשטייט אַט דאָס „נאָר עפעס“? עס באַשטייט אין דעם „זוכען אַ תּיקון, ווי איך האָב געשריבען, פאַר דעם לעבנס־כאַאָס גופאַ“ און אין דעם ניט באַנוגענען זיך דערמיט, וואָס דער לעבענס־כאַאָס ווערט איבערגעאַרבעט אין אַ האַרמאָניע פון קונסט. עס באַשטייט אין דעם געהיימען פאַרלאַנג אויסצולייזען דאָס לעבען און ניט נאָר דערלייזט צו ווערען פון לעבען... און דאָס

„אינהאלטליך — אין זייערע געדאנקען און געפילען“ — זיינען אלע אונזערע דיכטער א י ד י ש ע דיכטער. מיך אינטערעסירען אבער ניט די געדאנקען און די געפילען א ל ס א ז ע ל כ ע. זיי זיינען וויכטיג פאר מיר נאָר ווי ווייט זיי געהערען צו די פאקטאָרען, וואָס באַשטימען דעם א ו פ א פ א ז י י ע ר א ו י ס ד ר ו ק, נאָר ווי ווייט זיי ווירקען אויף דעם אופן און סטיל פון שאַפען. אַלזאָ, ניט א „אידישען א י נ ה א ל ט“ האָב איך אין זינען, ווען איך רעד וועגען אידישער קונסט, נאָר א „אידישען“ א ו פ א, א אידישען סטיל אין דער קונסט (אַלץ איינס, וואָס פאַר אַז עטישען און אידען-אינהאלט זי זאָל האָבען).

דער דאָזיגער אופן, אָדער נוסח, איז נאָך ניט באַשאַפען גע- וואָרען, עס זיינען דאָ נאָר אַ נ צ ו ה ע ר ע נ י ש ע ז א ויף אים ביי אייניגע אידישע שרייבערס, און וועגען אַט די אַ נ צ ו ר ה ע ר ע נ י ש ע ז א ויף איך גערעדט. איך האָב ניט גערעדט וועגען זיי „קלאָר“, ווייל זיי זיינען אַליין אין זיך נאָך ניט „קלאָר“. זיי געפינען זיך נאָך אין צושטאַנד פון „חומר הוילי“, ווי מען פלעגט זאָגען אין מיטעלאַלטער. דערצו האָב איך זיך אָפגעשטעלט אויף זיי ניט צוליב זיי אַליין, נאָר צוליב דער שייכות, וואָס עס האָט צו זיי דאָס אייגענאַרטיגע שאַפען פון ל. שאַפיראַ, און איך האָב דערפאַר גערעדט דערהויפּט וועגען יענעם עלעמענט פון דער קומענדיגער „אידישער קונסט“, וואָס איז פאַראַז, לויט מיון מיר- נונג, ביי שאַפיראַ'ן.

דעם דאָזיגען עלעמענט האָב איך געפונען ניט אין דער „עמי- שער אידעע“ און בכלל ניט אין דעם „אינהאלט“, נאָר אין דעם א י מ פ ו ל ס פון שאַפיראַ'ס שאַפען. דעם אימפולס, ד. ה. דער כח, וואָס ט ר י ב ט א שרייבער צו שרייבען, איז דאָס, וואָס ווירקט מער ווי אַלץ אויף דעם אופן, דעם נוסח, דעם טעמפּוס און דער גאַנצער לופט פון זיין שאַפען. איך וועל ברענגען אַ ביישפּיל: ניטשע גלויבט צו זיין אין אַ גרויסען טייל פון זיינע פּאָעטיש- פּילאָזאָפּישע ווערק אַז איממאַראַליטעט, אויב ניט נאָר אַז אַנטי- מאַראַליסם; פונדעסטוועגען איז די אינעווייניגסטע לופט פון זיין שאַפען אַז ע ט י ש ע לופט, ווייל איר פּילט, אַז דער אימפּולס,

האָב בכלל ניט גערעדט אין דעם פאל וועגען ריכטיגע און פאלשע וועגען. איד האַלט, אז אלע וועגען זיינען גוט אין דער קונסט, ווען זיי פירען צו דעם ציל, וואָס זי שטעלט זיך. נאָך בייראַן האָט געזאָגט, אז יעדער דיכטער איז זיך אליין און אַריסטאָטעלעס, דאָס הייסט: יעדער דיכטער שאַפט זיך אליין זיין קונסט־מעטאָד, און קיינער קאָן אים ניט איינזאָגען קיין דעות, אויב נאָר ער איז אַ דיכטער. און ווען איד האָב געשריבען, אז דאָס אידיש־זיין פון דעם גרעסטען טייל דיכטער אונזערע איז „אָדער טיף פאַרבאָרגען, אָדער ריין אויסערליך (אין די סושעטען), אָדער בלוז אינהאַלט־ליך — אין זייערע געדאַנקען און געפילען, אָבער ניט אין דעם אופן, ווי זיי ריקען אויס זייערע געדאַנקען און געפילען, ניט אין דעם אופן און דעם סטיל פון זייער שאַפען.“ — ווען איד האָב דאָס געשריבען, בין איד ניט אויסען געווען צו געבען די אידישע שרייבער „אַנווייזונגען“ (איד האַלט זיך בכלל ניט פאַר קיין „אַנ־ווייזער“), און צו „פאַדערען“ פון זיי, אז זיי זאָלען זייער „אידיש־קייט“ מאַכען קענטיגער (פון אַזא „פאַדערונג“, וואָלט סיזווי נאָר ניט אַרויסגעקומען, וואָרים קיינער קאָן ניט געבען, וואָס ער האָט ניט). איד האָב ביי קיינעם גאָרנישט ניט „געפאַדערט“, איד האָב נאָר ק א נ ס ט א ר ט, אז די קונסט, וואָס מיר האַבען איצט, איז אַ א י ד י ש ע אין דעם געוויינליכען, אָבער ניט אין יענעם ספעציפישען זינען, וועלכען איד האָב געפרואווט פריער אויס־טייטשען, און אז נאָר איינציגע עלעמענטען פון אָט דער ספעציע־פיש־„אידישער קונסט“, וואָס וועט ווען עס איז אפשר ביי אונז באַשאַפען ווערען. איז צו מערקען ביי אייניגע אידישע שריפט־שטעלער...

וואָס זיינען עס פאַר אַן עלעמענטען?

די עלעמענטען פון דער קומענדיגער אידישער קונסט, וועגען וועלכע איד רעד, האַבען יעדענפאלס ניט צו טאָן מיט דער פראַגע פון „אינהאַלט“, אַלס אינהאַלט. איד האַלט ניט, אז מען דאַרף פאַדערען פון אַ אידישען ליטעראַרישען ווערק דוקא „דעם פרינציפ פון אַ העכערער עטיק“, דעם רעיון פון אַ „אידישער מיסיע“, אָדער אַז אַנדער „אידישען אינהאַלט“. איד האָב בפירוש געשריבען, אז

צענטרירטי דעם פאלקס אייגענארטיגע גייסטיגע
ערפארונג, און ערשט דאן שטראלעט זי ארויס מיט אזא קלאַרקייט
און קריסטאליזירט זיך אין אזא פאָרם, וואָס איר אייגענארטיגקייט
קאָן שוין קיינער קיינמאל ניט פארלייקענען...

אַלזאָ, ניט וועגען דער אידישער קונסט פון אַ גאַנצן
יאָר האָב איר גערעדט. די עקזיסטירענדיגע אידישע קונסט
איז, בדרך־כלל גענומען, אידיש אין דעם זינען, ווי די רוסישע
קונסט אין רוסיש, די פראַנצויזישע — פראַנצויזיש א. ד. גל.; זי
איז אידיש, ווייל זי ווערט געשאַפען פון אידען, פאַר אידען, אין
אַ אידישער סביבה, אויף דער אידישער שפראַך (איר רעד דאָ ווער
גען דער קונסט פון וואָרט). דאָס אַלץ לייגט אויף איר אַרויף אַ
באַזונדער שטעמפעל, ווירקט אויף דעם אויסקלייב פון אירע סוף
זשעטען, אויף זייער באַאַרבעטונג און אויך אויף דעם גאַנצען אופן
שאַפען. אָבער דאָס איז ניט שטאַרק קענטיג און אָפט מערקט מען
עס אפילו ניט, ווי מען מערקט ניט, אַז אַ באַזונדער צוקוקען זיך,
די אייגענארטיגקייט פון אונזער געוויינליכען שטיין
און גוין, הערען און זען, כאַטש געוויס זיינען מיר אייגענארטיג אין
יעדער תנועה אונזערער, אין יעדען ריר און בויג. מען מערקט עס
ניט, ווייל עס איז, אַזוי צו זאָגען, אַטאַמיזירט, צעשטויבט... און
זאָל דעריבער, די טעמע, האָב איר געשריבען פריער, „זיין ניט קיין
אידישע און זאָל מען אָט דאָס ווערק, וואָס איז געשריבען אויף ניט
קיין אידישער טעמע, איבערזעצען אויף אַן אַנדער שפראַך, וועט
מען זיך שוין לאַנג און שווער מוזען גריבלען אין אים, ביז מען
וועט געפינען עפעס אזוינס, וואָס האָט אַ שייכות צו דער גרויסער
טויזענט־יאָרעדיגער „אידישער“ ערפארונג, וואָס מיר אַלע טראַגען
אין זיך.“ איר האָב ניט געלייקענט, אַז נאָך אַ לאַנגען און שווער
דען גריבלען זיך וועט מען אפילו אין אזא אידישען ווערק,
וואָס איז געשריבען אויף ניט קיין אידישער טעמע, געפינען עפעס
אידישעס, אָבער אָט דאָס „אידישע“ פילט זיך ניט שטאַרק אין
ווירקט ניט שטאַרק, ווייל עס איז פאַרבאָרגען און ניט קאַנצענטר
דירט. און אָט דאָס האָב איר געזאָגט ניט ווי אַ פאַרוואָרף אָדער
ווי אַ באַווייז, אַז אונזער קונסט גייט אויף פאַלשע וועגען. איר

אז אלטען פאלק, און דערהויפט — ביי אזא אלטען און אייגענאר
 טיגען פאלק, ווי מיר אידען זיינען, און וואס קאן אויך נישט גע-
 בוירען ווערען. נאך בלייבען פאר באלאנגען און צער-
 נען איז די אינגעווייטען פון דעם געוויינליכען, „גאנציאַרדיגען“.
 נאציאָנאַלען שאַפען פון פּאַלק. דאָס איז אַ קונסט, וואָס ברענגט
 אונז איז באַרירונג נישט מיט דער „נשמה“ פון פּאַלק, ווי געוויינט-
 ליכע קונסט, נאָר מיט זיין „נשמה יתרה“. אַ קונסט, וואו דעם
 פּאַלק'ס געזיכט אַנטפּלעקט אונז זיינע שאַרפּסטע, קענטיגסטע, איי-
 גענאַרטיגסטע און אינטימסטע שטריכען. אַ קונסט, וואָס דאַרף
 נישט פּאַנאַדערגענומען און אויסגעפּאַרשט ווערען אונטער אַ מי-
 קראַסקאַפּ, כדי איר פינטעלע אינדיווידוואַליטעט זאָל אַרויסגע-
 בראַכט ווערען אויף דער ליכטיגער שיין, נאָר אזאַ קונסט איז עס,
 וואָס איר נאציאָנאַלע אייגענאַרטיגקייט ליגט אנטבאלויזט פאַר אַלע
 מען און אזוי ווי אויסגעקערט אויפ'ן לינקען זייט: מיר דאַרפען
 בלויז צוגיין און קוקען... אַ שטייגער, אונזער תנ"ד. ווען מען פאַר-
 גלייכט עס מיט די וואַרטשאַפּונגען פון אַנדערע — נישט סעמיטישע
 אַדער סתם אַריענטאַלישע, נאָר אייראָפּיאישע — פעלקער, זעט
 מען גלייך, אז דאָס איז אַן אויסדרוק און אַ סדרהכל פון אַ גאַנצן
 באַזונדערען נאציאָנאַלען לעבען און שאַפּען. אַבער אידען האָבען
 אין דער ביבלישער תקופה געהאַט נאָך אויך אַנדערע וואַרטשאַפּונג-
 גען, אַחוץ דעם תנ"ד, און אויך זיי האָבען זיכער געאַטעמט מיט
 און נזער אַטעם. פאַרוואָס האָבען זיי זיך נישט אויפגעהיט?
 עס זיינען געווען אַ סך סבות; איינע פון זיי איז די, רעבען
 איד, וואָס זייער נאציאָנאַלער שטעמפּעל איז געווען נישט גענוג טיף
 און שטאַרק, אז ער זאָל אין משך פון דורות אויפגעהיט און נישט
 אַפּגעמעקט ווערען. אזוי איז עס געווען אין די צייטען פון דער
 ביבעל און אזוי איז עס אויך אין אַלע אַנדערע צייטען. דאָס פּאַלק
 שאַפט, וואָס עס שאַפט, אין זיינן גייסט און לויט זיינן
 גוסט, אַבער „אַלע טעג פון אַ גאַנצן יאָר“ שיידיט זיך זיין גייסט
 און גוסט גאַרניט אַפּ אזוי שטאַרק פון דעם גייסט און גוסט פון
 אַנדערע פעלקער, וואָס לעבען אין אַן ענליכער היסטאָרישער סביבה,
 און נאָר אין געוויסע פונקטען און אין געוויסע מאָמענטען קאָנ-

נאך א איד אוועק פון זיין פריערדיגען לעבען — נרשון דער שוחט.
ער קאז מער ניט זען קיין בלוט נאכ'ן פאגראם — און ער זאגט
זיך אפ פון שחיטה...

„אין לעבען“ זיינען ניטא אזוינע אידען? אבער זיי האבען
געדארפט זיין. שאפירא'ס קונסט איז די קונסט פון דעם,
וואס דארף זיין. די קונסט, וואס אנשטאט צו שמעלען
זיך אליין העכער פון לעבען, זוכט זי אויפצוהויבען דעם לעבען אויף
א העכערער מדרגה. די קונסט, וואס וויל זיין מער ווי קונסט און
איז נאך דערווייל ווייניגער ווי קונסט, וויל עס פעלט איר נאך
די הארמאניע פון ציל און מיטעל און וויל ספעציעל ביי שאפירא'ן
ליידט זי נאך פון דער סתירה, וואס איז דא ביי אים צווישען דער
הייסקייט פון דעם אינהאלט און דער אפגעקילטקייט פון
דער שפראך, צווישען דער ווילדקייט פון דעם כאאס-
שטאף און דער קולטיווירטקייט פון דער פארם, וועלכע ער
שמידט פאר אים, צווישען דער ברייטקייט און שכו'דיגקייט פון
די געפילען, וואס ער שילדערט, און דער ענגער, ניכטערער, שיער
ניט פערזאנלישער גענויאיקייט פון זיין סטיל...

א קונסט, וואס איז נאך פיל מיט אומפאלקאמנהייטען, וויל
עס פילט זיך אין איר צופיל דעם לעבענס הייסער, דורשטיגער,
זינדיגער אטעם. און וויל... עס איז נאך ניט געקומען איר צייט.

ב.

איד וויל קלערער מאכען דעם רעיון, וואס איד האב
געוואלט ארויסזאגען. דאס איז א רעיון, וואס האט צו
טאן ניט מיט דער אידישער קונסט, וואס עקזיסטירט, נאך
מיט „אידישער קונסט“, „וואס דארף ערשט באשאפען ווערען“ און
וואס קיינער קאז נאך דערווייל ניט וויסען, ווי זי וועט אויסזען,
ווען זי וועט באשאפען ווערען. דאס איז יענער אפגעזונדערטער,
ספעציפישער מין קונסט, וואס קאז, ביי געוויסע אומשטענדען, גע-
בוירען ווערען און אויסוואקסען ביי א פאלק (און דערהויפט ביי

וואס אונטער אונזערע פיס, און פון דעם אויסגעשטערנטען הימעל
איבער אונזערע קעפ... מיר וועלען מוזען אומבייטען דעם סדר פון
דער קונסט, וועלכע זוכט צו דערגרייכען „אידעאלע צילען מיט
רעאלע מיטלען“; אונזער קונסט וועט געברויכען אידעאלע מיטלען
צוליב רעאלע צילען...

וואס פאר א צילען שטעלט זיך שאפיראָ? געפינען אן אויס-
דרוק פאר זיינע איינדרוקען? ווייזען אלעמען, וואָס ער איינער נאָר
זעט? געוויס! אָבער ניט דאָס אַלײן. דאָס אַלײן איז גענוג פאַר
א געוויינליכען קינסטלער. פאַר א קינסטלער פון שאפיראָ'ס שניט
איז עס ווייניג. עס איז פאַר אים ווייניג צו פאַרכײטען דעם לעד
בענס-כאַאס מיט דער האַרמאָניע פון דער קונסט. פאַר דעם כאַאס
פון לעבען גופאַ זוכט ער אַ תּיקוּן. ער גײט פון לעבען ניט אַוועק,
ער באַפּרײט זיך ניט פון אים דורך דעם, וואָס ער גיט אים אַ
פאַרם. און אויך אונז, לעזער, באַפּרײט ער ניט. פאַרקערט, ער
פירט אונז צו נאַנט, אימח'דיג נאַנט צום אָפּגורנט, צינדט דאָרט
ערגעץ אָן ליכט, אימח'דיגע ליכט און זאַנט, ווי אַ מעפּיסטאַ:

— קוק!

און מיר מוזען קוקען.

ער זאגט:

— זעט דעם שרעק, די שאַנד, דעם אומזין פון אונזער לעבען!

און מיר מוזען נאָכזאָגען:

— זעט דעם שרעק, די שאַנד, די אומזיניגקייט פון אונזער

לעבען!

ער זאגט:

— זעט, וואָס פון אייך איז געוואָרען! ווערט אַנדערע!

און מיר מוזען ווערען אַנדערע. מיר מוזען ווייניגסטענס,
ו ו ע ל ע ז ווערען אַנדערע. שאפיראָ וועקט אין אונז אַט דעם
ווילען. אַזוי ווי ביאליק אין די „שירי זעם“. און אויך אַנדערש ווי
ביאליק. יענער ווייזט אונז די לעצטע מדרגה פון אונזער אָנמעכ-
טיגקייט און געפאַלענקייט, — און נאָר זײן אייגענע גײסטיגע
מאַכט וועקט אין אונז דעם גלױבען, אַז אונזער פּאָלק איז נאָר ניט
אינאַנצען — „נראָז“.

קייט פון זיין שרױבען שטייט ער מיט א שטורעם, וועלכער איז יעדע רגע גרייט אייד אויפצוהויבען און אוועקטראָגען אויף זיינע ווילדע משוגע'נע פליגלען...

נעמט זיך עס דערפון, וואָס ער האָט זיך אַרומגערינגעלט מיט דער „משוגענער“ לופט פון פאַנראָמען? ווירקט דאָ אפשר, פשוט, די טעמע?

יא, געוויס ווירקט אויך די טעמע; אָבער דאָס איז דאָך כמעט די איינציגע זאך, וועגען וואָס שאַפירא פאַרנינט זיך צו שרױבען, — און עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס ער האָט „אויסגעקליבען“ גראַד די טעמע און וואָס ער האָט זיך איר אינגאַנצען אָפגעגעבען.

ער האָט זי אויסגעקליבען דערפאַר, וואָס זי רירט אָן און שטרױנגט אָן דעם גאַנצען מענשען, ניט נאָר דעם אַרטיסט איז אים; דערפאַר, וואָס זי רודערט אויף אלע כחות און אלע קוואַלען פון זיין נשמה ניט נאָר די „רייךקינסטלערישע“; דערפאַר, וואָס פאַנראָמען זיינען פאַר אים, ווי פאַר אונז אַלעמען, ניט קיין שילד-דערונט-אַביעקט, ניט קיין געשטאַלטונגס-פּראָבלעם, נאָר די פּראַגע פון אונזער קיום...

און אַט אין דעם זע איד דעם אָנהויב און דעם אָנזאָג פון דער קומענדיגער „אידישער קונסט“. מיר ווייסען ניט אַקוראַט, וואָס אַזוינס זי וועט מיט זיך פאַרשטעלען. מיר ווייסען אָבער, אַז קיינ צייל צווישן אַנדערע צילען, ווי ביי דאָס רוב היינטיגע אייראָפּיאישע פעלקער, וועט זי ניט זיין. זי וועט זיין דאָס צייל פון אַלע צילען. זי וועט זיין די זון, וואָס ניט נאָר זי באַלייכט דאָס לעבען, זי מאַכט אויך, אַז עס זאָל שפּראַצען און וואַקסען... אונזער גאַנצע געשיכטע צייגט, אַז ביי אונז וועט ניט זיין, ווי ביי אַנדערע פעלקער, קיין קונסט-לעבען; ביי אונז קאָן זיין נאָר אַלע בענסקונסט, ד.ה. אַז אַקטיווע און אַ דינאַמישע קונסט, אַזאַ, וואָס שטראַלט אַרויס פון אונזער געוויסען, ניט נאָר פון אונזער וויסען; אַזאַ, וואָס וועקט אונזער ווילען, ניט נאָר אונזער פאַנטאַזיע; אַזאַ, וואָס איר דע-זולטאַט מוז זיין ניט „אַ נייע ערד און אַ נייער הימעל“, ווי אַ קינסטלערישע אַילווע, נאָר די אמת'ע באַנייאונג פון דער ערד,

אויף אן אנדער שפראך, וועט מען זיך שוין לאנג און שווער מוזען גריבלען אין אים, ביז מען וועט געפינען עפעס אזוינס, וואס האט א שייכות צו דער גרויסער טויזענטייאריגער „אידישער“ ערפארונג, וואס מיר טראגען אלע אין זיך.

דאס איז ניט קיין פארווארף. עס האט ניט געקאנט זיין אנדערש. קונסט, ווי א ציל פאר זיך אליין, האבען מיר געלערנט אין דער נייער צייט ביי די אייראפויאישע פעלקער. האבען מיר איבערגענומען אויך זייער מעטאד פון קונסט. און דאס, וואס הייסט אידישער נוסח, איז געבליבען... פאר דער צוקונפט, ווען די נייע פלאנצונג — די וועלטליכע קונסט — וועט זיך ענטגילטיג צונעמען אויף אונזער באדען, וועט אנהויבען זויגען די זאפט פון זיינע אלטע טיפע ווארצלען און ווערען איינס מיט אלץ, וואס האט ווען עס איז אין אים געלעבט.

דערווייל ווייזען זיך פון צייט צו צייט נאך שוואכע שפראך צונגען פון דעם, וואס וועט שפעטער ווען עס איז אויסוואקסען און אויפהויבען זיך ביז צו דער מדרגה פון אידישער קונסט.

מיט א באזונדערען ערפאלג מיט זיך 5. שא פ י ר א צו ביין אויף די הויכע און שמאלע וועגען, וואס פירען צו דער נאך פון אונז פארבארגענער אידישער קונסט...

5. שאפיראָ געברויכט אלגעמיינקינסטלערישע מיטלען, אבער א ציל וויל ער דערגרייכען אזא, וואס איז ניט קיין געוויינליך קונסט־ציל. ער וויל שאפען עפעס אזוינס, וואס איז קונסט און — א ו י ב נ י ט נ א ד ה ע כ ע ר. ער וויל ניט מאכען די קונסט פאר א מיטעל צו עפעס אן אנדער ציל; ניין, פון דער ק ו נ ס ט ג ו פ א וויל ער אויסשמידען עפעס אזוינס, וואס איז מער ווי קונסט. אין איר גופא טוט ער אריין עפעס א דינאר מישען שטאף, וועלכער ברענגט אייער זעל איז באוועגונג און מאכט זי ציטערען, אנשמאט זי צו בארואיגען...

ער איז אליין ניט רואיג; ער האלט זיך נאך איין. און וואס מער ער האלט זיך איין, אלץ גרייטער איז זיין פארשפארטער אימפעט ארויסצושפארען. הינטער דער אָנגעשטריינגטער רואיג־

די נביאים, די ליריק פון שיר השירים און תהלים, די קלוגשאפט
 און עפידראמאטישקייט פון משלי — האָבען ניט אויפגעהערט צו
 פילען זיך אין אונזער ליטערארישען שאַפּען. און ווען אין דער
 נייער תקופה פון דער אידישער ליטעראטור האָט זיך געוווּען ביי
 אונז אַ מענדעלע מוכר ספרים, האָבען מיר אין זיין לירישקייט, אין
 זיינע משלים, אין זיין סאַטירע, אין זיין זוכען צו דערגרייכען דורך
 קינסטלערישע מיטלען עטישע צילען, אין זיין באַוואוסזיניגען
 קאַמף מיט דעם יצר הרע פון ריינער קונסט, וואָס האָט געלעבט
 אין אים, אין דער פראַגמענטאַרישקייט פון זיין עפיק און אין דער
 גאַנצער אָפּגעזונדערטקייט און „ניט־אייראָפּיאישקייט“ פון זיין
 סטיל — געזען אַ המשך פון דער אַלטער אידישער ליטעראטור
 און דערהויפּט פון דער אַגדה און די מוסר־ספרים. עפּעס אייגענעס
 האָבען מיר געשפּירט אויך ביי שלום־עליכמ'ן, ניט געקוקט אויף
 זיין הומאַר, וועלכער איז דער אַלטער אידישער ליטעראטור געווען
 פרעמד. און אַפּילו ביי פרצ'ן, וועלכער האָט אַזוי פיל גענאַשט
 ביי „אייראַפּע“, איז דער אינטעלעקטועלער און דער עטישער
 שטריק און דער גאַנצער אומרו פון זיין שאַפּען געווען „אידיש“.
 אַנדערש איז מיט די קינסטלער, וואָס זיינען געקומען נאָך
 פרצ'ן. אויך זיי זיינען א י ד י ש ע קינסטלער; אָבער זייער
 אידישזיין איז אַדער טיף פאַרבאָרגען, אַדער ריין אויסערליך (אין
 די סיוזשעטען), אַדער בלוזי אינהאַלטליך — אין זייערע געדאַנקען
 און געפילען, אָבער ניט אין דעם אופן, ווי זיי דריקען אויס זייערע
 געדאַנקען און געפילען, ניט אין דעם אופן און דעם סטיל פון זייער
 שאַפּען. דער, וואָס איז ניט קיין איד, וועט אפשר דערשפּירען
 אין זייער שאַפּונגסמעטאָד דאָס, וואָס שייַדט זיי אָפּ פון ניט־איד
 דישע קינסטלער. דער קומענדיגער היסטאָריקער, וועלכער וועט
 האָבען די פאַסיגע פּערספּעקטיוו, וועט עס אפשר אויך זען. מיר
 זעען עס ניט. פאַר אונז זיינען זיי אַנדערש פון אַלע איבעריגע
 אייראַפּיאישע (אַדער אַמעריקאַנישע) שריפטשטעלער נאָך דער־
 מיט, וואָס זיי שרייבען אויף אידיש און — פון אידישען לעבען.
 זאָל זייער טעמע זיין ניט קיין אידישע און זאָל מען אָט דאָס ווערן,
 וואָס איז געשריבען אויף ניט קיין אידישער טעמע, איבערזעצען

א.

וואס איז אידישע קונסט? ווען עמיצער זאל עס פרעגען ביי מיר, וועל איך ניט וויסען, וואָס צו ענטפערען. אידישע קונסט איז אַ זאך, וואָס דארף ערשט באַשאַפען ווערען. און קיינער קאן ניט וויסען, ווי זי וועט אויסזען, ווען נאך פילע געלונגענע און ניט געלונגענע צונויפפארונגען פון לעבענס-עלעמענטען וועט זי ענד-ליך, אין א מזל'דיגער שעה, געבוירען ווערען. אפילו גאט אליין האט ניט געוואוסט, וואָס פאַר אַ פנים זיין וועלט וועט האָבען, איידער ער האָט זי „דערזען“.

אָבער אויב מען קאן נאָך ניט רעדען וועגען אידישער קונסט, ווי וועגען אַ פאַרטיגער זאך, קאן מען רעדען וועגען איינציגע עלע-מענטען אירע. זיי זיינען שוין דאָ ביי אונז פון לאַנג אָן. און זיי אַנטפֿלעקען זיך, אַמאָל רויכעהייט און אַמאָל געלייטערט, אין אונזער שאַפען.

איך וויל זיך דאָ ניט אַפּשטעלען אויף דער ביבעל. ווי ווייט זי האָט אין זיך קונסט-ווערק, איז זי אַ מצבה אויף אונזער פֿאַר-ביבלישע זייענען, מיטאַלאָגישען, שאַפען. דאָס זיינען רואינען, רעשטלאך פון אַ פאַרשוואַנדענער קונסט-וועלט. וואָס הייליגער דער תנ"ך איז געוואָרען, אַלץ מער זיינען אפילו די קונסט-טיילען זיינען, וואָס זיינען פאַרבליבען, אַרומגעוועכט געוואָרען מיט אַ לופט פון הוילער, נאַקעטער, ניט פאַרקערפערטער רוחניות. די ביבלישע קונסט וועט פאַר דעם אידישען פּאָלק אויפֿלעבען, ווען דאָס אידישע פּאָלק וועט אויפֿלעבען, ווי אַ פּאָלק, פאַר דער קונסט. אָבער איינציגע עלעמענטען פון תנ"ך — דער עטישער פּאַטאַס פון

איז ער א פארלימער ארישע שאפוננס-אנטפלעקונג. ניט גוט א שמעק א אידיש פאלקס-ליד פון א געוויסען מין, וועט איר דערהער רען דעם ריח פון א פסוק, פון א מדרש. אליהו הנביא, דער ליבער הארציגער העלד פון א סך אידישע פאלקס-מעשיות, איז א מ א ל געווען א פ א ל ק ס - העלד; אין אונזערע פאלקס-מעשיות איז ער אריינגענומען געווארען. ווי אן עכט ל י ט ע ר א ר י ש ע גע-שטאלט, ד. ה. ווי א געשטאלט, וואס איז שוין ניט איין מאל פריער געווארען „באארבעט“ דורך די בעלי-תנ”ך און בעלי-מדרש... היט זיך פון פאלק, וואס צי ט י ר ט, ווי א למדן. גייט צום פאלק, וואס זינגט, „ווי דער פויגעל זינגט“. גייט צום פאלק, וואס בוקט זיך (אין הארצען, אויב ניט אפען) צום מעכטיגען שטיין, צום בלי-ענדיגען בוים, צום קוואל, צו דער זון. גייט צום פאלק, וואס איז נאך עד היום א „בן נח“, א שטיק עבודה-זרה'ניק, א קינד און א קינסטלער. געפינט איר אים ניט א ר ו ם זיך, זוכט אים אין ז י ד אליין: דאס איז נאך בעסער.

זאל דער פאלקלאריסטישער פרימיטיוו פאר אונז זיין נאך א במקום פאלק, וואס וועקט און טרייבט אונז צו געפינען אין זיך דעם פאלק אליין, זיין מעכטיגע אלטקייט אינאיינעם מיט זיין יוגענט-ליכער מאכט. זאל דער אידישער פאלקלאר, וואס איז א געמיש פון קולטור און נאטור פאר אונז זיין א בריק, וואס פירט אונז פון אונזערע נייסטע, פיינסטע דערפארונגען צו די אין אונזער בלוט פארשלאסענע און פון אונז אליין פארהוילענע אוראלטע און נאך אלץ ניט אויסגעלעבטע קינסטלערישע כחות...

(1918)

געשטאלט פון רבי'ן, די פארקערפערטע געט-
 ליכקייט; מער פון דעם רבינ'ס „מאמרים“ האָבען אים גענומען
 דעם רבינ'ס טיש, דעם רבינ'ס געזאַנג, די וואונדערליכע בילדשיינע
 און אין פאַנטאַזיע רייכע מעשיות, — די נייע אויפבליצונגען פון
 דעם אַלטען אידישען עפאָם, — וואָס האָבען זיך געוועבט און גע-
 פלאַכטען ארום דעם צדיק... און ניט נאָר אין דער תקופה פון
 חסידות — אין משך פון גאַנצען אידישען מיטעלאַלטער האָט דאָס
 פּאָלק, דער „געצענדינערישער“, עלם-הזה'דיגער“ המון-עם געזונ-
 גען לידער, געזאַגט ווערטלאַך, געשפונען מעשיות, ד. ה. קינסטלע-
 ריש געשאַפען, בעת די תלמיד-יחכמים, די וואויללערנער, די יראים
 ושלמים, די יורשים-עפיגאַנען פון די נביאים, האָבען פאַרפאַסט
 חקירה, דרוש, פּאָפּול, פיוט. דעם זעלבען אונטערשייד צווישען
 אַויבען און אַונטען זעען מיר אין דער נייסטער צייט,
 אין דער השכלה-צייט: בעת דער אייראָפּעאיזירונג פון אונזער הע-
 כערען, לומדישען קלאַס, האָט זיך ביי אונז געמערט און געפּרוּכ-
 פערט בלויז חקירה, מוסר און אבסטראַקטע מליצה (רעכענט אַראָפּ
 דעם „אהבת ציון“ און עטליכע שירים פון יל“ג און דעם אינגערען
 לעבענזאַן — וועט אייך עפעס אַ פּולע קוּנסט בלייבען פון
 דעם ערשטען, בעל-הבית'יש-לומד'ישען, השכלה-פּעריאָד (?); ווי
 נאָר אָבער עס האָט זיך אָנגעהויבען דער צווייטער פּאָלקישער
 פּעריאָד פון דער השכלה-באַוועגונג, ווי נאָר עס האָט זיך אָנגעהויבען
 די קולטור אויפּוואַכונג פון המון, פון די פּאָלקס-מאַסען, האָט זי
 זיך פּריער פאַר אלץ אויסגעדריקט אין דעם, וואָס אונזער ליטעראַ-
 טור האָט גענומען ווערען ענליך אויף קונסט... פּוילען, וואַלין, וואו
 די פּאָלקסמאַסען זיינען ווייניגער ווי אומעטום געווען פאַר'תלמיד-
 חכמ'ט, פאַר'פּאָפּול'ט, האָט מער, ווי אַנדערע גענענדען, אַרויסגע-
 געבען פון זיך געזונטע, פּרישע ריין-קינסטלערישע טאַלאַנטען...
 אַלזאָ, דער קוואַל אין דאָס פּאָלק, זיינע אור-כחות, זיינע פאַר-
 שטיקטע, אָבער ניט פאַרלאַשענע, פאַר-מתן-תורה'דיגע קונסט-פיי-
 אינקייטען!

דאָס פּאָלק, ניט נאָר דער פּאָלקלאַך! דער אידישער פּאָלקלאַך
 איז אַפּטמאָל אַ לייטער אַרישע נאָכווייעניש, ניט שטענדיג

אנטפאלעקט: ער טראגט אין זיך פארבארגען די כחות, די אור-
כחות פון די אוראלטע צייטען...

זיי האבען זיך תמיד געריסען, אָט די פארשטיקטע כחות, צו
דער ליכטיגער שיין, נאָר זיי פלעגען אַלץ צוריק אַרײַנגעטריבען
ווערען אינעווייניג, אין דער טיף, כדי ווידער אַרויסצושפארען און
ווידער פארשפארט צו ווערען, איבערלאָזענדיג נאָר זיך דעם שוים
פון שמאַכטענדיגער און ניט באַפרידיגטער ליריק... דערמאָנט זיך
אַז אונזערע גרויסע גייסטיגע מלחמות: די נביאים — קעגען וואָס
פירען זיי זייער פלאַמיגען שמרײַט? קעגען דער געצענדיגערײ, ד. ה.
קעגען דעם פּאָלקסיצירהרע... דאָס איז איין טײל, איין צד פון
אונזער גייסטיגער דראַמע: אים געדיינקען מיר; מיר דאַרפען ניט
פאַרגעסען, אָבער, אויך דעם צווייטען צד: דאָס פּאָלק ראַנגעלט זיך,
ווי יעקב אבינו מיט'ן מלאך, — מיט די נביאים. דאָס פּאָלק וויל
ניט, קאָז ניט נעמען אויף זיך דעם עול פון דעם אכסטראַקטען
„אחד“, פון דער גאָטאידעע, וואָס איז גרייט צו פארשטעלען זיך
אין אַן אַ שיער מצוות און מעשים טובים, אַבי ניט אַנצוקליידען זיך
אין אַ לעבעדיגער געשמאַלט. דאָס פּאָלק וויל מאַכען פּאָלקיש
(בילדעריש) זיין גאָט, בעת זיי, די נביאים, ווילען מאַכען געטליך
זייער פּאָלק. דאָס פּאָלק בענקט נאָר קונסט־הייליגקייט, בעת זיי.
די נביאים, לערנען אים הייליגקייט־קונסט...

שפעטער ווערט דאָס פּאָלק אָפגעשוואַכט, געעלטערט, זיין
געצענדיגער שייט בלוט קילט זיך אָפּ, פירען זיי דאָן אויס, די נביאים,
די טאַטעס פון די קומענדיגע, קונסט־פיינדליכע, רבנים. אָבער אויך
דאָן ווערט אונזער איידעלע קונסט־תאווה, אונזער לאַנגאַניגער חשק
צו זען גאָטס ליכט, נאָר אנדרעמעלט, ניט אויסגעלאָשען אינעם
גאַנצען. פון יעדען הייסען ווינט וואַכט זי אויף אין אונז און
פלאַקערט זיך פאַנאַנדער. אַזאָ הייסער ווינט איז געווען די קבלה
מיט איר עראַטישער מיסטיק, מיט אירע בילדליכע וואונדערגעשיכ-
טעס און פלאַסטישע זעאונגען... און וואָס איז דען דעם פּאָלק אַזוי
שטאַרק געפעלען געווען ביי די חסידים? די נייע תורה? דאָס
פּאָלק האָט זי ווייניג און שלעכט פאַרשטאַנען; מער ווי דעם
רבינ'ס תורה האָט אים אַרײַנגעבראַכט אין התפעלות די

לאגיע... אין דער ביבעל גופא זיינען די טיילען, וואו עס ווערט פארהאסט און פאר'מיווס'ט די „פרעמדדינסט“. די בילדליכקייט און די „זינליכקייט“ פון אלהים אחרים — ניט מער ווי געזעצ אדער כראניק אדער — אין בעסטען פאל — ליריק; ע פ י ש קינסטלערישע עלעמענטען טרעפען זיך אין איר, וואו עס אטעמט נאך פריש און מעכטיג דער אור-מיטאס פון פאר מתן-תורה.

אבער די דאזיגע, פאר-מתן-תורה'דיגע, פסוקים זיינען בלויז שטיקלאך און ברעקלאך, בלויז רעשטלאך פון דעם פארגעסענעם פאלקס-עפאס... דער גאנצער תנ"ך איז, פון קונסט-שטאנדפונקט, א פעלד, וואס איבער אים זיינען, ווי פארביגע פלעקען, פארשפרייט רואינען און וואונדערליכע מצבות פון א פארשאטענער און חרוב געווארענער מיטאלאגישער קונסט-וועלט...

ליריק — נשמה-געשטאלטונג, אנטשאט וועלט-געשטאלטונג — איז די קונסט-פארם, וואס דער תנ"ך, דער יורש פון דער חרוב-געווארענער קונסט-וועלט, האט זיך, ווי אן אויסנאם, פארגונען; און אויך זי, די ליריק, איז זעלטען ווען געווען פריי פון דינסט צום איינאונאיינציגען גאט אדער גאטס פאלק... פון אונזער אל-טען, אוראלטען עפאס זיינען אויפגעהיט געווארען נאך קליינע פראג-מענטען...

איצט ווילען מיר, אז אין אונזער אייזען-ארימען בלוט, אין אונזער לירישען בלוט, זאלען ווערען אריינגעקאפעט טראפענס עפיק. די איד-קונסט זעטיגט ניט מער אונזער אויסגעהונגערטען קונסט-איד. מוזען מיר זוכען אין אונזער איבער-ליטערארישען שאפען דאס פאר-ליטערארישע, אין דער ביבעל — דאס פאר-ביבלישע.

כדי עס צו דערגרייכען, מוזען מיר זיך באהעפטען מיט'ן י ו ר ש, ניט נאך מיט דער י ר ו ש ה פון אונזערע אלטע תקופות: — מיר מוזען זיך באהעפטען מיט'ן פאלק.

אים, דעם יורש, פעלט שוין א סך דערפון, וואס די ירושה האט אין זיך; דערפאר טראגט ער אין זיך קוואלען און כחות, וואס אין איר האבען זיי זיך ניט אנטפלעקט אדער ניט אינגאנצען

v פאלק און פאלקלאר.

מיר זיינען אן אלט ליטעראטור-פאלק, זייער א יונג קונסט-פאלק. ליטעראטור איז ערשט די לעצטע צייט פאר אונז געווארען קונסט. ריכטיגער: מיר ווילען, מיר מאטערען זיך, זי זאל ווערען קונסט.

פ א ר ז י ט אין דעם פרייפעלד פון אונזער געצענדינערי-שער קינדהייט, האט די ליטעראטור א ר ו י ס ג ע ש פ ר א צ ט, ווען דאס פעלד פון אונזער לעבען איז שוין געווען פארצאמט מיט א י ב ע ר ק י נ ס ט ל ע ר י ש ע, איבערמענשליכע („געטליכע“) צאמען. אונזערע קינסטלערישע ווארצלען האבען געמוזט דורכזייען זייער זאפט דורך די רמ"ח מצוות עשה און שם"ה מצוות לא תעשה פון אונזער תורה... זיי האבען געמוזט זיך דורכ'גנב'ענען דורך די גרענעצען פון „לא תעשה לך פסל“. און פארשטעלטערהייט האבען זיי געוואנט זיך צו ווייזען אויף דער ליכטיגער שיין. ווילען מיר זיי זען, מוזען מיר זיך גראבען אין די פארשטאטענע פארהיס-טארישע טיפענישען, וואו עס איז פ א ר ז י ט געווען דער זוימען און עס זידט נאך די אורזאפט פון אונזער ניט דערשטיק-טען, כאטש פארשטיקטען, קינסטלערישען רצון. עס דארף ווערען וואד אין אונז די אוראלטע, די פארביבלישע צייט פון אונזער גע-שיכטע...

אש'ס „ב י ב ל י ש ע מאטיווען“ זיינען שיינע ל י ט ע ר א ט ו ר - זאכען, ניט מער; אש'ס „יפתח'ס טאכטער“ איז ק ו נ ס ט, ווייל דא האט ער א הויב געטאן פון עפעס א טיפעניש א שטיק געצענדינעריי, א שטיק פ א ר ב י ב ל י ש ע מיטאָר

די ציעס, וואס זיינען אַרױם נױט נאָר מ א ט ע ר י ע ל, נאָר אױך
קולטורעל. און אױב, נױט געקוקט אױף דעם, אױז בױ אונז די לעצ-
טע צױט אױסגעוואקסען א באַדױטענדיגער ק ו ל ט ו ר ע ל ע ר
לעזער־קרייז, אַזאַ, וועלכער זוכט שױן אױן דער שױנער ליטעראַטור
נױט נאָר א „העכסט־אױנטערעסאנטע“ צױט־פאַרברױינגונג, נאָר אױך
א שטױלונג פון זױן עסטעטישען דורשט און א שליסעל צו די אױ-
ביגע רעמענישען פון דער מענשליכער נשמה, אױז עס א סימן, אַז
די אױדישע ליטעראַטור האָט אױף וואָס צו האַפּען, אַז זי וועט זיך
דורכשלאַגען א וועג, מעג ער זױן ווי שווער און מאַרטירערױש...
(1907)

ק ר ב ז, נאך ווי אז אייביג־שטראלענדיגען טעמפעל, וואו ער איז
אליון א כ ה ז, אליון א גאט...

דערמיט וויל איד ניט זאגען, אז די מאדערנע אידישע ליטע־
ראטור האט ניט, אָדער דאָרף ניט האָבען קיין סאַציאַל־פּעדאַגאָג־
גישע באַדייטונג. ניין! די קונסט באַלייכט מיט אירע שטראַלען
די פאַרבאַרגענסטע טיפּענישען און פינסטערסטע געהיימינישען פון
דער אינדיווידועלער און קאָלעקטיווער נשמה; ממילא וואַרפט זי
אריין א פונק, א גאַלדענעם פונק פון ליכט און וויסען אין די
פאַרפלאַנטעטע, טונקעלע און וויטאַגדיגע באציאונגען צווישען
מענש און מענש, פּרט און כּלל, גרופּע און גרופּע. ניט שטעלענדיג
דיג זיך לכתחילה קיין שום פּראַקטישע אוטיליטאַריסטיש־געזעל־
שאַפּטליכע צילען, איז זי אומבאַוואוסט פאר זיך אליון, אז אַרגאָז
פון געזעלשאַפּטליכען באַוואוסטזיין, א וועג־ווייזענדיגער שטערן
פאַר דער סאַציאַלער פּראַקטיק, א פייער־וויל, וואָס באַלייכט דעם
מדבר פון די געזעלשאַפּטליכע סתירות. אָבער אַט דער ממילא־
דיגער ווערט פון דער קונסט איז א רעזולטאַט פון קינסטלערס
שאַפּען. ניט זיין ציל און ניט זיין אימפּולס. און ניט ער איז איצט
שוין אויך דאָס ציל און דער אימפּולס פון דעם אידישען קינסט־
לער.

און אויך דער אידישער לעזער איז אויסגעוואַקסען פאר דער
לעצטער צייט. דעם אידישען אַרבעטער און אַרבעטער־אינטעלי־
גענט האָט דערעסען די העכסט ניט־אינטערעסאַנטע „קרויזל“־לי־
טעראטור. דעם ברייטען לעזער־פּובליקום האָט אויפגעהערט צו
אינטערעסירען די „העכסט־אינטערעסאַנטע“ שול־הויף־ליטעראטור.
און פונקט ווי די פּראַקלעמאַציעס ווערען איצט אַרויסגעשטופּט
דורך צייטונגען און צייט־שריפטען, די פּלוג־בלעטער — דורך ביר
כּער, אַזוי ווערען דורך איבערזעצונגען פון אייראָפּיאישע קלאַ־
סיקער און די אַריגינעלע ווערק פון די יונגע אידישע שרייבערס, —
פאַריאַגט די שמרס און די בלאַשטיינס...

די אידישע לעזער, ווי אויך די שרייבער די אידישע געהערען
דאָס רוב צו פּראַלעטאַרישע און קליינבירגערליכע פּאַלקס־שיכטען,
צו שיכטען, וואָס האָבען ניט קיין רייכע וועלטליכע קולטור־טראַ־

א דאנק דער אויפוואכונג פון די פאלקסמאסען, ווערט די אידישע נאם בכלל לייטישער, אייראפייאישער, לעבענס-דורשטיגען און, ממילא, עסטעטישער... עם וואקסען אויס נייע קולטור-באדער פענישען, „דער איין צוגייט“, דער דורשט צו לעבען צינדט זיך אן און שטילערהייט און אומבאמערקטערהייט בליט אויף ביי יעדערע אין הארצען א רופענדיגער, צווייגהאפטדיגער, מיט גאלדענע פרוכט טען באהאנגענער „עצה-חיים“, שטומערהייט און שווייגענדיגזיכ וואכט אויף ביי יעדערען אין הארצען און אין דער נשמה דער אלטער לאנגלאנג פארגעסענער אנטציקונגס-דורף: „מה נאה אילן זה! מא נאה ניר זה!“ — „ווי שוין דער בוים איז! דאס פעלד — ווי שוין!“ דער אידישער שאפונגס-גייסט דארף זיך שוין ניט פארענטפערען פאר זיין „אומנוצליכער“ עקזיסטענץ. אויס מיט דעם אלטען, נאאיווען, נאאיוור-לייגענדיגען „התנצלות המחבר“! דער אידישער „מחבר“ דארף שוין מער ניט אפדיכטען קיין גלות און „וואגלען און וואנדערען“ אויף דער דארע „קליאטשע“, מיט ר' מענדעלעס „טארבע“ אויפ'ן רוקען, איבער די אידישע בתי-מדרשים, הקדשים, בית-עלמינ'ס און קהל-שטיבער, און זיין אן עבד-כנעני ביי דער השכלה אדער ביי דער „נאציאנאלער אידעע“: ער איז שוין אליין דער מקור פון ליכטיגקייט, „דער סימבאל און די פארקערפערונג פון דער „נאציאנאלער אידעע“... און דער גרונט-סימן פון דעם מאדערנעם, ניט נאר מאדערנע טישען אידישען שרייבער, — דעם אַנזאגער און צוזאגער פון דער אידישער קולטור-צוקונפט — איז דאָס, וואָס ער שטעלט זיך שוין ניט מער קיינע זייטיגע, נאציאנאלע אדער סאציאלע צילען, וואָס ער מאַכט שוין ניט מער פון זיין קינסטלערישען פענועל אַ מלמד'שען טייטעל, וואָס ער מישט זיך שוין ניט מער אין קהל'שע געשעפטען, לעבט זיך אין זיין אייגענער אינעווייניגסטער וועלט, אין דער פרייער „קונסט-רעפובליק“, און שפינט זיך דארטען זיינע אייגענע שאפונגס-טרוימען, זיינע אייגענע נשמה-פעדים, און בא-טראַכט שוין די אידישע ליטעראטור ניט ווי אַ רויכערדיגען און מיט אַש פארשאַטענעם מזבח, וואו ער איז זיך אליין מקריב פאר אַ

פייערדיגער ריף, דער פיבער פון שאפען, — איז די קונסט פאר אים ניט קיין מיטעל און ניט קיין ציל, נאר עפעס א אינעווייניגס טער פאקט, א פלאם, וואָס לייכט אַרויס פון די פאַרבאַרגענסטע נשמחטיפענישען... און אויך פאר דעם אידישען שרייבער איז דאָס שאפען געווען פריער ווי אלץ אן אינעווייניגס גליק, — אלזאָ, אַ ציל פאר זיך אליין. נאר אַט דאָס נאַטירליך אוממיטעלכאַר גע- פיל פון דעם דעמאָלטיגען אידישען שרייבער איז געשטערט געוואָר- רען דורך זיין פראקטישען, נאָך נ ו צ ע ן זיך יאָגענדיגען, ש כ ל, דורך דעם „שכל“, וואָס האָט זיך אויפגעהאָדעוועט איז דער אַנטי-עסטעטישער משכיליש-ראַציאָנאַליסטישער אַדער במלניש-אונטעראווענדיגער געטאָלופט. אין דער פערזענליכ- קייט פון דעם אידישען שרייבער איז געווען אַ ריס, אַ שפאלט, — און אַט דאָס איז אויך געווען איינע פון די סבות, וואָס האָבען געשטערט דער פרייער אַרגאַנישער אנטוויקלונג פון דער אידישער ליטעראַטור.

אין דער נייער צייט הויבט אַט דער ריס זיך אָן צו היילען... פריער איז די טאָן-געבערין אין דער אידישער ליטעראַטור געווען די אינטעליגענץ; זי האָט זיך געפילט אין דער אידישער ליטעראַר טור ווי אין אן אכסניה, וואָס דינט נאָר אויף איבערצונעכטיגען, ניט ווי אין דער היים; זי האָט ניט געקאָנט געבען דעם אידישען שרייבער דעם מוט צו בויען אויפ'ן „בלינדען“, אָבער שטאַרקען און זיכערען קונסט-געפיל, ניט אויף די „קלוגע“ משכילישע אַדער נאַציאָנאַליסטישע פלענער... איצט זיינען אויף דער סצענע אַרויס צום נאַציאָנאַלען קולטור-לעבען און קולטור-שאַפען די אויפגע- וואַכטע פּאַלקס-מאַסען. פאר זיי איז די קולטור-אַסימילאַציע דער פונקט פון גרעסטען ווידערשטאַנד, זיי איז שווער און כמעט אומ- מעגליך אַרויסצושפרינגען פון די נאַציאָנאַל-היסטאָרישע קולטור- פאַרמען, און וועלכע עס גיסט זיך אויס זייער לעבען און קאַמף, פאַר זיי איז די נאַציאָנאַלע ליטעראַטור ניט אַ „עטאַפּ“ אויפ'ן וועג, ניט אַ קאַלטע אכסניה, נאָר אַ היים, וואוהין עס ציט דאָס האַרץ. זיי פאַרהיילען דעם ריס אין דעם שרייבערס נשמה, זיי גיבען אונז מוט און גלויבען...

די משכילים צו דער אידישער ליטעראטור, ווי צו א צייט
ווייליגער פראפאגאנדע-ליטעראטור, ווי צו א ליטעראטור, וואס האט
ניט און דארף ניט האבען קיין צוקונפט, ווי צו א ליטעראטור,
וואס קיינער גלויבט ניט אין איר און קיינער ליבט זי ניט...

שטארק האט זיך די לאגע ניט געביטען אויך שפעטער, אין
די אכציגער יארען, ווען נאך דער „קריטישער“ עפאכע אין אין
דער אידעאלאגישער אידישער וועלט אנגעשטאנען דער פעריאד פון
„ארגאנישער“ נאציאנאלער ארבייט, פון „קליינע מעשים“ און נאך
קלענערע אידעען. דער פעריאד פון פשרות און חרטה, צעקראכענ-
קייט און סענטימענטאליזם, אנטווישונג און ראמאנטיק, נאציאנאל-
ליסטישע קרעכצען און אסימילאטארישע „על-חטא“ — דער פער-
יאד פון „יהדות-נאציאנאליזם“, ישוב ארץ-ישראל, שפה ברורה און
אלע אנדערע „היסטארישע“ און ניט היסטארישע אפגעטער. אויך
אין דעם פעריאד האבען די אינעווייניגסטע שאפונגס-קרעפטען פון
דער אידישער ליטעראטור נאך ניט אראפגעווארפען פון זיך דעם
הויקער פון פארשידענע זייטיגע ריין-אניטאטארישע כוונות. אויך
דאן איז די אידישע ליטעראטור נאך באטראכט געווארען — אין
בעסטען פאל — ווי א פאקטאָר פון נאציאנאלער אויפ-
לעבונג, ניט ווי א פאקטאָר פון נאציאנאלען לעבען.
מיט דעם נאציאנאלען קולט, ניט מיט דער נאציאנאלער
קולטור איז פארבונדען געווען די אידישע ליטעראטור.
העברעאיש, וואס מ'האט געשריבען אמאל צוליב השכלה און „מענ-
שליכקייט“, האט מען איצט גענומען שרייבען לשם אידישקייט און
נאציאנאליזירונג, פונקט ווי אידיש האט מען געברויכט צוליב דער-
מאקראטיזם אדער דעמאקראטיזירונג... עם האט זיך געביטען דאס
„ציל“ פון דער ליטעראטור, זי אליין איז קיין ציל ניט געווארען.
עס פארשטייט זיך, אז דער אידישער דיכטער, אויב נאך ער איז
באמת געווען א דיכטער, האט אויך אין יענער צייט געפילט,
געמוזט פילען דעם פראצעס פון שאפען ווי אן איינער
ווייניגסטען, אינטיימען פראצעס. דער קינסטלער
איז שטענדיג קינסטלער און נאך א קינסטלער. ווען עס צינדט
זיך אן אין אים דער רוח-הקודש, ווען עס כאפט אים ארום, ווי א

פלעגט צאלען די חובות פון זיין משכיל'ישען, נאציאנאלען
און געזעלשאפטליכען געוויסען, אָבער ניט פארווירקליכען זיין
רעכט אויף שאפען. אין דעם „טעמפל“ פון דער אידישער
ליטעראטור זיינען די אידישע שרייבער געווען די קרבנות,
ניט די כהנים...

אָט דער גרויער ווייניג־פרוכפערדיגער פּעריאָד אין דער אי-
דישער ליטעראטור־געשיכטע האָט דורכגעמאכט צוויי אנטוויק-
לונגס פּאַזען: אין דער ערשטער האָבען געהערשט די משכילים,
און אין דער צווייטער — נאציאנאליסטישע בעלי־תשובה־ניקעס.
דער פּלאַכער, טרוקענער, „מתנגד'ישער“ ניהיליזם פון לייענ-
בלומ'ס „חטאות נעורים“, אין פונקט אזוי ווי דער קליינליכער,
נאַאיווער, בטלנ'ישער „רעוואָלוציאַניזם“ פון ברוידעס'עס „הדת
והחיים“ ניט פייאיינ געווען צו פאַרשטיין און צו פילען די זעלבס-
שטענדיגע, רייזשעפּעדישע באַדרייטונג פון דער אידישער ליטע-
ראַטור. אויף אונזערע שרייבער האָט דאָן געהאַט אַ געוויסע וויר-
קונג דער „ניהיליסטישער“ רעאַליזם, די „באַזאַראַוושיצינאַ“, וואָס
האַט אין די זעכציגער יאַרען פון פאַריגען יאַרהונדערט אויפגע-
בליט אין דער רוסישער פובליציסטישער קריטיק; נאָר די אידישע
„באַזאַראַוו'ס“, די אידישע „פיסאַרעווס“ זיינען ניט געווען קיין
אַנטי־עסמטעטיקער. — ביי אונז זיינען ניט געווען קיין „עסמטע-
קער“, קיין פּוּשקין און קיין בעלינסקיס, און ס'איז ניט געווען
קעגען וועמען צו קעמפען; אונזערע פּיסאַרעווס זיינען, פשוט,
געווען ניט קיין עסמטעטיקער. און נאָר אַן אונטערשייד איז
געווען צווישען דעם אידישען „ניהיליזם“ און דעם רוסישען. די
רוסישע „ניהיליסטען“ האָבען אין דער רוסישער ליטעראטור גע-
גלויבט, האָבען זי געליבט און געשעצט; אויב זיי האָבען געקוקט
אויף איר ווי אויף אַ נוצליכען געווען און ניט ווי
אויף אַ זעלבס־צוועק, איז עס נאָר דערפאַר, ווייל אָט דער אומי-
ליטאַריסטישער שטאַנדפּונקט האָט געשטימט מיט זייער אַלגע-
מיינער עסמטעטישער אָדער, ריכטיגער, אַנטי־עסמטעטישער טעאָריע.
דער אידיש־משכיל'ישער „ניהיליזם“ האָט געקראַגען נאָר אַ באַזונ-
דער בייגעשמאַק דורך דער עפּעציפּישער באַציאונג פון

אנדרזשעי אין „משיח'ס צייטען“ איז ער געשטאנען „אויפ'ן שייך-וועג“. וואַנדערענדיג און וואַגלענדיג פון דעם חשד-מצרים, וואָס איז געווען אין די „אהלי'שם“ פון געטאָ צום „געבענשטען לאַנד“ פון דער „יפּיותו של יפת“, — האָט ער דערווייל אַרומגעבלאָגן דזשעט אין דעם וויסטען מדבר פון דער טרוקענער אפיקורס'ישער השכלה. ווי אַן איבערגאַנגס-דור האָט ער ווייניג פאַרלאַנגט און נאָר ווייניגער פאַרמאָגט; נאָר וואָס ער האָט פאַרלאַנגט, האָט ער ניט געהאַט, און וואָס ער האָט געהאַט, האָט ער ניט געוואָלט האָרבען: ער האָט געהאַט צוויי שפראַכען, איינע מיט אַ פאַראַנגענדיגן הייט, די אַנדערע מיט אַ געגענוואַרט, נאָר ביידע, ווי עס האָט זיך אים געדאַכט, אַז אַ צוקונפּט.

צווישען די שפראַכען איז געשטאַנען אין אָנהויב אַ מחיצה: — איין שפראַך איז געווען אַ הייליגע, אַ צירונג, („היכל העבריה“, „השפה היפה, השרידה, היחידה“...), האָט געדינט צום שרייבען. די אַנדערע איז געווען אַ וואַכעדיגע, אַז אַנטישקעניש און אַ פאַרזע-עניש („דער שמוציגער זשאַרגאָן“, „די שפראַך פון די דינסט-מודען“...) — נאָר צום רעדען... שפעטער האָט מען אַראַפּגענומען די האַנט פון האַרצען — און די ראַמאַנטישע „גבירה“, וועלכע איז צופיל געווען אויסגעטאָן פון דער וועלט און צופיל פאַרטאָן אין דער אייגענער פאַרגאַנגענהייט, — האָט געקראָגען די פראַקטישע „שפחה“, וואָס האָט געדאַרפּט נעמען אויף זיך די שווערע און ניט אנגענעמע התחייבות אַריינצווינגען אין זיך דעם רויך און טשאַד פון קאַד-שטוב, די פראָזע און וואַכעדיגקייט פון דער געגענוואַרט; פאַרענטפערענדיג זיך און שעמעוודיגעהייט — האָט מען גענומען שרייבען „זשאַרגאָן“... אָבער ניט נאָר אויף אידיש, אויך אויף העב-ריאיש האָט מען געקוקט ווי אויף אַן איבערגאַנגס-שטאַפּעל. העב-רעאיש האָט מען געשריבען נאָר פון מצוה וועגען — וואָס טוט מען ניט לטובת הכלל? — און אלץ מיט זייטיגע כוונות, — צוליב זיי-טיגע צילען... אי די העברעאישע, אי די אידישע ליטעראַטור, אויף וויפיל זי האָט עקזיסטירט, האָט געהאַט דעם ציל צו קריטיקירן אַדער קאַנסערווירען, אָבער ניט צו שאַפּען. אי דער העברעאישער, אי דער אידישער שרייבער

IV פריער און איצט.

...ווי דעם מענשענס פערזענליכקייט, אזוי קאן אויך די לי-
טעראטור, איר איידעלסטע און אינטימסטע שאפונג, זיך פריי און
ברייט אנטוויקלען נאר ווי א ציל פאר זיך אליין. דאס איז זייער
אז אלטער כלל. און אויך די אידישע ליטעראטור איז ניט קיין
יוצא מן הכלל. אויך זי, די עלטסטע און יונגסטע צווישען די ליטע-
ראטורען, האט געמוזט ווערען א זעלבסט-צוועק, ערשט דאן האט
זי זיך געקאנט שטעלען אויף די אייגענע פיס, מיט ברייט און
שטאלץ צעשפרייטע פלינגלען. אויך זי האט געקאנט א ו י פ ל ע
ב ע ו ערשט דאן, ווען זי האט גענומען ל ע ב ע ו, — אויף
איר אייגענעם חשבון, פון אירע אייגענע קוואלען, פון זיך און פאר
זיך... עס זיינען געווען אבער צייטען — און דאס איז געווען נאך
דא נאך ניט לאנג, — ווען די עקזיסטענץ-בארעכטיגונג פון דער
אידישער ליטעראטור האט מען געזוכט — און געפונען — ניט
אין איר, נאר אויסער איר, ווען זי איז, מיט אנדערע ווער-
טער, געוועזען א מיטעל, ניט קיין ציל, — א מיטעל אפטמאל קער-
גען זיך אליין: דערמאנט זיך אן דער תקופה פון דער „הימעלשער
טאכטער“, דער השכלה, אז יענע, וואס האבען געשריבען העבריי-
איש, כדי צו דערווייזען, ווי ניצליך עס איז צו לערנען... דייטש
און רוסיש, אדער אז יענע, וואס האבען באנוצט א י ד י ש,
מיט דעם ציל צו צייגען, ווי א ו מ נ י צ ל י ד עס איז... אט
דאס אידיש.

דאס איז געווען דער פאר-היסטארישער פעריאד פון דער
נייער אידישער ליטעראטור. דאס איז געווען א דור, וואס, ווי

זשבוון הירושה", אז איצט, ווען דאס אידישע פאלק וויל אראפ פון
„קעסט" ביי דער היסטאריע און אליין נעמען שאפען אן עסטע-
מיש-קולטורעלע געגענווארט און צוקונפט, — איצט וועט ניט שא-
דען. אז מיר וועלען גיין לערנען זיך דוקא צו די „יונגע", צו דער
„יונגער" (איד רעכענן, אז י. ל. פריץ וואלט ניט זאגען: „צעפוייל-
טער") איראפע, וועלכע האט אין דעם פרט מער געניטשאפט
און אפשר אויך אן עלטערע טראדיציע, ווי מיר.

די אידיש-ליטעראטור שאפט (דערווייל) ניט דאס גאנצע
אידישע פאלק, נאר דאס „אידיש-פאלק, ד.ה. א טייל
פון אידישען פאלק, א טייל, וואס ערשט איצט הויבט ער אן צו
לעבען ארום א טייל קולטור און ליטעראטור-לעבען, און
אויב די (פיזישע און גייסטיגע) צעזייטקייט און צעשפרייטקייט,
אויב דאס האנדלען און וואנדלען, די קרעמעריי און די פארמיט-
לעריי און די קריכעריי האבען נאך ניט פאר'סמ'ט אין אים דאס
אלט, הייליג בלוט, און דער אלטער, הייליגער וויין האט נאך
ניט אויסגעוועפט זיך אינגאנצען, וועט עס אויך דאס ניי בלוט,
דעם נייעם וויין מאכען קרעפטיגער און וואוילשמעקעדיגער...
ניין, ס'איז ניט קיין „פארם", ס'איז א קולטור-היסטארישע
דראמע... דער פארהאנג הויבט זיך ערשט אויף...

(1910)

וואויללערנער אין בית-הדרש" — איז עס טאקע ניט מער, ווי
„מאמענט-אויפנאמס-ליטעראטור“?

און איז עס טאקע אזוי ווייניג פאר איין דור? ווארים, איד
חזר איבער, די אידיש-ליטעראטור, אין איהר א י צ י ג ע ר
געשטאלט, איז אין משך פון איין דור באשאפען געווארען.
ס'איז אפשר ניט קיין געניאלער דור, ער האט ניט געבויט קיין
כשורה-שלעסער (און — ווער ווייס — אפשר מארגען וועלען זיי
אויפגעבויט ווערען?). ער האט אבער א שטיין צו א שטיין גע-
טראגען, א ציגעל צו א ציגעל — און א פונדאמענט פאר'ן בנין
געמאכט. מארגען אדער איבער-מארגען, אז דער גאון (אויף
פרצ'ס לשון: „דער פראפעט“) וועט קומען, וועט ער ניט דארפען
אנהויבען פון אנהויב, ער וועט אויפשטעלען גלייך די ווענט —
און, אינאיינעם מיט זיינעם, וועלען דאן אויך אנדערע, פריערדיגע,
קלענערע, נעמען אויף זיי אויסגעקריצט ווערען...

„איין אלט, דאס עלטסטע פאלק, און א יונגע, די יונגסטע
ליטעראטור“ — דאס איז שוין געזאגט! דאס איז אבער ניט קיין
„טראגיקאמעדיע“, ווי פרץ מיינט, דאס איז א לעבענספולע
דראמע, — א דראמע, וואס ניט איין מאל האט זי זיך שוין
אפגעשפילט, און ניט איין מאל נאך וועט זי זיך אפשפילען אין
דער געשיכטע פון פעלקער און קולטורען! שוין ניט איין מאל זיי-
נען „גרייזגראע לייט“ צו „קינדער“ אין חדר אריין געגאנגען. און
אויב זיי האבען פון די „קינדער“, פון די „יונגע“ געהאט זיך וואס
אפצולערנען, האבען זיי זייער גיך איבערגעיאגט די יונגע. מיט דעם
יונגען בלוט האבען זיי אפגעפרישט און אויפגע-
וועקט איין זיך דאס אלטע, דאס טיפ-
ווארצלעלדיגע, — און ניט געהאט זיך וואס צו שעמען
גיין צו די יונגע.

און אויך מיר האבען זיך ניט וואס צו שעמען דערמיט. בפרט,
אז בנוגע צו עסטעמישער (ניט עמישער) ליטעראטור זיינען מיר
גאר ניט אזוי „אלט“, כ'מיון, גאר ניט אזוי געניט. טאמער האבען
מיר אמאל געשאפען עפעס גרויסעס און אייביגעס אין דעם פרט,
האבען מיר דערנאך אזא לאנגע צייט געלעבט מיט זכות אבות „על

אויס. ער רעכענט זיך ניט: דאָס איז שוין אַליין אַ היבשע ציפער. און די ציפער וואָס ער ברענגט, זיינען ביי אים אויך קלענער, ווי זיי זיינען... „דער קיעווער שלום-עליכם (האַט געגעבען) דעם קאַמיר-וואַיאַזשער, דעם נאַאיר-נאַריש-איבערקלוגען פּרנסה-זוכעדיגען איבערוידלער פון דער קליינער אין דער גרעסער דער שטאַט אַריוו, און אנטפלעקט טביה דעם מיליכיגער'ס טראַג-קאַמעדיע.“ דאָס הייסט, שטעלען די ציפער ניט איינע לעבעז, נאָר איינע אונטער דער אַנדערער: ניט 111 — הונדערט עלף, נאָר 1+1+1=דריי. ס'איז אַ פאַלשער חשבון. הינטער שלום-עליכם'ס געשטאַלטען, וועלכע זיינען, אגב, מער ווי די דריי מינים, וואָס ווערען דערמאָנט ביי פּרצ'ו, — הינטער שלום-עליכם'ס געשטאַלטען שטייט שלום-עליכם אַליין. דאָס איז אַ גאַנצע וועלט — געזען מיט די אַייגען, און געזען, דורך דער אייגענער נשמה. נעמען אַ שרייבער און צעטיילען אים צוויי שטען זיינע העלדען — הייסט טאָן דאָס, וואָס די פאַלשע מוטער האָט מיט'ן פּרעמדען קינד געוואָלט טאָן...

אויך מענעדעלען איז איינג אין די דריי שורות, אין וועלכע פּרץ האָט אים אַריינגעשפּאַרט. מענדעלע איז נאָך עד היום דער איינציגער, וואָס ביי אים איז ניטאָ (ווען מען זאָל ניט רעכענען די ערשטע צופעליגע זאַכען זיינע) קיינאין פּרעמדע שורה. ער איז דורכום — ער. „די ניט דיפערענצירטע מאַסע!“ — אַבער דאָס הייסט: גענומען אַ הויפּען ערד, אין פּורם עם אַריינגעטאָן, — און ס'איז אַרויס אַ מענש מיט אַ גוף און אַ נשמה! צענויפגעשארט זעמדעלאַך — און געמאַכט דערפון עפעס נאַנצעס, פעסטעס, אַרגאַנישעס! דאָס זיינען ניט „אידען און אידענעס“, דאָס איז אַ דור, אַן עפאַכע, אפּשער אַ פּאַלקס... דאָס קלאַסישע, דאָס אייביגע אין מענדעלען וועט מען ערשט שפּעטער דערפּילען ביז'ן סוף, ווען מען וועט זיך מער אַפּ-רוקען פון אים און ניט קוקען אַזוי אויף זיין הילוך...

און די שפּעטערדיגע, די, וואָס פּרץ רעכענט זיי אַלעמען צו (איד ווייס ניט פּאַרוואָס) צו דער „רעוואָלוציע פון

קינמאל ניט זיכער אין זיך און זיינען אויף אלעמען ביז און מ'זעט אויף זייערע ליפען ניט קיין געטריי-גלויביגען שמייכל, און אויף „יונגע“, וואס אויב זיי ווערען ניט אלט, אויב זיי האבען נאך דעם מוט צו גלויבען אין זיך, באגעגענט מען זיי מיט שפאט און מען שפייט אויף זייערע צארטע, נאך-וואָס אויסגעשפראַצטע, פליגלען, ווייל... זיי זיינען ניט קיין אַדלערס! אַט דאָס איז די מאַראַלישע אַטמאָספּערע, וואָס אַרום דער אידישער ליטעראַטור! און דאָך... און דאָך זעט, סאַר אַ שטרעקע זי האָט דורכגעמאַכט! פון אַמ"ד'ס מעשה'לאַך — ביז צו פרצ'ס „געשיכטען“! „מכירס-יוסף“ — און די „נאַלדענע קייט!“ אַדער — די דאָזיגע עקען האַלטען מיר נאָך ביידע אין די הענט — זיפערט און... בערגעלאָסן! אליקום צונזער — און דוד איינהאַרן!*) „ווי שוואַמען נאָך אַ רעגען“, ווייזען זיך יונגע, נייע טאַלאַנטען... ווער האָט דעם רעגען געזען? ווער האָט דאָס פּוסט און וויסט פּעלד אונזערס באַוואַסערט? צי איז פאַר טאַג, ווען מיר האָבען נאָך געדרימעלט, אַ טוי פון הימעל אַראַפּגע-נידערט?

כמעט אלע אידיש-שרייבער זיינען געקומען און קומען צו אונז פון „פּאָלק“, — ניט פון „וועלט-פּאָלק“, נאָר פון יענער מאַטעריעל און נייסטיג-אַרימער פּאָלקס-מאַסע, וואָס ניט נאָר די אייראָפּיאַר-שע, אויך די אידישע קולטור, די אידישע טראַדיציע, איז איר אין משך פון צענדליגער און הונדערטער יאָרען געווען פרעמד, פון יעדער מאַסע, וואָס אַמסטערדאַם, פּאַלעסטינע, אַרגענטינע, ראַטשילד פון פאַרזי, לוצאַטי פון רוים, און די אלע אַנדערע וועלט-זאַכען, וואָס פּרץ דערמאַנט, און איר היים איז „דאָס וואַלינער, ליטויער און פּוילישע קליינשטעטל“. אין דאָזיגען קליינשטעטל — ניט אין דער גרויסער „וועלט“ — זיינען די אידיש-שרייבער אויסגעוואַקסן סען — און דאָך האָבען זיי עס איבערגעוואַקסען! יע, איבערגע-וואַקסען! אפילו דאָס, וואָס פּרץ רעכענט אויס אין זיין אַרטיקעל, „וואָס פּעלט דער אידישער ליטעראַטור?“ איז מער פון „וואַלינער, ליטויער און פּוילישע קליינשטעטל“. און ניט אלץ רעכענט ער

*) געשריבען אין יאָר 1910.

און ער שלאגט זיך דורך, אָט דער קוואַל. און ס'איז טאָקע
 נאָר ניט בדרך הטבע... אומשטיינס געזאָגט, וואָס פאַר אַ כחות די
 אידישע ליטעראַטור האָט פאַרמאָגט נאָך דאָ גאָר ניט לאַנג? אַ
 ליטעראַטור מוז דאָך פריער ווי אַלץ האָבען מ אַר אַ ל י ש ע
 כחות: צוטרוי צו זיך, גלויבען אין דער צוקונפט, אַ וואַרצעל און
 אַ אַנהאַלט אין דער פאַרגאַנגענהייט... האָט עס די אידישע ליר
 טעראַטור געהאַט? איד רעד שוין ניט וועגען צוטרוי, גלויבען.
 ליבע, — האָט די אידישע ליטעראַטור געהאַט כאַטש אַ כ ט ו נ ג
 צו זיך אַליין? האָט זי דען ניט געפילט, אַז נור פון רחמנות וועגען
 לאַזט מען זי „זשווען“ אויף דער וועלט? פון דער ווייבערשער
 שול האָט זי זיך אויפ'ן שול-הויף אַראָפּגעלאָזט, פון דאָרט — אין
 מאַרק אַריון, צו מאַרק-מענשען, און אַז עס האָבען זיך געטראַפּען
 פרומע לייט, גוט-הערציגע, האָבען זיי ניט גענומען זי צו זיך, ווי אַ
 מוטער, ווי אַ שוועסטער, נאָר, ווי אַז עלענדע יתומה, האָבען איר
 אַלטע, אַפּגעניצטע, צעריסענע קליידער געגעבען (געשענקט)! און
 מיט די פון זייער טיש אַראָפּגעפאַלענע ברעקלאַך גענערט... אין אַזאַ
 מצב האָט זי מענדעלע דערזען — און דאָך האָט זי אים פאַר-
 כישופ'ט! עפעס אַ באַהאַלטענער חן איז אין איר געלעגען און
 פון אונטער די לאַטעס און שמאַטעס שטיל אַרויסגעקוקט... מענדע-
 לע האָט עס דערזען, און ס'איז דורך אים אַנטפּלעקט געוואָרען
 פאַר דער וועלט...

נאָר אפילו איצט, ווען ס'איז שוין אַנטפּלעקט געוואָרען, —
 וואָס פאַר אַ מאַראַלישע כחות האָט אין זיך איצט די אידישע ליר
 טעראַטור? אויף וואָס און אויף וועמען שטיצט זי זיך? אויף אַז
 עס-האַרצישער, אַרימער און דערשלאָגענער, מאַסע, אויף אַ מאַסע.
 וואָס ניט נאָר צו מאַדערנער קונסט, אפילו צום „ביט“
 (צו מיליע-שילדערונג) אין „שטיוועל מיט קאַלאַשען“ איז
 זי ניט דערוואַקסען! אויף אַ הייפּעל עקסטערענס, אויף
 אַ הייפּעל צערודערטע און צעטומעלטע, האַלב-הונגעריגע,
 האַלב-אינטעליגענטע! אויף „אַלטע“ (צווישען די „יונגע“
 זיינען אויך פאַראַן אַלטע), וואָס שרייבען מיט דעם גיפּט
 פון פאַרצווייפלונג און מיט אַ שרעק פאַר'ן מאַרגען, וואָס זיינען

היינט אזוי און מאַרגען — אַנדערש, ביי איינעם אַזאַ, ביי דעם אַנדערען — אַן אַנדערע... „קונסט איז סוביעקטיוויטעט“; אָבער ניט נאָר נאַציאָנאַלע, נאָר אויך — און פריער ווי אַלץ — „אינדי-ווירדעלע“ סוביעקטיוויטעט. יעדע איינציגע פּערזענליכקייט טראָגט אין זיך די נאַציאָנאַלע פּערזענליכקייט, זי שאַפט אָבער, אויב זי האָט אין זיך אַ שאַפּענדיגע קראַפט, אַ סינטעזע צווישען זיך און דער נאַציאָנאַלער נשמה. נאַציאָנאַלע פּערזענליכקייט, ניט דורכגעלויבטען און ניט דורכגעלייטערט דורך אַ וועלכע עס איז איינציגע פּערזענליכקייט — איז אַן אָבסטראַקציע. און אויב עס לאָזט זיך רעדען וועגען „עצם ענין“ פון אידישקייט, איז עס, יעדענפאַלס, אַ זאך, וואָס איז אונטער אונזער באַוואוסטזיין, אַ זאך, וואָס מיר האָבען פאַר איר קיין ווערטער ניט, וואָס יעדער דור און יעדער איינציגער מענטש אינדיווידוואַליזירט זי, לעבט זי איבער אויף זיין אייגענעם אופן, לעבט זי איבער אַן וויסען און אַן חשבון... קאָן מען דען מאַכען אַזאַ זאך פאַר אַ קריטעריום אין דער קונסט? אַז פאַר דעם אליין האָבען מיר קיין קריטעריום ניט!

„צוריק צו דער ביבעל!“ צום ס ט י ל פון „ביבעל“? דאָס זאָגט ניט פּרץ. צום גייסט פון דער „ביבעל“! אָבער פון וועל-כער? פון דער, וואָס אידען האָבען אויפ'ן באַרג סיני גענומען אָדער פון דער, וואָס מיר האָבען אין חדר געלערנט — „חומש מיט רש"י“? אין וועלכער „שולמית“ זיצט די „אידישע“ נשמה — אין דער, וואָס איז געווען „די שענסטע פון אַלע פרויען“, אָדער אין דער, וואָס איז ניט מער ווי אַ משל אויף דער כנסת-ישראל?

ד.

ניין, אידער קומען צו דער אידישער ליטעראטור מיט אזוינע אומבאַשטימטע פאַדערונגען, איז שוין גלייכער לאָזען איר גיין איר וועג. דער עיקר איז, זי זאָל ג י י ז, זי זאָל זיין ניט קיין „שטייענדיג וואסער“, נאָר אַ קוואַל, וואָס פון אונטער דער ערד מוז ער זיך אַ וועג דורכשלאָגען, אַ וועג דורך זאַמד און שטיינער...

דאָד ווען עמיצער זאל קומען, ווי משה, מיט'ן שטעקען, און באפוילען: „עפען דיין קוואַל!“ ווען עמיצער זאל אונז ברענ-גען צו זיין באַרג סיני און, מאַכענדיג „הר כנגית“, זאל ער זאָגען: „אַט איז די תורה, נעמט זי!“ — וואָלט עס געווען ניט קיין נויטיגע, אָבער אַ שיינע, אַ וואונדערליכע זאָך. די תורה וואָלטען מיר ניט גענומען (אַ תורה גיט מען זיך אַליין, מען נעמט זי ניט); אָבער כורעים וואָלטען מיר געפאלען פאר דעם מענשען, וואָס האָט אַ תורה און איז אזוי שטאַלץ ביי זיך, אַז ער וויל ז י י ז תורה מאַכען פאר אַ ל ע מ ע נ ס.

די תורה, מיט וועלכער י. ל. פּרץ איז געקומען צו אונז דאָס מאָל, איז, צום באַדויערען, געשריבען אויף אַן אָפּגעריבענעם פאַר-מעט, די אותיות זיינען מטושטש, קוים וואָס מען באַמערקט זיי... טראַדיציע איז ווידער אמאָל טראַדיציע... מען האָט שוין ניט איין מאָל גערעדט און געשריבען וועגען דעם... אָבער וואָסער „טראַ-דיציע“? משה רבינו'ס? ישעיה הנביא'ס? ר' יוחנן בן זכאי'ס? דעם ווילנער נאונ'ס? דעם בעש"ט'ס? אָדער אַהר-העמ'ס? „צוריק צו דער ביבעל!“ רופט פּרץ. נאָר „צוריק צו דער ביי-בעל הייסט ניט: בלייבען שטיין ביי דער ביבעל“... היינט וואו זאָל מען שטיין בלייבען? ערגעץ „ניט שטיין געבליבען“, „ניט סטאַ-טיש, נאָר דינאַמיש“. אָבער די „דינאַמיק“, די „באוועגונג“, וואָס האָט געשאַפען איין מאָל „שולמית“, האָט אַן אנדערש מאָל גע-געבען אונז „פּיסקע דעם קרומען“. היינט פאַרוואָס איז „פּיסקע“, וואָס איז אַ טייל פון דער „באוועגונג“, אויך ניט אַ טייל פון דער „טראַדיציע“? רות איז מער אַן אייביג ווערק, ווי „דאָס שטעטעל“ פאַרוואָס אָבער איז אין רות מער „אידישע“ נשמה, ווי אין „שטעטעל“? וואו איז דאָס קריטעריום? וויבאַלד די „אידישע נשמה“ איז אַ זאָך, וואָס „באוועגט זיך“ און „אַנטוויקעלט זיך“, היינט וואו איז דער פעסטער פונקט, פון וועלכען די אידישע קונסט-פראַבלעם דאַרף באַטראַכט ווערען? „די עטיש-פּילאָזאָפּישע באַלייכטונג!“ אָבער די „עטיש-פּילאָזאָפּישע באַלייכטונג“ איז

זאנער. אזוינע פראגען מוזען באשלאסען ווערען איינשטימיג; דער איינשטימיגער באשלוס איז נאך ניטא. ע ר ו ע ט ק ר מ ע ז — יעדער טראט, וואס די אידישע ליטעראטור מאכט אין דער טיף און אין דער ברייט פון לעבען, איז א טראט צום דאזיגען באשלוס, צום דאזיגען נאציאנאלען „תנוכת-הבית“ — ווען די אידיש-ליטעראטור וועט זיך איינפלעכטען אין דער „גאלדענע קייט“. דערווייל איז זי א ר י נ ג, וואס ליגט אן א זייט פון דער גרוי-סער, בלוט-געהייליגטער און צוקונפט-גע'חלומ'טער, קייט, וואס ליגט און ווארט ביז די צייט וועט קומען און ס'וועט ווערען א טייל פון גאנצען. קיינער ווייס ניט, ווען די צייט וועט קומען. „מיט דער צייט“. און אפשר וועט פלוצלונג, ווי די זון אין אנהויב פרי-לינג, זיך א ליכט באווייזען, א גאון, וואס ווייסט ניט פון פאמעד לער. — פון טריט ביי טריט גיין, וואס היפט איבער דורות און שטרעקעס און קערט איבער מיט איין מאל, מיט איין מאד פון זיינע פלינגען, עטליכע בלעטער אין דער געשיכטע... אפשר וועט ע ר קומען באלד... און אפשר שפעטער... מען קאן א י מ ניט פארויסזען, אויך ניט אויפהאדעווען. א וואונדער, א נס טרעפט, ווען ע ר קומט. זייער זעלטען טרעפט עס. דארף מען זיך ניט פארלאזען אויף נסים, נאך גיין בהדרגה, בדרך הטבע, מיט א רואיגען און א גלויביגען הארצען... און ווארטען, ווארטען, ביז ע ר וועט קומען; ווארטען — און בעטען נאט פאר א י מ און גרייט זיי א י מ באגעגענען — מיט א ריינעם הארצען און א ריינעם גלויבען. מיט קולות, מיט בייזערען זיך, מיט „קריטיק“ וועט מען א י מ ניט אראפברענגען.

און אויב ע ר איז שוין דא, מער ניט ער ווייס דעם „וועג“ ניט, וועט ע ר אים אליין געפינען. דעם קינסטלער קאן מען אמאל א פ ה א ל ט ע ז צו זאגען, וואס ער דארף ניט; וואס ער דארף, וועט ער אליין זאגען. די שעדליכסטע זאך אין דער קונסט איז — אפוטרופסות גייסטיגער דעספאטיזם... און „שלאג דעם שטיין, וועט ער געבען וואסער!“ אבער דער קינסטלער איז קיין „שטיין“ ניט, און אויב איר וועט פון אים עפעס „אויסשלאגען“, וועט עס זיין... וואסער; זיין ב ל ו ט גיט ער אונז „מיט גוטען“...

ווייטען, פון דער הויך פון זיין טורם האָט ער אויף דעם טיילווייז
פון אים אליין אנגעהויבענעם, נאָר נאָר ניט דערבויטען בנין
אַ ר א פ נ ג ע ק ו ק ט און דורכגעשטאַכען אים מיט אַ האַרמען
און אַ קאַלטען שמייכעל...

ב.

ווען פּרץ וואַלט זיך ניט שטעלען אויף אַזאַ הויכען — אָון
קאַלטען — פּונקט, ווען ער וואַלט ניט אַראָפּגעקוקט, נאָר געקוקט
אויף אונזער יונגער ליטעראַטור, — געקוקט פון דער דיסטאַנץ,
פון וועלכער מען דאַרף אויף איר קוקען, וואַלט ער זיך געוואונ-
דערט אויף דאָס, וואָס מיר ה א ב ע ז, ניט אויף דאָס, וואָס אונז
„פעלט“.

ער האָט אנטקעגענגעשטעלט דער אידישער ליטעראַטור, דער
א י ד י ש - ליטעראַטור, — דאָס אידיש פּאַלק! דאָס א י י ב י ג
פּאַלק! פאַרשטייט זיך, אַז די אידיש-ליטעראַטור, אַט די יתומה,
וואָס אַקאַרשט האָט מען זי, פון רחמנות וועגען, אין אַ אידישער
שטוב אַריינגענומען און אַביסעל אַרומגעוואַשען, — פאַרשטייט
זיך, אַז די אידיש-ליטעראַטור איז פון אַזאַ אנטקעגענשטעלען
אַרויס א פ א ד ש ע מ ט ע ! „איין אַלט פּאַלק, אַ גלאַנץ-שטראַל-
לענדע פאַרגאַנגענהייט, אַ בלוטיגער, לאַנגער מאַרטירער-וועג צו אַ
פּראַפעטיש גע'חלומ'טער צוקונפּט“... פּאָוואָס שפּיגעלט די אידישע
ליטעראַטור אין זיך ניט אַפּ אַט די שטראַלענדיגע פאַרגאַנגענ-
הייט, אַט די גע'חלומ'טע צוקונפּט? איד וויל ניט אַנרופּען די
ווערק, וואו די פאַרגאַנגענהייט און די צוקונפּט שפּיגעלען זיך אפּשר
אַפּ; ניט וועגען איינציגע ווערק רעדט זיך דאָ, נאָר וועגען דער
ליטעראַטור אינגאַנצען. די אידיש-ליטעראַטור אינגאַנצען גענו-
מען, ראַנגעלט זיך דאָ אַבער ערשט פאַר איר אַרט אין דער אי-
דישער געשיכטע, אין דעם אידישען לעבען; זי האָט נאָר דעם
אַרט ניט איינגענומען. דאָס פּאַלק האָט עס יעדענפּאַלס נאָר ניט
סאַנקציעאַנירט. מען שרייט: יע! פאַראַן אַבער נאָר אויך ניין-

וואס גייען פון איין עק וועלט ביז דער אנדערער, פון דער פאר-
גאנגענהייט אין דער צוקונפט אריין; די ליניעס זיינען אבער
אפגעטיילט, אפגעזונדערט איינע פון די אנדערע. קומען די מיר
טעלע, שטעלען זיך אין מיטען, ציען פּעדים פון איין ליניע און
פון דער אנדערער, פארשפינען און פארוועבען זיי און מאכען א
ג ע י. שאפען אן ארגאניזם... אין אן ארגאניזם זיינען פאראן הער-
כערע און נידעריגערע פונקציעס: די נידעריגערע דארף מען אויך
ניט אוועקמאכען אונטער דער האנט. מען דארף זיי ניט אוועקמא-
כען אונטער דער האנט אפילו דאן — און אפשר דאן דוקא — ווען
די העכערע ארגאנען זיינען אזוי ווי אפגע'חלש'ט...

נאך כדי אויסצומיידען יעדע אומפארשטענדעניש, מוז איד
נאך אמאל אויסטייטשען, אז איד בין ניט קענען „פאדערונגען“
בכלל. עם פארשטייט זיך, אז מען דארף שטעלען פאדערונגען דער
ליטעראטור, אבער א ז ע ל כ ע, וואס זיינען גונע צו דער
אויסענוויינגסטער ריכטונג, צו דער טעכניק, צום מאטעריאל:
דאס אלץ קאן דורך גערעכטער קריטיק געענדערט און פארריכט
ווערען; אין א ג ע ו ו י ס ע ר מ א ס ווענדט זיך דאס אלץ
אן שרייבער. אבער טאלאנט, גאונות — דאס האט דאך קיין
זינען ניט צו „פאדערען“, דאס קאן דאך ניט ווערען קיין פונקט
אין א פראגראם. דאס איז א גאט-זאך. און אז פריץ האט טענות,
וואס ביי אונז איז ניטא, ווי ער מיינט, קיין טראדיציע, קיין פער-
זענליכקייט, קיין אייגענארט, דאס מיינט מען, ניטא קיין אמת'ע
טאלאנטען, (ווארים אמת'ער טאלאנט איז דער טייטש: טראדיציע,
פערזענליכקייט, אייגענארט), הייסט עס, אז ער האט „טענות צו
גאט“.

נאך אויב גאט, אדער איד ווייס ווי איר וועט עם אַנרופען.
האט אויסגעקליבען איינעם פון טויזענטער און געשענקט אים א
פונק, כאטש איין פונק פון זיין גרויסקייט און געבענשט אים מיט
א מינוט, כאטש מיט איין רגע פון זיין אייביגקייט, און יענער האט
אנגעשריבען א שיינע זאך, א גוט וואָרט געזאָגט, — דארפען מיר
עס טייער האלטען... פריץ האט עם דאס מאל ניט געטאן... פון

פיס, קאנען קומען צו אזא מין רעיון : ווי באלד אז דאס, וואס מיר פארמאגען, איז גארנישט אדער כמעט ווי גארנישט, ווי באלד אז אפילו ווענען מענדעלע'ן רעדט זיך ווי ווענען „מענדעלע א י ז א ד ע ס“ און שלום-עליכם איז „שלום-עליכם ד ע ר ק י ע ו ו ע ר“ פון קיעוו; ווי באלד אז פון די, וואס זיינען געקומען נאך שלום-עליכמ'ען און דינעזאנ'ען, זיינען ווערט מען זאל דער-טאנען זייערע נעמען נאך אש, נאמבערג, וויסענבערג און נאך א פאך בנשימה אחת, וויבאלד, אז די „יונגע“ זיינען ניט מער ווי „וואונדער-קינדער“ אדער פראסט קינדער („אינגלאך“, אויף צייט-לינ'ס לשון), — האבען מיר דאך ניט וואס אָנצואווערען, טא לאך מיר טאקע ארויסקריכען פון „די שטיוועל מיט קאלאשען“, זאגען „זיי געזונט“ דעם „וואלינער, ליטויער און פוילישען קליינשטע-טעל“ און — נעמען זיך קלעטערן אויפ'ן „הויכען פונקט“...

וואס פון אזא „קארטאקען זיך“ קאן ארויסקומען, איז לויכט צו פארשטיין: די, וואס „אין די שטיוועל מיט קאלאשען“, אין טאל פון טאג-טעגליכען לעבען, האבען זיי זיך קוים געהאלטען אויף די פיס, וועלען דא, קריכענדיג אויפ'ן הויכען בארג, פארפרוירען ווערען אינמיטען וועג, אדער אראפשיקלען זיך און... ברעכען! האלז און נאקען...

— זאלען מיר מער קיין צער ניט האבען, וועט מען זאגען: מיט זיי, ווי אז זיי...

— א טעות! די ליטעראטור, ווי א גאנצעס גענומען, דארף האבען אויך מיטעלע טאלאנטען! אין א טעמפעל זיינען פאראן אי כהנים, אי משרתים. די גרויסע ב ו י ע ז נייע פעסטונגען אין דער ליטעראטור, די „קליינע“, היטען זיי; די ג ר ו י ס ע שאפען נייע אידעען, נייע פארמען, די קליינע פארשפרייטען זיי: ניט נאך די וויסענשאפט, אויך די קונסט האט אירע פאפולאריזאטארען. און דוקא פאר דער טראדיציע, דער מסורה, דער גאנצקייט פון דער ליטעראטור זיינען די מיטעלע, די מיטעלמע-סינע זייער ניצליר, די גרויסע נייען יעדערער אין זיין וועג, זיי ציען דורך ל י נ י ע ס איבער דער ליטעראטור, ליניעס, —

פארגאנגענהייט, נאך זיך אליין, ניט דעם פאלקס, נאך זיין איי-
גענער נשמה. ווארים זי געהערט אים ניט ווייניגער, ווי ער —
איר. און דער, וואס האט נ י ט אין זיך אינעווייניג דעם
פאלקס נשמה, דעם פאלקס ירושה, — און מיט מיטעלמעסיגע טא-
לאנטען טרעפט זיך עס זייער אפט, — ד ע ר, ווען ער וועט זיך
נעמען פאר „טראדיציע“. וועט ער ווערען א ק ב ר ו ת - מ א ז.
וועט ער זיך אומפירען מיט אן א ר ו ז, און וועט אונז ווייזען,
אנשטאט דער נשמה, דעם סקעלעט פון פאלק. ער וועט אויף זיך
ארויפציען א שלייער פון ראמאנטיק, אבער ס'וועט זיין „ארויפ-
געצויגען“, ניט מער... בעסער זיין געטריי זיך און ניט דער טרא-
דיציע, איידער — דער טראדיציע און ניט זיך. בעסער אן איי-
גענע רגע, ווי א פרעמדע אייביגקייט.

פּרצ'ס רופען צו „טראדיציע“, צו „אייביגקייט“, צו „פערזענ-
ליכקייט“ און צו אנדערע גוטע זאכען איז, ווי א ל י ט ע ר אָד
ר י ש ע ר „א נ י - מ א מ י ז“, זייער וויכטיג, און עס וואלט
געווען גוט, ווען אויך אנדערע גרעסערע דיכטער אונזערע וואלטען
פון צייט צו צייט דערציילט אונז, וואס זיי „פאדערען“ פון דער
ליטעראטור. פארראסיג איז, וואס פרץ האט עס געשריבען ניט
אין א „לירישען“, נאך אין א „פראגראמאטישען“ טאן... „וואס
פעלט אונזער ליטעראטור?“ — אז מען שמעלט אזא פראגע, מיינט
מען מיט'ן ענטפער צו פועל'ן, אז דאס, וואס פעלט, זאל באשאפען
ווערען. מיט דעם ענטפער, וואס פרץ גיט, קאן אבער פארמערט
ווערען ביי אונז, האב איך מורא, די קינסטליכקייט, ניט די קונסט,
די אומפערזענליכקייט, ניט די פערזענליכקייט. א יונגען, נאך ניט
קיין „געשטעלטען“, שרייבער קאן מען שאדען ניט נאך דורכדעם,
וואס מען פירט אים ארויף, דורך פארשידענע היפנאז-מיטלען.
אויף א ש מ א ל ע ז און אן ענגען וועג; מען קאן אים שאדען
אויך דאן, ווען מען ווייזט אים א ב ר י י ט ע ז, אבער א ווייטען, א
פ ר ע מ ד ע ז וועג; ער וועט זיך אומבלאנקען אויף אים, אָנ-
ווערען די כחות און פארקריכען, סוף כל סוף, אין בויבעריק. די
אויטאריטעטישע ביטול-ארטיקלען פון י. ל. פרץ קאנען אויך פירען
דערצו. די יונגע, וואס שטייען נאך ניט אויף די אייגענע

אבער דוקא אַ גרויסער שרייבער דאַרף זיך היטען צו מעסטען
אַנדערע מיט זיין מאָס. דער קונסט־אַלימפּ איז אַ באַרג, וואוּהין
מען קאַן ניט אַרױפֿשליעפֿען דעם ניט־באַפֿליגעלטען;
צוקלעפֿען פֿליגעלען דעם אַנדערען — אָדער אפֿילו זיך — קאַן מען
ניט.

אנב, האָט פֿרײַ די ליטעראַטור די אידישע געמאַסטען מיט
דער מאָס פֿון זיין שטרעבען, ניט פֿון זיין שאַפֿען.
ער האָט געשמרעכט: צו דער „טראַדיציע“, — צום בריק, וואָס
פירט פֿון דער „גלאַנץ־שמראַלענדיגער פֿאַרגאַנגענהייט“ צו דער
„פֿראַפעטיש גע'חלומ'טער צוקונפֿט“; צו „נעמען — און זיך ניט
פֿאַרלירען“; צום „אידישען שטאַנדפּונקט“, צו דער נאַציאָנאַלער
„סוביעקטיוויטעט“ א. א. וו. טיילווייז האָט ער די דאָזיגע צילען
זיינע דערנריכט, — און דערפֿאַר איז ער געוואָרען, וואָס ער איז;
— אָבער ניט מער, ווי טיילווייז! די „פֿאַדערונגען“, וואָס ער
האַט געשמעלט צו זיך אליין, האָבען ניט געהאַלפֿען. ריכטיגער,
די „פֿאַדערונגען“ האָבען זיך באַוויזען ערשט דערנאָך, ווען זיי זיינען
צום טייל שוין אויסגעפֿירט געוואָרען... קייַן דיכטער שאַפט
ניט לויט אַ פֿראַגראַם; די „פֿראַגראַם“ איז אַ רעזולטאַט
פֿון די כּחות, וואָס זיינען אין אים אינעווייניג באַהאַלטען; ער דער־
וויסט זיך פֿון זיי ערשט דאָן, ווען זיי ווייזען זיך אַרויס.

מיט אַ „פֿראַגראַם“, מיט „פֿאַדערונגען“ קאַן מען ווירקען
אַמאָל אויף דער (אויסענווייניגסטער) ריכטונג, אויף דער טעמע,
אויף דער טעכניק פֿון אַ שרייבער, ניט אויף זיין פֿערזענליכקייַט.
זי קאַן מען באַפֿרוכפֿערען, פֿאַרטיפֿען, ווען... מען טרעפט איר אַן
„איין פֿינטעל“, אָבער דעם „פֿינטעל“ גופּא איר געבען אָדער אָפֿ־
נעמען ביי איר — קאַן מען ניט.

און דאָס, וואָס וועגען דעם רעדט זיך אין פֿרעז'ס קריטיק
פֿון דער אידישער ליטעראַטור, איז שייך צום פֿינטעל...
„טראַדיציע“ — קאַן מען זיך עס אויסלערנען? האָט מען זי —
איז גוט; אויסלייענען זי פֿון אַן אַרטיקעל קאַן מען ניט. טראַד־
דיציע הייסט ניט געטריי זיין דער פֿאַרגאַנגענהייט, נאָר טראַגען
זי אין זיך. דער, וואָס האָט זי אין זיך, איז געטריי ניט דער

III דער הויכער פונקט.

א.

אין זיין ארטיקעל: „וואָס פעלט דער אידישער ליטעראַטור?“
(„דער פריינד“ נומ. 89, 1910) * האַט י. ל. פּרץ געשריבען: „עס
פעלט דער הויכער פונקט, פון וואָנען דאָס אַלץ זאָל געזען ווע-
רען.“ און פּרץ האָט זיך געשטעלט אויף אַט דעם הויכער פונקט
פון דער דאָרט, פון דער הויך אַראָפּ, קוקט ער אויף
דער נייער אידישער ליטעראַטור. אַז מען קוקט פון אייפּעל-טורם
אויף פאַרין, זעהט מען — „גאַנץ פאַרין“; פּרואוּווט פון אַזאָ הויך
קוקען אויף... איישישק, וועט איר איישישיק ניט זען; איר וועט
זען קברים-בערגלאַד... מילכען... און אַט דאָס זעט פּרץ.
אונזער ליטעראַטור איז, אמת, ניט „איישישישק“; זי איז אַ
נרויסער בנין. מען האַלט אים אָבער ערשט אין בויען. קאָז מען
אים שוין דערפאַר גופא ניט צונלייכען צו אַנדערע, שוין מיט אַ
דאָך און מיט טורעמס באַקרוינטע הייזער, און זאָגען: סאַראַ ניר
דערינגקייט! געוויס מוז מען, כּדי צו זען אַ זאָך, שטעלען זיך הער
כער פון איר; ס'דאַרף אָבער זיין אַ געוויסע פּראָפּאַרץ צווישען
דער גרייט פון דער זאָך און דער שטראַלע, אויף
וועלכע מען רוקט זיך אָפּ פון איר. י. ל. פּרץ האָט, רעדענדיג
ווענען דער אידישער ליטעראַטור, די דאָזיגע פּראָפּאַרץ ניט אָפּ-
געהיט, ער האָט זיך געשטעלט צו הויך...

(* אין דער אויסגאַבע פון פּאַרלאַג; אידיש, ניו-יאָרק — באַנד X.

דאס פאלק וועט אנהויבען ארויסגעבען פון זיך א לייטישע, א
„וועלטליכע“ אינטעליגענץ, פונקט ווי עס פלעגט ארויסגעבען אמאל
א פרום אידישליכע אינטעליגענץ. ווארט, בין דאס פאלק, וואס
האט שוין געבוירען י ה י ד י ם - טאלענטען, וועט ארויסברענגען
אויף דער ליכטיגער שיין אויך א קבוץ, א פו ב ל י קו ם, וואס
ווייס צו שעצען די דאזיגע טאלענטען. — וועסטו זען, אז דיין
אומעט איז דער אומעט פון א מענשען, וואס וויל ברענגען די נאולה
פאר דער צייט...

— אלזא, ביזטו מודה, זאגט מוין פריינד, אז ס'איז ניטא
זיך וואס צו וואונדערען אויף מוין אומעט.

— איד האב גארנישט געוואלט, זאג איד, פארטרייבען דאס
וואלקענדל, וואס גייט אזוי צו דיין געזיכט... איד האב נאר גע-
וואלט, עס זאל אביסעל ווערען דורכגעלויכטען פון דער זונשוין.
וואס האט אזוי אומגעריכט פאר אונז אלעמען זיך אריינגעגאסען
איז דער טונקעלקייט פון אונזער לעבען. איד האב געוואלט, אז
דער זויס פון דיין אומעט וואלקענדעל זאל זיך אנהויבען זיל-
בערען...

(פערטאגראד, 1917)

וועלכער איז געווען פריער כמעט איינער אליין, האָט פלוצלונג דערזען אַרום זיך אייניקלאַך מיט אור־אייניקלאַך — אַ גאַנצע משפּחה... וועגען דעם איז אַ סך צו רעדען. דער עיקר וואָס איר האָב דיר געוואָלט זאָגען, מײן פּרײַנד, איז אַט דאָס: דאָרט, וואו עס איז דער מקור און דער שורש פון דער עצם ליטעראַטור אויף אידיש, דאָרט און נאָר דאָרט דאַרפען מיר זוכען אויך די לופט, די אַטמאָספּערע פאַר דער דאָזיגער ליטעראַטור. פון א ו י ב ע ז זיינען ניט געקומען קיין שרייבערס, וואָס קאָנען באַפּרוכפּערען די ליטעראַטור אויף אידיש; פון א ו י ב ע ז וועלען ניט קומען אויך קיין לייענערס, קיין אמת'ע מיטפילערס און מיטשאַפּערס. זיי וועלען קומען פון א ו נ ט ע ז, און קורצע וועלען זיי דאָן, ווען דאָרט אונטען וועט זיך אַ נ ה ו י ב ע ז אַ לעבעז...

— אַבער א „לעבעז“, איראַנזיירט מײן פּרײַנד, האָט זיך שוין אָנגעהויבען: עס רעדען שוין די רעדנערס, די הענט פאַטשען באַוואַ, די רעדעלפירערס פירען און דאָס רעדעל דרייט זיך... — ניין, מײן פּרײַנד, זאָג איר, דו פאַרשטייסט דאָך אַליין, אַז ניט דאָס דאָזיג „לעבעז“ ביז איר אויסען, ניט דאָס לעבעז, וואָס שפּראַצט אַרויס, ווי דאָס גרעזעלע אין פעלד, ביי דעם ערשטן טען פּרילינגס־שטראַל. ביז עס וועט אויפבליען יענעם לעבעז, וואָס איז נויטיג פאַר דער אידישער ליטעראַטור, וועט ד ו י ע ר ע ז — אַזוי ווי עס דויערט ביז עס ווערט צייטיג אַ טייערע פּרײַ...

דאָס פאַלק האָט איצט פּרייהייט פון וואָרט; אַבער דאָס וואָרט איז נאָך נישטאַ. דאָס פאַלק מעג איצט באַפּרידיגען זיינע גייס־טיגע באַדערפענישען, אַבער די באַדערפענישען זיינען נאָך גאָר קליין ביי אים. וואָס ווייטער, אַלץ ברייטער און טיפּער וועלען זיי ווערען. און אינאיינעם מיט זיי וועלען וואַקסען אויך די כחות, וואָס זיינען נויטיג זיי צו באַפּרידיגען. און דער ערשטער פון די דאָזיגע כחות איז... די אידישע ליטעראַטור... גלויב, מײן פּרײַנד, אין די אידישע פאַלקס־כחות, אין דעם אידישען פאַלקס־לעבעז, וועסטו גלויבען אויך אין דער אידישער ליטעראַטור... וואָרט, ביז

היסטאָריקער, ניט קיין עטנאגראַף, ניט קיין פּילאָלאָג, געפינען איצט אין זייערע ווערק? דאָס ביסעל אידיש אפילו אין ביי איי-ניגע פון זיי פאַרדרייט און פאַרדאַרבען: די שפראַך אפילו אין אייניגע פון זיי ניט אָנגעשטאַנען צו נעמען ביי פּאַלק... — און עטינגער'ס משלים? און א. מ. דיק'ס פּאַלקס-מעשה-לעד? קאָז זיך מיין פריינד ניט איינהאַלטען: האַבען זיי איצט שוין נאָר קיין ווערדע ניט?

— אוראי, זאג איר, האַבען זיי א ווערדע, אוראי אין א פאַר-געניגען זיי צו לייענען אויך איצט. אָבער ווייסטו, מיין פריינד, פאַרוואָס? דערפאַר, וואָס עטינגער און דיק געהערען טאַקע צו יענע משכילים, וואָס זיינען געווען ניט נאָר משכילים, צו יענע משכילים, וואָס פלעגען זיך נאָר פאַרגינען אמאָל אַראַפּצולאָזען זיך אין די טיפע ברונעמס פון פּאַלקסשאַפּען. אַט אין מענדעלע מוכר ספרים אויך א משכיל. אויך ער האָט אויפ'ן א ו י ב ע ר פ ל א ד פון פּאַלקס-לעבען געווען נאָר שימעל. אָבער ער האָט טיפּער געגראַבען אין לעבען פון פּאַלק, פון קיבוץ, — האָט ער העכער געשטייגט, ווי אלע אַנדערע... נאָר פאַרוואָס אין מענדעלע געווען אין יענע צייטען א יוצא מן הכלל? ווייל דאָן אין דער פּאַלקס-באָדען, דער איינציגער באַדען, אויף וועלכען עס קאָז ארויסשפראַצען א ליטעראַטור אויף אידיש, געווען נאָר ניט געאַקערט, און נאָר אַזוינע פעטע און זאַפטיגע קערנער ווי מענדעלע'ס האַבען געקאָנט אויפגיין און פרוכטען געבען אויף אַזא ניט צוגעגרייטען באַדען; נאָר רוך וועגען, וואָס זיינען קיין נעם, א חוץ אים, ניט באקאנט געווען, האָט מענדעלע געקאָנט צוקומען צו די פּאַלקס-קוואַלען, וואָס זיינען דאָן נאָר פאַרבאָרגען און פאַרשטעלט געווען... אָבער אַט האַבען די פּאַלקס-מאַסען — פריער אין דער ליטע, שפעטער אין פּוילען — גענומען „אויפ-וואַכען פון הונדערט-יאַהריגען שלאַף“, — און עס האַבען אָנגע-הויבען שלאַגען קוואַלען, וואָס אין משך פון דורות זיינען זיי פאַר-שטאַפט געווען, איין שאַפוננס-כח נאָך דעם אַנדערען האָט זיך אַנט-פלעקען גענומען, איין טאַלאַנט נאָך דעם אַנדערען, אין א פאַר-צענדלינג יאָר אין אויסגעוואַקסען א ליטעראַטור. און איר „זיידע“,

— ניין, ניט קיין מליצה, ענטפער איד, נאך א פשוט'ער
חשבון. די אידישע אינטעליגענץ האט אין דעם הינערפלעט, און
דעם גייסטיגען כח-הקלע, און וועלכען זי האט זיך געפונען, אָנֶר
געוואוירען דאָס געזונט און די לעבענס-פרישקייט, די אידישע
מאָסע און אָפגעשטאַנען, אָבער ניט אָפגעשטאַרבען. די כחות, די
זאָפטען, די שאָפונגס-מעגליכקייטען, וואָס האָבען זיך געקליבען אין
איר, זיינען ניט אַנטפּלעקט געוואָרען, זיי זיינען אָבער ניט גע-
גאַנגען לאַיבור. ביי דער ערשטער מעגליכקייט וועלען זיי, ווי די
זוימען, וואָס זיינען געלעגען אונטער דער אייזיגער שאלעכץ, וואָס
באָדעקט די ערד ווינטער, אַרויסשפּראַצען...

— ווי איד זע, זאָגט מיין פריינד, קאַנסטו, פונקט אזוי
ווי איד, ניט באַניין זיך אָן ליריק...

— ווי ווייט, זאָג איד, דאָס אַלץ איז נאָך באַהאַלטען אינע-
ווייניג, איז עס ליריק. אָבער אינגאַנצען באַהאַלטען איז עס שוין
ניט. צום טייל איז עס שוין אַנטפּלעקט געוואָרען.

— וואו? פרעגט מיין פריינד.

— אין דער ליטעראַטור אויף אידיש, וועלכע מיר פאַרמאַנען.

— איז דען די דאָזיגע ליטעראַטור, זאָגט מיין פריינד, ווי
ווייט זי איז אַ וועלטליכע, געוואַקסען פון
אונטען און פון אינעווייניג, אויב שוין געברויכען
דיין אויסדרוק?

— יע, ענטפער איד, ווי ווייט זי איז גע-
זונט און פריש און לעבענס-פייאיג, איז
זי געוואַקסען פון אונטען און פון אינעווייניג — פון פאַלק. ווי
ווייט זי איז אַנגעטראָגען געוואָרען פון דרויסען, פון
דער פרעמד, מיט זייטיגע כחות, איז זי אָן קראַפט און
אָן זאָפט. נעם די משכילים, וואָס האָבען געשריבען אויף אי-
דיש, די, וואָס זיינען געווען משכילים, און מער גאַרנישט. די,
וואָס האָבען געוואַלט נאָר לערנען דאָס פאַלק, ניט אויך לערנען
זיך ביי אים, די, וואָס האָבען געקוקט אויפ'ן פאַלק, ווי אויף אַ
נעמען, וואָס איז ניט קיין געבער: וואָס איז געבלי-
בען פון זיי? וואָס קאָן אַ געוויינליכער אידישער לעזער, ניט קיין

מיין פריינד א קלאַץ-קשיא, וואָס דו לייגסט דיינע אַלע האַפּענונגען אויף דער „היינטיגער אידישער אינטעליגענץ“?

— אויף וועמען דען אנדערש, זאגט ער, זאָל איד האַפּען? ווער דען אנדערש קאָן שאַפּען אַרום דער ליטעראַטור יענע לופט, יענע גייסטיגע אַטמאָספּערע, אָן וועלכער זי קאָן ניט אויסקומען, ווען ניט די אינטעליגענץ?

— אורדאי, זאָג איד, די אינטעליגענץ; אַבער ניט די, וועגען וועלכער דו רעדסט...

— און וועגען וועלכער רעדסטו? פרעגט נייגעריג מיין פריינד.
— איד רעד וועגען יענער אידישער אינטעליגענץ, וואָס קומט ניט פון אויבען און פון דרויסען, נאָר פון אונטען און פון אינער ווייניג — פ ו ז פ א ל ק... איד רעד וועגען יענער אידישער אינטעליגענץ, וואָס ערשט איצט קומט איהר צייט...

— פאַרוואָס עפעס ערשט איצט? פרעגט מיין פריינד. און וואו איז זי פריער געווען?

— פריער איז זי באַהאַלטען געווען, באַגראַכען צ ע ז איילען טיף אין דער ערד פונ'ם פאַלקסלעבען... געדיינקסטו די אגדה וועגען די אידישע קינדער אין מצרים, וואָס די ערד פלעגט זיי איינשלינגען און ערשט שפעטער, ווען עס פלעגט קומען פ ר י ל י נ ג - ל ע ב, פלעגען זיי אַרויסשפּראַצען פון אונטער דעם ע ר ד ב א ד ע ז אינאיינעם מיט די גראָזען? די דאָזיגע אגדה איז שייך אויך צו אַלע שפעטערדיגע גלות'ן. די לעבענס-זוימען פון גייסט, זיינע געבויר-כחות, ליגען טיף אין דער ערד, אין דער פאַלקס-ערד באַהאַלטען, וואו זיי וואַרטען אויף דער צייט, ווען די זון וועט ווידער אָנהויבען שיינען און וועקען די דרעמלענ-דיגע כחות פון דער ערד... איצט קומט אָן די צייט... דאָס פאַלק וועט פריי אַפּעטעמען, און מיט זיין געזונטען און פרישען אַטעם וועט עס מאַכען פריש און געזונט אויך די לופט, וואָס אַרום...

— נביאות? קאָן זיך מיין פריינד ניט איינהאַלטען.
— ניין, ניט קיין נביאות, ענטפער איד.

— וואָס-זשע, סתם מליצה? ווערט מיין פריינד אַ ביסעל ברונז.

אז ס'וועלען זיין נאך אויך אנדערע, מער פאזיטיווע, רעזולטאטען...

— פון וואנען וועלען זיי זיך נעמען? האט מיר מיינ פריינד נישט געלאזען רעדען. האט דען דער אידישער אינטעליגענט ניט וואו צו שטילען איצט זיין „געזעלשאפטליכען טעמפעראמענט“, וואו צו לעשען זיין דורשט נאך „ארבעט“? ... מער דארף ער דאך ניט. עס איז ניט צו זען, ער זאל באמת האבען קולטור באדערפענישען. א גוטע פארטיי, א „נאציאנאלע“, א „דעמאקראטישע“ פראגראם — דערין נויטיגט ער זיך אפשר; אבער א אידיש בוד, א רעכט אידיש טעאטער — די דאזיגע אלע זאכען זיינען וויכטיג פאר אים, נאך ווי ווייט זיי האבען א שייכות צו דעם אדער יענעם פונקט פון „פראגראם“. וועגען אלגעמיינ-מענשליכע גייסט-פראגען, וועגען שלעכט און גוט, מיאוס און שוין, אמת און פאלש — וויל איך שוין נאך ניט רעדען. א איד א תלמיד חכם פון אלטען דור; א איד, וואס קוקט אריין אמאל אין א „בחינת עולם“, אין א „תניא“ און וואס לערנט תנ"ך ניט פון לשון-קודש וועגען — טראכט נאך אמאל וועגען אזוינע זאכען. א אידישער אינטעליגענט פון נייעם שניט איז פארטון אין „כלל-זאכען“. און פאר דאס, וואס רופט זיך אן חשבון-הנפש, האט ער קיין צייט ניט...

— אבער צי דען ווייסטו ניט, מיינ פריינד, זאג איך, אז גייסט-טיגע קולטור, ווי אלץ, וואס לעבט, — וואקסט-אויס און ווערט צייטיג אין דער שטיל און פארבארגענהייט? זעען מיר דען, ווי עס וואקסען די גראזען, ווי עס וויקלען זיך פונאנדער די בלומען, ווי עס גיסען זיך און מיט זאפט די טייערסטע פרוכטען? — אבער מיר זעען די ערד, זאגט מיינ פריינד, פון וואנען עס זיינען, עס ציען די יניקה אט די גראזען מיט די בלומען, מיר זעען די זון, וועלכע ווארעמט זיי... ביי דער היינטיגער אידישער אינטעליגענץ איז ניט צו זען קיין באדען און קיין באד פרוכפערנדיגע שטראלען פאר קולטור-שפראצונגען — אט פון וואנען עס נעמט זיך מיינ מרה-שחורה...

— פון וואנען נעמט זיך אבער דאס, האב איך געשטעלט

דארף מען מער ניט קיין במקום, קיין סוראנאטען... איצט זיינען
אלע פארטאן אין פאליטיק...

— פארדריסט עס דיר? — שטעל איך אפ מיין פריינד.
— ניין, ענטפערט ער, — פארקערט: בעסער זאל זיין פאלי-
טיק א מאדע, איידער קולטור... אין פאליטיק קאן ע פ ע ס
אויפגעטאן ווערען אפילו דאן, ווען זי איז א מאדע-זאך; קולטור,
ווי א מאדע, איז ניט נאך מאוס און עקעלהאפטיג; קולטור, ווי א
מאדע-זאך, איז טויט. און דאס האט זיך איצט ארויסגעוויזען.
עס איז קלאר געווארען, אז די אלע פריערדיגע רייד וועגען
„קונסט“ און „ליטעראטור“ און „שפראך“ זיינען פוסטע רייד גע-
ווען, גלאט אין דער וועלט אריין... כל-זמן מען האט גארנישט ניט
געקאנט טאן, האט מען גערעדט; איצט, אז מען קאן עפעס טאן,
האט מען אויפגעהערט רעדען אפילו...

— און „תרבות“? — שלאגן איך איבער מיין פריינד זיינע
כעס'דיגע רייד. — „תרבות“ טוט זייער פיל; אין „תרבות“ ניט
ק ו ל ט ו ר ?

— „תרבות“, — ווערט מיין פריינד נאך מער אין כעס, —
איז פ א ל י ט י ק...
— נ א צ י א נ א ל ע פ א ל י ט י ק, פרואוו איך אים פאר-
ריכטען...

— נאציאנאלע פאליטיק, לאזט ער מיך ניט רעדען, איז אויך
פאליטיק. אגב, רעד איך ניט וועגען די, וואס „קולטור“ איז פאר
זיי א „הייליגער חוב“, אז „ענין לאומי“, א מצוה-זאך. איך מיין
די, וואס האבען אלע מאל גע'טענה'ט, אז מען דארף צופרידען
שטעלען די נייסטיגע ל ע ב ע נ ס ב א ד ע ר פ ע נ י ש ע ז
פון דעם אידישען פאלק. און וועגען אט די, זאגן איך, אז זיי הא-
בען גערעדט און גע'פלפול'ט זיך וועגען קולטור און קונסט און
ליטעראטור נאך כל-זמן קיין אנדער טעמע איז ניט געווען. איצט,
אז ס'איז דא אז אנדער ענין, האבען זיי וועגען אט די אלע זאכען
אויפגעהערט צו רעדען: — אגב, דער איינציגער נומער רעזול-
טאט דערווייל...

— וואס צייגט, האב איך געפרואווט אריינשטעלען א ווארט,

— אויף אן אומבאזעצטער וויספע?

— יע, יעדער פון די, וואָס חלומ'ען דעם חלום פון דער איד-דישער ליטעראטור, לעבט אויף א וויסטען אינזעל... אז איד הויב אויף מיין שטים, פארנעם איד ניט קיין אַפּקלאַנג, מיין זיפּן טראַגט אַוועק דער ווינט, און מיין טרער ווערט איינגעזאפט אין זאַמד פון מדבר, וואָס אַרום...

— דו ביזט אַ ליריקער, זאָג איד צו מיין פריינד, — דאָס ווייס איד שוין פון לאַנג. היינטיגס מאַל וואָלט איד וועלען פון דיר הערען קלאַרע און פשוט'ע דייך — פּראָזע. איד וואָלט וועלען וויסען, מיין פריינד, מיט וואָס איז עס איצט, נאָך דער רע-וואָלוציע, געוואָרען ערגער, ווי פריער.

— ערגער, זאָגט מיין פריינד, איז געוואָרען דערטיט, וואָס עס איז שווערער איצט, ווי פריער, אַר י ב ע ר צו ט ר אַ ג ע ז די עלענדקייט, ווארום עס איז שוין ניטאָ איצט מער די טרייסט, וואָס פריער איז געווען. — די טרייסט, אַז שולדיג אין אַלץ זיך-גען די אַוויסענע ווייניגס טע סבות, וועלכע לאָזען דעם פאַלק ניט אנטפלעקען זיין ווילען, זיינע פאַרלאַנגען, און אַזוי וויי-טער. איצט זיינען ניטאָ מער שוין קיין אויסענווייניגסטע מניעות. אַרום קאָכט און רוישט, ווי, „אויפ'ן ים אין א שטור-רעמווינט“. אפילו אין אונזער אידישען געמייזעכץ קאָכט כּלמורלשט און ס'זידט. „נייע זענלען ווערען אָנגעצויגען אויף די מאַסטיבוימער“, „פּאַנעס פּלאַטערען“: מען גרייט זיך אין וועג; אַ ניי לעבען און נייע הימלען גלויבט מען צו זען אין דער נאָנט געוואָרענער צוקונפט... נאָר צי טראַכט עמיצער וועגען צי ד ה ל ד ר ד, וועגען יענער שפּייז, וואָס ליגט באַהאַלטען אין די שפּייכלערס פון גייסט? נייע פּאַרטייען, נייע אָרגאַניזאַציעס ווע-רען באַשאַפען, די אַלטע לעבען אויף; אין דער אייגענער צייט איז אין אונזערע „קולטור-חברות“ און „ליטעראַטור-געזעלשאַפֿט-טען“ טויטער נאָך ווי פריער. ניט נאָר קיין נייע ווערען ניט גע-שאַפען, אפילו די אַלטע שטאַרבען-אַפּ... די „טוערס“ זיינען פּאַר-נומען מיט אַנדערע, בילכערע, זאָבען... פריער איז „קולטור“, „לי-טעראַטור“ געווען במקום פּאָליטיק; איצט איז פּאַראַן פּאָליטיק,

— וואסער פראגע מיינסטו? ווער איך שוין אַביסעל אומ-
געדולדיג.

— איד מיין, זאגט ער, איינפאך, די פראגע פון מיין „קלאס
מענשען“, די פראגע פון דער אידישער ליטעראטור, — און אין
די אויגען ביי אים צינדען זיך אָן פייערלאַך... די ליטעראטור —
דאס איז מיין ע ר ד, דאָס זיינען מינע „פראַוועס“, דאָס, וואָס
גיט מיר ר ע כ ט צו לעבען אויף דער וועלט. און אויב איך
פראגע איז ניט פארענטפערט, הייסט עס, אַז עס איז אָן אַ
תשובה געבליבען מיין „ערד“ און „רעכט“-פראַגע...
— אַבער גאָט איז מיט דיר, — כאַפּ איד אָן מיין פריינד
פאַר'ן אַרבעל, מען מעג דאָך שוין דרוקען אויף אידיש, און קיין
צענוור איז שוין אויך מער נײַטאָ... וואָסער ליטעראטור-פראַגע
מיינסטו?

— איד מיין, זאגט ער, די א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע
פראגע, די, וואָס ניט אנדערע, נאָך מיר אַליין דאַרפֿען פאַר-
ענטפערען. איד מיין די פראגע וועגען דער א ט מ אָ ס פ ע ר ע,
דער לופט, וואָס מוז זיין אַרום אַ ליטעראטור, ווי אַרום יעדען
לעבעדיגען אָרגאַניזם. די דאָזיגע לופט קאָן ניט באשאַפֿען ווערען
דורך געזעצען. עס מוזען זיין מענשען, לעבעדיגע מענשען, וואָס
פילען־מיט און שאַפֿען־מיט...

— ווען האָסטו עס זיך אָנגעהויבען אַזוי נויטיגען אין „מענ-
שען“? — פּרעג איד מיין פריינד, וועלכער האָט, ווי אַלע קינסט-
לער, ליעב צו רעדען תמיד מיט אַ ביטל־שמייכעלע וועגען „המון“.
— איד דאַרף ניט קיין מענשען, פאַרכאַפֿט זיך מיין פריינד,
אַבער איד דאַרף, אַז... זיי זאָלען מיך דאַרפֿען... אַגב, מיט דיין
פראגע האָסטו מיך אַראַפּגעפירט פון וועג... איד ביז איצט נאָך
ניט אויפגעלעגט אַריינצולאָזען זיך אין חקירות. איד רעד, אַגב,
ניט וועגען יעדען איינציגען שרייבער, איד רעד וועגען דער ליטע-
ראטור, איננאַנצען גענומען. אַן איינציגער שרייבער קאָן זיין אפּשר
אַ ראַבינאָן קרוזאַ; נאָך ביז איצט האָבען מיר ניט געהערט פון
אַ ל י ט ע ר א ט ו ר, וואָס זאָל באשאַפֿען ווערען אויף אַן
אומבאַזעצטער וויספּע...

II אין יאר 1917.

מיין פריינד, א שרייבער א אידישער, גייט אום פאר'מרה-
שחור'ט.

— ביזט ברוגז, פרעג איך אים, אויף דער וועלט?

— ניין, ענטפערט ער, מיט זיך אליין בין איך ניט קאנטעט.

עס איז מיר אומעטיג אויפ'ן הארצען...

— איז איצט, זאג איך, א צייט צו טראכטען, וועגען זיך,

— איצט, ווען „וועלטען ווערען חרוב און געבוירען“, איז פֿיין און
שרעק?

— וועגען אָט די „וועלטען“ טראכט איך, זאָגט מיין פֿריינד.

טראכטענדיג וועגען זיי, דערמאָן איך זיך, ניט ווילענדיג, אָן זיך

אליין. איך וויל, אָז די דאָזיגע „וועלטען“ זאָלען זיין מ י י נ ע,

ד. ה., אָז אויך מיט מיינע אויגען זאָל איך זען זייער ליכט און

ציל... איך מוז עס וועלען, וויל נאָר מיט מ י י נ ע אויגען

קאָן איך עפעס זען...

— מיט פ ר ע מ ד ע אויגען, זאָג איך, קאָן קיינער נאָר-

נישט ניט זען.

— אָט דאָס, זאָגט מיין פֿריינד, מיין איך טאָקע... שטעל זיך

פאַר, אויב דו קאָנסט זיך עס פאַרשטעלען, אָז אין רוסלאַנד איז

„געשען“ א רעוואָלוציע, נאָר אידען זיינען, ווי פֿריער, געבלי-

בען אָן רעכט, וועלען זיי פֿילען עפעס א טעם אין דער רעוואָ-

לוציע? אָדער: עס איז אין לאַנד געוואָרען אַן איבערקערעניש,

נאָר פֿויערים האָבען ניט געקראָגען קיין ערד; וועט אַזא מין איך

בערקערעניש עפעס האָבען א ווערדע? מיר דוכט, אָז ניט. אָט

אזוי מוז אויך איך קוקען אויף דער רעוואָלוציע מיט פ ר ע מ ד ע

אויגען, כל־זמן זי האָט מיר מ י י נ פֿראַגע ניט פאַרענטפֿערט...

שאפונגס־פסיכאלאגיע, אז מיר זאלען זיך קאנען דא אויף זיי אפ־
שטעלען.

— אַלזא, מחמת אַט די סיבות (און מחמת דער טראַדיציע
פון דער אידישער קינסטלערישער ליטעראַטור צו האַלטען זיך וואָס
ווייטער פון דער געגענוואַרט), דאַרף מען מיינען, אַז ניט אַזוי
גיד וועט קומען ביי אונז די צייט פאַר די פּרישע קערנדלאַך, וואָס
זיינען פאַרזייט געוואָרען אין דער מלחמה־צייט און וואָס אויפגיין
וועלען זיי ערשט שפּעטער ?

— אַזוי דאַרף מען מיינען.

— קאָן מען זיך דערווייל הייסט עס אָפּגעבען אויך מיט דער
ליטעראַטור, וואָס איז באַשאַפען געוואָרען נאָך פאַר דער מלחמה ?
— געוויס.

(1915)

שניט־ציט — אויך פאר דער אידישער ליטעראטור, פאר דער
אידישער קונסט?

— האפען קאז מען; אבער מען מוז זיין פארזיכטיג.

— ווער מוז זיין פארזיכטיג?

— דער שרייבער פריער ווי אלץ. ער מוז זיך היטען צו
גיין אין פעלד שניידען די תבואה, איידער די זאנגען זיינען זיך
אויסגעשטאנען און צייטיג געוואָרען. וואָס איידעלער אַ פּרוכט איז,
אַלץ מער דאַרף זי האַבען זון. דער נייער ליטעראַרישער שטאַף,
וואָס קלייבט זיך אָן אין דער היים אָנגעברענטער לופט פון דער
מלחמה, איז אַזאַ מיין איידעלע פּרוכט. זי וועט צייטיג ווערען
ערשט דאָן, ווען זי וועט אַריינזויגען אין זיך גענוג ל י כ ט.

— און דערווייל?

— דערווייל ליגט אין איר גרויסער מעלה — אין איר פריש־
קייט — אויך אַ גרויסער חסרון: איר רויקייט. מען דאַרף
האַבען צו איר זייער שטאַרקע ציין און זייער אַ געזונטען קינסט־
לערישען פאַרדייאונגס־אַרגאַן...

— און ליריק? מיר האַבען געזען, אַז אונזער לירישע
פּאַעזיע איז גראַד מסוגל צו פּרישע מאַדערנע שטאַפּען. אפשר
איז צו וואַרטען, אַז עס וועט אויסוואַקסען ביי אונז אַ מלחמה־
ליריק?

— גראַד האַט די מלחמה־ליריק אין דער אַלגעמיינער ליטע־
ראַטור אפילו זייער אַ קליינעם ווערט: צופיל מישהן זיך אַרײַן
אין איר אַנדערע, זייטיגע עלעמענטען.

— עס זיינען דאָד פאַראַן אַבער איינציגע לירישע מלחמה־
זאַכען, וואָס וועלען ב ל י ב ע ז אין דער ליטעראַטור?

— ביי אונז איז ניט צו וואַרטען אפילו אויף ג ע צ י ל־
ט ע אַזוינע זאַכען.

— מחמת מיר זיינען ניט קיין מלחמה־פּאַלק? ניט קיין
מלכה־פּאַלק? מחמת אונזער מלחמה־ליריק וואַלט אייגענטליך
געקאָנט זיין גאָר אַ אַנטי־מלחמה־ליריק?

— מחמת סיבות, וואָס ליגען שוין צו ווייט פון דער ריינער

— לויט איר אינעווייניגסטער אידעע. איר פארקערפערונג
אבער, איר קינסטלערשער לבוש איז גענומען ניכער פון נעכטען,
איידער פון היינט...

— איז דאס אפשר כאראקטעריסטיש בלויז פאר דעם ערש-
טען, פאלקסטימליכען, „פאלקלאדיסטישען“, פעריאד פון דער אי-
דישער ליטעראטור, אבער ניט פאר דער נייער, מער „אינטעלי-
גענטישער“, פ ר צ ' י ש ע ר, ריכטונג?

— ניין, דאס איז ריכטיג אויך בנוגע צו פרעז' און צו די,
וואס שטייען „נאנט“ צו אים. אויך פריצ'ס שאפען איז אלץ
ווייניגער פראבלעמאטיש, וואס מער עס נערט זיך פונ'ם
פארצייטיגען אידישען לעבען, די ראמאנטיק פון זיין „חסידיש“
און זיינע „פאלקסטימליכע געשיכטען“ וועקען ניט אזוי שטארק
אין לעזער יענע ספקות, יענע אומזיכערקייט, יענעם שוועבען צווי-
שען קונסט און... קונסטעקספערימענט, וועלכע עס רופען ארויס
זיינע מאדערנע און מאדערניסטישע זאכען.

— און ווי האלט עס מיט די יונגערע אידישע שרייבער ?

— אז מען זאל פון דעם דערמאנטען שטאנדפונקט פאר-
גלייכען איינע מיט די אנדערע די ווערק פון דעם גרעסטען טייל
יונגערע אידישע שרייבער, וועט מען קומען צו די זעלביגע רע-
זולטאטען.

— הייסט עס, אז חוץ דעם ביסעל ליריק און קלענערע דער-
ציילונגען פארמאגען מיר נאך ניט קיין אידישע ליטעראטור, וואס
זאל זיין קינסטלעריש און דערביי מאדערן ?
— אזוי ווייזט עס.

— איז ניטא גאר קיין האפענונג אויף א מאדערנער,
קינסטלערשער אידישער ליטעראטור ?

— האפענונגען זיינען פאראן. און זיי הויבען שוין אן אפילו
מקום צו ווערען.

— דער מאדערנער קינסטלערשער ראמאן האלט ביי באשא-
פען ווערען.

— קאן מען, אלזא, האפען, אז די נייע תקופה, וואס וועט
אנטשטיין נאך דעם גרויסען קריג, וועט זיין א נייע צייט — א

מענדעלע'ס שאפען אין אזוינע צוויי טיילען, וועט זיך ארויסוויי-
 זען, אז וואס מער אין א זאך איז פאראן ע ר א י נ ע ר ו נ ג,
 וואס מער עס רעדט זיך דארט וועגען דעם, וואס פאר דעם בא-
 וואוסטזיין פון פארפאסער אליין איז עס שוין געווען א זאך פון
 נעכטען, — אלץ מער איז פאראן דערין דאס, וואס איז ווערט
 אנגערופען צו ווערען קונסט; פארקערט, כאפט זיך אריין אין א
 ווערק צו אים עפעס א צייט-מאטיוו, עפעס א ווינטעל פון דער
 געגענווארט, הויבט איר גלייך אן צו עטעמען מיט דער לופט
 פון פובליציסטיק, פון די דאקטיק, פון — „ניט דאס בין איד אוי-
 כען“... „שלמה ר' חיימ'ס“ און „דאס ווינשפינגערל“ זיינען די
 בעסטע, די קינסטלערישסטע ווערק מענדעלע'ס ניט נאר דערפאר,
 ווייל זיי זיינען די לעצטע און ממילא די צייטיגסטע ווערק זיינע;
 זיי שטייען העכער פון אלע אנדערע ווערק מענדעלע'ס אויך דער-
 פאר, וואס זיי האבען צו טאן דערהויפט מיט זאכען, וואס זיינען גע-
 ווען אמאל און איצט זיינען זיי ניטאָ, אָדער גלייך ווי ניטאָ; הויבט
 ר' מענדעלע אָן טאָקע אין דעמזעלביגען ו ו י נ ש פ י נ ג ע ר ל
 צו רעדען וועגען דעם, וואס ס'איז פאראן איצט, וועגען דעם,
 וואס האָט נאָך וואַרצלען טיפע אין דער געגענווארט, אזוי
 שטאַרקט זיך אויך דאָ אין אים גלייך דער פובליציסט איבער
 דעם קינסטלער, און דער אומרואיגער בייזער סאַטיריקער — איי-
 בער דעם רואיגען, געלאַסענעם, שמייכעלדיגען הומאַריסט.

— און די ליטעראטור, וואס „נאָך“ מענדעלע מוכר ספרים?

— ...איז ניט אַרימער אין אזוינע ביישפילען. מיר האָבען

שוין דערמאָנט פריער שלום-עליכמ'ס צייט-ראַמאַנען: זיי זיינען
 ניט קיין אויסנאָם. וואָסער ווערק שלום-עליכמ'ס איר וועט נע-
 מען, וועט איר זען, אָז וואָס ווייטער עס איז פון די נייע, מאַר-
 דערנע אידישע לעבענס-פאַרמען, אלץ נענטער איז עס צו קונסט.

— און פארקערט?

— און פארקערט.

— איז דער אויסגעצייכענטער מנחם מענדעל מיהופעץ דען

ניט קיין שטיק אידישע געגענווארט? טרעפט דען ניט די דאָזיגע
 קינסטלערישע קאַריקאַטור אויך דעם מאַדערנסטען אידען?

ו ו ע ר ט ע ר ס ד אן נ י ט ג ע ו ו ע ז ק י י ז ט י פ י ש ע ה ע ל ד ע ז פ ו ז ד ע ר
 צ י י ט ? א ו ז ד א ד א י ז „ ו ו ע ר ט ע ר “ א ק ו נ ס ט ו ו ע ר ק , ו ו א ס ע ד ה י ו ז
 פ א ר ש א פ ט ע ס א ו ז ו ע ס ט ע מ י ש פ א ר ג ע נ י ג ע ז . א י ז ד ע ר ק י נ ס ט ל ע
 ר י ש ק י י ט פ ו ז א ז ו י נ ע מ א ד ע ר נ ע ר א מ א נ ע ז , ו ו י ד י , ו ו א ס ע ס ה א ט
 ג ע ש א פ ע ז , א ש ט י י ג ע ר , ס ט ר י נ ד ב ע ר ג , ק א ז מ ע ז צ ו ו י י פ ל ע ז ; א ב ע ר ד י
 ד ר א מ ע ס פ ו ז א י ב ס ע ז ! ד ע ר ק ו נ ס ט ו ו ע ר ט פ ו ז ד ע ס מ א ד ע ר נ ע ס ר א
 מ א ז א י ז ד ע ר ה י י נ ט י ג ע ר ר ו ס י ש ע ר ל י ט ע ר א ט ו ר א י ז א ו י ד
 ז י ע ר א מ ס ו פ ק ' ד י ק ע ר ; א ב ע ר „ א נ נ א ק א ר ע נ י נ א “ ! ד י נ א ו ו ע ל ע ז
 פ ו ז ט ש ע כ א ו ז ! א ו ז א י ז ד ע ר א י ד י ש ע ר ל י ט ע ר א ט ו ר ? ס ק י צ ע ז א ו ז
 נ א ו ו ע ל ע ז , ו ו א ס ה א ב ע ז א מ א ד ע ר נ ע ס א י נ ה א ל ט א ו ז ז י י נ ע ז ד א ד
 ק י נ ס ט ל ע ר י ש , ק א ז מ ע ז ג ע פ י נ ע ז ב י י א ו ז , א ב ע ר ג ר ע ס ע ר ע ו ו ע ר ק
 פ ו ז ה י י נ ט י ג ע ז ל ע ב ע ז , ו ו א ס ה א ב ע ז א ק י נ ס ט ל ע ר י ש ע ב א
 ד י י ט ו נ ג , ז י י נ ע ז ב י י א ו ז א ו י ס נ א מ ע ז .

— ק א ז מ ע ז ד ע ז מ ע ס ט ע ז ד י י ו נ נ ע א י ד י ש ע ל י ט ע ר א ט ו ר מ י ט
 ד ע ר מ א ס פ ו ז ד ע ר א י י ר א פ ע א י ש ע ר ? א י ז ע ס ד ע ז נ י ט ק י י ז פ א ל
 ש ע — א ו ז ד ע ר צ ו נ א ד א ז א פ ג ע נ י צ ט ע — מ א ס ?

— מ י ד מ ע ס ט ע ז נ י ט . מ י ד ק א נ ס ט א ט י ר ע ז נ א ד פ א ק ט ע ז . א
 פ א ק ט א י ז , א ז ד י ג א נ צ ע א י ד י ש ע ל י ט ע ר א ט ו ר א י ז א ל ק י ק י נ ס ט ל ע
 ר י ש ע ר , ו ו א ס ו ו י י נ י ג ע ר ז י ה א ט צ ו ט א ז מ י ט ' ה י י נ ט , — ד י
 ג א נ צ ע א י ד י ש ע ל י ט ע ר א ט ו ר , א י ר ז י י ד ע ר ' מ ע נ ד ע ל ע נ י ט
 א ו י ס נ ע ש ל א ס ע ז ...

— א י ז מ ע נ ד ע ל ע מ ו כ ר ס פ ר י מ א י ז ז י י ז צ י י ט
 ד ע ז נ י ט ג ע ו ו ע ז „ מ א ד ע ר ז “ ?

— א ו י פ ל ו ו י פ ל ע ר א י ז ג ע ו ו ע ז ק י נ ס ט ל ע ר , א י ז ע ר נ י ט ג ע ו ו ע ז
 „ מ א ד ע ר ז “ . ז א ל מ ע ז פ ר ו א ו ו ע ז , א ד ר ב א , א י י נ ט י י ל ע ז ז י י נ ע ו ו ע ר ק
 א י ז צ ו ו י י מ י נ י מ , א י ז א ז ו י נ ע , ו ו א ס א י ד ו ו א ל ט ז י י א נ ג ע ר ו פ ע ז ע ר
 א י נ ע ר ו נ ס ו ו ע ר ק , ו ו י י ל ש ו י ז ד א ז , ו ו ע ז ז י י ז י י נ ע ז ג ע ש ר י ב ע ז ג ע ו ו א
 ר ע ז , א י ז ד א ס , ו ו א ס פ י ל ט ז י י א ז , פ א ר ז ' פ א ר א ס ע ר , ו ו ע י נ ג ס ט ע נ ס ,
 ג ע ו ו ע ז ש ו י ז ב ל ו י ז א ז ע ר א י נ ע ר ו נ ג , א ו ז א י ז א ז ו י נ ע ו ו ע ר ק א ד ע ר ,
 ר י כ ט י ג ע ר , א י ז א ז ו י נ ע ש ט ע ל ע ז , ו ו א ס א י ז ז י י ה א ט ז י ד ג ע
 פ י ל ט ד י ל ו פ ט , ד י ג י י ס ט י ג ע א ט מ א ס פ ע ר ע , א י ז ו ו ע ל כ ע ר ע ס ה א ט
 ג ע ל ע כ ט ד ע ר ד י כ ט ע ר א ל י י ז , — ז א ל מ ע ז פ ר ו א ו ו ע ז א י י נ ט י י ל ע ז ר '

- נײַן. אָבער אין איין זאך זײַנען זײ אַלע גלײַך.
 — אין וואָס?
 — אין דעם, וואָס אין זײ אַלע שטײען די פאַרפאַסער נײַ
 דעריגער פון זיך אליין.
 — וואָס הייסט עס?
 — דאָס הייסט, אַז אין זײ אַלע האָבען די שרײַבער נײַט דער-
 גרײכט די קינסטלערישע מדרגה, צו וועלכע זײ זײַנען געקומען
 אין אנדערע זײערע ווערק.
 — אפּשר איז עס א צופאַל?
 — נײַן. דאָס איז א כּלל. כּמעט די גאַנצע ע פ י ש ע
 לײטעראַטור אונזערע אין קינסטלעריש בלוז דאָן, ווען זײ האָט
 צו טון מיט דעם נ ע כ ט י ג ע ז ט אָ ג מיט דעם, וואָס איז
 שוין געוואָרען א שטיק פאַרגאַנגענהײט. עס זײַנען פאַראַן נאָר
 געצײלטע אויסנאַמען...
 — און די ליריק?
 — דער ליריק גײט זיך גראַד איין אָפּט „אפּצושפּיגלען“ אין
 זיך די שטימונג, די פּסיכאָלאָגיע פון דער „אידישער מאָדערנע“...
 — איז עס אַ באַזונדער פּיאיגקײט פון דער אידישער ליריק?
 — נײַן, פון דער ליריק בכלל. די ליריק האָט וועניגער, ווי
 עפּיק, מורא פאַר סוביעקטיוויטעט, אויך פאַר אומקלאַרקײט. די
 ליריק האָט נײַט גײטיג אַזאָ דיסטאַנץ, אַזאָ פּעריאָד פון „אפּשטיין
 זיך“ צווישען דער אוממיטעלכאַרער איבערלעבעניש און דער פאַ-
 עטישער באַאַרבייטונג, ווי די עפּיק.
 — איז, אַס כּו, י ע ד ע ר עפּיק, נײַט בלוז דער אידישער,
 לײכטער בײַצוקומען אַזױנע שטאַפּען, וואָס האָבען זיך שוין „אָפּ-
 געקילט“?
 — יע; אָבער אין אנדערע לײטעראַטורען האָבען די קינסט-
 לער, די אמת'ע קינסטלער, אַזױפּיעל א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע
 ע פ י ש ק י י ט אין זיך, אַז אָפּטמאַל גײט זיך זײ איין צו שאַ-
 פען עכטע קונסט-ווערק פון די פּריש-צאַפּעלדיגסטע, מאָדערנסטע
 שטאַפּען. זײַנען „די לײדען פון יונגען ווערטער“ געטע'ס נײַט
 געווען דען קײן עכטער צ י י ט - ר אַ מ אַ ז ? זײַנען די

— און דער כלל ?

— דער כלל אידישע שריפטשטעלער, ווי ווייט מיר קענען זיי, האָבען ניט גענוג אַביעקטיוויטעט, גענוג רואינקייט פאַר דעם היינטיגן טאָג.

— פאַרמאָגען זיי עס אין אַ קלענערער מאָס נאָר, ווי אַנ-
דערע ?

— יע, נאָר אין אַ קלענערער מאָס, ווי אַנדערע. זיי זיינען קינסטלעריש נאָר דאָן, ווען זיי זינגען „מאָי-לידער אין ווינטער“.
ווען זיי לעבען מיט'ן נעכטן טאָג, מיט דער עראי-
נערונג...

— אפּשר דוכט זיך עס אונז ?

— די גאַנצע אידישע ליטעראַטור זאָגט אויף דעם ערות.

— די אידישע ליטעראַטור האָט זיך ביז אַהער דערהויפּט אָפּ-
געגעבען בלויז מיט דעם נעכטען; האָט זי פשוט אפּשר נישט
געפּראַווט צוגיין נענטער צום היינטיגן ?
— ניין, זי האָט געפּראַווט.

— און די פּראָבען זיינען ניט געלונגען ?

— קיינסטלעריש — ניט געלונגען. כמעט אַלע ליי-
טעראַרישע שאַפּונגען, וואָס האָבען געפּראַווט זיך אַפּרופּען אויף
דעם מאַדערנעם אידישען לעבען, אויף די מאַדערנע
שטרעבונגען און שטרעמונגען פון אידישען פּאָלק, פון דער אי-
דישער אינטעליגענץ, האָבען אַ סך מעלות אין זיך — מאַדערני-
טעט, פּרישקייט פון דער טעמע איז שוין אליין אַ מעלה — אָבער
עס פעלט זיי די הויפּטזאך: קינסטלערישע שלמות. עס פעלט
אין זיי אַפּטמאָל, אפילו די עלעמענטאַרע קינסטלערישע טעכניק.
— ביישפּילען ?

— שלום עליכמ'ס צייט-ראַמאַנען („דער מבול“, „דער בלוטיג-
גער שפּאַס“); אש'ס מאַדערנער ראַמאַן „מערי“, וואָס איז ניט
מער ווי אַ בוך פון שיינע שטעלען“, ווי מען פּלעגט רופּען אַמאָל
אזוינע זאַכען אין דער דייטשער קריטיק; נאַמבערג'ס „משפּחה“...
— קאָן מען דען פאַרגלייכען די דאָזיגע אַלע ווערק איינס
מיט דאָס אַנדערע ?

אייגענעם שאפען — טרעפט איר אן אויסדרוק: „עס איז אוועק די ליבע, איז די מווע געקומען“... אז די מווע פארשפעטיגט און קומט, ווען די ליבע איז אוועק, — ערשט דאן איז זי א מ ו ז ע, ערשט דאן איז די ליבע אן אביעקט פאר קונסט.

— פארוואס ערשט דאן?

— ווייל ערשט דאן איז זי געווארען אן עראינערונג. נאך דאס פאעטיש דערמאנען זיך אן דער איבער לעבונג ניט אונז די רוי, די קלארקייט, די פרייקייט, וואס איז נויטיג, אזוי אומבאדינגט נויטיג צום קינסטלערישען שאפען. „עס איז אוועק די ליבע, די מווע איז געקומען, א ו ז ק ל א ר איז געווארען דער טונקעלער פארשטאנד.“ נאך ווען דאס געפיל גייט אוועק, ווען מיר באפרייען זיך פון אים, ווערט קלאר אונזער „פארשטאנד“, אונזער אויג און אויער, און מיר ווערען גרייט, צייטיג צום שאפען. אן אנדער גרויסער פאעט, ה י י נ ע, זאגט אויף זיין — היינעשען — שטייגער: „דעם פריילינג דערקענט מען ערשט ווינטער, און די בעסטע מאי לידער שאפט מען לעבען אויווען“...*) נאך דעם שטארקען, דעם נאך שטארקען קינסטלער ניט זיך אמאל איין צו שאפען א י ז מ א י — א מ א י - ל י ד, נאך אזא איינער קאן אונז אמאל געבען א צ י י ט ו ו ע ר ק, וואס זאל האבען א ווערט אויף א ל ע צייטען...

— אזא א י י נ ע ר קאן זיך דאך ווייזען אויך ביי אונז אין דער אידישער ליטעראטור?
— געוויס! אבער מיר רעדען ניט פון אויסנאמען, פון יחידים. מיר רעדען פון כלל.

*) און אונזער משה נאדיר זאגט: „...ווי שוין איז דער זומער אום ווינטער. ווי דימליך, ווי קלאר, ווי רייצענד, אבער אין זומער-צייט גייט איר אים פארבוי און באמערקט אפילו ניט זיין גרינקייט, זיין זונגקייט, זיין כשוף. ווי וואונדערבאר איז דער גריין-בלאָער זומער, וואס ווערט אויסגע'חלום' אויף דער קאנווע פונ'ם גרויען טויטליכען ווינטער.“

פון איין עס, פון דער גרעסטער פאמעלעכדיגקייט, זאל זי זיך איי-
בערכאפען אין צווייטען עס — צו דער גרעסטער אימפעטינקייט?
— יע, עס קאן טרעפען. עס זיינען שוין געווען פראבעס —
פראבעס, וואס דארפען אונז דינען פאר א התראה — איבערצור-
שפרינגען פון דעם פאטריארכאלישסטען קליינשטעטעל צו דעם
מאדערנסטען סאלאן, פון די עלטסטע תקופות אין אונזער גע-
שיכטע צו די נייעסטע עקספערימענטען פון אונזער פריש-צאפעל-
דיגער געזעלשאפטליכקייט...

— ליגט די סכנה אין דעם ש פ ר ו נ נ ?

— ניין, אין דעם אומזיכערען, וואקעלדיגען פונקט, צו וועל-
כען ער ברענגט.

— וואס אין עס פאר אן אומזיכערער וואקעלדיגער פונקט?
— דאס זיינען די נייע, נאך ניט איינגעשטעלטע, ניט איינ-
געפונדעוועטע לעבענס-פארמען?

— זיינען זיי דען נאך פאר דער אידישער ליטעראטור גע-
פערליך?

— ניין, פאר יעדער ליטעראטור זיינען זיי א סכנה.
זעלטען, זייער זעלטען דערגרייכט מען א קינסטלערישען, אן אמט-
קינסטלערישען ערפאלג, ווען מען זוכט צו פיקסירען דאס, וואס
קאן נאך ניט פיקסירט ווערען, דאס, וואס יוירט נאך אין דער
נשמה, ווי ניט איינגעשטאנענער וויין אין פאס, וואס שוימט נאך
מיט'ן שוים פון ניט אפגעקילטע לעבענס-זאפטען... מען האט אמאל
טשעכאו'ן, בעת ער איז געווען אין אויסלאנד, געבעטען, ער זאל
אנשרייבען א דערציילונג פון אינטערנאציאנאלען לעבען. „אזא
דערציילונג, האט ער געענטפערט, קאן איד אנשרייבען נאך אין
רוסלאנד, לויט מיינע עראינערונגען. איד קען שרייבען בלויז לויט
מיינע עראינערונגען. איד האב קיינמאל ניט געשריבען אוממי-
טעלכאר פון דער נאטור... פאר מיר איז נויטיג, אז מוין זכרון
זאל דורכזייען דעם סיוושעט, און אין אים זאל בלייבען, ווי אין
א פילטער, נאך דאס, וואס איז וויכטיג אָדער טיפיש“... אזוי האט
געזאגט טשעכאו'ן. און ביי פושקינ'ען, וועלכער איז געווען ניט
נאך א גרויסער פאעט, נאך אויך דער גרעסטער פסיכאלאג פון זיין

— דערפאר, וואס א ווערק, וועלכעס איז קינסטלעריש ניט איבערצייגענדיג, מוז אויך סאציאל-קולטורעל זיין אן א ווירקונג.
— אבער די געשיכטע פון דער ליטעראטור דערציילט אונז דאך פון פאלען, ווען ביכער האבען אין זייער צייט געשפילט א גרויסע ראלע, כאטש שפעטער האָט זיך ארויסגעוויזען, אז זיי האָבען זייער א קליינעם קינסטלערישען ווערט...

— דאָס זיינען אויסנאָמספאלען. דאָס זיינען פאלען, מאַט מענטשען, ווען אַן אידעע טראַגט זיך אום ממש אין דער לופט, און יעדע זאך, אפילו די שוואַכסטע און אומבאדייטענדיגסטע, איז פאַר אַ שטייץ. עס דוכט זיך אויס דאָן, אַז דאָס בוך האַלט־אונטער די אידעע פון דער צייט, אין דער אמת'ען אַבער שטיצט נאָר די אידעע, דער גייסט פון דער צייט, דעם בוך...

— און אין געוויינליכע צייטען?

— אין געוויינליכע צייטען איז די סאציאל-קולטורעלע וואָג פון א קונסט־ווערק פראַפארציאָנעל צו זיין קינסטלערישער וואָג.
— פאַרוואָס אבער דאַרף מען נאָר מורא האָבען, אַז דער ריין קינסטלערישער ווערט פון דער אידישער ליטעראטור וועט געמיינערט ווערען, ווען זי וועט זיך אַפּרופען אויף די אלע שינויים, וואָס דער קריג וועט אריינטראַגען אין אונזער לעבען?
— עס קאָן זיין, אַז מען זאָל דערפאַר נישט דאַרפען מורא האָבען.

— און עס קאָן זיין, אַז יע?

— עס קאָן זיין, אַז יע.

— אין וואָסער פאַל?

— ווען אונטער דעם שטאַרקען, צו שטאַרקען איינדרוק פון די מלחמה-איבערלעבענישען, וועט די ליטעראטור זיך נעמען פאַר די נייע טעמעס און נייע איינדרוקען, צו גיך, צו האַסטיג. פאַר דער ליטעראטור איז עס אַ שלעכטער סימן, ווען זי שטייט אָפּ צופיל פון לעבען, אַבער ניט קיין מעלה פאַר איר קינסטלערישער אַנט־וויקלונג איז אויך יאָ נישט זיך נאָכ'ן לעבען, וועלען אויפכאַפּען זיין „לעצטען קרעכץ“, זיין פרישסטע מינע.
— און מיט דער אידישער ליטעראטור קאָן דען טרעפען, אַז

צו אונזער ענין. דער עיקר איז, וואס דער בעסערער אידישער ארבייטער האט גענומען פארשטיין, אז זיין פראבלעם איז אין א סך זייער וויכטיגע פרטים די פראבלעם פון א גאנצען — איבער די גרענעצען פון איין נאציע זיך פארשפרייטענדיגען — סאציאל לעז קלאס, און אז זיין פראגע איז די פראגע פון א וועלט, אין זיין אידעאל — א וועלט-אידעאל...

— אבער דער געוויינליכער „איד פון א גאנץ יאר“ געפינט זיך דאך ניט אין דער לאגע?

— אמת. פונדעסטוועגען וועט דער געטא-דבוק אויך אין אים ניט זיצען אייביג. אויך ער זוכט שוין צו באפרייען זיך פון אים, און איינס פון די מעכטיגסטע און האסטיגסטע באפריי-אונגס-מיטלען איז דער וועלט-קריג. ער רייסט מיט געוואלד אויף די אויגען און ווייזט אונז דאס לאנד, וואס פאר אים ווערט אונזער בלוט פארגאסען, און ווייזט אונז די וועלט, וואס מיר זיינען איצט, מער ווי אלעמאל, א רינגעלע אין איר קייט, א קרבן צוויי שען אירע קרבנות, א כח צווישען אירע כחות, א פאקטאָר פון איר לעבען און שטרעבען...

— און דאס וועט ווירקען אויך אויף אונזער ליטעראטור?
— יע, דאס וועט אויך זי ארויסרייסען פון איר כתר-לעוו-
קע, פון אירע געטא-ד'אמות... און דאס וועט פארגרעסערען איר סאציאל-קולטורעלע ווערדע, איר לעבענס-ווערדע.

ג.

— צי וועט עס אבער פארמערען אויך איר קייט-
לערישע ווערדע?
— מען דארף האפען, אז יע.
— און אויב ניט?
— וועט אויך איהר סאציאל-קולטורעלע ראלע דאן זיין אומ-
באדייטענדיג.
— פארוואס?

— אויך דאָס ספּעציעל אידיש לעבען וועט אַרומגעכאַפּט ווערן
רען פון מער זייטען. דאָס וועט זיין אַ רעזולטאַט פון די ברייטער
געוואָרענע אַלגעמיינע האַרזאָאָנען.

— קאָז מען זיין אין דעם זיכער?

— עס איז פאַראַן אַ באַווייזן, אַ גענוג קאַנקרעטער.

— דהיינו?

— דער אידישער אַרבייטער. ווער ווייסט ניט, אַז ער איז דאָס
קינד פון דעם אידישען המון, פון אַט דעם קאַלעקטיווען עס־האַרץ
פון דער אידישער גאַס...

— און פונדעסטוועגען?

— און פונדעסטוועגען איז קיין שום ספּק ניטאָ, אַז דער
קרייז פון די אַלגעמיינע מענשליכע אינטערעסען איז ביי איה
ברייטער, ווי ביי דעם דורכשניטליכען אידישען בעל־הבית.

— פון וואָנען איז עס געדרונגען?

— טאַקע פון דער ליטעראַטור, וואָס ווערט פאַר אים געד
שאַפּען... פון די „בראַשורען“ אפילו! דערמאַנט זיך נאָר אַז די
נעמען, וואָס זיי טראָגען... דורכאויס אַלגעמיינע טע
מעס...

— פון בראַשורען איז קיין ראיה ניט.

— לייענט די סאַציאַליסטישע ליטעראַטור, וואָס ווערט פאַר
שפּרייט אין אמעריקע אין צענדליגער טויזענטער עקזעמפּליאַרען.
זעט די פראַגען, וואָס ווערען דאַרט באַאַרבעט; דאָס זיינען
דורכאויס אַלגעמיינ־פּאַליטישע, אַלגעמיינ־סאַציאַלע, אַלגעמיינ־קול
טורעלע פראַגען...

— טאַקע, פון וואָנען נעמט זיך עס?

— דערפון, וואָס די העכערע שיכט פון דעם אידישען אַר
בייטער־קלאַס האָט, פונקט אזוי, ווי דער „העכערער“ קלאַס פון
אידישען פּאַלק זיך פרייער פאַר אַנדערע פּאַלקס־שיכטען גענומען
באָפרייען פון דער געמאַפּסיכאַלאָגיע.

— „פונקט אזוי ווי דער „העכערער“ קלאַס“... אָבער דאַרט

איז עס געווען אַסימילאַציע.

— און דאָ — נאַציאָנאַליזאַציע... (אָבער דאָס געהערט ניט

פון די אמת'ע „נוסעים“, פון די ע.ר.ש.ט.ע צוויי בנימינ'ס, און איז דא דער שוין ניט אזוי טעמפ, ווי זיין חבר, סענדערל די אידענע... אונזערע בנימין השלישי'ס און מענדעל טערקס האבען אין די יארען פון דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע און אויך גינענדיג אין חדר פון דער אידישער פרעסע, וועלכע האָט זיך פון דאָן אָן גענומען מערען, אַ שטאַרקע פעולה געהאַט, נאָר זיי האָבען נאָך פיל צו לערנען, און עס איז קלאָר, אַז דער וועלט־קריג איז פאר זיי אַן ערנסטע שולע (אמת, זי קאָסט צו טייער!) דאָס וואָס די פרעסע האָט אויפגעטאַן אין יארען, וועט דער קריג באַ-ווויזען אויפצוטאַן אין חדשים און וואָכען... אַ ריזיגען פראָזשעקטאַר האָט ער אָנגעשטעלט קענען אונז, מיר אלע געפינען זיך אין שטח פון זיין בלוטיגער, בלענדענדיגער שייַן... איז מעגליך, אַז די ליי-טעראַטור זאָל זיך פארשפארען אין איר ווינקעלע און בלייבען אין שאַמען? איז מעגליך, אַז זי זאָל טויב בלייבען צו אַ וועלט־געשריי, וואָס האָט שוין אָפגעהילכט ווי אַ דונער אפילו אין דעם פאַרוואַרפענסטען אידישען געסעל? איז מעגליך, אַז זי זאָל בליי-בען שטום און ניט אַפרופען זיך אויף די נייע מעכטיגע קלאַנגען? — געוויס וועט זי זיך אַפרופען.

— אָבער ווי?

— ווי דאָס לעבען... ווי פון דאָרט, אַזוי וועלען די קריגס-שופרות אויך פון דער ליטעראַטור פארטרייבען דעם געטאַדבוק, דעם דבוק פון אָפגעשלאָסענקייט און וועלט־פרעמדקייט. ווי אין לע-בען, אַזוי וועלען זיי אויך אין דער ליטעראַטור אַריינבריינגען נייע באַגריפען, נייע געפילען, נייע שילדערונגס־אָביעקטען, אַ נייע ברייטקייט און ווייטקייט פון האַריזאָנט...

— הייסט עס, אַז די הויפט־ווירקונג פון קריג וועט גיין אַיַן דער ברייט?

— אויך אין דער טיף (פאַר דאָס וועלען שוין זאָרגען די גרויסע לייַדען!), אָבער פריער ווי אַלץ — אַיַן דער ברייט... טיפֿקייט אין שאַפען קומט פון אינעווייניג, ניט פון דרויסען...

— און אין דער ברייט הייסט — אין דער אַלגעמיינער ברייט?

— דאס איז א קאטאסטראפע...

— דאס איז אבער איינע פון די קאטאסטראפעס, וואס מאכען אז איבערקערעניש אין לעבען, אין דער פסיכיק פון פאלק. דער פויליש-אידישער קיבוץ, וואס האט זיך איצט א ריר געמאן פון ארט פיזיש, וועט אויך גייסטיג זיך מוזען א ריר געבען. די נאנץ טערע בארירונג, וועלכע ער האט איצט, צי ער וויל עס צי ניט, מיט די מער אנטוויקעלטע און מער רידעוודיגע „רוסישע“ אידען, וועט ניט גיין פארלוירען...

— און די „רוסישע“ אידען גופא?

— אויך זייערע האריוואנטען מוזען ווערען ברייטער. אויך זיי מוזען אנהויבען טיפער פילען, ווי פריער, אז קאכצאנסק איז ניט פאר זיך א וועלט, נאר א פונקט, א פינטעלע אויף דער געאגראפישער קארטע פון לאנד, פון אייראפע, פון דער גאנצער וועלט. אויך זייער רינגעלע מוז איצט מער ווי אלע מאל פאר-פלאכטען ווערען אין דער קייט פון די וועלט-געשעענישען. אויך זיי וועלען דערפילען זיך ווי אנטוילנעמער, ניט נאר ווי קרבנות פון די גרויסע היסטארישע פאסירונגען... שוין דאס אליון, וואס דער איד פון א גאנץ יאר באקענט זיך מער מיט דער וועלט, א דאנק דער מלחמה, וואס יעדען טאג הערט ער פון אלץ נייע מקומות, פון אלץ נייע באציאונגען, פון אלץ נייע פארבינדונגען און צוזאמענשטויסען צווישען פעלקער און מלוכות, — שוין דאס אליון מאכט זיין האריוואנט ברייטער, זיין בליק ווייטער. „מענדעל טוראק“, (מענדעל דער טערק), אט דער קליינשטעטעלדיגער אונטער-אויבער-פאליטיקער, וואס ש. אנט-סקי באשרייבט אים אין איינער פון זיינע דערציילונגען — האט דאך א ברייטערן „קרייז אינטערעסען“, איידער די איבעריגע כתרילעווקער. מעגען זיינע השגות פון דער וועלט זיין ווי גאאווי, ווי אונטעראויבענדיג, ווי פארדרייט — האט ער דאך שוין עפעס א שטיקעל שייכות צו דער וועלט און ווייס, אז הינטער זיין שטעטעל לאזט זיך ניט אראפ דער הימעל אויף דער ערד. בנימין השלישי, וועלכער לאזט זיך אוועק זוכען די רויטע אידעלאך הינטער דעם טייך סמבטיוו, אדער נילאפאטעווקע, האט דאך אין זיך שוין עפעס א ניצוץ

ראטור קאן אמאל זיין אלץ־אינס — פ א ר, ב ע ת אדער נ א ד
א וועלטיקריג. זי קאן זיך אמאל באהאלטען אין א ווינקעלע, עד
יעבר זעם, און דערנאך אומצוקערען זיך צוריק צום שטעטעל, צום
חסיד, צו דער בית־מדרש־ליריק, צו דער עקסטערן־דראמע... ווער
קאן אונז ערב זיין, אז דאס וועט ניט געשען?

— די ערבות, די בלוטיגע ערבות, גיט אונז דער קריג. דער
רעש פון די הארמאטען האט אלע שלאפעדיגע אויפגעוועקט. דער
פייער פון די ריזען־שרפות האט אלע ווינקעלאך באלויכטען. אלע
פארבארגענע און פארווארפענע ווינקעלאך... ווער קאן נאך שלע־
פערין בלייבען? ווער האט זיך נאך ניט דערפילט ווי א שריי־
פעלע פון עפעס א מעכטיגער, א טייוועלשער מאַשין? דאס שריי־
פעלע בלייבט אלליין אומבאוועגליך, עס דרייט זיך אָבער אינאיינעם
מיט דער מאַשין. ווער פון אונזערע כתרילעווקע קאן נאך בליי־
בען פארמויערט אין די ענגע, שטיקענדיגע ד' אמות פון כתר־
לעווקע? און צי וועט כתרילעווקע גופא ניט ניי געבוירען ווערען,
ווערען א ניי כתרילעווקע? די וועלט, די גרויסע וועלט האט זיך
אינאיינעם מיט'ן קריג אריינגעריסען אין די זיבען מאָל פארשלאַ־
סענע טויערן פון ירחו — מאַזעפעווקע! צי וועלען די ווענט פון
אט דעם אידישען ירחו ניט פאלען ביי די קרעפטיגע קלאַנגען
פון די וועלט־שופרות? מען דארף זיך ריכטען, אז אפילו דער
פויליש־אידישער קיבוץ, אַט דאָס געזונטסטע קערענדעל אין דער
צעפולטעסטער שאַלעכץ, וועט זיך אַ ריר טאן פון אַרט, און אויפ־
וואַכען אונטער די ווייטאָנדיגע קלעפ פון קריגס־האַמער...

— נאָר מחמת אַט דעם אויסענווייניגסטען שטוים?

— אויך מחמת אַז אינעווייניגסטער סיבה. צום פויליש־
אידישען געטאָ האַבען זיך אַ צי געטאָן פעדים, שטאַרקע און
קלעפיגע פעדים, פון רוסלענדישען אידישען קיבוץ: פריער פלע־
גען רוסישע אידען קומען אָפט קיין פוילען, די פוילישע אידען
אָבער פלעגען זיך ניט רירען פון אַרט, איצט האַבען אין פוין און
שרעק, הונדערטער, טויזענטער פויליש־אידישע משפחות געמוזט
פארלאַזען זייערע ערטער און פארוואַגעלט ווערען קיין ליטע, קיין
רוסלאַנד...

דען זיין אנדערש פון אנדערע ליטעראטורען? פארוואס זאל זי דען
זיין אן אויסנאם?

— דערפאר, וואס זי איז אן אויסנאם.

— מיט וואס — מיט איהר יונגקייט?

— מיט איהר „גרינקייט“. זי האט זיך נאך ניט איינגע-

פונדעוועט אין אידישען לעבען. זי פארנעמט נאך ניט דעם אַרט
אין לעבען, וואס אנדערע ליטעראטורען פארנעמען.

— אבער דאס לעבען פארנעמט אין איר אזא אַרט, ווי אין
אנדערע ליטעראטורען.

— אויך ניט. זי איז א ליטעראטור נאך אלץ נאך פון איין
טייל פון אידישען פאָלק, פון די פאָלקסמאסען, און אויך דעם לע-
בען פון אַט דעם טייל האט זי נאך ניט צייט געהאט אין זיך אינ-
גאַנצען אריינצונעמען.

— אבער זי ווייזט ארויס א טענדענץ, א שטרעבונג ארומצו-
נעמען, וואס ווייטער, אלץ מער און מער זייטען פון לעבען.

— דערווייל איז עס נאך א טענדענץ, נאך א שטרעבונג...

— וועלכע שטארקט זיך אלץ מער...

— וועלכע איז נאך אַבער ניט גענוג שטארק. די אידישע
ליטעראטור, אחוץ א פאַר אויסנאמען, זיינען נאך אלץ אזוי אַפגע-
שיידט, אַפגעריסען פון לעבען, וואס קאכט ארום און האלט אין
איין כוואַליען זיך, אין איין בייטען די קאַלירען. די אידישע
שרייבער זיינען נאך אלץ אזוי ווי פרושים, יושב־אוהל־ניקעס. זעל-
טען ווער עס קריכט ארויס פון זיינע ד' אמות. ווער עס איז גע-
קומען פון קלויז, פון עקסטערן־צימערל, בלייבט אין דער לופט פון
קלויז און עקסטערן־צימערל; ווער עס איז געזעסען ביים וואַר-
שטאַט, זעט ניט פיל ווייטער פון וואַרשטאַט...

— אַבער וואס געהערט עס צום ענין? וואס האט עס צו טאן

מיט דער פראגע, צי וועט די אידישע ליטעראטור ווערען אן עכא
פון די מעכטיגע קרינס־קלאַנגען?

— דאס האט זייער און זייער צו טאן מיט דער פראגע. א

ליטעראטור, וואס הערט זיך ניט גענוג צו צום לעבען, קאן בלייבען
טויב אפילו צו די שרייענדיגסטע שטימען זיינע. פאַר אזא ליטע-

פראגראעס (דינאמיזם, פוטוריזם), מפלה — קאנסערוואטיזם (ראַ-
מאנטיזם) אין דער ליטעראטור — ניט מער ווי... א סכעמע?
— אויך בנוגע צום לעבען איז עס ניט מער, ווי א סכעמע.
אויך אין לעבען איז א נצחון אויפ'ן שלאכטפעלך ניט תמיד א
זיג פון די אינעווייניגסטע כחות, פון די אנטוויקלונגס-מעגליכקיי-
טען פון לאַנד. און, פארקערט, א מפלה קאן אויך אין לעבען
אמאל פירען דערצו, אז דאס פאלק זאל, אנשטאט אראפצופאלען
ביי זיך, דערפילענדיג די געפאר, — זיך פלוצלונג אויפשטעלען
און מיט די לעצטע כחות, מיט דעם לעצטען מוט, מיט „דעם מוט
פון יאוש“, זיך נעמען גרייטען צו א נייעם קאמף פאר דער צור-
קונפט. שוין ניט איינמאל האָט פאסירט אין דער געשיכטע, אז די
טיפסטע דערנידערונג פון א פאלק האָט געפירט צו דער פלוצ-
לונגענדיגער אויפריכטונג און אַנשטרענגונג פון אלע זיינע כחות...
— אלזא, איז ניט כדאי צו בויען סכעמעס און מאכען השערות
וועגען דער קאנסקוועטער פארם, וועלכע עס וועלען אָננעמען אין דער
ליטעראטור נאכ'ן קריג די נייע לעבענס-ערפארונגען און לעבענס-
צילען?

— ניין, ניט כדאי. ס'איז גענוג פעסטצושטעלען, אז די
שפורען פון קריג, וואָסערע וועלען זיין, וועלען א י ז ד ע ר
א ד ע ר י ע נ ע ר פ א ר מ זיך געבען צו פילען אין דער
ליטעראטור פון יעדען פאלק.

ב.

— און אויך אין דער אידישער ליטעראטור?
— אויך אין איר. אויך אין איר מוזען קענטיג זיין די
סימנים פון דער וועלט-דראָמע, וואָס מיר לעבען איבער גלייך מיט
ילעמען, די טיפע שפורען פון די אלע טראגישע נסיונות, וואָס מיר
בען געהאט אויסצושטיין. אויך זי וועט האָבען צו דערציילען
פון די נייע וואונדערן און נייע כחות, וואָס דער קריג וועט אריינ-
ברענגען אין אונזער לעבען, אין אונזער פסיכיק. פארוואָס זאל זי

פון די קולטור פעלקער. פארקערט, דער צד, וואָס וועט כאַפּען די מפּלח און געשטערט ווערען אין דער פּרייער אַנטוויקלונג פון זיינע כּחות, וועט אַרײַנפאַלען אין עצבות, זוכען א טרייסט אין זיין אומ־גליק און קריגען נאָר א באזונדער גוסט צו דער „נעאַראַמאַנטישער“ און „מיסטיש־עליגיעזער“ שטימונג, וואָס האָט אין די לעצטע פּאַר צענדליג יאָר באוויזען צו פאַרכאַפּען א באַדייטענדען טײל פון דער „מידגעוואַרענער“ אײראָפּיאישער אײַנטעליגענץ און ליטעראַטור...

— דאָס איז די געוויינליכע סכּעמע. עס לאָזט זיך פיל זאָר נען קענען איר. דער נעאַראַמאַנטיזם איז אויסגעוואַקסען אפּשר נאָר דוקא ווי א פּראָטעסט קענען יענער מעכאַניזירונג פון מאַטעריעלען און גײסטיגען לעבען, וועלכע עס האָט געבראַכט מיט זיך די „הויכ־אַנטוויקלונג“ פון האַנדעל, אינדוסטריע און טעכניק. עס איז אפּשר ניט קיין צופאַל, וואָס דער „נעאַראַמאַנטיזם“ האָט זיך פאַר דער לעצטער צײט ערב דער מלחמה געשטאַרקט דוקא אין דײטשלאַנד, וואו מעכאַנישער פּראַגרעס האָט פאַר'ן לעצטען פּעריאָד דערנדייכט אַזאַ הויכע מדרגה, און ס'איז מעגליך, אז דוקא דאָרט, וואו דער נצחון וואַלט פּריי מאַכען דעם וועג פאַר דער פאַרשנעלערטער קאַפיטאַל ליסטישער אַנטוויקלונג, וואַלט זיך שטאַרקען דער ראַמאַנטיזם, ווי א קענענדיגט צו דער אינדוסטריעלער מעכאַניזירונג פון לעבען...

— הייסט עס, אז „פּראַגרעסיווע“ לעבען ס'טענדרענצען קאַנען זיך אײנלעבען מיט א „קאַנסערוואַטיווער“ ריכטונג אין דער ל י ט ע ר א ט ו ר ?

— געוויס.

— הייסט עס דען ניט פאַרלייקענען די ווירקונג פון לעבען אויף ליטעראַטור ?

— דאָס איז ניט קיין פאַרלייקענונג, נאָר א באַשטימטע אויס־טײטשונג פון דער ווירקונג, וואָס דאָס לעבען האָט אויף דער ליטעראַטור, אַז אַנצוהערעניש, אַז די דאָזיגע ווירקונג איז ניט מחויב צו זיין דוקא א דירעקטע און אַ אפּענע, זי קאַן אויך זיין פאַר־שטעלט.

— אַלואַ, איז די פּרייער דערמאַנטע סכּעמע פון נצחון —

— ווייל דער קריג איז נאך ניט צו ענדע?*

— אויך דאן, ווען עס וועט נעמען א עק מיט'ן קריג, וועט עס ניט זיין אזוי לייכט.

— פארוואס?

— ווייל אין קריג זיינען דא א סך צדדים. ביי יעדען פאלק וועלען די נייע עלעמענטען, וואס די מלחמה וועט אריינבריינגען אין זיין לעבען און פסיכיק, ווערען אנדערש קאמבינירט.

— ווירקט דען ניט דער קריג אויף אלעמען גלייך?

אומעטום בוים ער בריקען און עפענט אפגורנטען, פארבינט — און צושיידט: פארבינט די „אייגענע“ און די „פריינט“, מאכענדיג ברייטער דעם אפגורנט צווישען די „פרעמדע“ און די „פיינט“; אומעטום וועקט ער אין מענשען די חיה רעה אנטקעגען דעם „שונא“ און מאכט אדער וויל מאכען מענשליכער, סאציאלער, פארענט-פערליכער די חיה, וואס אין אונז, בנוגע צום „אייגענעם“....

— יע, דער גאנג פון קריג ווירקט גלייך אויף אלע פעל-קער...

— און דער אויסגאנג?

— דער אויסגאנג — ניט. אין דעם לאנד, וואס זינט, מוז דער קריג גאר אנדערע שפורען לאזען, ווי אין דעם בייגעקומענעם צד. דערפאר מוז אויך די ווירקונג פון קריג אין דער ליטעראטור זיין ביי איין צד איינע, ביי דעם אנדערן — גאר אן אנדערע.

— קאנקרעט?

— קאנקרעט לאזט זיך עס זייער שווער באשטימען, דאס וואלט הייסען זאגען נביאות... אבער די סברה איז מחייב, אז אין דער ליטעראטור פון די פעלקער, וואס וועלען באקומען נייע מעג-ליכקייטען פון שנעלער אנטוויקלונג — וועלען פארשמארקט ווער-רען נאך דער מלחמה יענע „דינאמישע“ און „פוטוריסטישע“ (ניט אינ'ם שמאלען זינען פון דער שווע „פוטוריוזם“) טענדענצען, וואס האבען זיך אָנגעהויבען ווייזען אין דער לעצטער צייט, ווי א סימן און א סימפטאם פון נייע צילען און נייע וועגען אין לעבען

(* געשריבען אין אָנהויב יאָר 1915.)

— זיינען דען ניט געווען שוין צענדליגער, הונדערטער
מלחמות?

— יעדע פון זיי האט, לפי ערך צו דער ראלע, וואס זי האט
געשפילט אין לעבען פון פאלק, געהאט טאקע א ווירקונג אויף דער
ליטעראטור.

— ווי א היסטארישע עראינערונג? ווי א פאטריאטישער
מאטיוו?

— ניין, אויך טאקע ווי אז אוממיטעלבארע איבערלעבעניש,
ווי אז ערפארונג פון דעם פאלקס און דעם דיכטערס פסיכיק. ווען
ניט זיינע אוממיטעלבארע מיליטערישע איינדריקען, וואלט טאלס-
טאי ניט אויפגעשריבען זיין „היסטארישען“ ראמאן „קריג און
פרידען“; איד רעד שוין ניט פון די „סעוואסטאפאלער ערציילונג-
גען“. לערמאנטאווס פאעזיע וואלט גאר אן אנדערע געווען, ווען
ניט זיין סאוואטער מלחמה-לעבען...

— אבער דאס זיינען ראיות פון איינציגע שרייבער, דערצו
נאך פון שרייבער — אפיצירען, קריגסלייט. דער היינטיגער קריג
אבער זאל ווירקען אויף דער ליטעראטור א י נ ג א נ צ ע ז, אויף
א ל ע אנטיילנעמער?

— יע, ווארום דער היינטיגער קריג האט אויך דעם לעבען
א י נ ג א נ צ ע ז ארומגענומען. ניט נאר אלע פעלקער — אין
יעדען פאלק באזונדער האט ער, ווי א וואלד-שרפה, אלע טיילען,
אלע צווייגען און ווארצלען פון לעבען אין קאד פון זיין פייער-
שטורם אריינגעכאפט. קיין „איינער אין א שטאט און קיין צוויי
אין א שטאט“ זיינען ניט געבליבען, וואס זאלען ניט פילען די
נאנטקייט פון פלאקער. נענטער אבער ווי אלע צום ריזיגען
קאמף — אויב ניט לייבליד, איז גייסטיג, פסיכיש נענטער —
שטייען די גייסטיגע פירער פון די פעלקער, די שרייבער, די דיכ-
טער... די נייע קאלעקטיווע ערפארונג פון פאלק, פון גאנצען
פאלק, פון אלע דיכטער, זעט זיך מוזען, אלזא, געבען צו פילען
אין דער נ א נ צ ע ר ליטעראטור...

— אין וואס באשטייט אט די נייע ערפארונג?

— דאס לאזט זיך נאך ניט אויסטייטשען.

צו די רעטענישען פון דער וועלט? וועט זיי קלאָרער ווערען דער
 זינען פון לעבען? פון זייער אייגענעם קאמף? וועלען אויפהערען
 פאר זיי צו עקסיסטירען אזוינע באגריפען, ווי גוט און שלעכט,
 שיין און מיאוס? וועט בכלל עפעס צוקומען אָדער אַפּקומען אין
 די הויפטבאגריפען, אין די הויפטפאקטען פון מענשליכע לעבען?
 וועט אונזער א י נ ע ו ו י י נ י ג ס ט ע נאַטור ניט בלייבען
 דען פונקט אזוי אומפארענדערט, ווי די נאַטור א ר ו ס אונז?
 — דאָס איז א וויכטיגע שאלה, מען קאָן זי אָבער פרעגען אויף
 יעדער ענדערונג, אויף יעדער אנטוויקלונג אין דער ליטעראטור,
 ניט נאָר אויף דער, וואָס קומט פאַר אונטער דער ווירקונג פון
 מלחמה-געשעענישען. דאָס איז א שאלה, וואָס רירט אַנג אַז דעם
 עצם באגריף פון אנטוויקלונג, ניט נאָר פון דער ליטערארישער
 אנטוויקלונג; „סוב ספעציע עטערניטאטיס“ איז בכלל ניטאָ קיין
 געשיכטע; דער אייביגער יש, די סובסטאַנץ, דאָס „דינג אַן זיך“
 פון לעבען ענדערט זיך ניט און אנטוויקעלט זיך ניט. אַז מען רעדט
 וועגען ענדערונג און אנטוויקלונג פון זאכען, מיינט מען אונזער
 מ ע נ ש ל י כ ע אויפגעמונג פון די דאָזיגע זאכען, אונזער אויפ-
 נעמען זיי „אין צייט און רוים“. אין די דאָזיגע גרעניצען קאָן מען
 רעדען אויך וועגען ענדערונג אין דער ליטעראטור, אין דער קונסט.
 מעג ווי אייביג זיין אַ געוויסער אינהאַלט, וועט ער אין אונזער מענש-
 ליכען לעבען, פאַר אונזערע מענשליכע השגות שטענדיג זיך בייטען,
 שטענדיג איבערגיין פון איין געשטאַלט צו אַן אַנדערער, פון איין
 פאַרם צו א צווייטער. אין דעם זינען ענדערען זיך אויך די איי-
 ביגע מאַטיווען פון דער ליטעראטור. יעדע תקופה לעבט איבער און
 באַלייכט זיי אויף איר באַזונדער שטייגער, פון איר באַזונדערע
 שטאַנדפונקט, מיט דער הילף פון איר, אייגענע ערפאַרונגען.
 אין דעם דאָזיגען זינען וועט די נייע לעבענס-תקופה, וואָס האָט זיך
 אַנגעהויבען מיט'ן גרויסען וועלט-קריג, עפענען אַ נייעם קאָפיטעל
 אין דער געשיכטע פון דער ליטעראטור. ניט נאָר נייע סיוזשע-
 טען, נייע טעמעס — אַ נייע אינעווייניגסטע ערפאַרונג, אַ נייע
 באַלייכטונג, אַ נייער ריטם וועט אָנפילען די ליטעראטור, וואָס
 נאָר דער מלחמה.

פון דער קונסט, פון דער — גריכישער און דערנאך רוימישער — פאעזיע — דער דאזיגער ריין גייסטיגער פאקט האט אים פ א ר א י י ב י ג ט... די שפורען פונ'ם פראנצויזיש־פרייסישען קריג זיינען אין דער לעבענסווירקליכקייט לאנג צונויפגעמישט מיט די רעזולטאטען פון אנדערע היסטארישע געשעענישען: קלאר און בולט זעען מיר זיי, אט די שפורען אין דער ליטעראטור: אין די ווערק פון א מאפאסאן, אין די בריף פון א פלאָבער, אין דעם „טאגבורד“ פון א דאסטאיעווסקי. און אויך איצט וועלען די בלומיגע סימנים פון דעם גרויסען וועלטקריג אין דער ליטעראטור נעוויס רויטער און דויערנדיגער זיין, ווי אין לעבען.

— דאס איז מעגליך. אבער עס בלייבט די פראגע: צי איז עס פאר דער ליטעראטור אזוי וויכטיג? צי האט עס טאקע א שייכות צום תור, צום עיקר, צו דער טיפער טיפעניש פון לעבען, צו יענער טיפעניש, וואו די ליטעראטור זוכט אירע גייסטיגע פערל? צי זיינען די נייע מאטיווען, די נייע שטימונגען, די נייע סיוזשעטען, וואס דער קריג וועט אריינבריינגען אין דער קונסט — מער ווי געוויינליכע צייט־מאטיווען, צייט־שטימונגען און צייט־מעמעס? און צי זיינען פאר דער ליטעראטור, פאר דער קונסט ניט דער עיקר י ע נ ע פראגען י ע נ ע רעמענישען, וואס האבען מיט דער צייט און מיט דעם אַרט ניט צו טאן — יענע פראגען און מאטיר ווען, וואס זיינען שטענדיג געווען און וועלען שטענדיג זיין? צי זיינען פאר דער ליטעראטור ניט די הויפטזאך אזוינע א י י ב י ג ע שאלות, ווי די שאלות פון לעבען און טויט, וועלען און מוזען, סיבה און תכלית?

— געוויס! א ליטעראטור שטייט אלץ העכער, וואס מער פלאץ אין איר פארנעמען די אייביגע פראבלעמען פון מענשליכען גייסט...

— וואס פאר א ווירקונג אבער קאן אויף די ד א ז י ג ע פראגען האבען דער קריג, זיין גאנג און אויסגאנג? וועלען נאך דער מלחמה דען מענשען און פעלקער זיין וועניגער אונטערגעווארפען דעם געזעץ פון לעבען און טויט? וועלען זיי קריגען א שליסעל

—ריכטיג... אבער צווישען דעם מאטעריאל און דעם ווערק
שטייט דער מייסטער — דער קינסטלער. וועט צו דער אויסוויי-
ניגסטער השפעה פון דעם נייעם מאטעריאל צוקומען די אינעוויי-
ניגסטע ווירקונג פון דעם אנדערש געוואָרענעם קינסטלער...
— קערען מיר זיך, אלזא, אום צוריק אום קינסטלער ?

— יע, מיר קערען זיך אום צו אים. ער איז אין דער קונסט
דער אינציגער א ק ט י ו ו ע ר כח. ווי פריי די קונסט זאל
ניט זיין — פון אירע אייגענע אינעווייניגסטע געזעצען קאָן זי
ניט פריי ווערען: איר עצם פרייקייט איז דאָך ניט מער ווי א
געזעץ פון איר אינעווייניגסטער נאטור; אזא געזעץ איז פאַר
איר אַבער אויך — און קודם כל — די נאטור פון דעם, וואָס
שאפט זי... ער קאָן זיין שאפען ניט געבען מער, וויפיל ער
פאַרמאָגט אליין, און אויב איז זיין אייגענעם פאַרמעגען, איז זיין
אייגענעם גייסט וועט פאַרקומען אן ענדערונג, וועט, בהסכּם דער-
מיט, פאַרענדערט ווערען אויך דאָס ווערק, וואָס ער שאפט...

— און דער גייסט, די פסיכיק פון קינסטלער וועט טאַקע
מוזען ארויננעמען אין זיך די אלע שנויים, וואָס דער קריג וועט
מאַכען אין ארומיגען לעבען ?

— ווענען דעם איז שוין גערעדט געווארען. נאָר מען מוז נאָך
דערצו עפעס צוגעבען: די שפורען, וואָס דער גרויסער קריג וועט
איבערלאָזען אין לעבען, וועלען זיין געוויס שוואכער, בלאַסער פון
דעם ערשטען שטאַרקען איינדרוק, וואָס ער האָט אויף אלעמען גע-
מאַכט. פאַר'ן קינסטלער וועט אַבער ניט פאַרלאָרען גיין אויך
אַט דער ערשטער העלער איינדרוק, און אין דער קונסט וועט
א ו י ד ע ר זיך לאָזען פילען. אויף איר וועט די מלחמה
דערפאַר אפשר נאָך מער ווירקען, ווי אויפ'ן לעבען. אירע סמנים
וועלען אין דער ליטעראטור זיין קענטיגער, שאַרפער — און דויער-
ערנדיגער איידער אין לעבען... דער טראַיאנישער קריג איז אין
דער ווירקליכקייט געווען אַדער ניט געווען — דאָס ווייסען מיר
ניט; זיינע שפורען איז דער געשיכטע זיינען כמעט ווי ניט קענ-
טיג; נאָר דער פאַקט, וואָס ער האָט געלעבט אמאָל אין באוואוסט-
זיין פון א פאַלק און וואָס שפעטער איז ער געווארען אן אויפטו

אנגעהויבען שוין פריער און וועלכע וועלען נאך מוזען געדויערען
א צייט, ביז די רעזולטאטען זייערע וועלען קלאר און זיכער ווען
רען? אפשר וועט אויך ער, אט דער גרויסער קאטאסטראפער-
מאכער, שאפען בלוזן אביסעל א פארגיכערטען המשך פון דעם,
וואס פריער איז געווען?

— אויף דער דאזיגער פראגע מוז מען ענטפערען: י ע.
ס'איז אבער גענוג אט די פארגיכערונג פונ'ם המשך. ס'איז גענוג
וואס דער קריג וועט פאר דער פאמעלאכדיגער אנטוויקלונג פון
פארשידענע לענדער און פעלקער שאפען נייע, ניגזיגערע אדער,
פארקערט, אומניגזיגערע תנאים. שוין דאס אליין וועט פירען
דערצו, אז דאס לעבען פון מענשען און פעלקער וועט זיך אומ-
בייטען. — און דער שינוי וועט זיך אפשינגלען אויך אין דער ליי-
טעראטור...

— ווארט, מיט דעם לעצטען אויספיר זיינען מיר נאך ניט
פארטיג. וואו שטייט עס, אז ליטעראטור, קונסט, איז אן אפ-
שפיגלונג פון לעבען? ווער זאגט עס, אז איר ראלע איז אזא
פאסיווע?

— נו, דאס איז א פראגע פון אויסדרוק. וועלען מיר ניט
זאגען: די קונסט איז א ש פ י ג ע ל פון לעבען; דאס איז ניט
קיין געראטענער אויסדרוק. וועלען מיר זאגען: דאס לעבען איז
דער מאטעריאל, וואס די קונסט נעמט אים אריין אין זיך, כדי
אים איבערצוארבייטען אין איר פורעם און ארויסבריינגען גאר
א נייע זאך — א קונסט-ווערק, האבען די זכיה צו זיין ר ו י ע ר
מ א ט ע ר י א ל פאר דער קונסט — וועט דעם לעבען שוין יע-
דערער פארגינען... דער דאזיגער מ א ט ע ר י א ל וועט אבער
נאכ'ן קריג זיין אן אנדערער, ווי פריער... איז עס דען גארניט?
איז א סברה, אז דער מאטעריאל האט קיין שום ווירקונג ניט אויף
דעם ווערק, וואס פון אים ווערט באשאפען? לערנט אונז דען ניט
די געשיכטע פון דער ארכיטעקטור, פון דער סקולפטור, אז אפילו
שטיין און האלץ ווירקט אויף דער קונסט? היינט אפשיטא שוין
דאס לעבען פון מענשען?

— געוויס, ווירקען ווירקט עס, אבער דיין אויסווייניג...

איז געדערונגען, אז דער קריג וועט מאכען דעם קינסטלער פאר אן אנדער מענשען?

— דער קריג וועט אונז אלעמען מאכען פאר אנדערע מענשען. פריער ווי אלץ אבער וועט עס געשען מיט'ן קינסטלער. ביי אים זיינען שארפער די חושים, איידער ביי אונז, געוויינליכע מענשען; ער האט פון ארומיגען לעבען מער איינדרוקען פאר אנדערע, און אפילו די אימפרעסיעס, וואס ער באקומט מיט אלע מען גלייך, זיינען ביי אים שטארקער, אינטענסיווער, קלערער, ווי ביי אנדערע; ער מוז דער ערשטער דערפילען די ענדערונגען, וואס וועלען פארקומען אין לעבען בעת און נאכ'ן קריג...

— צי וועלען אבער די ענדערונגען זיין אזוי טיף, אזוי וויכטיג? צי לעבען מיר ניט אין טעות, ווען מיר מיינען, אז די שפירען פון א קאמאסטרופע זיינען גלייך צום ערשטען אריינדריק, וואס זי מאכט אויף אונז? צי ווערען די גרויסע קאמאסטרופאלע געשעהענישען ניט גיכער נאך פארגעסען, איידער יענע שטילע, פאמעלעכדיגע לעבענס־פראצעסען, וואס אפט מערקען מיר נאך ניט, ווען זיי הויבען זיך אן? א סאן־פראנציסקא אדער א מעסינא בויען זיך אפ צוריק, און מען מערקט נאך ניט, אז דא ניט לאנג האט די ערד געציטערט אונטער די פיס, און עס איז געווען אן איבערקערעניש פון סדום ועמורה. פרוכט אבער קומען אין א שטאט, וואו איר זייט ניט געווען א לענגערע צייט, וועט איר גלייך דערפילען די רעזולטאטען פון דער שטילער, פאמעלעכדיגער, בהדרגה'דיגער אנטוויקלונג. עס איז א באוואוסטע זאך, אז די נייע ארדענונג אין פראנקרייך איז געווען א רעזולטאט ניט פון דער גרויסער פראנצויזישער רעוואלוציע, נאך פון יענע קליינע, שטילע, פארבארגענע, „מאלעקולארע“ אנטוויקלונג פראצעסען, וועלכע האבען זיך אָנגעהויבען פאר דער רעוואלוציע און געצויגען זיך א צייט נאך איר. די רעוואלוציע האט נאך אויפגעדעקט די דאזיגע פראצעסען און געמאכט, זיי זאלען צוגיין גיכער, אינטענסיווער... אפשר וועט זיין אזוי אויך מיט דעם גרויסען וועלט־קריג? אפשר וועט אויך ער בלויז אויפדעקען און שטארקער מאכען יענע שטילע פארבארגענע לעבענס־אנטוויקלונגען, וועלכע האבען זיך

נאטור באגייסטערט דעם קינסטלער, ער זאל שאפען; פריער אבער מוז ער זי שאפען, ד. ה. ער מוז אין איר אריינבלאזען גייסט, לעבעז...

— הייסט עס, אז די נאטור איז טויט און דעם מענשען, אז זי עקזיסטירט ניט און זיינע חושים...

— דאס איז אן אבסטראקט פילאזאפישע פראגע, וואס איז אהער ניט שייך. דער עיקר איז, וואס דער קינסטלער הויכט אריין אין דער נאטור, וואס באגייסטערט אים, זיין א י נ ע נ ע ל עבענס-הויד...

— ...וואס ניווא האט געזאגט: „דעם שיינעם לאנדשאפט שאפען מיר אליין“?

— ...און וואס עס האט געזאגט אן אנדער פראנצויזישער שריפטשטעלער, זאלא. ער, דוקא ער, וואס האט געפריידיגט אין דער קונסט נאטוראליזם, האט געזאגט און באוויזען דורך זיינע ווערק, אז קונסט איז א שטיק נאטור, געזען דורך דעם מעמפער אמענט פון קינסטלער. אלזא, ווען די נאטור אליין אפילו בייט זיך ניט, בייט זי זיך אין און דורך דער קונסט, אונטער דער ווירקונג פון דעם קינסטלערס „טעמפעראמענט“... דער גרויס-שטימעטישער מענש, צום ביישפיל, זעט — און מאלט — אנדערש די נאטור, ווי דער, וואס לעבט אין א דארפישער לופט. זינט אין דער נייער אייראפעאישער ליטעראטור האט אנהייב געהויבען צו שפילען א ראלע די שטאט, האט זיך באוויזען אין איר, אינאיינעם מיט א נייעם טיפ מענשען, אויך א נייע נאטור. דער פיזאזש, וואס ווערט באזונגען פון אן עמיל ווערהארן, איז זייער ווייניג געראטען אין דער נאטור, וואס פלעגט אנטפילען די פאעזיע אמאל... היינט פארוואס זאלען מיר ניט זיין זיכער, אז די נייע עלעמענטען, וועלכע דער קריג וועט אריינטראגען אין דער נאטור פון קינסטלער, וועלען ווירקען אויך אויף דער נאטור בכלל, ווי ווייט זי וועט אפגעבען אין דער נייער, נאדערמלחמה'דיגער, קונסט?

— יע, דער אויספיר איז א ריכטיגער. אבער פון וואנען

אז זי איז אן אנדערע געווארען. אן נאטור איז ניטאָ קיין קונסט.
און א חרש פאר דער נאטור איז ניטאָ קיין קונסט-געפיל...

— מחמת די קונסט פאָדערט פון דעם, וואָס דינט איר, יענע
רואיגקייט, יענע „גלויבניגקייט“, וועלכע איז פאראן בלויז אין
דער נאטור און אין דער וואונדערליכער פּעאיגקייט מיט איר זיך
צו באהעפטען? מחמת יעדע אמת'ע קונסט מוז זיין „אינטער-
רענסלאַז“, לויט קאַנט, און „וויילנסריין“, לויט שאַפּענהויער?

— אין מחמת נאָד א זאך. די קונסט מוז ניט נאָר די אב-
יעקטיוויטעט פון דער נאטור, זי מוז די נאטור גופא האָבען. אַלע
קונסט-וועק, אחוץ די קרענקליכע און איינזייטיגע, האָבען געהאט
און וועלען האָבען צו ו י י עיקר-טעמעס: דעם מענש — און די
נאטור. פון די דאָזיגע ביידע קוואַלען איז די נאטור פאר יעדער
קונסט דער פולסטער און דער פרישסטער באגייסטערונגס-קוואַל...
איז אן דער קוואַל האָט זיך נישט געביטען: פארוואָס זאָל זיך
בייטען די קונסט, כל זמן זי טרינקט פון אים ד. ה. כל זמן זי
האָט א קיום?

— ווייל אן אנדערער איז געווארען דער, וואָס מאַכט זי אַנ-
טרינקען פון קוואַל.

— דער קינסטלער?

— יע, דער קינסטלער.

— אָבער דאָס מוז ערשט באוויזען ווערען: דאָס אנדערש
ווערען פון קינסטלער — דאָס איז דאָס אנדערש-ווערען פון זיין
קונסט, און מיר ווייסען נאָד ניט, אז די קונסט וועט איצט, מחמת
דעם וועלטקריג, מוזען ווערען אן אנדערע. מיר ווייסען עס, ווע-
ניגסטענס, ניט בנוגע צו איינער פון אירע הויפטעמעס — צו
דער נאטור, וועלכע האָט זיך ניט געביטען און וועט זיך ניט ביי-
טען, וועלכע גיסט איר שייין אויף אַלץ, אויף אַלעמען גליד, אויפ'ן
גערעכטען, ווי אויפ'ן אומגערעכטען, אויפ'ן זיגער און באזיגטען.
אויף די פּגרים, וואָס פאַלען אין פעלד, און אויף די קראַען, וואָס
עסען זיי... פארוואָס מוז זיך בייטען דער קינסטלער, ווען די נאָ-
טור, וועלכע באגייסטערט אים, איז די אייגענע, וואָס פריער?

— די דאָזיגע פראַגע איז זעהר לייכט צו פארענטפערען: די

ווי אלע טאג, א ליכטיגע, ארויסגיין
פון מזרח זייט, געמינערט ניט א האר נישט,
און שא, שטיל, און גלייך ווי גאר נישט"...

די נאטור האט שוין ניט איינמאל אונז, מיט מילרער האנט
געשענקט א צוויילינג — א שחיטה, מיט א פרילינג; דער גאר
טען האט געבליט, די זון האט געלויכטען — און דער שוחט האט
גע'שחט'ען" ... צוליב דעם „שוחט" האט דער פרילינג ניט אויפ-
געהערט צו בליען און דער ווינטער צו רוען אין זיין וויסער רון...
— אבער עם בייטען זיך דאך פארט די צייטען?

— פאר אונז, ניט פאר דער נאטור. דור הולך ודור בא —
והארץ לעולם עומדת. בלויז מיר ווייסען פון ידורות, בלויז מיר
האבען דער ערד געגעבען צייטען, תקופות, „געאלאגישע עפאכעס";
זי ווייס ניט דערפון; זי אזא תקופה, זי אן אנדערע, זי פאר א
מלחמה, זי נאך — איהר איז עם אלץ איינס, אט דער „גלייכגיל-
טיגער נאטור"...

— אבער דער קו נס ט איז ניט אלץ איינס: זי איז א
מענשען-קינד, זי ווייס פון טרויער און פרייד, פון נצחון און מפלה,
פון האפענונג און יאוש. דער דיכטער שרייט פון ווייטאג און פון
שאנד און פון שרעק, ווען ער זעט, אז „די זון האט געלויכטען".
בעת „דער שוחט האט געשאכטען"...

— יע, ער שרייט און קרעכצט און שילט און טוט תפלה,
אבער ער הערט ניט אויף צו באוואונדערען און באזינגען אט די
זון, און דעם פרילינג, אויב ער איז געבליבען א דיכטער,
אויב דער ווייטאג און די שאנד און דער שרעק האבען ניט אפ-
געטעמפט, ניט אפגעטויט, אין אים דעם חוש פון לעבען...

— און אויב יע? אויב דער בייזער געשריי, די שטים פון בלוט,
וואס שרייט ארויס פון דער ערד, וועט אפגעמען ביי אים דעם
לשון, וועט מאכען אים טויב צום געזאנג פון דער ערד, וואס איז
אנגעזאפט מיט בלוט, וועט מאכען אים גלייכגילטיג צו דער
„גלייכגילטיגער נאטור"? אויב אין דעם וועט באשטיין די וויר-
קונג פון דער מלחמה אויף דער קונסט?

וועט עם הייסען, אז די קונסט איז ניט געווארען, ניט —

אויך אין דער ליטעראטור? איז מעגליך, אז די גייסטיגע פראדוקציע זאל בלייבען די אייגענע, וואס פריער, ווען אלץ ארום איז געווארען אנדערש?

— צי איז אבער א ל י ארום געווארען אנדערש? ווען אויבען איבער'ן ים בלאזען ווינטען, און שטורעמס שטורעמען, און דער אויבערפלאך פון וואסער בויגט זיך און ברעכט זיך און שוימט און שרייט מיט קולי קולות ביז'ן הימעל — בלייבען דען די אפ־גונטען אונטען רואיג, ווי געווען?
— יע, זיי בלייבען רוחיג...

— ...און די ים־קעניגין, וואס זיצט דארט אויפ'ן שטילען דעק און קלייבט און שנירט אויפ'ן שנור די פערעל — שטעלט זי אפ איר שטילע ארבייט, הערט זי אויף כישופ'ן איר אייביגען כישוף, מחמת ערגעץ אויבען דארט טומעלט און רוישט?
— נין...

— נו, איז די ליטעראטור, די קונסט, דען ניט געגליכען צו אט דער ים־קעניגין? קלייבט זי דען ניט אונטען דארט אין דער טיפער טיפעניש די אייביגע פערעל פון לעבען? אָדער זי איז געגליכען נאָר צו יענע אַרעמע פייגלען, וואָס מיט זייערע פליגעלעך באַרירען זיי נאָר דעם אויבערפלאַך פון וואַסער? נין, איר, דער קעניגליכער קונסט, גייט ניט אָן, וואָס אויבען טוט זיך, איר אַרט ניט פאַר'ן אויבערפלאַך, פאַר'ן שוים פון לעבען...

— אָבער ניט קיין וואַסער שוימט: עס גיסט זיך בלוט... און טרערען רינען...

— דער כּוּס פון טרערען איז ק י נ מ א ל ניט לידיני גע־שטאַנען; און ער איז ניט פול נאָך... און בלוט? די ערד איז גע־וואוינט צו בלוט. און פאַר דעם גייסט פון דער ערד — דער קונסט איז עס קיין ניס ניט. שוין דעם ערשטען מענשענעם זון האָט זיין ברודערס בלוט פאַרגאַסען...

— שרייט דען ניט דאָס בלוט פון דער ערד, וואָס האָט עס אַריינגעזויגען?

— עס שרייט דאָס ב ל ו ט. די ע ר ד אָבער שווייגט:
„און מאַרגען וועט די זון, ווי היינט, ווי נעכטען,

פאר שמועסען

עס וועט זיך רעדען אין דעם בוך אויך ווענען אזוינע ווערק, וואס זיינען ארויס נאך פאר דער מלחמה, פאר דער וועלט־ציטער־ניש: זיינען זיי דען ניט אלט, ניט פארעלטערט געווארען? האבען די רויטע שפורען פון קריג ניט געמאכט קיין פאס, קיין שארפען גרענעץ צווישען דעם, וואס פריער איז געווען און דעם, וואס קומט דערנאך?

איך בין גרייט צו ענטפערען אויף דער פראגע אי יע, אי ניין, און איך פארנעם אין מיינע געדאנקען א אינעווייניגסטען דיאלאג:

I ליטעראטור — און קריג.

א.

— האט דער קריג ניט אויפגעמישט א ניין, גאר א ניין בלאט אין בוך פון דער געשיכטע?
— געוויס.

— ווירקט ניט דאס בוך פון דער געשיכטע אויף דער געשיכט־טע פון בוך? איז מעגליך, אז דאס, וואס האט אנגעמאכט אין אלע מענס לעבען אזא צערודערונג, וואס האט חרוב געמאכט די יסודות פון דער אלטער פאלקסווירטשאפט, פון דער פאליטיק, וואס האט געמאכט אזוינע טיפע און שווערע שנויים אין די באציאונגען צווישן שצן פאלק און פאלק, קלאס און קלאס, מענש און מענש — איז מעגליך, אז דאס זאל ניט צווינגען אונז ווארטען אויף עפעס נייעס

פאַרשמועסען

Copyright 1922
by S. Charney

PJ
5120
C56

ש. ניגער

שמועסען וועגען ביכער

ערשטער טייל

פערלאג אידיש, ניו-יאָרק

חרפ"ב — 1922

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

PJ
5120
C56

Charney, Samuel
Shmuesen vegen bikher

